МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені А.С. МАКАРЕНКА

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ:
ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ

Науковий журнал № 1(15) 2017

Суми
СумДПУ імені А.С. Макаренка
2017

УДК 101.8

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Друкується згідно з рішенням вченої ради Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
(протокол № 12 від 24.04.2017 р.)

Редакційна колегія:
Н. В. Кочубей – доктор філософських наук, професор;
В. А. Косяк – доктор філософських наук, професор;
Є. О. Лебідь – доктор філософських наук, професор;
Ф. М. Лиман – доктор фізико-математичних наук, професор;
І. П. Мозговий – доктор філософських наук, професор;
М.М. Ведмедєв – доктор філософських наук, доцент;
Т.К. Пояркова – доктор політологічних наук, доцент;
О. А. Наумкіна – кандидат філософських наук, доцент;
І. О. Снегірьов – кандидат філософських наук, доцент**;**
О. Г. Стахевич – доктор мистецтвознавства, професор;
В. О. Цикін – доктор філософських наук, професор (відповідальний редактор);
С. С. Дєнєжніков – кандидат філософських наук, доцент (відповідальний секретар).

Затверджений Рішенням колегії МОН України
№ 1604 від 22 грудня 2016 року як фахове видання з філософії

У науковому журналі висвітлюються найбільш актуальні проблеми філософії науки, антропології, релігії та методології сучасної інноваційної освіти. Особливий акцент спрямовано на аналіз постнекласичних практик в умовах глобальних трансформацій та крос-культурних взаємодій сучасної цивілізації; проблеми трансгуманізму. Також у журналі окреслено нагальні проблеми філософсько-світоглядного осмислення штучного інтелекту.

Журнал розрахований на широке коло читачів: студентів, магістрантів, аспірантів, викладачів, науковців, усіх, хто цікавиться проблемами постнекласичного наукового дискурсу.

© СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017

ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ СУЧАСНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 141.7+167

В.А. Цикин

Сумской государственный педагогический
университет имени А.С. Макаренко

ПЕРЕЛОМ В ЦИВИЛИЗАЦИОННОМ РАЗВИТИИ И ЕГО ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ

В статье дан анализ истории возникновения и взаимодействия двух ветвей цивилизации: традиционной и техногенной. Основной акцент сделан на раскрытии сущности перелома в цивилизационном развитии, обусловленного глобализацией. Глобализация представляет собой комплексное геополитическое, геоэкономическое, геокультурное явление, которое оказывает мощное влияние на все стороны жизнедеятельности вовлекаемых в этот процесс общностей. Её можно определить как процесс ослабления традиционных, территориальных, социокультурных, государственно-политических и экономических барьеров, которые изолируют народы друг от друга и, наряду с этим, предохраняют их от неупорядоченных внешних воздействий. Сегодня можно констатировать, что современная цивилизация находится на переломном этапе своего развития. Видимо, необходимо менять стратегию развития, поскольку человечеству угрожает обострение глобальных кризисов. Что означает изменение стратегии развития? Обычно, отвечая на него, говорят об изменении целей, Но за каждым набором целей стоят ценности. Важнейшими из них на современном этапе являются: жизнь человека, свобода, достоинство, справедливость, гуманизм, ненасилие, законность и другие.

Ключевые слова: *цивилизация, традиционная цивилизация, техногенная цивилизация, глобализация, перелом цивилизации, ценности цивилизации.*

В наше динамичное и противоречивое время, в эпоху социальных катаклизмов и назревающих природных катастроф люди Земли все внимательнее вглядываются в собственный облик, осмысливают прошлое, стремятся понять перспективы будущего. Люди рационального мышления, ученые и философы полагают, что будущий век несет в себе противоречивые возможности: как взлета, так и упадка. Мы вступаем в многомерный мир и возникает новая модель мировой цивилизации.

Мир устремлен к новому глобальному порядку. Будущее: манит и пугает. Прошлое уже свершилось. Его можно интерпретировать, переосмысливать. Но

то, что было, не изменишь. А будущее – открытая страница: прошлые годы, дела нынешние – создают лишь те рамки, в которых поколения наступившего XXI в. впишут свои строки. Как узнать, что нас ждет? Как заглянуть за пелену времени?

В настоящее время в философской литературе уделяется пристальное внимание теоретическому осмыслению проектов будущего, оно в существенной степени зависит от творческой активности человека, от консолидации деятельности передовых социальных сил для достижения жизненно необходимых целей человечества. Перед обществом стоит задача выбора стратегического направления развития цивилизации и создания «инструментов управления будущим». Каково это будущее нашего общества? Каковы точки роста новых ценностей? Раскрытию содержания этих вопросов и является *целью* данной статьи.

Цивилизация возникает около 5500 лет назад. Это «эпохальное событие было связано с возникновением нового типа культуры людей, повышением рационализации их деятельности, позволившей обеспечить уже не просто удачное выживание, а относительно надежное существование» [7, 6]. Появились знания и умения, которые позволили людям дополнить готовые природные источники питания и материалы для жилища новыми, создаваемыми самими людьми. Охота и собирательство сменились скотоводством и обработкой земли, а пещеры и иные укрытия – сооружениями из обработанных деревьев и камней.

Основным качеством культуры и цивилизации стало то, что *ценность жизни* человека постепенно распространялась на все более широкие сообщества людей. К началу нашей эры в ряде культур воплотилась заповедь *не убий.* Одновременно становились более дифференцированными виды деятельности. Образовались *города* как центры культуры и жизнедеятельности социума и большие сообщества: этнокультурные и социально-политические – государства, империи. Сформировался *человек как многомерное: био-, социо-, культурное существо.* Это означало великий перелом во всем способе жизнеустройства homo sapiens, во всей истории этого рода живых существ на планете Земля – *возникла человеческая цивилизация.*

В истории человечества после того, как оно перешло от эпохи варварства к цивилизации, обычно выделяют такие типы цивилизационного развития: *традиционный и техногенный.* Исторически первый – *традиционный* тип и второй – *техногенной* (его часто называют западным), в нем решающую роль играет применение новых технологий, причем не только производственных, обеспечивающих экономический рост, но и технологий социального управления и социальных коммуникаций [10, 20–22]. Каждый из них представлен множеством конкретных обществ – цивилизаций.

Из тех цивилизаций, которые выделил и описал в свое время А. Тойнби (21 цивилизацию), большинство принадлежало к традиционному типу.

Традиционные культуры Китая, Индии, античности, европейского Средневековья имеют свою ярко выраженную специфику. Эти культуры никогда не ставили своей целью преобразование мира, обеспечение власти человека над природой. Этот тип развития предшествовал техногенному, который возник в европейском регионе примерно в 14-16 вв.

Становлению техногенной цивилизации предшествовали две мутации традиционных культур. Это – культура *античного* мира и культура *европейского христианского средневековья*. Синтез их достижений в эпоху Ренессанса и дальнейшее развитие новых мировоззренческих идей в эпоху Реформации и Просвещения сформировали ядро системы ценностей, на которых основана техногенная цивилизация. Фундаментальным процессом её развития стал технико-технологический прогресс.

При характеристике базисных ценностей техногенных культур следует выделить понимание природы как неорганического мира, который представляет особое, закономерно упорядоченное поле объектов, выступающих материалом и ресурсами для человеческой деятельности. Предполагалось, что эти ресурсы безграничны и человек имеет возможность черпать их из природы неограниченно. Противоположностью этим установкам было традиционное понимание природы как живого организма, малой частичкой которого является человек. В системе доминирующих жизненных смыслов техногенной цивилизации особое место занимает ценность инноваций и прогресса, чего нет в традиционных обществах.

Идея прогресса тесно связана с особым представлением о времени и переживанием времени. В традиционных культурах доминирует представление о циклическом времени («все возвращается на круги своя»). «Золотой век» там всегда в прошлом, где жили герои, спасители, мудрецы, оставившие священные книги и заповеди, по которым должна строиться справедливая жизнь. В техногенной же культуре доминирует иное понимание: время необратимо и стрела времени направлена из прошлого через настоящее к будущему. Причем в соответствии с идеей прогресса будущее представляется как лучшая жизнь, чем в настоящем. «Золотой век» – в будущем (Тейяр де Шарден «Точка Омега», в русле этого понимания формировалась идея коммунизма).

Техногенные общества сразу же после своего возникновения начинают воздействовать на традиционные цивилизации, заставляя их видоизменяться. Иногда эти изменения становились результатом военного захвата, колонизации, но чаще – итогом процессов догоняющей модернизации, которую были вынуждены осуществлять традиционные общества под давлением техногенной цивилизации. Преобразования в нашей стране можно рассматривать как особый вид догоняющей модернизации. На этом этапе техногенная цивилизация начала новый цикл своей экспансии в различные страны и регионы планеты.

Техногенный тип развития в значительно большей степени, чем традиционный, унифицирует общественную жизнь. И то, что мы называем сегодня процессом глобализации, является продуктом воздействия техногенной цивилизации. Она внедряется в различные регионы мира, прежде всего через технико-технологическую экспансию, порождая целые эпохи модернизации традиционных обществ, переводя их на рельсы техногенного развития. Модернизация традиционной и техногенной цивилизаций перерастает в *глобализацию и наступает перелом в цивилизационном развитии*. В чем суть переломного этапа, определяемого глобализацией?

Глобализация – это объективный социальный процесс, содержанием которого является возрастающая взаимосвязь и взаимозависимость национальных экономик, национальных политических и социальных систем, национальных культур, а также взаимодействия человека и окружающей среды. В основе глобализации лежит развитие мировых рынков товаров, услуг, труда, капитала. Это новая стадия интернационализации хозяйственной и других сфер жизни человечества.

В настоящее время имеются различные подходы по характеристике сущности глобализации. В чем их специфика?

1. *Экономический подход*. Он определяет глобализацию как бурное развитие мировых рынков, интернационализацию хозяйствования: происходит слом экономических национальных границ, формирование всемирной экономики, приведение национальных норм и механизмов в соответствие с нормами ведущих стран. Экономическая глобализация проявляется в интернационализации экономических процессов, транснационализации и универсализации (приведение национальных норм в соответствие с теми, что сформировались в целом в мировой экономике).

2. *Экологический подход*. Основные понятия этой школы: экологическое распределение (неравномерность использования человеком природных ресурсов); политическая экология (рассматривает экологические конфликты, вопросы экологической справедливости, объединение усилий стран для обеспечения выживаемости на планете).

3. *Культурологический подход* рассматривает глобализацию в широком цивилизационном контексте. Глобализация – двуединый процесс превращения всеобщего в особенное и особенного во всеобщее и предполагает свободное распространение идей. Глобализация как отражение конфликта между модерном и постмодерном, между Западом и Востоком. Это заключительный этап всеобщей глобальной трансформации.

4. *Комплексный подход*. Глобализация представляет собой комплексное геополитическое, геоэкономическое, геокультурное явление, оказывающее мощное влияние на все стороны жизнедеятельности вовлекаемых в этот процесс общностей. Её можно определить как процесс ослабления традиционных территориальных, социокультурных, государственно-

политических и экономических барьеров, которые изолируют народы друг от друга и, наряду с этим, предохраняют их от неупорядоченных внешних воздействий [16, 21–22].

Обобщенное определение глобализации можно дать такое: *Глобализация представляет собой всемирный процесс, взаимосвязывающий национальные социально-экономические образования в единую экономическую и общественную систему.* Глобализация – сложный, многомерный феномен, который включает объективный и субъективный элементы, влияние которых стремительно растет, а это актуализирует вопрос о ее структуре и сущности. Концептуализация процесса глобализации дает основание предположить, что данный процесс состоит из двух уровней – *естественной*, неуправляемой глобализации и глобализации *искусственной*, организуемой, управляемой.

Естественная глобализация – эволюционный процесс восприятия различными социокультурными традициями достижений других культурных традиций. Это восприятие происходит преимущественно добровольно и зависит от уровня развития той или иной традиции, ее желания усвоить и на практике применить те или иные достижения других культур.

Искусственная глобализация – это попытка навязать силой или другими методами: обманом, убеждением, подкупом те или иные представления о мире. При этом, поскольку искусственная глобализация связана с насильственным внедрением экономических, политических, ценностно-мировоззренческих представлений, то это революционный процесс. Насилие не может длиться вечно, оно побеждает временно, частично или терпит поражение. Поэтому искусственная глобализация характеризует претензии той или иной страны, религии, политической идеи и стать универсальной, всеобщей, абсолютной ценностью. Появление такой претензии отражает ослабление других стран, религий, политических идей, которые не смогли удержать сложившееся в мире в той или иной области равновесие. Нарушение равновесия приводит к активизации разнонаправленных сил, которые завершаются стремлением к искусственной глобализации.

До второй половины XX века сама идея глобализации, прогресса и их жесткая связь с ценностями техногенной цивилизации не ставились под сомнение. Эта цивилизация дала человеку много достижений – науку и новые технологии, улучшение качества жизни, продление жизни, образование, развивающиеся креативные способности личности.

В условиях «глобализации процессы цивилизационных модернизаций одновременно осуществляются в масштабе всего человечества. Они глубоко противоречивы и свидетельствуют о кризисе человеческой цивилизации» [7, 8]. Основу этого кризиса составляют корыстные интересы транснациональных корпораций. Безнадежно устарели несправедливые механизмы обмена между экономически сильными и слабыми субъектами. Человечество находится в состоянии глубокой и необратимой цивилизационной трансформации,

симптомами которой являются не только глобальный экономический кризис, но и кризис устоявшихся ценностей, кризис всего того, что можно назвать *ценностным сознанием.*

Человечество оказалось перед многоальтернативным цивилизационным выбором. В условиях глобализации неадекватное восприятие других цивилизаций, нецивилизованное отношение к их населению как к «чужим» оказалось чревато негативными последствиями для населения самой западной. Ситуация становится все менее контролируемой, даже устремленной к катастрофе, когда лидеры одной или нескольких стран, утрачивая чувство реальности, начинают верить в существование такой квазиценности как саморекламируемая «исключительность» одной политической нации, единственного в мире правильного государства-лидера, по стопам которого должны следовать все страны мира. Более того, это государство будто бы имеет право, при поддержке стратегических партнеров, корректировать цивилизационную эволюцию других стран с помощью экономических и политических инструментов. Партнерам оказывается большая честь, сопровождаемая льготами, а странам-диссидентам грозят всесторонними санкциями и ярлыком носителей зла.

Процесс социальной эволюции на нашей планете подошел к критической фазе *макросдвига*, когда трансформация общества достигает критического порога. Общество вступает в период социального и культурного хаоса, когда одни люди придерживаются установившейся системы ценностей и неизменно пользуются испытанными и испробованными методами. Но все большее число людей пытаются найти альтернативы.

Возможен ли конструктивный выход из потенциально деструктивной фазы цивилизационного макросдвига, из хаотически бифуркационного состояния в качественно новое, «более высокое» состояние человеческой эволюции, когда люди становятся хозяевами своей собственной судьбы? Мысль о человеке как существе сознательно-творческом, как субъекта эволюции, ответственном за все живое на планете, идея земли как «общего дома» важна в современную эпоху. Сейчас как никогда остро встают вопросы перед человечеством об отношении к природе, ее ресурсам и к человеку. Если человечество не сконцентрирует свой интеллект и ресурсы для перехода на ноосферную организацию всех сторон жизнедеятельности общества, то оно может оказаться перед лицом глобальной духовно-нравственной катастрофы [15, 162–164].

Современный этап развития цивилизации все чаще начинает описываться на языке «катастрофизма». Он рассматривается как «конец истории» (Ф. Фукуяма) [11], как «поворотный пункт» (Ф. Капра) [6], как «столкновение цивилизаций» (С. Ханктингтон) [13], как «век бифуркации» (Э. Ласло) [8] и др. Все это характеризует *перелом в цивилизационном развитии.* Несмотря на явно звучащие тревожные характеристики состояния

цивилизации вряд ли кто из исследователей допускает возможность действительного завершения ее функционирования. Речь идет скорее о необходимости выработки принципиально новых стратегий цивилизационного развития, новых духовных ценностей.

Если вернуться из долгосрочной перспективы в наши дни, то становится ясно, что единственно разумный путь преодоления кризисов: это *путь дальнейшего развития наукоемких технологий, их разумного применения на основе диалога различных культур, социальных групп, разработка и внедрение новых духовных ценностей*. Важную роль в этом вопросе может сыграть философия, синергетика, а также связанные с ней направления трансгуманизма и футурологии [15, 85–90].

Среди многих оценок процесса глобализации: существуют как положительные, так и отрицательные. Ф. Фукуяма считает, что «усиление взаимозависимости приведет к росту жизненного уровня народов, к возникновению единой международной системы, ориентированной на технологические ценности, исчезнет стимул к подчинению других государств» [12, 45]. В то же время существуют и прямо противоположные оценки и прогнозы.

В контексте проблематики социокультурного взаимодействия следует особо рассмотреть две группы последствий научно-технического прогресса, *первая* из которых объединяет процессы в основном интегративные, приводящие к размыванию границ внутри человечества, а *вторая* – наоборот, процессы дезинтегративные, отделяющие и отдаляющие группы людей друг от друга.

К технологиям, которые способствуют интеграции, относятся: транспортные, коммуникационные, особую роль из них приобретает глобальная сеть Интернет. Она позволяет объединяться людям с общими интересами независимо от того, в какой стране и на каком расстоянии друг от друга они живут. При этом ничто не мешает одному человеку участвовать во многих таких «группах по интересам». Естественным препятствием для такой интеграции до сих пор является языковый барьер. Однако с появлением эффективных систем онлайн-перевода в реальном времени и этот барьер начинает исчезать. Вероятным следствием интеграции будет снижение культурного разнообразия, подтягивание всех сторон жизни к тем обществам и социальным группам, где прогресс максимален. Это хорошо видно на примере современной глобализации, сопровождающейся «американизацией» социумов [4, 61–62].

В современном мире наукоемкие технологии являются определяющим фактором экономического развития и фундаментальной основой обеспечения национальной безопасности. Производство высокотехнологической продукции сейчас становится одним из основных условий успешной интеграции той или иной страны в складывающуюся систему международных отношений. Ядерная

энергетика и ядерные технологии относятся к той категории высоких технологий, которые определяют в значительной мере пути дальнейшего развития техногенной цивилизации. Они самым непосредственным образом влияют на социально-экономические, общественно политические процессы в странах и в сфере межгосударственных отношений.

В то же время сама природа научно-технического прогресса как самоускоряющегося и саморазвивающегося процесса может привести к тому, что неоднородность в его распределении между государствами, культурами и общественными группами будет возрастать. Там, где прогресс продвинулся наиболее далеко, он происходит более быстро. Соответственно, разрыв между этими двумя полюсами развития и отсталости растет все быстрее. Применительно к отставанию в информационных технологиях это явление получило название «цифровой разрыв». Он охватывает и остальные области.

Жизнь современного человека насквозь пронизана техникой и технологиями [17, 108–120]. Удовлетворение всех человеческих потребностей сегодня опосредовано техникой и современными технологиями даже в такой сфере, как интимная жизнь (например, противозачаточные таблетки и инъекции, созданные на основе современных биотехнологий; эротическая музыка, записанная на высокотехнологичных носителях).

Все это становится опасным в связи с тем, что заинтересованный в получении прибылей от реализации инновационных проектов в высокотехнологичной сфере бизнес может замалчивать негативные результаты от применения Hi-Tech. Hi-Tech – это высокие, наиболее новые и прогрессивные технологии, которые включают нано,- био,- информационно-коммуникативные, когнитивные и социальные технологии. В то же время научно-технологическое знание делается все более зависимым от мнения обычных людей, которые выступают и как потребители Hi-Tech-продуктов, и как эксперты при оценке высоких технологий [16, 28].

Обострение глобальных кризисов, порожденных техногенной цивилизацией, ставит вопрос: можно ли выйти из этих кризисов, не меняя базисной системы ценностей техногенной культуры? Эту систему ценностей придется менять, что преодоление глобальных кризисов потребует изменения целей человеческой деятельности и ее этических регулятивов. Закон технико-гуманитарного баланса предполагает, что технический прогресс определяет развитие культурных регуляторов поведения и мышления человека. Рост мощности технологий требует выработки все более сложных нравственных ограничителей. А радикальное изменение ценностей означает переход от техногенной цивилизации к новому типу цивилизационного развития – *постиндустриальному* [2, 654] и NBICS цивилизации [16].

Существуют различные трактовки постиндустриального общества. Обычно его рассматривают как простое продолжение, особый этап техногенного развития. В этом случае не ставится проблема изменения базисных ценностей,

речь идет только о тех переменах, которые вносят новые технологии в образ жизни, социальные коммуникации, отношения между государствами. В русле такого подхода возникла интерпретация устойчивого развития как пролонгации сегодняшнего технологического прогресса с некоторыми природозащитными ограничениями. При сегодняшних тенденциях глобализации эта трактовка ведет к осуществлению концепции «золотого миллиарда».

Но возможна иная точка зрения и иная стратегия глобальных цивилизационных перемен. С этой точки зрения постиндустриальное развитие не является простым продолжением техногенной цивилизации. Его, скорее, следует интерпретировать как переход к новому типу цивилизационного развития – NBICS цивилизации. Таким образом, техногенная цивилизация проходит несколько этапов своей эволюции: индустриальный, постиндустриальный и вступает в этап NBICS конвергенции.

Сегодня можно констатировать, что современная цивилизация находится на переломном этапе своего развития. Это положение давно уже обсуждают философы, социологи, историки. Видимо, необходимо менять стратегию развития, поскольку человечеству угрожает обострение глобальных кризисов. Но возникает вопрос: что означает изменение стратегии развития? Обычно, отвечая на него, говорят об изменении целей. Но за каждым набором целей стоят ценности. *Ценность – это объективная значимость многообразных компонентов действительности, содержание которых определяется потребностями и интересами субъектов общества (свобода, любовь, истина, творчество, справедливость, добро, совесть и т.д.).* Ценности санкционируют тот или иной тип деятельности и присущие ему цели. И тогда вопрос о стратегии развития современной цивилизации трансформируется в проблему ценностей и их изменений.

Одним из них является интенсификация научных исследований, связанных с поиском точек роста новых ценностей [16, 29]. Эти точки роста могут возникать в любых сферах культуры – не только в науке и современной технологической деятельности, но и в политическом и правовом сознании, религии, нравственности, искусстве, философии. Их надо выявить и проанализировать, насколько они жизнеспособны и какие последствия могут вызвать. Таким образом, человечество оказалось перед многовариантным выбором конфигурации фундаментальных ценностей своей эволюции. В чем их суть? Каков выбор предпочтителен?

У человечества есть шанс найти выход из глобальных кризисов, но для этого придется пройти через эпоху духовной реформации и выработки новой системы ценностей. Особое внимание вызывают такие *фундаментальные ценности***,** которые, на наш взгляд, образуют аксиологическое основание новой цивилизации. Основная ценность – *жизнь человека*, отделяющая цивилизованное жизнеустройство сообществ людей от доцивилизованного. Жить, существовать на нашей планете, вбирать

окружающий мир в своё «Я» и излучать в мир, все, чем ты богат, – это первая предпосылка, фундаментальное условие любых других ценностей.

Жизнь, на которую человек имеет право, – это полнокровное бытие и полноценное удовлетворение всех реальных исторически-конкретных потребностей, это раскрытие индивидуальных созидательных возможностей, использование способностей для того, чтобы завершая жизненный путь, каждый мог сказать – я сделал в этом мире все, что мог, я жил не зря. Чтобы жизнь цвела, прогресс продолжался, необходимо согласие, гармонизация отношений, терпеливое нахождение согласования мнений, взаимоприемлемых для разных государств и этносов, классов и социальных групп.

Идеал жизни и право на жизнь включают в себя целостную систему нравственных проблем и правовых отношений. Вопрос о правомерности смертной казни, об условиях её полной отмены, идея эвтаназии, принцип личной неприкосновенности, этические моменты, связанные с пересадкой органов, реанимационными процедурами и перспективами генной инженерии – все это своеобразные фундаментальные проблемы в осмыслении права на жизнь.

Итак, в настоящее время основной тренд – *рост ценности человеческой жизни*. Этот тренд выражается в снижении уровня насилия, культуре безопасности, заботе о жизни других людей и стремлению к продлению жизни. Именно сейчас важно изменить приоритет ценностей в сознании человека в пользу тех, которые могут дать бессмертие и возможность избежать глобальной катастрофы. Для достижения бессмертия главной ценностью должна стать идея самосохранения.

Жизнь, чтобы быть действительной ценностью, должна быть *свободной*. Каково содержание этой ценности? Свобода – это возможность самораскрытия, самореализации, действия по собственному разумению и своей воле. Обладать свободой непросто, ибо она предполагает выбор и ответственность. Не случайно Э. Фромм назвал одну из своих книг «Бегство от свободы». Без свободы, без выбора никакая материальная обеспеченность, здоровье и благополучие не могут дать ощущение полноты жизни. Различны грани свободного выбора: от свободы труда до свободы мысли, от свободы решать до свободы действовать.

Сегодня свобода выбора вышла за границы индивидуальных побуждений. Она стала важнейшей ценностью, правом на выбор для народов в многовариантном развертывании исторического процесса, обретения самобытного образа жизни, своеобразных ценностей, собственного социально-экономического устройства, своей политической системы. Свобода информации и контактов между людьми, право выбирать место жительства, профессию, свобода выезда и возвращения на Родину, свобода научного поиска и творчества, свобода «быть самим собой». Все это и является

основными элементами ценности *свобода*. В мировом сообществе сегодня резко расширены границы реальной свободы. Уметь ответственно пользоваться свободой – это одна из важнейших задач.

Свобода – это предпосылка и условие возникновения такой ценности как *достоинство*. Достоинство, как и свобода, возвышает человека над миром других сущих, делает его мысль и деятельность подлинной вершиной бытия. Именно оно утверждает равноценность людей друг другу, величие и уникальность каждой личности. Нетерпимость к любым формам односторонней зависимости, принижения и унижения, дискриминации одних людей другими составляет содержание достоинства. Достоинство предполагает отсутствие насилия и страха, ненависти, ксенофобии [1, 694–695].

Достоинство – это сплав разума и совести, это возможность для каждого иметь тот круг внутреннего мира, куда кому бы то ни было вход «без разрешения» воспрещен. Это «мой мир», моё сокровенное, никто и ничто не может мною помыкать. Достоинство – умение сохранять порядочность в любых ситуациях. Ощущение собственного, высокого достоинства – вот что сейчас нужно людям: и Роду, и каждому народу, и каждому человеку.

Человеческое достоинство – «…моральный «источник», откуда подпитывается содержание всех основных прав» – пр*а*ва на свободу, социальные, культурные права и другие, в их равновесии, синтезе и неделимости, без выделения каких-либо из них (например, экономических) как преимущественных. Достоинство человека также означает несравненную ценность каждого индивида, каждого отдельного человека *в его связях между людьми*. Концепт достоинства человека, по Хабермасу, составляет основу статуса граждан, взаимно признающих друг друга в качестве субъектов равных прав [14, 15–17]. Следовательно, уже в нем содержится основание ненасилия как высшего этического принципа или закона отношений между индивидами, их сообществами, странами – закона, который не допускает исключений, а в практической деятельности предполагает ненасильственное сопротивление.

Достоинство и свобода взаимопроникают друг в друга. Без свободы нет личности, нет человечности, нет и достоинства. Это хорошо еще понимал И.Кант, сказавший, что достоинство выше всякой цены, что свобода есть основание достоинства человека и всякого разумного естества.

Важнейшей ценностью современности выступает *справедливость.* Ничто не возмущает больше, чем не справедливость. Справедливость обеспечивает каждому защиту его жизни. Свобода и достоинство, её реализация создает уверенность в прочности жизненных устоев, надежности человеческих отношений, дает высокие социальные гарантии. Побеждающая, реализуемая справедливость – это тот идеал человечества, за который стоит бороться. Обострение глобальных проблем нашего времени усилило внимание к справедливости. Справедливость, как и свобода, оказались в центре идейной

полемики, концептуальных споров и общественно-политических потрясений. Необходимость её осмысления стала важнейшей задачей и для массового, и для теоретического сознания

Именно поэтому возрастает роль и значение справедливости в развитии всего мирового сообщества. Признавая значимость общечеловеческих ценностей, нельзя не обратиться к идее справедливости, выношенной всей историей социума. Высшая справедливость – спасение жизни на земле, поддержание всеобщего мира задает масштаб и качество любым решениям в сложном лабиринте международной жизни. Цивилизованные, подлинно справедливые отношения в международном общении и сотрудничество – это веление времени. Призыв к торжеству справедливости был и остается одним из самых мощных и притягательных на земле. Борьба за победу идеала справедливости в делах человеческих вооружает все людей доброй воли мужеством и надеждой, высоким гуманизмом.

Ненасилие в отношениях между людьми, соответствующее самоценности их жизни и достоинства, является конкретизацией золотого правила нравственности [3, 52–53]. *Семья* как основной институт воспроизводства цивилизации и всего человеческого рода и з*аконность* как современная ценность обязательного для всех следования закону, также являются ценностями современной переломной эпохи. Таким образом, получаем своеобразную систему фундаментальных ценностей, которая ориентирует человечество на эволюцию в направлении НБИКС цивилизации.

Это единство фундаментальных ценностей – тонкий аксиологический слой ноосферы цивилизации, спасающий человечество от губительного действия вседозволенности. Его истончение может привести к возникновению аксиологических дыр в ноосфере цивилизации, через которые будет проникать облучение соблазнами вседозволенности. В ноосфере цивилизации уже пламенеет вопрос: *Не намерено ли человечество сгореть в ядерном аду по собственному желанию или из-за неразумного попустительства?*

Вот почему заслуживает самой широкой пропаганды аксиологический императив, изложенный А.А. Гусейновым в интервью, которое он дал в Нью-Йорке накануне третьего тысячелетия: «В настоящее время у человечества нет объединяющей идеи, нет общего морального горизонта. Я думаю, именно ненасилие является такой идеей. Ненасилие есть новая духовно-практическая высота, которую человечество должно взять. Это необходимо и для того, чтобы оно смогло выжить, и для того, чтобы смогло уберечь достижения цивилизации. Этому нет никакой альтернативы» [3].

Дальнейшее развитие технологий поставило перед культурой новую задачу – устранить физическое насилие из социальной жизни, и по отношению к этой задаче привычные средства становятся мало продуктивными. Новейшие информационные технологии должны способствовать формированию планетарного сознания [9, 159–160].

Гуманитарное уравновешивание быстро развивающихся технологий настоятельно требует освобождения разума от религиозно-идеологических пут – ибо иначе его носитель обречен. Приходится предположить, что в обозримом будущем либо человеческий разум перерастет инерцию идеологического мировосприятия, либо идеологии, наложившись на беспримерные технологические возможности, уничтожат цивилизацию.

Универсальная история – это интегральная модель прошлого, которая включает: космофизическую, биологическую и социокультурную стадии эволюции и способствует поиску новых ценностей и жизненных целей вне разобщающих человечество идеологий. Что же касается аксиологической неполноты, она снимается принятием хотя бы одной общезначимой ценности. Существует ли такая ценность?

Поднимаясь по причудливой лестнице интеллектуальной эволюции и многократно споткнувшись на ее ступенях, человечество дошло до того этажа, на котором категорический императив и его производные могут конструироваться сознательно, с использованием грамотно интегрированного междисциплинарного знания. Коль скоро дальнейшая космическая эволюция, если она в принципе возможна, может быть только управляемой, то и управлять ею способно только сознание, самостоятельно выстраивающее стратегию и тактику.

По-прежнему, однако, остаются открытыми «ключевые вопросы»: способно ли в принципе сознание вырваться из тотемно-клановых пут на просторы космически релевантного смыслообразования и успеет ли сознание землян освоить космические смыслы бытия? Решающей предпосылкой для смены стратегических смысловых координат может быть дальнейшее продвижение в направлении денатурализации носителя интеллекта с симбиотизацией его форм.

Личность как система значений, воплотившись в коммуникативно-смысловом пространстве культуры, оказывает влияние на мышление и поведение людей, а соответственно, на ход мировых событий вне однозначной зависимости от телесного присутствия субъекта. Внетелесные параметры бытия позволяют выделить духовное бессмертие личности: пока существуют общество и культура, в их пространстве живут все личности, из действий которых складывалась История.

Да, это так. И если предложенное сочетание фундаментальных ценностей, ориентирующих эволюцию цивилизации в направлении ее гуманистического возвышения, не найдут поддержки в геоцивилизационных центров мира и граждан большинства стран, то могут возобладать катастрофические сценарии торжества вседозволенности.

Согласно А.П. Назаретяну, экспансивный рост любой цивилизации неизбежно вызывает негативные последствия этого роста (экологические проблемы, связанные с уничтожением окружающей среды; угроза

самоистребления; утрата смысла жизни, связанная с ориентацией на потребительство, и т.п.). Возникающие кризисы, в силу безудержной эксплуатации возросших инструментальных возможностей, могут разрешаться путем создания новых систем ценностей, новых идеологий, ограничивающих экспансию технологических возможностей и направляющих развитие цивилизации в новое русло.

Как же рарешаются эти проблемы в настоящее время у нас на Украине? На наш взгляд, именно в Украине существуют потенциальные возможности разработки и использования социогуманитарных технологий инновационного развития – в связи с тем, что общество устало от революционных переворотов, но одновременно присутствует общая неудовлетворенность существующими социальными институтами и проектами. Страна живет в период реформирования, но, невзирая на повсеместную усталость от этого реформирования и критику уже реализованных реформ, общество с одобрением относится к предложениям и проектам социальных реорганизаций и трансформаций. Общество готово к внедрению новых социогуманитарных технологий, способных улучшить ситуацию в стране, и крепнет понимание того, что существующие тупики экономического развития возникли именно из-за игнорирования проблем учета человеческого фактора. «Мы должны построить новый мир с высокой этикой, культурой и духовностью, новую страну с высокой наукой и технологиями» [5, 9]. В решении всех выше названных проблем принадлежит ведущее место современной науке, технологическая и гуманитарная материализация которой определяют стратегический путь эволюции человечества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Апресян Р.Г. Достоинство // Новая философская энциклопедия. – М.: В 4-х томах, том 1. – М.: Мысль, 2001. – С. 694–695.

2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. – М.: Akademia, 2004. – С. 650–660.

3. Гусейнов А.А. Ненасилие // Новая философская энциклопедия. – М.: В 4-х томах, том 111. – М.: Мысль, 2001. – С. 52–53.

4. Гусейнов А.А. Сегодня в мире нет общих моральных идей. Web // http://baturin.vuperson.ru./wind.php?ID=482876&soch=1.

5. Иноземцев В.Л. Вестернизация как глобализация и «глобализация» как американизация // Вопросы философии. – 2004. – № 4. – С. 58–69.

6. Ицков Д.И. Глобальное будущее и Общественное движение «Россия 2045» // Философские науки. – 2013. – № 8. – С. 5–10.

7. Капра Ф. Паутина жизни. – М.: Гелиос, 2002. – 336 с.

8. Лапин Н.И. Человеческая цивилизация перед выбором конфигурации фундаментальных ценностей // Вопросы философии. – 2015. – № 4. – С. 3–37.

9. Ласло Э. Макросдвиг. – М.: АСТ, 2004. – С. 10–97.

10. Назаретян А.П. Виртуализация социального насилия – знамение эпохи? // Историческая психология и социология истории. – 2009. – Т. 2. – № 2. – С. 150–170.

11. Стёпин В.С. Теоретическое знание. М.: Прогресс-Традиция, 2003. – С. 18–640.

12. Фукуяма Ф. Конец истории // Вопросы философии. – 1990. – № 3. – С. 134–148.

13. Фукуяма Ф. Великий разрыв. – М.: АСТ, 2003. – С. 40–50.

14. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М.: АСТ, 2003. – С. 603.

15. Хабермас Ю. Концепт человеческого достоинства и реалистическая утопия прав человека. – М.: Весь мир, 2013. – С. 15–17.

16. Цикин В.А. Глобализация: ноосферный подход. – Сумы: СумДПУ. – 2007. – 284 с.

17. Цикин В.А. Философская интерпретация NBICS цивилизации. – Сумы: ФЛП Цема С.П., 2016. – 240 с.

18. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Республика,1994. – 527 с.

REFERENCES

1. Apresyan R.G. Dostoinstvo // Novaya filosofskaya entsiklopediya. – M.: V 4-kh tomakh, tom 1. – M.: Mysl', 2001. – S. 694–695.

2. Bell D. Gryadushcheye postindustrial'noye obshchestvo. – M.: Akademia, 2004. – S. 650–660.

3. Guseynov A.A. Nenasiliye // Novaya filosofskaya entsiklopediya. – M.: V 4-kh tomakh, tom 111. – M.: Mysl', 2001. – S. 52–53.

Guseynov A.A. Segodnya v mire net obshchikh moral'nykh idey. Web // http://baturin.vuperson.ru./wind.php?ID=482876&soch=1.

4. Inozemtsev V.L. Vesternizatsiya kak globalizatsiya i «globalizatsiya» kak amerikanizatsiya // Voprosy filosofii. – 2004. – № 4. – S. 58–69.

5. Itskov D.I. Global'noye budushcheye i Obshchestvennoye dvizheniye «Rossiya 2045» // Filosofskiye nauki. – 2013. – № 8. – S. 5–10.

6. Kapra F. Pautina zhizni. – M.: Gelios, 2002. – 336 s.

7. Lapin N.I. Chelovecheskaya tsivilizatsiya pered vyborom konfiguratsii fundamental'nykh tsennostey // Voprosy filosofii. – 2015. – № 4. – S. 3–37.

8. Laslo E. Makrosdvig. – M.: AST, 2004. – S. 10–97.

9. Nazaretyan A.P. Virtualizatsiya sotsial'nogo nasiliya – znameniye epokhi? // Istoricheskaya psikhologiya i sotsiologiya istorii. – 2009. – T. 2. – № 2. – S. 150–170.

10. Stopin V.S. Teoreticheskoye znaniye. M.: Progress-Traditsiya, 2003. – S. 18–640.

11. Fukuyama F. Konets istorii // Voprosy filosofii. – 1990. – № 3. – S. 134–148.

12. Fukuyama F. Velikiy razryv. – M.: AST, 2003. – S. 40–50.
13. Khantington S. Stolknoveniye tsivilizatsiy. – M.: AST, 2003. – S. 603.
14. Khabermas YU. Kontsept chelovecheskogo dostoinstva i realisticheskaya utopiya prav cheloveka. – M.: Ves' mir, 2013. – S. 15–17.
15. Tsikin V.A. Globalizatsiya: noosfernyy podkhod. – Sumy: SumDPU. – 2007. – 284 s.
16. Tsikin V.A. Filosofskaya interpretatsiya NBICS tsivilizatsii. – Sumy: FLP Tsema S.P., 2016. – 240 s.
17. Yaspers K. Smysl i naznacheniye istorii. – M.: Respublika,1994. – 527 s.

РЕЗЮМЕ

В.О. Цикін. Перелом в цивілізаційному розвитку та його ціннісні орієнтації.

У статті здійснений аналіз історії виникнення та взаємодії двох напрямів розвитку цивілізації: традиційної та техногенної. Основний акцент зроблений на розкритті сутності перелому в цивілізаційному розвитку, обумовленого глобалізацією.

Глобалізація виступає комплексним геополітичним, геоекономічним, геокультурним явищем, яке здійснює потужний вплив на всі сторони життєдіяльності спільнот, що включаються в цей процес. Її можна визначити як процес ослаблення традиційних, територіальних, соціокультурних, державно-політичних і економічних бар'єрів, які ізолюють народи один від одного і, поряд з цим, оберігають їх від неупорядкованих зовнішніх впливів. Сьогодні можна констатувати, що сучасна цивілізація знаходиться на переломному етапі свого розвитку.

Необхідно змінювати стратегію розвитку, оскільки людству загрожує загострення глобальних криз. Що означає зміну стратегії розвитку? Зазвичай, відповідаючи на це питання, говорять про зміну цілей, Але за кожним набором цілей стоять цінності. Найважливішими з них на сучасному етапі є: життя людини, свобода, гідність, справедливість, гуманізм, ненасильство, законність та інші

Ключові слова: *цивілізація, традиційна цивілізація, техногенна цивілізація, глобалізація, перелом цивілізації, цінності цивілізації.*

SUMMARY

V.A. Tsykin. Transformation in civilizational development and its valuable orientations.

The article gives an analysis of the history of origin and interaction of the two branches of civilization: traditional and technogenic. The main emphasis is on revealing the essence of the crisis in civilizational development, conditioned by globalization. Globalization is a complex geopolitical, geoeconomic, geocultural

phenomenon that exerts a powerful influence on all aspects of the vital activities of communities involved in this process. It can be defined as the process of weakening traditional, territorial, sociocultural, state-political and economic barriers that isolate peoples from each other and, at the same time, protect them from unordered external influences. Today we can state that modern civilization is at a critical stage of its development. Apparently, it is necessary to change the development strategy, since mankind is threatened by the aggravation of global crises. What does it mean to change the development strategy? Usually, when answering it, they talk about changing goals, but behind each set of goals are values. The most important of them at the present stage are: human life, freedom, dignity, justice, humanism, non-violence, legality and others.

In the context of the problems of sociocultural interaction, two groups of consequences of scientific and technical progress must be specially considered, the first of which unites processes in the main integrative process leading to the erosion of boundaries within human life, and the second, on the contrary, disintegrative processes that separate and Separating groups of people from each other.

Technologies that promote integration include: transport, communication, a special role is played by the global Internet. It allows people with common interests to unite, regardless of the country and the distance they live from each other. At the same time, nothing prevents one person from participating in many such «interest groups». A natural barrier to such integration is still the language barrier. However, with the advent of effective online translation systems in real time and this barrier begins to disappear. The likely consequence of integration will be a decline in cultural diversity, pulling all sides of life to those societies and social groups where progress is greatest. This is clearly seen in the example of modern globalization, accompanied by the «Americanization» of societies.

In the modern world, science-intensive technologies are the determining factor of economic development and the fundamental basis for ensuring national security. The production of high-tech products is now becoming one of the main conditions for the successful integration of a country into the emerging system of international relations. Nuclear energy and nuclear technologies belong to that category of high technologies, which largely determine the ways of further development of technogenic civilization. They have the most direct impact on socio-economic, social and political processes in countries and in the sphere of interstate relations.

Key-words: *civilization, traditional civilization, technogenic civilization, globalization, fracture of civilization, values of civilization.*

УДК 008:304.2+167

Д. И. Бондаренко
Сумской государственный
педагогический университет
имени А. С. Макаренко

ФИЛОСОФСКИЙ ДИСКУРС ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПЛАНЕТАРНОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

В статье автор приводит аргументы в пользу представления о начале формирования планетарной цивилизации. Выделяются исторические этапы теоретических дискуссий посвященных этой проблеме. Анализируются факторы повлиявшие на ее становление, важнейшим среди которых является социоприродная глобализация. Обосновывается положение о том, что только на современном этапе начинается процесс объединения человечества в единую общепланетарную общность. Предоставляется определение понятия «планетарная цивилизация» как качественно новой системной целостности человечества, возникающей в результате конвергенции экономических, технологических, социальных, политических, культурных и природных процессов в планетарном масштабе.

Ключевые слова: *цивилизация, глобализация, планетарная цивилизация.*

Рассматривая историю человечества как единый эволюционный процесс, мы можем выделить в нем ряд переломных этапов, преодоление которых позволяло вывести цивилизацию на новый уровень самоорганизации. В моменты таких фазовых переходов, связанных с обострением антропных кризисов, когда существование человека и созданной им цивилизации находилось на грани исчезновения, вырабатывались новые механизмы самосохранения, предусматривающие появление уникальных ценностно-смысловых ориентиров определяющих новый вектор развития [4]. Стремительное приближение современной цивилизации к точке очередного фазового перехода, связано с ускоряющимся возрастанием ее инструментальной составляющей, при этом, ценностные и целевые мотивы их применения не до конца осознаны. Дисбаланс между инструментальным и гуманитарным разумом вызывает усиление стохастических факторов, снижая тем самым устойчивость системы, ускоряя фазовый переход, после которого либо выход на новый уровень устойчивого существования, либо деградация.

В такие моменты актуализируется интеллектуальная деятельность, связанная с прогнозированием возможных векторов дальнейшего развития социальной системы. Вырабатываются новые ценностно-целевые установки призванные восстановить техно-гуманитарный баланс и вывести человечество на очередной этап цивилизационного развития.

Актуальным становится вопрос – возможно ли перешагнуть этнические, политические, идеологические, религиозные ограничения, осознать весь мир в его глобальном измерении, став субъектом планетарного масштаба взять ответственность за будущее. Либо продолжать отстаивать свой самобытный культурно-исторический путь (вплоть до террористических атак с наибольшим количество жертв). Иначе говоря, возможно ли выработать общепланетарную систему жизненных смыслов или же «закрыться» от общих проблем защищая свою уникальность. Существует ли такое явление как планетарная цивилизация?

Следует отметить, что исследовательский интерес к этому вопросу уже не один раз проявлялся в истории. Совершив ретроспективный анализ, мы можем выделить, по крайней мере, три этапа, на каждом из них специфика дискуссий обуславливалась культурно-историческими особенностями эпохи.

Одними из первых вопрос о неизбежности перехода к планетарной цивилизации подняли представители Просвещения. Отстаивая идею общественного прогресса, его движущей силой они провозглашали Разум свободный от мнений и предрассудкам, критически осмысливающий прошлое и настоящее, выявляющий знание о природных и социальных закономерностях. Он должен был придать самой идее прогресса универсальное значение всемирно-исторического процесса и стать основанием нового общественного устройства охватившего бы все человечество. Так как примером рационального мышления являлась западноевропейская наука, то эти представления стали одним из обоснований принудительной «европеизации» мира, осуществляемой в виде колониальной экспансии.

Новый всплеск дискуссий произошел на рубеже XIX – XX столетий. Это было связано с социально-экономическими (неравномерное экономическое развитие различных регионов, нарастание социальных конфликтов, усиление национально-освободительного движения, борьбой за новые источники производственного роста) и интеллектуальными факторами (сомнение в истинности теории постоянного прогресса разума, иррационализм, освоение и осмысление накопленного этнографического и исторического материала, свидетельствующего о наличии существенных отличий нравственных норм, обычаев, культурных ценностей, жизненных целей отдельных общностей). Их особенностью станет отказ от монистической и переход к плюралистической картине мира: акцент переносится с поиска оснований планетарной цивилизации на изучение самобытных локальных цивилизаций. В центре внимания исследователей стоят проблемы выявления механизмов их появления и исчезновения, выделение «жизненных циклов» различных цивилизаций исходя из имманентных особенностей, определяемых в идеалистическом ключе как «дух», «жизнь», «смысл».

Здесь следует указать на концепции Н. Данилевского, О. Шпенглера и А. Тойнби, которые подчеркивали, что не существует единой истории

человечества, а значит и единой цивилизации, а то, что называют всемирной историей, представляется историей локальных цивилизаций, имеющих индивидуальный замкнутый характер, но вместе с тем схожие внутренние механизмы существования. Так, Н. Данилевский выделяет 10 самобытных цивилизаций, А. Тойнби – сначала 21, а затем сократил их число до 13, исключив «второстепенные» и «недоразвитые», О. Шпенглер – 8.

Многие понятия и теоретические подходы вновь приобретают свою актуальность в 80-х годах прошлого столетия. Дискурс планетарной цивилизации продолжаются и сегодня, так как независимо от экономических, социальных, политических, национально-культурных различий, пространственно-географических границ все человечество пребывает в опасности из-за углубившихся глобальных кризисов и наличия совершенных средств массового уничтожения. Будущее всей планеты становится неопределенным. Поэтому акцент переносится на критику негативных последствий техногенной цивилизации и выявление аттракторов обеспечивающих самосохранение цивилизации на качественно новом уровне самоорганизации. В центре внимания исследователей проблемы – соотношения локальных цивилизаций и планетарной, критериев цивилизационного прогресса, целевых установок, определения путей преодоления кризиса техногенной цивилизации, выделение векторов будущего развития и другие.

Мы осознаем все многообразие трактовок понятия «цивилизация» имеющихся на сегодняшний день и для избегания дискуссии, не являющейся целью данной статьи, сразу оговоримся, что рассматриваем цивилизацию как исторически и территориально сложившуюся социальную организацию общественной жизни и культуры, характеризующуюся всеобщей связью индивидов, или элементарных социальных образований с целью обеспечения относительно устойчивого существования и саморазвития человеческого сообщества.

Вопрос о реальном существовании планетарной цивилизации разделил исследователей на два противоположных лагеря. Одни признают, что процесс ее формирования начался. Другие полагают, реально существующими только локальные цивилизации, а представление о планетарной лишь пустым понятием. Еще в начале XX века О. Шпенглер напишет: «Человечество – это зоологическое понятие или пустое слово» [11, 151]. А в начале уже нашего столетия С. Хантингтон в книге «Столкновение цивилизаций» отстаивает идею об отсутствии единой мировой цивилизации [10, 10]. Среди последователей националистических идеологий или стоящих на позициях религиозного фундаментализма эти взгляды на историю как нагромождении цивилизационных монад будут вызывать наибольший интерес и всестороннюю поддержку, так как служат обоснованием идей своей специфичности, богоизбранности и «великой» культурно-исторической миссии. Но ученому не

следует идти на поводу идеологий, отрицая накопленный фактический материал. А он свидетельствует об обратном.

Сторонники теории изолированного существования цивилизаций не учитывают нескольких обстоятельств. Во-первых, в человеческой истории происходили переломные события характерные для всех сообществ, и во-вторых, возможно установить причинную связь межу событиями происходившими в разных регионах и разное время. Историки установили, что культура среднего палеолита была сходной для всех регионов расселения предков современного человека, неолитическая революция произошла более или менее независимо в семи регионах планеты, схожими были и причины возникновения городов. Впервые К. Ясперс обратил внимание на то, что в середине I тысячелетия до нашей эры произошли синхронные культурно-духовные процессы, результатом которых стало появление современного человека [12, 32]. В этой же связи хотим отметить гипотезу о существовании единого праязыка [7]. Это лишь малая часть свидетельств в пользу существования единой всемирной истории.

По нашему мнению, интерес к локальным цивилизациям, выражающим культурно-исторические, этнические, экономические особенности отдельных общностей, в свое время, был вызван стремлением понять своеобразие различных региональных социумов и динамику их развития. Но радикальные изменения всех сфер человеческой жизнедеятельности на рубеже XX и XXI столетий обусловили необходимость обратить больше внимания на различия между «старой» и «новой» цивилизациями (понимаемыми скорее как глобальные, чем как локальные феномены), сконцентрироваться на проблемах фазового перехода (от традиционной к техногенной, от техногенной к постиндустриальной, а далее к NBICS-цивилизации).

В данной связи важно отметить, что локальное и глобальное измерения цивилизации неправильно было бы рассматривать как взаимоисключающие. Представления об общепланетарной цивилизации не исключают локальные образования. По мнению Л.И. Новиковой: «Мировая цивилизация как конкретно-историческое понятие отражает социальный прогресс от возникновения через региональные цивилизации к мировой…» [5, 53]. Ее предыстория начинается в существующих локальных цивилизациях, в которых при стечении обстоятельств, складывались условия перерастания в общемировые. В древнем мире, когда цивилизации возникали, существовали и исчезали главным образом в локальных рамках, на определенное время они все же принимали квазимировые масштабы, охватывая значительную часть человеческих общностей, достигая при этом высокой степени унификации форм социально-экономической, политической и культурной жизни на большой территории. Но создаваемые и удерживаемые силой завоевания эти общности вскоре распадались, как только центрирующая их сила ослабевала.

Так происходило и с колониальными империями, создаваемыми европейскими завоевателями. Колониальная экспансия сделала возможным создание общего рынка, стандартизацию материального производства, установление социально-экономических и политических связей между различными регионами, миграцию населения. Главным недостатком стала последовательно отстаиваемая идея превосходства европейских культурных ценностей и способа жизни, неравенства цивилизаций, в стремлении цивилизовать другие народы через прививание европейского мировоззрения и уничтожение регионального культурного разнообразия. Пока техническое превосходство оставалось за колонизаторами, им удавалось удерживать покоренные территории под контролем, но возросший товарообмен, перемещение материального производства из митрополий привели к быстрому овладению населения колоний технологическими инновациями. Это сделало удержание захваченных регионов и противостояние массовым национально-освободительным движениям довольно затратным. Вдобавок, численность населения колоний была намного большей, чем в Европе. Европеизация мира принудительными методами показала свою несостоятельность.

В середине XX столетия началось противостояние социалистической и капиталистической систем, каждая из которых стремилась к созданию мировой цивилизации. При этом методы оставались неизменны, лишь усовершенствовался и стал разнообразнее применяемый технико-технологический потенциал. Соответственно возросли риски применения ядерного, биологического, химического оружия. Локальные интересы вновь должны были быть принесены в жертву интересам борющихся систем.

По нашему убеждению, такие общности, временно приобретающие мировые масштабы, не могут претендовать называться планетарными, потому что их единство обеспечивалось механически путем принуждения, а не органически – через осознание общности ценностных установок и целей, представления о себе, как части планетарной системы.

Лишь в конце XX столетия проявилась тенденция к формированию единой планетарной цивилизации «В основе этого современного подхода к проблеме цивилизации лежит реальный факт «глобализации» общественного развития, часто описываемый как возрастающая целостность мира» [1, 30]. Глобализация, становится фактором, обусловившим формирования единой планетарной цивилизации. Она проявляется в усилении взаимосвязей и взаимозависимостей между отдельными сферами и социумами, в первую очередь экономических, финансовых, политических, социальных, культурных, информационных, экологических и других связей, универсализации и транснационализации целого ряда систем и подструктур человеческой жизнедеятельности.

Большинство авторов сосредотачивают свое внимание на социальных (а преимущественно экономических) аспектах, представляя глобализацию в основном как социальную интеграцию, связанную с формированием целостно-взаимосвязанного планетарного человечества. Но по нашему мнению, это не полный взгляд на проблему. Упускаются вопросы, связанные с интеграцией общества и природы, являющейся средой обитания человечества и обеспечивающей его необходимыми ресурсами. Возрастающее противоречие в системе «человечество – природа» инициирует обострение других противоречий, в первую очередь экологических и в недалеком будущем может привести к антропоэкологическому кризису. Его разрешение связано с поиском новой модели цивилизационного развития, изменением общепланетарных ценностно-целевых ориентиров. Поэтому глобализация должна рассматриваться как системно-эволюционный процесс общепланетарной интеграции и обретения человечеством целостности, предполагающий не только создание планетарной цивилизации, но и единой глобальной социоприродной системы «человек – общество – природа» на принципах коэволюции [8].

Используя в дальнейшем исследовании понятие «глобализации» в этом смысловом значении, мы можем отметить, что ее начало следует отнести к концу XX столетия. Это связано с появлением постнеклассической науки (представления о человекоразмерности природных систем) и формирования нового миропонимания, базирующегося «…на представлении нашего земного мира как целого, а человечества, как взаимосвязанного мирового сообщества, у которого общая судьба и ответственность за будущее планеты» [9, 114]. Так, в 1992 году на совещании ООН посвященном поиску путей решения кризисной для цивилизации ситуации, были выработаны совместные решения, предусматривающие изменение ценностных установок общепланетарного мышления.

Планетарная цивилизация, в том виде, в которой она начинает формироваться в конце XX столетия, предполагает снятие культурно-исторических, географических ограничений, характеризующих ее компоненты и единство социальной организации общественной жизни в общепланетарном масштабе, посредством внутренней перестройки локальных обществ, а не внешнего завоевания. Она представляется нам как качественно новая системная целостность, возникающая в результате конвергенции взаимосвязанных социальных, экономических, технологических, политических, природных процессов в мировом масштабе. Возрастает взаимозависимость локальных регионов и социальных фрагментов. Кризисные или дисфункциональные явления в одном секторе глобальной цивилизациоиной системы создают угрозу стабильности других секторов. И в то же время способствует быстрому распространению по всей планете тех форм экономической, социальной и политической жизни, типов культуры,

знаний и ценностей, которые воспринимаются как оптимальные и наиболее эффективные для удовлетворения личных и общественных потребностей. Сам процесс формирования потребностей, типов материального и культурного потребления и образов жизни также приобретает глобальный характер.

Таким образом, *планетарная цивилизация представляется нам как качественно новая системная целостность человечества, возникающая в результате конвергенции взаимосвязанных экономических, технологических, социальных, политических культурних и природных процессов в планетпрном масштабе.*

Важнейшим фактором, способствующим интеграции и интенсификации связей, становятся революционные прорывы в информационно-коммуникационных технологиях – появление новых средств и способов хранения, получения, переработки и передачи информации. «Глобализация – по сути дела очередной этап интернационализации, основанный на развитии информационных технологий» [6, 3]. Появление интернета, как источника общепланетарной системы связи, позволило снять пространственные ограничения передачи любых количеств информации и сделать ее общедоступной.

Мы пребываем только в самом начале пути к формированию планетарной цивилизации, но уже сейчас можем найти свидетельства ее становления:

- экономическая интеграция, связанная с формирование единого рынка, стандартизация материального производства вне зависимости от региональных факторов, финансовая система и банковские операции по всему миру и т.д. Организационными формами финансово-экономического единства становятся транснациональные корпорации, ОСТ, МВФ, финансово-банковские учреждения и другие;

- единый технологический способ производства. Череда научно-технических революций конца XX столетия, начавшаяся с радикальных изменений в информационно-коммуникативных науках и технологиях привело к массовому тиражированию социально-экономических технико-технологических новинок даже в самых отдаленных уголках планеты;

- формирование планетарного среднего класса, для представителей которого прежние племенные, идеологические, религиозные, этнические факторы уступают место социальной, политической стабильности и потреблению;

- политическая система, задачей которой становится обеспечение все более свободных, закрепленных и юридическими и нравственными нормами форм совместного бытия людей и в предоставлении всеобщих прав, свобод, гарантий, возможностей участвовать в решении своих судеб и судеб нации, страны, мира. Принципы и практика наибольшей свободы для наибольшего числа людей издавна связаны с демократией, поэтому распространение

демократических политических режимов также рассматривается нами как направление глобализации политической системы [3, 31–32];

- спорт тоже способствует формированию планетарной идентичности, когда целью усилий становится победа на мировых первенствах и мировое признание. Например, чемпионат мира по футболу, или Олимпийские игры;

- расширению связей между отдельными регионами способствует туризм. Путешественник может ознакомиться с историей страны, политическим устройством, узнать об обычаях населения и в тоже время оставить информацию о себе. Укрепление туристических связей поможет положить конец манипуляциям массовым сознанием местных «вождей», ведь становится возможным получать информацию из самых различных источников;

- становление планетарной общности невозможно без появления глобальных культурных универсалий, отражающих общечеловеческие цели и ценности. Процесс технологической и экономической глобализации довольно противоречив. С одной стороны происходит выравнивание отдельных регионов через экспорт технических и технологических инноваций (и военных и производственных) из высокоразвитых стран в отстающие. Их импорт при отсутствии внутренних культурных механизмов адаптации к имеющейся системе социально-природных отношений, непонимание целей и последствий применения, нерациональное использование способно коренным образом изменить сложившуюся систему отношений «человек - общество» и «человек - природа» и в конечном итоге привести к деградации либо к уничтожению локальной культурной общности. Поэтому наряду с технологическим взаимообменом необходим взаимообмен ценностно-целевыми установками, которые бы органически могли быть вплетены в самобытную культурную ситуацию. Очень важно, чтобы эти ценностно-целевые образы деятельности были не только общезначимы и не только имели бы предпосылками своей трансляции уже наличный в местных культурах потенциал, но и были бы рационально обоснованы, закономерны и могли быть подвержены аргументированной критике. В противном случае, это приобретет черты примитивизации, присущие массовой культуре, которую тоже можно рассматривать как пример культурной глобализации.

Проблема соотношения глобальной и локальной культуры, сегодня находится в центре философской рефлексии и сейчас нет необходимости повторять все аргументы «за» и «против». Мы бы хотели выделить один важный для нашего исследования аспект: мир всегда был и останется разнообразен, планетарная цивилизация не сможет отменить многообразия культурных форм. Нивелирование факта поликультурности лишь способно привести к противоборству и углубить кризис. Глобальная культура «это – новая возможная духовная высота, она должна надстраиваться над культурой, которая существует в принципиально неустранимом многообразии. Она

должна быть каким-то другим уровнем, который не снимает предыдущего» [2, 15]. Так же остается открытым вопрос о способах такой трансляции. Мы высказали свои соображения – это должно быть не механическое, а органическое единство. Но уже сейчас можем сказать, что основным критерием отборы должна стать самоценность жизни, человеческое достоинство как залог гуманизации и сохранения цивилизации.

Основная роль в этом процессе, по нашему мнению, закрепляется за научным знанием. Ни в коей степени не умаляя достоинств других сфер культурной жизни общества, мы считаем, что происходящие в современной науке процессы свидетельствуют о ее способности перерасти региональные, коммерческие интересы, интегрировать различные научные дисциплины, выйти за свои границы и обратиться к жизненному смыслу культуры. Наука является образцом универсального мировоззрения (единые стандарты научности), далеким от политических и религиозных идеологий, так как в ней присутствует момент критической саморефлексии. Эти и другие факторы способствуют тому, чтобы именно в научном творчестве мы искали основания ценностно-целевых образцов будущей цивилизации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дилигенский Г.Г. «Конец истории» или смена цивилизаций? / Г.Г.Дилигенский // Вопросы философии. –1991. – №3. – С. 29–42.

2. Единство мира и многообразие культур (материалы «круглого стола» украинских и российских философов) // Вопросы философии. – 2011. –№ 9. – С. 3–33.

3. Моторошилова Н.В. Цивилизация и варварство в эпоху глобальных кризисов: 2-е расширенное и исправленное издание книги «Варварство и цивилизация в современную эпоху» [Текст]. / В авторской редакции Н.В. Моторошиловой / Рос. акад. Наук Ин-т философии. – М.: ИФРАН, «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2010. – 480 с.

4. Назаретян А. П. Нелинейное будущее. Мегаистория, синергетика, культурная антропология и психология в глобальном прогнозировании. 3-е изд. – М.: АРГАМАК-МЕДИА, 2015. – 511 с.

5. Новикова Л.И. Цивилизация и культура в историческом процессе / Л.И. Новикова // Вопросы философии. –1982. –.№ 10. – С. 53–63.

6. Осадчая. И. М. Глобализация и государство: новое в регулировании экономики развитых стран. / И. М. Осадчая // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 11. – С. 3–14.

7. Старостин С.А. У человечества был единый праязык [Электронный ресурс]. – 2014 – Режим доступа к ресурсу:
http://www.philology.ru/linguistics1/starostin-03a.htm

8. Урсул А. Д. Глобальные исследования и глобализация науки / А.Д. Урсул // Вопросы философии. – 2013. – № 11. – С. 112–122.

9. Урсул А.Д., Урсул Т.А. Глобализация в перспективе устойчивого будущего [Электронный ресурс]. – 2013 – Режим доступа к ресурсу: http://e-notabene.ru/lr/article_794.html

10. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603, [5] с.

11. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 1. Гештальт и действительность / Пер. с нем., вступ. сл. и примеч. К.А. Свасьяна. – М.: Мысль, 1993. – 663, [1] с., 1 л. портр.

12. Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. – М.: Полит издат, 1991. – 527 с. – (Мыслители XX в.).

REFERENCES

1. Diligenskij G.G. «Konec istorii» ili smena civilizacij? / G.G.Diligenskij // Voprosy filosofii. – 1991. – №3. – S. 29–42.

2. Edinstvo mira i mnogoobrazie kul'tur (materialy «kruglogo stola» ukrainskih i rossijskih filosofov) // Voprosy filosofii. – 2011. – № 9. – S. 3–33.

3. Motoroshilova N.V. Civilizacija i varvarstvo v jepohu global'nyh krizisov: 2-e rasshirennoe i ispravlennoe izdanie knigi «Varvarstvo i civilizacija v sovremennuju jepohu» [Tekst]. / V avtorskoj redakcii N.V.Motoroshilovoj / Ros. akad. Nauk In-t filosofii. – M.: IFRAN, «Kanon+» ROOI «Reabilitacija», 2010. – 480 s.

4. Nazaretjan A. P. Nelinejnoe budushhee. Megaistorija, sinergetika, kul'turnaja antropologija i psihologija v global'nom prognozirovanii. 3-e izd. - M.: ARGAMAK-MEDIA, 2015. – 511 s.

5. Novikova L.I. Civilizacija i kul'tura v istoricheskom processe / L.I.Novikova // Voprosy filosofii. – 1982. – № 10. – S. 53–63.

6. Osadchaja. I. M. Globalizacija i gosudarstvo: novoe v regulirovanii jekonomiki razvityh stran. / I. M. Osadchaja // Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija. – 2002. – № 11. – S. 3–14.

7. Starostin S.A. U chelovechestva byl edinyj prajazyk [Jelektronnyj resurs]. – 2014. – Rezhim dostupa k resursu:
http://www.philology.ru/linguistics1/starostin-03a.htm

8 Ursul A.D Ursul T.A Globalizacija v perspektive ustojchivogo budushhego [Jelektronnyj resurs]. – 2013. – Rezhim dostupa k resursu: http://e-notabene.ru/lr/article_794.html

9 Ursul A. D. Global'nye issledovanija i globalizacija nauki / A.D. Ursul // Voprosy filosofii. – 2013. – № 11. – S. 112–122.

10 Hantington S. Stolknovenie civilizacij. – M.: OOO «Izdatel'stvo AST», 2003. – 603, [5] s.

11 Shpengler O. Zakat Evropy. Ocherki morfologii mirovoj istorii. 1. Geshtal't i dejstvitel'nost' / Per. s nem., vstup. sl. i primech. K.A.Svas'jana. – M.: Mysl', 1993. – 663, [1] s., 1 l. portr.

12 Jaspers K. Smysl i naznachenie istorii: Per. s nem. – M.: Polit¬ izdat, 1991. – 527 s. – (Mysliteli XX v.).

РЕЗЮМЕ

Д.І. Бондаренко. Філософський дискурс виникнення планетарної цивілізації.

У статті автор наводить аргументи на користь уявлення про початок формування планетарної цивілізації. Виділяються історичні етапи теоретичних дискусій присвячених цій проблемі. Аналізуються фактори впливу на її становлення, найважливішим серед яких є соціоприродна глобалізація. Обґрунтовується твердження про те, що тільки зараз ми стаємо свідками формування планетарної цивілізації. Надається визначення поняття «планетарна цивілізація», як якісно нової системної цілісності людства, що виникає в наслідок конвергенції економічних, технологічних, соціальних, політичних, культурних та природних процесів у планетарному вимірі.

Ключові слова: *цивілізація, глобалізація, планетарна цивілізація.*

SUMMARY

D.I. Bondarenko. Philosophical discourse of the concept of «planetary civilization».

In the article the author defends the idea that at the beginning of the third millennium the question of the formation of a planetary civilization is topical. Discussions about the essence of this phenomenon have been conducted since the end of the XVIII century and continue till now. The period of the forcible conquest and spread of European culture, science and technology is replaced at the end of the 20th century by the process of the organic connection and development of common targets and values for humanity. Therefore, the planetary civilization is regarded as a qualitatively new systemic integrity, resulting in the merging of interconnected social, economic, technological, political and natural processes on a global scale. This process is inevitable and although we are only in the beginning of its formation, we can point out many examples of such integration. The most important factor affecting the emergence of a planetary society is social and natural globalization, and the driving force of scientific and technological progress.

The problem of the correlation between global and local culture, is today at the center of philosophical reflection and now there is no need to repeat all the arguments "for" and "against." We would like to single out one important aspect for our research: the world has always been and will remain diverse, the planetary civilization can not abolish the diversity of cultural forms. Leveling the fact of multiculturalism is only capable of leading to confrontation and deepening the crisis. Global culture "is a new possible spiritual height, it must be built on a culture that

exists in a fundamentally unremovable variety. It must be some other level that does not remove the previous one".

The question of the methods of such a translation remains open as well. We expressed our views - this should not be a mechanical, but an organic unity. But even now we can say that the main criterion for selection should be the self-worth of life, human dignity as a pledge of humanization and preservation of civilization.

The main role in this process, in our opinion, is assigned to scientific knowledge. In no way diminishing the merits of other spheres of cultural life of society, we believe that the processes occurring in modern science testify to its ability to develop regional, commercial interests, integrate various scientific disciplines, go beyond its borders and turn to the vital meaning of culture. Science is a model of a universal worldview (unified scientific standards), far from political and religious ideologies, since it is a moment of critical self-reflection. These and other factors contribute to the fact that it is in scientific creativity that we seek the foundations of value-oriented models of a future civilization.

Keywords: *civilization, globalization, planetary civilization.*

УДК 111: 572

В. А. Ко́сяк
Сумской государственный педагогический
университет им. А. С. Макаренко

СЕКУЛЯРИЗАЦИЯ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЦИУМА

Прослеживается развитие секуляризации от ее генезиса в Средние века до наших дней. Осмысливаются условия и факторы, направлявшие процессы эмансипации от христианства в Возрождение, Новое время и энергизирующие их в Новейшее время. Выявляются причины банкротства притязаний «единственно верного вероучения» на монополию в области морали. Обосновывается перспективность деятельности международного атеистического движения, осуществляемого соответствующими организациями, альянсами, коалициями.

Ключевые слова: *секуляризация, десакрализация, христианство, Библия, клерикалы, апологеты, вера, мораль, экология, атеизм.*

Эмансипация от христианства и его церковных институтов наметилась в Средине века. В последующие времена это привило к неприятию христианства образованной и здравомыслящей частью человечества. Много способствовали уходу от христианского мировоззрения гуманисты эпохи Возрождения, которые издали массу антицерковной литературы. Они – всезнающие библиофилы и книгочеи – знали также, что откровения Иисуса Христа не были оригинальными. Античным языческим мыслителям были известны те

«божественные истины», которые спустя столетия изрек Учитель. Пересмотр всех ценностей в пору Высокого Ренессанса в области религии, философии, науки, искусства, политики укрепил скептическое отношение к христианству.

Религии был решительно противопоставлен разум. Усилившиеся антицерковные мотивы в гуманизме Просвещения взывали к освобождению всех сфер общественной жизни из-под власти церкви и духовенства. Антиклерикально настроенные богатые «просвещенные буржуа и дворяне непрочь были превратить монастыри и аббатства в торговые склады и фабрики. Ученые и философы освобождались от диктата церкви. Хорошим тому примером служит ответ Пьера-Симона Лапласа (астронома, математика и физика) на вопрос Бонапарта о причинах отсутствия в его системе небесной механики Бога. «При построении теории солнечной системы, – ответил ученый, – я не нуждался в гипотезе о существовании Бога» [8, 261].

Процессы секуляризации, охватившие Европу, не смогли остановить ни часто жестокие контрмеры Римского «Великого инквизитора», ни прозелитическая, казуистическая и «воинственная» (Ф.И. Тютчев) деятельность иезуитского «Общества Иисуса» по возвращению в лоно католичества заблудших душ, уклонившихся от истинного вероучения, ни многие литературные увещевания как, например, «Речи о религии к образованным людям ее презирающим», опубликованные Ф.Д. Шлейермахером в 1799 г., дабы урезонить людей свободомыслящих. «Процесс пошел» (М. С. Горбачев).

В век Просвещания десакрализация вытеснила Бога всесильным Разумом. Светскими стали Франция, Португалия, Испания и другие государства, освободившие себя от тотального надзора церкви. Герой Просвещения Г.Э. Лессинг, мечтал о будущем обществе, в котором религия целиком уступит место просвещенному разуму. «Всякая религия есть дело черни, – писал Ф. Ницше в «Ессе Homo», – я вынужден мыть руки после каждого соприкосновения с религиозными людьми» [10, 762]. По Ницше, «христианская мораль самая злостная форма воли ко лжи», учащая презирать инстинкты жизни и саму жизнь, посрамлять тело, в половой любви видеть нечто нечистое, в понятие доброго человека включать все слабое, больное, неудачное, злым считать человека гордого, удачного, способного к созиданию будущего [10, 767–769]. Солидарен с Ницше его современник В. Соловьев в «Софие»: христианство – это «слепое невежество, рутина масс», оно рассчитано на неграмотных простецов. Дистанцировался от христианского вероучения А.Н. Герцен, писавший «С того берега», что христианство раздваивает человека «на какой-то идеал и на какого-то скота», все религии проповедуют мораль покорности и добровольно рабства. Солидарен с Герценом И.Е. Репии в письме к В.В. Стасову по поводу свих «Запорожцев: «Все христианство – это рабство, это смиренное самоубийство всего, что есть лучшего и самого дорогого и самого высокого в человеке, – это кастрация!» [12].

Банкротство веры подвигнуло Христианское общество Германии в конце 60-х гг. XX в. на готовность к самороспуску. Публикующиеся в настоящее время христофобские и юдофобские тексты множат сомнения, критики и отторжения относительно веками складывавшихся стереотипов. Не стало слепого поклонения Библии: в ней нет ничего из многих изречений Христа на древнегреческом, ничего нет из евангелий от Фомы с изречениями Христа, от Филиппа (отношения между Христом и Магдалиной), от Петра. В V в. эти и многие другие тексты волею епископа Афанасия были «отсечены» от Библии. Большинство книг Ветхого Завета «дышат шовинизмом и фашизмом» (А. М. Макашов). В них обосновывается историческое право евреев на уничтожение других народов и на мировое господство [5, 24]. Напрашивается вопрос: зачем нам, славянам, такие христианско-иудейские учителя? Приведем три цитаты из Библии. «Когда же введет тебя Господь, Бог твой, в ту землю, которую Он клялся отцам твоим, Аврааму, Исааку и Иакову, дать тебе с большими и хорошими городами, которых ты не строил, И с домами, наполненными всяким добром, которых ты не наполнял, и колодезями, высеченными *из камня*, которых ты не высекал, с виноградниками и маслинами, которых ты не садил, и будешь есть и насыщаться» (Второзаконие, 6: 10 – 11). «Когда введет тебя Господь, Бог твой, в землю, в которой ты идешь, чтобы овладеть ею, и изгонит от лица твоего многочисленные народы…семь народов… И предаст их тебе Господь, Бог твой, и поразишь их: тогда предай их заклятию, не вступай с ними в союз и не щади их» (Второзаконие, 7: 1 – 2). «Истребите все места, где народы, которыми вы овладеете, служили богам своим…» (Второзаконие, 12:2).

Библии, изданные в разное время разнятся друг от друга силой заложенного в них заряда, на что обратил внимание А. Стриндберг в романе «Одинокий». В Библии печати XVII века, имевшейся у него, «долго копилась злоба и ненависть, ибо она только и знает что изрыгать проклятия и призывать на чью-то голову кары небесные; сколько бы ни листал ее – всюду натыкался я на проклятия, которые Давид или Иеремия посылают врагам. Вот, к примеру, молится Иеремия: «Итак, предай сыновей их голоду и подвергни их мечу; да будут жены их бездетными и вдовами, а мужья их да будут поражены смертью», и так далее и в том же духе» [13, 586].

За две тысячи лет пребывания в христианской культуре человечество не смогло (или не захотело) освоить и принять в свою плоть принципы, заложенные в христианстве в качестве оснований социальной жизни и культуры. Двухтысячелетний путь внедрения христианства в человеческое бытие имеет на финише неусвоение этого учения в силу его человеконесоразмерности, человеконесоответствия. На протяжении XX ст. христианство в сознании просвещенных людей превратилось в некий атавизм, предрассудок, «в красивый поверхностный обряд» (В. В. Бычков).

Известный теолог XIX в. Д.Ф. Штраус считал исторического Иисуса фанатиком-энтузиастом, основные принципы учения которого не являются актуальными в современном мире. Всматриваясь в историю христианства, В.В. Розанов приходит к выводу, что христианская история не получилась, потому что христианство привнесло в мир раздор и вражду. Христианская любовь, иронизирует он в «Опавших листьях» оказалась «ледяной сосулькой», которую в результате оптического обмана можно принять за алмаз.

«Религиозные распри, которые так часто потрясают мир и заливают его кровью, никогда не представляли собой ничего другого, – читаем в «Трактатах и письмах» И. Канта, – кроме разногласий из-за церковной веры» [4, 178]. Лидеры основных религиозных конфессий заключили между собой негласный «пакт о ненападении», дабы не отвлекать силы от «священной» борьбы за умы и сердца мирян и тех, кто еще не обратился в веру. Перемирие это не может не быть временным, тактическим, ведь во всех конфессиях принадлежность к иной вере – едва ли не больший грех, чем просто безверие [6, 106]. Область веры в христианстве и других монотеистических религиях – это область трансцендентного и потому недоступного ни познанию, ни опыту человека. Христианская вера – это дар Божий, принимаемый смиренно и благодарно теми, кто его достоин. Истинно верующие одарены Божьей благодатью, «отмечены перстом Божиим» и потому как бы себе уже и не принадлежат, особенно те из них, которые стали фанатиками веры, как Савонарола, Лютер и др. Поэтому далеко не каждый, заявляющий с битьем себя кулаком в грудь: «Я верующий», таковым является.

Не попирается ли право человека находится в тишине наедине со своими мыслями в воскресные утра наших городов (а нашего города уж точно), оглашаемых («с Божьей помощью») благими радиовещаниями из православных соборов молитвами и хвалами господу. Не ущемляют ли эти радиовещания и другие способы пропаганды православия религиозные чувства тех, у кого симпатии, например, к Деве Мария, Аллаху или Будде. И как быть тем, кто «исповедует» свободу совести, которая есть правовое закрепление светского мировоззрения, которая означает освобождение совести от религиозного влияния, от религиозно-догматических этических норм и предписаний, и которая «способствует расширению объёма личной свободы» [3, 54].

Однако нынче на потребительском дворе мода на религию. Быть маргиналом по отношению к православному христианству стало как бы неприличным в нашем социокультурном ареале. И под опекой госвластей православие стало выступать как привилегированная религия. Церковники назойливо хотят присутствовать во всех сферах общественной жизни. Они советуют, например, «не проходить» в школах Чехова и Бунина, усматривая в их сочинениях пропаганду свободной любви. Они же непрочь тихою сапою «впарить» «Закон Божий» в школьные программы. Они настаивают на

исключении из репертуара Новосибирского театра оперы Р. Вагнера «Тангейзер», не усматривая в ней достаточного пиетета к православию.

С завидной методичностью клерикальной пропагандой (термин «пропаганда» восходит к 1622 г., когда папа Григорий XV создал организацию по распространению веры) внушается россиянам (и украинцам. – В.К.) мысль о том, что обращение народа в религиозную веру необходимо для спасения России от нравственного нигилизма и вестернизации, а неверующий в Творца потенциально непатриотичен и бездуховен. Само понятие «духовность» безоговорочно отождествляется с религиозностью, а нравственное просвещение молодежи государство непрочь передать под патронат церкви. Религиозная идеология пытается «встраиваться» в школьное образование (под предлогом ознакомления детей с религиозной культурой). Исполненные клерикального энтузиазма, зарвавшиеся православные, забывая о законодательной отделенности государства от церкви, публикуют статьи с призывами к изменению государственного строя на православных основах. Позволительно спросить, а почему не на мусульманских, например, основах российскую (и украинскую. – В.К.) государственность «привести в соответствие» с исламской цивилизационной моделью? Представим, резонно замечает Э.А. Кротков, что и такая инициатива получит широкую поддержку. И что тогда? [6, 105–106].

Апологеты и в начале III тысячелетия сервильно продолжают доказывать властям предержащим, что христианство воспитывает не разрушителей, а преданных, надежных, законопослушных членов общества. Почему бы и нет: ведь добродетели истинного христианина в его слабости.

В исихастской традиции – бесстрастие, невозмутимость ума, «неподверженность» его ничему, «сердечное внимание» и умильные слезы. Как все это может не понравится властным политикам, если даже они не просто неверующие, а враждебны к христианству, но используют религию в своих целях. От св. апостола Павла и св. Иустина Философа и мученика, через Оригена и Тертуллиана, святителей Афанасия Великого и Блаженного Августина угодливая апологетическая линия четко прослеживается и в наши дни [9, 52–53]. Все это симптомы заката религии. В книге «Почему агонизирует христианство» (1984) бывший католический священник Сальвадор Фрейкседо, изгнанный из лона церкви за свое вольномыслие, пишет, что христианство завершает свой жизненный цикл, оно исторически изжило себя и, как всякий умирающий, пораженный глубоким склерозом, впадает в агонию. Церковь в этом контексте занята лишь «приукрашиванием» умирающего, не более того. Те, кто считает Христианство «хорошим», я Церковь «плохой» пусть попробуют разделить тело кота и его улыбку.

Многим современным гуманитария и естествоиспытателям, как в свое время и Лапласу, «гипотеза о Боге» не нужна и чужда, ибо, согласно ей, мир дан «в обладание», «в пользования библейскому человеку». Такое иудейско-

христианское понимание мира и места человека в нем открывает дорогу для подчинения природы себе, а теперь уже и к очевидному ее разграблению [11, 32–33].

Для античного человека мир, Космос в целом есть божественное существо, а божественному не пристало претерпевать какие-либо изменения. С точки зрения Пифагора и ранних пифагорейцев, Космос вечен и неуничтожим. Демиург создавал его по вечному и совершенному образцу. Для европейского античного сознания характерно обожествление природы (Космоса), где она рассматривается как высшая ценность. В библейской же мифологии природа – лишь вспомогательное средство, – среда обитания – созданное Яхве для своего народа. В самых первых стихах Бытия читаем: «И сказал Бог: сотворим человека по образу Нашему, по подобию Нашему и да владычествуют они над рыбами морскими, и над птицами небесными, и над скотом и над всею землею…» (Быт. 1; 26). Такое отношение к природному миру можно условно обозначить как враждебность и унижение. Невозможно себе вообразить что-либо подобное в античности у древних греков или у других европейских народов [11, 33–34]. И потому катастрофическое ослабление иудейско-христианской религиозной составляющей в современном секуляризованном мире во многом предопределено также ее базовым антропоцентризмом, множащим глобальные экологические проблемы.

Циничными выглядят притязания религии на монополию в области морали и на воплощение нравственности: обскурантизм и догматизм морали христианства общеизвестны, что неоднократно подчеркивал Б. Рассел, автор книги « Почему я не христианин» (1927). История свидетельствует, что вера была главным источником насилия и страдания, самым распространенным предлогом для преступлений, каковыми являются, например, ужасы крестовых походов и конкисты (осеняемой крестом католической церкви, которая алчно захватывала рудники, поместья и прочее в Чили, Парагвае и других странах), жестокости смертельного противостояния католиков и протестантов (Варфоломеевская ночь и пр.), сжигание еретических трактатов, еретиков и «ведьм», изуверства аскезы. Мир, сделаем «еретическое» заявление, был бы много лучше и чище без веры и церквей. Отставной инженер поручник Федор Достоевский писал в своем старорусском доме, как нам представляется, сильно преувеличивая опасность, утверждая, что если лишить человека веры в Бога и в свое бессмертие, то «тогда ничто уже не будет безнравственно, все будет позволено, даже антропофагия».

Атеисты, убеждает Б. Доккниз в книге «Бог как иллюзия» (М., 2008), должны гордиться тем, что они атеисты и не занимать примиренческую позицию, потому что атеизм – свидетельство здорового, независимого мнения. Ничто не мешает человеку, будучи атеистом, быть счастливым, уравновешенным, глубоко интеллигентным и высокоморальным. Люди вовсе не нуждаются в религии для того, чтобы быть хорошими и добрыми. На этом

стоят, множа ряды атеистов, английские и международные атеистические гуманистические организации, Американская секулярная коалиция, Международный атеистический альянс.

Понятия о добре и зле не зависят от следования религиозным догмам, что видно, например, в детских социальных отношениях, в которых присутствуют моральные нормы, при том, что дети еще не вовлечены в религию. У взрослого населения в нашей стране ценности и принципы общечеловеческой морали были и в атеистические времена.

Сам человек несет ответственность за свое будущее, а также за развитие своей планеты, говорит основатель эволюционного атеистического гуманизма Дж. Хаксли. На секулярных позициях оказывается и религиозный философ-экзистенциалист Н.А. Бердяев, пишущий в «Смысле творчества», что «наступают времена в жизни человечества, когда оно должно помочь само себе, осознав, что отсутствие трансцендентной помощи не есть беспомощность, ибо бесконечную имманентную помощь найдет человек в себе самом, если дерзнет раскрыть в себе творческим актом все силы Бога и мира» [1, с. 256]. Согласно религиозному мифу Бердяева, отступление Бога от мира во имя раскрытия творческой свободы человека есть «эзотерическая тайна» христианства. Бог не только оставляет человека без Своей поддержки, но не знает и даже «не хочет знать, что сотворит человек». Согласно Бердяеву, в некий момент достижения человеческой зрелости (сей момент давно уж наступил. – В. К.) Бог, оставив мир, предоставляет его в безраздельное распоряжение человека. Этот человек – «смысл творчества», герой, полубог, несколько видоизмененный «сверхчеловек» Ф. Ницше, наделенный всеми позитивными коннотациями в духе «Серебряного века».

Добродетели христианства – милосердие, сострадание, жертвенность, любовь к Богу, прощение врагов, презрение к благам мира сего, вера в загробную жизнь, вера в спасение души – это идеальные добродетели, и потому неконструктивные. Ими можно руководствоваться, разве что, при создании общества, состоящего из ангелов. Их невозможно класть в основание построения государства для реальных, земных людей. Для последних, в перечне И. Берлина, являются «мужество, стойкость в беде, общественное служение, порядок, дисциплина, счастье, стабильность, справедливость и, в первую очередь, личная инициатива, обладание знаниями и силой, необходимыми для достижения поставленных целей» [2, 152]. Они же энергизируют неоязычество в современном светском, секуляризированном мире, уставшем от христианского вымороченно божественного, делающего людей «слабыми». Сворожий день, начавшийся в 2012 г., преодолеет, верят сторонники православного язычества, сворожью ночь, начавшуюся в 988 г., и возвратит славянам мудрость предков. Христианский же теоцентризм, говорят грамматологи конца XX в., обрекает смертных на пассивное существование в

мире, созданном как Текст Великого Творца. «Им остается только наблюдать, прочитывать, толковать и восхищаться мудростью его Автора» [7, 275].

ЛИТЕРАТУРА

1. Бердяеев И.А. Философия свободы. Смысл творчества / Н. А. Бердяев – М.: Правда, 1989. – 607 с.

2. Берлин И. Оригинальность Маквелли / И. Берлин // Человек. – 2001. – №4. – с. 147–164.

3. Вишнякова И.Н. Свобода совести и свобода вероисповедания в Росии / И. Н. Вишнякова // Человек. – 2011. – №5. – с. 47–62.

4. Кант И. Трактаты и письма / И. Кант – М.: Наука, 1980. –712 с.

5. Корчагин В.Н. Русские против юдократии / В.Н. Корчагин. – М.: Витязь, 2006. – 320 с.

6. Кротков Е.А. Множественность мировозрений – территория конфликтов? / Е.А. Кротков // Человек. – 2012. – №1. – С. 105–115.

7. Лук´янець В. С. Філософський постмодерн / В.С. Лук´янець, О.М. Соболь. – К.: Абрис, 1998. – 352 с.

8. Манфред А.З. Наполеон Бонапарт / А.З. Манфред. – Сухуми: Алашара, 1989. – 680 с.

9. Никитин В.А. Христианская апологетика в начале III тысячелетия / В.А. Никитин // Филоские науки. – 2006. – №3. – С. 50–59.

10. Ницше Ф. Сочинения : В двух томах / Ф. Ницше. – 1990. – Т. 2 – 832 с.

11. Павленко А. Н. Эсхатологический исток современной техники / А. Н. Павленко // Человек. – 2009. – №6. – С. 31–38.

12. Повница А. Сотворивший «Запорожцев» / А. Повница // Правда Украины. – 1994. – 8 апр.

13. Стридберг А. Красная комната. Слово безумца в свою защиту. Одинокий. Романы / А. Стридберг. – М.: Правда, 1989. – 640 с.

REFERENCES

1. Berdyayeev I.A. Filosofiya svobody. Smysl tvorchestva / N. A. Berdyayev – M.: Pravda, 1989. – 607 s.

2. Berlin I. Original'nost' Makvelli / I. Berlin // Chelovek. – 2001. – №4. – s. 147–164.

3. Vishnyakova I.N. Svoboda sovesti i svoboda veroispovedaniya v Rosii / I. N. Vishnyakova // Chelovek. – 2011. – №5. – s. 47–62.

4. Kant I. Traktaty i pis'ma / I. Kant – M.: Nauka, 1980. – 712 s.

5. Korchagin V.N. Russkiye protiv yudokratii / V.N. Korchagin. – M.: Vityaz', 2006. – 320 s.

6. Krotkov Ye.A. Mnozhestvennost' mirovozreniy – teritoriya konfliktov? / Ye.A. Krotkov // Chelovek. – 2012. – №1. – S. 105–115.

7. Luk´yanets' V. S. Fílosofs'kiy postmodern / V.S. Luk´yanets', O.M. Sobol'. – K.: Abris, 1998. – 352 s.

8. Manfred A.Z. Napoleon Bonapart / A.Z. Manfred. – Sukhumi: Alashara, 1989. – 680 s.

9. Nikitin V.A. Khristianskaya apologetika v nachale ÍÍÍ tysyacheletiya / V.A. Nikitin // Filoskiye nauki. – 2006. – №3. – S. 50–59.

10. Nitsshe F. Sochineniya : V dvukh tomakh / F. Nitsshe. – 1990. – T. 2 – 832 s.

11. Pavlenko A. N. Eskhatologicheskiy istok sovremennoy tekhniki / A. N. Pavlenko // Chelovek. – 2009. – №6. – S. 31–38.

12. Povnitsa A. Sotvorivshiy «Zaporozhtsev» / A. Povnitsa // Pravda Ukrainy. – 1994. – 8 apr.

13. Stridberg A. Krasnaya komnata. Slovo bezumtsa v svoyu zashchitu. Odinokiy. Romany / A. Stridberg. – M.: Pravda, 1989. – 640 s.

РЕЗЮМЕ

В. А. Кóсяк. Секулярізація європейського соціуму.

Простежується розвиток секуляризації від її генезису в Середні віки до нашого часу. Обмірковуються умови і чинники, що спрямовували процеси емансипації від християнства в Відродженні, Новому часу та які енергизують їх у Новітній час. Виявляються причини банкрутства зазіхань «Єдино вірного вчення» на монополію в галузі моралі. Обґрунтовується перспективність діяльності міжнародного атеїстичного руху, що здійснюється відповідними організаціями, альянсами, коаліціями.

Ключові слова: *секуляризація, десакралізація, християнство, Біблія, клерикали, апологети, віра, мораль, екологія, атеїзм.*

SUMMARY

V. Kosyak. Secularization european community.

It traces the development of secularism from its genesis in the Middle Ages to the present day. Comprehend the conditions and factors that guide the process of emancipation of Christianity in the Renaissance, New Era, and energizing them in modern times. The reasons of bankruptcy claims «the only true doctrine» a monopoly in the field of morality. Substantiates the prospects of the international atheist movement oschestvlyaemogo relevant organizations, alliances, coalitions.

The virtues of Christianity are mercy, compassion, sacrifice, love of God, forgiveness of enemies, contempt for the blessings of the world, faith in the afterlife, faith in the salvation of the soul are ideal virtues, and therefore unconstructive. They can be guided, perhaps, by creating a society consisting of angels. They can not be placed in the basis of building a state for real, earthly people. For the latter, in the list of I. Berlin, "courage, fortitude in trouble, public service, order, discipline, happiness, stability, justice and, first and foremost, personal initiative, knowledge and strength necessary to achieve the goals". They also energize neo-paganism in a

modern secular, secularized world, tired of the Christian escheat of the divine, making people "weak." The day, which began in 2012, will overcome, believe the supporters of Orthodox paganism, the swarm night, which began in 988, and return the wisdom of the ancestors to the Slavs. Christian theocentrism, say grammathologists of the late twentieth century, condemns mortals to passive existence in a world created as the Text of the Great Creator. "They can only observe, read, interpret and admire the wisdom of its author".

Keywords: *secularization, desacralization, Christianity, Bible, clerics, advocates, faith, morality, the environment, atheism.*

УДК 165.2

М.М. Ведмедев
Сумской государственный педагогический
университет имени А. С. Макаренко

ЛЕГИТИМИЗАЦИЯ ЗНАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ЗНАНИЕВЫХ ОБЩЕСТВ

Статья посвящена проблеме легитимации знания в современных обществах знаниевого типа. Проанализированы эпистемологические последствия действия таких факторов легитимации как принцип перформативности в производстве знания, коммерциализация интеллектуальных продуктов, влияние средств массовой информации на исследовательскую деятельность. Описаны изменения в структуре науки, мотивации в сфере образования, формах организации исследовательской роботы, вызываемые воздействием данных факторов.

Ключевые слова*: легитимация, знание, наука, перформативность, знаниевые общества, средства массовой информации, образование, университет.*

Комплекс проблем, связанных с легитимацией знания (в том числе научного), вызывает сегодня все возрастающий интерес специалистов в области философии и социологии науки. Об этом свидетельствует, в частности, разработка серьезных исследовательских проектов в данной области [7]. Причина упомянутого внимания обуславливается рядом обстоятельств. С одной стороны, это, безусловно, изменившаяся роль знания в обществах знаниевого типа (**«**knowledge society», «knowledge-based society», «knowledgeable society», «knowledge-value society»). Существенно изменились критерии и формы оценки интеллектуальных продуктов, способы работы с ними, стратегии поведения их заказчиков и производителей.

С другой стороны, речь следует вести о важном сдвиге в методологическом сознании исследователей, занимающихся соответствующими вопросами. Произошел отказ от сугубо эпистемологической

трактовки (свойственной позитивизму и трансцендентализму) развития и обоснования знания, когда акцент ставился почти исключительно на имманентной логике данного процесса. Возникло понимание важнейшей роли во всем этом многочисленных и разнообразных социальных факторов – профессиональных иерархий, корпоративных интересов, властных отношений, коммуникативных сетей и т.д. и т.п.

Сегодня проблемное поле, связанное с осмыслением легитимации знания, охватывает разнообразную и неоднородную проблематику. Оформились подходы к описанию форм и механизмов легитимации знания. Среди них чаще всего называются концепция власти-знания М. Фуко, исследования «поля науки» и университетской среды П. Бурдье, теория легитимации Ж.-Ф. Лиотара, акторно-сетевая теория Б. Латура [5]. Следует отметить, что каждый из названных подходов имеет свои весомые результаты. В тоже время есть основания утверждать, что разработка проблематики легитимности пока что только оформляется. Многие важнейшие аспекты лишь начинают осмысливаться. Это относится, в частности, к вопросу об эпистемологических последствиях действия социально-экономических факторов легитимации в знаниевых обществах. Некоторые аспекты данной проблемы и рассматриваются автором в данной работе.

В контексте изучения проблем легитимации научного знания особо следует отметить подход Ж.-Ф. Лиотара. Значимость его разработок заключается в увязывании способов легитимации науки с особенностями производства и использования знания в современных обществах. Кредо философа представлено в следующих рассуждениях. «Старый принцип, по которому получение знания неотделимо от формирования (Bildung) разума и даже от самой личности, устаревает и будет выходить из употребления. Такое отношение поставщиков и пользователей знания к самому знанию стремится и будет стремиться перенять форму отношения, которое производители и потребители товаров имеют с этими последними, т. е. стоимостную форму (fomie valeur). Знание производится и будет производиться для того, чтобы быть проданным [4, 18]. В другом месте: «Вместо того, чтобы распространяться в силу своей «образовательной» ценности или политической значимости (управленческой, дипломатической, военной), можно представить себе, что знания будут введены в оборот по тем же сетям, что и денежное обращение, и что соответствующее этому расслоение прекратит быть делением на знание/незнание, а станет, как и в случае денежного обращения, «знаниями к оплате/знаниями к инвестиции» [4, 22]

Он подчеркивает, что мы являемся свидетелями стремительного формирования мирового порядка, где производство нерыночного объекта (не-товара) становится явлением маргинальным. И производство знания не является исключением. Таким образом, критерий, согласно которому социальная ценность знания определяется его значимостью в деле

формирования личности, теряет свое значение и заменяется утилитарными, рыночными оценками.

В работах патриарха западного менеджмента П. Друкера содержаться близкие к этому соображения. Вспоминается Сократ, который считал, что цель знания заключается в содействии самопознанию и саморазвитию личности. Именно такое толкование знания в течение двух тысяч лет имело определяющее значение для европейской системы образования и, собственно, для самого понятия знания. П. Друкер пишет о том, как изменились языковые выражения за последние десятилетия. В прошедшие времена не употребляли такое словосочетание, как «человек, который владеет знаниями». Говорили: «образованный, ученый человек». Образованные люди – это лица, которые имели широкую эрудицию, были в состоянии поддерживать беседу, писали на разнообразные темы.

Знание сегодня – информация, которая имеет практическую ценность и ведет к получению конкретных результатов. Это не общее знание, а знание высоко специализированое. Вывод: новое общество должено быть основано на знании, которое организовано в виде специализированных дисциплин, а его членами должны быть люди, которые владеют специальными знаниями в разных отраслях [3].

В работе «Состояние постмодерна» Ж.-Ф. Лиотар сосредоточивается на вопросе о коренном изменении способа легитимации науки. Во времена Просвещения наука добивалась социального признания, используя ссылки в духе: служение интересам прогресса, народа, эмансипация личности. Но подобные сентенции откровенно расходились с ее имманентным принципом эмпирического обоснования. И на смену старому принципу легитимации пришла легитимация рыночная как единственный аргумент, который можно серьезно принимать во внимание.

В трудах Ж.-Ф. Лиотара содержатся размышления, которые непосредственным образом касаются ресурсного статуса знания в современных обществах. Исследователь считает, что знание и информация испытали глубокие и взаимосвязанные изменения. В первую очередь, отмечает он, их производство все чаще ограничивается ситуациями, когда предварительно известно, что они востребованы и эффективны, то есть *перформативны* (заведомо востребованы). Имеется в виду, что информацию собирают, анализируют и создают снова лишь тогда, когда это полезно. Такой подход имеет в своей основе идею системности, когда сначала устанавливается, о чем нужно узнать. Это совмещается с требованиями программного подхода, где допускается, что информация создается только тогда, когда понятно, как ее практически использовать.

В процессе таких трансформаций любая информация приобретает черты компьютерной, а перформативные характеристики становятся легко измеряемыми. Она становится частью системы, в которой происходит

оптимизация связи «входа» и «выхода», другими словами, ее «эффективности» [4, 36]. Более того, как и в других системах, в этой возникает контур обратной связи: чтобы повысить эффективность системы, нужна информация, а как критерии эффективности предусматривается отбор той информации, которая повышает эту эффективность.

Действие фактора перформативности сочетается с тем обстоятельством, что информация, как уже подчеркивалось выше, все чаще становится товаром. Ж.-Ф. Лиотар замечает, что в информационной сфере все чаще работают рыночные механизмы, которые помогают оценить степень ее перформативности. Действуя совместно, два названных фактора приводят к возникновению ситуации постсовременности, в корне изменяя при этом все строение естественно научного и социально-гуманитарного знания. Первый фактор – стремление к перформативности – вызывает снижение статуса, а то и отмирание всех видов знания, которые оказываются невостребованными и неэффективными. Такие, скажем, дисциплины как философия или эстетика не отвечают критерию перформативности, тогда как изучение финансов или менеджмента, напротив, удовлетворяют этому критерию. Поэтому уровень знания в области философии или эстетики падает, а в отрасли финансов или менеджмента – растет, исследование в тех сферах знаний, которые имеют прагматичную направленность, оказываются более востребованными. В социальных науках это, например, исследование в области трансфера технологий, они оказывают влияние на рынок, и потому на их проведение легко получить финансирование. Специалисты, интересы которых в соответствии с критерием перформативности можно рассматривать как экзотичные или далекие от практики, оказываются на обочине.

Все отмеченное ведет к глубокому изменению мотивации в получении знания. Отмеченные критерии могут использоваться не только по отношению к институализированным системам производства знания, но и к образованию в целом: мотивами получения знания должны стать слова «как я могу повысить свои возможности зарабатывать?», «как образование повлияет на мою конкурентоспособность?». Школа больше не призвана готовить достойных граждан. Из нее выпускаются лишь более квалифицированые люди, которые работают более производительно. Образование – лишь шанс получать большую заработную плату [6, 6]. То есть знание и образование в данном случае теряют свою самоценность, а воспринимаются сугубо как ресурс, в частности в деле получения преимуществ на рынке труда.

В связи со всем этим университет теряет функцию формирования идеалов, а продуцирует лишь компетенции. Студента уже не должен тревожить вопрос «является ли это истинным?», а лишь вопрос «для чего это нужно и можно ли это продать?» Владение компетенцией должно быть таким, которое продается. Следовательно «прекращает существование компетенция, которая

определяется другими критериями: истинное/ложное, справедливое/несправедливое и тому подобное» [4, 124].

Среди постмодернистов не наблюдается особенной склонности сформулировать все те следствия, которые с необходимостью вытекают из приведенных констатаций. В первую очередь относительно положения той важнейшей части корпуса научного знания, которая не может быть преобразована в товар. Ведь относительно знания фундаментального, знания мировоззренческого невозможно предварительно сказать, в какие практические результаты оно воплотится. Следствием этого должно быть (а в наше время такое часто можно наблюдать) угасание тех сфер интеллектуальной активности, которые не предназначены для получения безотлагательной выгоды (экономической или политической). Однако не секрет, что подобное состояние дел является патологией в науке как органической системе, которая ведет к ее деградации.

Исследования Ж.-Ф. Лиотара, безусловно, не охватывают всех аспектов проблемы *легитимации знания и статуса его носителей.* З. Бауман обращает внимание на такой момент проблемы как стремительное снижение роли университетов и профессиональных академических сообществ в названном процессе.

Нынешний кризис образования, подчеркивает он, – это кризис институтов и доктрин, которые достались современникам в наследство от предыдущих времен. Институты и доктрины были в совершенстве адаптированы к той социально-культурной реальности, которая сегодня стремительно исчезает. Университет, уходящий своими корнями во время Средневековья, приобрел свою классическую форму в эпоху Модерна. «Носители знания, исследователи новых и распространители старых истин приближались к властям предержащим или даже вступали с ними в конкуренцию … оказываясь в центре институциональной сети и в ранге высшего духовного авторитета» [1, 162]

Сегодня состояние дел коренным образом изменилось под воздействием ряда причин – стихийных рыночных сил, медиа-среды, ценностных ориентиров Постмодерна. Технологическая гонка превращает приобретенные знания и навыки в ненужный груз, быстро сокращая срок их пригодности. Университеты неуклонно теряют функцию профессиональной подготовки. Им все более сложно конкурировать с разнообразными формами профессиональной переподготовки на рабочем месте и даже с краткосрочными курсами и семинарами, которые проводятся в выходные дни. Даже то обстоятельство, что в последнее время желающих вступить в вузы не уменьшилось, не добавляет оптимизма. Специалисты не без основания видят в университете место временного убежища для молодежи в условиях хронической безработицы.

С современной медиа-средой также связана серьезная проблема социального статуса науки и всех тех, кто к ней причастен. Сегодня СМИ превратились в главный источник и средство получения авторитета. Репутация

все чаще достигается за пределами университета, а роль научного общества, мнение которого раньше имело важное значение неуклонно снижается. Известна сентенция Р. Декарта «я мыслю, следовательно, я существую» звучит теперь иначе: «обо мне говорят, следовательно, я существую». Средствам массовой информации не хватает времени, чтобы лелеять славу, однако им хорошо удается культивировать популярность. Длительный и тяжелый поиск истины не пригоден для того, чтобы происходить на глазах публики, внимание которой он вряд ли привлечет. «С того времени как известность заняла место славы, преподаватели колледжей вынуждены вступать в состязание со спортсменами, звездами эстрады, победителями лотерей, террористами … и в таких состязаниях у них мало, а то и вовсе нет шансов победить» [1, 168]

Ряд острокритических замечаний о возможности научным образом заниматься в СМИ поиском истины высказывает известный французский социолог П. Бурдье в работе «О телевидении». И дело здесь вовсе не в отсутствии интереса у публики. Режим работы СМИ таков, что поиск истины методами науки тут вообще оказывается невозможным.

П. Бурдье в своей работе «О телевидении» описывает особенности поспешной журналистики, ставя очень серьезную проблему о взаимоотношении между мышлением и скоростью. Он обращает внимание, что СМИ обычно отдают преимущество особенному типу участников, «быстродумам». Можно ли мыслить на скорости? И не обрекается ли телевидение, предоставляя слово лицам, которые якобы способны мыслить в ускоренном темпе, иметь дело лишь с «fast-thinker'ами», мыслящими быстрее собственной тени.

Исследователь задумывается, почему есть люди, способные отвечать этим абсолютно особенным условиям, почему у них выходит мыслить в условиях, при которых никто уже не мыслит. Его ответ заключается в том, что они мыслят «готовыми идеями».

«Готовые идеи» — это идеи, усвоенные всеми, банальные, общие, не вызывающие возражений; это также идеи, усвоенные всеми до того, как вы их усвоили, поэтому проблема восприятия не ставится. Когда речь идет об устном выступлении, книге или телевизионном сообщении, главная задача коммуникации соответствовать условиям восприятия, для чего необходимо знать, располагает ли слушающий кодом для расшифровки того, о чем в данный момент говорится. А когда вы выдаете «готовые идеи», проблема отпадает сама собой. Коммуникация возникает мгновенно, потому что в каком-то смысле ее не существует [2]. Обмен банальностями, общими местами есть коммуникация, единственным содержанием которой является сам факт общения. Преимуществом «общих мест», есть то, что все способны их воспринимать и воспринимать мгновенно: в виду своей банальности. В отличие от общих мест, мысль по определению является подрывной: она начинает с разрушения готовых идей, а затем должна привести доказательства, длинные

цепочки рассуждений. Это занимает некоторое количество времени, нужно выдвинуть целый ряд посылок, связанных словами «следовательно», «значит», «ввиду чего». Но такое развертывание мышления неразрывно связано со временем.

Говоря об упомянутого рода «fast-thinker'ax»- завсегдатаях СМИ (экспертах, комментаторах, обозревателях), П. Бурдье иронично замечает: «чтобы быть способным «думать» в условиях, при которых никто уже не думает, необходимо быть особого рода мыслителем [2]. Но все дело в том, что культивируется авторитет именно такого рода «мыслителей» - носителей «знания» (по принципу: «обо мне говорят, следовательно, я существую»). При этом легитимируется и соответствующий знаниевый продукт – интеллектуальный fast-food.

Специалисты указывают и на явление так называемого «журнализма». Этим выражением маркируются не столько особенности профессиональной деятельности представителей известной отрасли, сколько черта современной эпохи, определенная деформация культурной деятельности, которая возникает в условиях колоссального роста потоков информации. Характеристики журналистского сознания и мышления («торопливость», «ситуативность», стремление к публичности и новациям, большой удельный вес «версиальности», «мнений» и тому подобное) распространились далеко за пределы сферы компетенции СМИ, в частности в область науки. Иногда среди определенных кругов научных работников они даже стали считаться чем-то наподобие признака хорошего вкуса. Пагубные последствия этого увлечения вскоре дали о себе знать. Заметно снизилась концептуальность трудов, появилась «научная» скоропись, искусственный гиперкритицизм, «версиальность», стремление к игровым стилистическим «находкам», публичности, ужасающая компилятивность. Первостепенное значение при всем этом уделялось, естественно, привлекательной «упаковке». Стало крайне проблематично что-то доказать или опровергнуть, установить новизну и оригинальность.

Обобщая приведенное выше, можно констатировать, что происходит коренное изменение ориентиров. Имманентные знанию (в частности, знанию научному) характеристики, которые еще совсем недавно считались гарантами его обоснованности и приемлемости, теряют свое влияние. Идет речь о таких признаках знания как фундаментальности, системности, непротиворечивости, способности к фальсификации, что были такими значимыми в методологических программах неопозитивистов, попперианцев и их последователей. Зато начинают доминировать обстоятельства, обусловленные социально-культурной легитимацией знания. Упомянутые нами исследователи среди них отмечают коммерциализацию, социально-экономическую утилизацию, влияние современной медиа-среды.

Влияние таких «внешних» факторов не остается нейтральным относительно внутренних критериев оценки. Иногда фундаментальность и системность знаний в отмеченном аспекте появляются как недопустимое мотовство, потому что не отвечают требованиям экономической утилизации. Доказательность и полнота является неприемлемой по соображениям медийной оперативности и драматургии.

Всяческие прямолинейные и стереотипные утверждения о ведущей роли теоретического и научного знания и образования в знаниевых обществах следует расценить как поверхностные и упрощенные. Противоречивое влияние отмеченных факторов на научное знание (особенно фундаментальное и мировоззренческое) и связанные с ним структуры сферы образования нуждаются в последующем подробном изучении.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман – М.: Логос, 2005. – 390 с.

2. Бурдьё П. О телевидении [Электронный ресурс] / Пьер Бурдьё; пер. с франц. Т. Анисимовой, Ю. Марковой — Режим доступа: http://bourdieu.name/content/burde-o-televidenii-i-zhurnalistike

3. Дракер П. Посткапиталистическое общество [Электронный ресурс] / П. Дракер // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / ред. В.Л. Иноземцев – М.: Academia, 1999. – Режим доступа: http://www.iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/index.html

4. Лиотар Ж.Ф. Состояние постмодерна / Жан Франсуа Лиотар; пер. с франц. Н.А. Шматко. – М.: Ин-т эксперимент. социологии; СПб.: Алетейя, 1988. – 160 с.

5. Freed M. Latour, Lyotard, and The Problematics of Legitimation // Angelaki: Journal of the Theoretical Humanities. 2005. Vol. 10, № 3. P. 99 – 114.

6. Lyotard J.-F. Political Writings / Jean-François Lyotard. – London: UCL Press, 1993. – 353 p.

7. Social Legitimation of Knowledge - Comparative Perspectives http://www.awhamburg.de/en/research/working-groups/social-legitimation-of-knowledge.html

REFERENCES

1. Bauman Z. Individualizirovannoye obshchestvo / Z. Bauman – M.: Logos, 2005. – 390 s.

2. Burd'yo P. O televidenii [Elektronnyy resurs] / P'yer Burd'yo; per. s frants.
T. Anisimovoy, YU. Markovoy — Rezhim dostupa: http://bourdieu.name/content/burde-o-televidenii-i-zhurnalistike

3. Draker P. Postkapitalisticheskoye obshchestvo [Elektronnyy resurs] / P. Draker // Novaya postindustrial'naya volna na Zapade. Antologiya / red. V.L.

Inozemtsev – M.: Academia, 1999. – Rezhim dostupa: http://www.iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/index.html

4. Liotar ZH.F. Sostoyaniye postmoderna / Zhan Fransua Liotar; per. s frants. N.A. Shmatko. – M.: In-t eksperiment. sotsiologii; SPb.: Aleteyya, 1988. – 160 s.

5. Freed M. Latour, Lyotard, and The Problematics of Legitimation // Angelaki: Journal of the Theoretical Humanities. 2005. Vol. 10, № 3. P. 99 – 114.

6. Lyotard J.-F. Political Writings / Jean-François Lyotard. – London: UCL Press, 1993. – 353 p.

7. Social Legitimation of Knowledge - Comparative Perspectives http://www.awhamburg.de/en/research/working-groups/social-legitimation-of-knowledge.html

РЕЗЮМЕ

М.М. Ведмедєв. Легітимізація знання в контексті знаннєвих суспільств.

Стаття присвячена проблемі легітимації знання в сучасних суспільствах знаннєвого типу. Проаналізовані эпистемологические наслідки дії таких чинників легітимації як принцип перформативності у виробництві знання, комерціалізація інтелектуальних продуктів, вплив засобів масової інформації на дослідницьку діяльність. Описані зміни в структурі науки, мотивації у сфері освіти, формах організації дослідницької роботи, що викликаються дією даних чинників.

Ключові слова: *легітимація, знання, наука, перформативність, знаннєві суспільства, засоби масової інформації, освіта, університет.*

SUMMARY

M.M Vedmedev. Legitimation of knowledge in context of knowledgeable societies.

The article is devoted to the problem of legitimation of knowledge in knowledgeable societies. The author dwells on the works of Z. Bauman, P. Bourdieu, P. Drucker and other researchers in this area. The special attention is paid to the theory of legitimation of knowledge of J.-F. Lyotard.

The epistemological consequences of the influence of socio-economic and cultural factors of legitimation of knowledge are analysed in modern societies. It is necessary to determine such factors: principle of performativity in the production of knowledge, commercialization of intellectual products, influence of mass media on research activity. The described changes in the structure of science, motivation in the field of education, forms of organization of research activity have been determined by the influence of these factors.

The principle of performativity means that information is gathered together, analysed and generated only when it can be justified in terms of utility criteria. It changes the disciplinary structure of science. Knowledge that cannot be justified in

terms of efficiency and effectiveness will be downgraded or even abandoned. For example, aesthetics and philosophy cannot easily be justified in terms of performance, while finance and management are straightforwardly defended.

Reputation are made and unmade by large outside the university walls, with diminishing role assigned to the once crucial peers judgement. In shaping hierarchies of influence, notoriety replaced fame, public visibility elbowed out scholarly credentials, and so the process is not so much controlled, as buffeted by agencies specialising in the management of public attention.

Today the system of teaching is not directed to train more enlightened citizens—only professionals who perform better. The acquisition of knowledge is a professional qualification that promises a better salary.

A conclusion on deeply contradictory character of influence on knowledge of socio-economic and cultural factors of legitimation has been made in the article.

***Kay words**: legitimation, knowledge, science, performativity, knowledgeable societies, media, education, university.*

УДК 130.3

О.М. Корнієнко

Сумський національний аграрний університет

СТЕРЕОТИПИ В СТРУКТУРІ РУШІЙНИХ СИЛ СУСПІЛЬНОЇ ДУМКИ

В статті аналізується місце і роль стереотипів в структурі рушійних сил суспільної думки, їх зв'язок з потребами, інтересами, ціннісними орієнтаціями, соціально-психологічними установками.

Автор приходить до висновку, що становлення суспільної думки здійснюється за своєрідним ланцюгом: потреби – інтереси – ціннісні орієнтації – установки – стереотипи. Така послідовність розглянутих утворень складає свого роду код реакції або функціонування суспільної думки. Розшифрувати зміст цього коду – значить підійти до самих спонукальних причин, які викликали динаміку і активізацію даної думки, краще зрозуміти її специфіку та властивості, з'ясувати можливі напрямки її розвитку і прояви у майбутньому.

***Ключові слова:** суспільна думка, потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, соціально-психологічні установки, стереотипи.*

У сучасній вітчизняній і зарубіжній літературі поняття стереотип вживається досить часто стосовно самого широкого і різноманітного за своєю жанровою специфікою колу постановочних проблем і тематичних дискусій – від теоретичних, філософсько-наукових, культурологічних розробок до соціально-практичних і політичних програм. Дослідницький інтерес до стереотипів суспільної думки диктується реальною ситуацією, яка витікає із все більш

спотвореного формування образів сприйняття людиною навколишнього світу. Проблеми утворення і функціонування стереотипів вивчаються в соціальній психології, філософії, соціології, культурної антропології, ідеї та концепції яких викликають стійкий і жвавий інтерес не лише у етнологів, культурологів, соціологів, а й у представників інших гуманітарних, а також природничих наук. Широкий спектр цих концепцій та ідей відкриває відповідні можливості в інтерпретації стереотипів суспільної думки: від науковоподібних спроб їх пояснення до розвінчання цих спроб за допомогою суто наукових підходів.

При цьому думки дослідників щодо природи і суті стереотипів неоднозначні. Одні вважають, що стереотипи суспільної свідомості створюються спеціально і діють на основі якогось певного соціального запиту, який повністю залежить від процесу соціалізації і не передбачає наявності чуттєвих аспектів сприйняття. Інші вчені, навпаки, відводять велику роль чуттєвого досвіду в формуванні стереотипу. Треті, погоджуючись з думкою про стихійність виникнення стереотипного мислення, акцентують увагу на свідомої підтримки і підживлення стереотипів за допомогою апріорних суджень, спеціально впроваджуваних в масову свідомість.

У процесі вивчення соціальних стереотипів доцільно враховувати як психологічну, так і соціальну сторони, причому ці аспекти дослідження повинні взаємодоповнювати один одного. Стереотип являє собою складний, комплексний психологічний і соціальний спосіб отримання і подальшої переробки інформації, що регулює багато процесів людської діяльності. Тому на нашу думку помилковим є твердження про те, що його виникнення має під собою лише психологічну основу, де не завжди відображаються реалії суспільного життя.

Мета статті зняти з соціального стереотипу марево містичності, показати його зв'язок з іншими рушійним силам завдяки яким система суспільної думки зароджується, стає, виявляється – чи то у вигляді разової реакції, чи то у вигляді стійкого стану цієї думки, такими як потреби, інтереси, ціннісні орієнтації

Почнемо з потреб, маючи на увазі, що з процесом становлення суспільної думки пов'язані практично всі з них – і матеріальні (економічні), і духовно-ідеологічні, і соціальні, і політичні.

Історія існування феномена суспільної думки переконливо показує, що потреби мас не просто прискорюють динаміку суспільної думки, а й виступають в якості її фундаментального чинника, оскільки містять в собі необхідність, яка відчувається людьми в певних умовах життя і розвитку. Обумовлене потребами ставлення мас до дійсності тим і відрізняється від будь-якого іншого ставлення, що воно спрямоване на присвоєння, яке здатне заповнити дефіцит в тих чи інших елементах їх життєдіяльності.

Прагнення до задоволення першочергових потреб спонукає людей до прояву активності, до певних розумових і емоційно-чуттєвих процесів. Останні починають виражатися через умонастрої, оцінки, судження, вольові

спонукання, через їх взаємодію, взаємопроникнення і злиття. у результаті цього і складається таке цілісне духовно-практична утворення, як суспільна думка. У ній, ніби в дзеркалі, знаходять відображення зміст і характер тієї потреби, яка викликала її до життя, ступінь її важливості для людей, наполегливість і прагнення добитися її задоволення.

Усвідомлені і актуалізовані масові потреби тому об'єктивні і виявляються рушійною силою зародження і формування суспільної думки, що виступають в якості причин і мотивів різних суспільно-психологічних процесів, притаманних самій природі і механізму становлення цієї думки.

Разом з тим важливо підкреслити, що інтенсивність протікання суспільно-психологічних процесів, а паралельно з ними – становлення і вираження масових оціночних суджень знаходиться в прямій залежності від наявності або відсутності (часткової або повної) реальних можливостей для задоволення актуалізованої масової потреби. Як підказує екскурс в історію, в разі наявності та вільного, широкого використання таких можливостей динаміка суспільної думки розгортається, що називається, в режимі найкращого сприяння, освяченого позитивним, а то і яскраво піднесеним емоційно-чуттєвим суспільним настроєм. У протилежному випадку виникає протиріччя між масовою потребою, що заявила про себе і реальними можливостями (або недостатньою повнотою) її задоволення. Воно може викликати у суб'єкта емоційне напруження, почуття неспокою, і обурення – тобто, вести до підвищеної і несприятливої реактивності суспільної думки. У міру ж зняття протиріччя шляхом задоволення актуалізованої потреби, коли суб'єкт суспільної думки, можна сказати, зливається з його об'єктом, тобто привласнює зміст цієї потреби, реактивність думки, що зародилась, поступово згасає і вона вичерпує себе. Це і зрозуміло, адже зникає в житті, а значить, і в масовій свідомості, відчутті саме джерело, яке привело до її появи. «Потреба ... – писав Гегель, – протиріччя, що відчувається, яке має місце всередині самого живого суб'єкта, і переходить у діяльність заперечення цього заперечення, яке ще є гола суб'єктивність. Задоволення відновлює мир між суб'єктом і об'єктом, так як об'єктивне, що стоїть по той бік, поки продовжує існувати протиріччя (потреба), знімається в цій його однорідності завдяки його з'єднанню з суб'єктивним « [2, 393].

Разом з тим далеко не кожного разу зародження і формування суспільної думки пов'язане з дією потужної рушійної сили, якою виступає актуалізована в масовій свідомості потреба (як існуюче протиріччя). У той час як одні потреби тільки ще назрівають, складаються, а інші склалися, але в силу різних причин (наприклад, реальної можливості їх регулярного задоволення) знаходяться в стані відносного «спокою», функцію рушійних сил зародження і формування суспільної думки беруть на себе інтереси людей, соціальних спільнот.

З'являючись з урахуванням потреб і зберігаючи з ними найтісніший зв'язок, інтереси виражають специфічне ставлення людей до тих об'єктів дійсності, які

представляють для них велику життєву значимість і емоційну привабливість. Порівняно з потребами вони виступають в якості більш безпосереднього спонукального мотиву зародження і формування суспільної думки. У першу чергу тому, що потреба орієнтована насамперед на предмет її задоволення, а інтерес спрямований на ті соціальні відносини, інститути, установи, від яких залежить розподіл предметів, цінностей, благ, що забезпечують задоволення потреб.

Як рушійна сила динаміки суспільної думки різного роду інтереси насамперед виявляють себе через стійку, емоційно насичену, непідробну увагу людей до різних фактів і подій, явищ і процесів, через їх активне бажання висловити її в своїх судженнях і оцінках, емоційно-вольових актах, вчинках і діях. Причому ті події або явища дійсності, які викликають до себе інтерес не лише окремих людей, а й більшості населення, тобто. породжують масовий інтерес, швидко потрапляють в центр суспільної уваги і збирають навколо себе безліч різних думок, оцінок, емоцій.

Якщо зміст і спрямованість інтересів розходяться, то розшаровуються і думки, що їх виражають, а значить, становлення на їх основі спільної думки може бути процесом досить тривалим, а то і зовсім незавершеним. В останньому випадку утворюється не моністична, внутрішньо цілісна думка спільноти, а плюралістична, різноманітна думка як сукупність різних позицій по даній проблемі. А утворення загальної думки, здатної стимулювати єдність вчинків і дій людей, виступає як результат збігу, злиття спільності інтересів щодо їх змісту, глибини усвідомлення і емоційно-чуттєвого переживання. Широке коло вже наявних у людей інтересів, а також поступовий і досить швидкий, у сучасних умовах, їх подальший розвиток і поглиблення – важливий чинник, що обумовлює здатність суспільної думки тримати під контролем найрізноманітніші події, факти, явища і процеси дійсності, а при зміні ситуації у суспільстві швидко перемикати свою увагу з одного об'єкта на інший.

Таким чином, в основі суджень і оцінок суспільної думки лежать потреби та інтереси мас. Разом з тим на характер, спрямованість, стиль і емоційний настрій суспільної думки неабиякий вплив надають ціннісні орієнтації [5]. Будучи сплавом розумового і чуттєвого, вони, можна сказати, наводять суб'єкт суспільної думки на відповідний об'єкт, зумовлюють спрямованість відношення до нього і, що дуже важливо, до соціальної інформації про нього. Це відношення може бути позитивним або негативним, трапляється, і нейтральним.

Самі ціннісні орієнтації складаються на основі уявлень, які допомагають людям усвідомлювати свої потреби і інтереси, давати більш-менш ясну оцінку різним об'єктам дійсності. Оскільки ціннісні орієнтації пов'язані з потребами не безпосередньо, а через ціннісні уявлення, то вони відрізняються деякою віддаленістю від самих потреб. Це призводить до відносно вільної субординації цінностей в структурі масової свідомості, а слідом за цим до того, що в якості

базової цінності, втіленої в тому чи іншому об'єкті суспільної думки, можуть виступати не лише матеріальні, економічні, але і найрізноманітніші духовно-ідеологічні, політичні явища .

Слід, однак, визнати: суспільна думка не була б настільки оперативною у своїх реакціях на різноманітні факти, події і процеси, якби вона оживала щоразу виключно під прямим впливом потреб, інтересів або ціннісних орієнтацій. Ні, мова не йде про перегляд їх ролі як основних рушійних сил зародження і формування реакцій і станів суспільної думки. Мова лише про те, що для більш раціонального виконання ними цієї ролі природа суспільної психології мас, так би мовити, виділила двох активних помічників, здатних значно скоротити час формування суспільної думки, тобто час вироблення нею свого оціночно-ціннісного ставлення до певних подій і фактів. Такими помічниками виступають соціально-психологічні установки та стереотипи.

Перебуваючи в тісному зв'язку з ціннісними орієнтаціями, вони складаються у тому випадку, коли ціннісне уявлення про один об'єкт, наприклад, про яке-небудь явище, переноситься за аналогією на всі схожі явища, у результаті чого у відношенні до останніх і утворюється певна установка. Найчастіше вона складається як реакція на окремі сторони даного явища, хоча трапляється, що і на його цілісний прояв.

Втручання установок в процес формування суспільної думки загрожує тим, що, спрацьовуючи мало не першими у відповідь на те чи інше актуальне явище, подію, вони «укладають» динаміку становлення масових оціночно-ціннісних суджень у таке русло, яке відповідає їх змісту. Іншими словами, в силу своєї природи соціально-психологічні установки виявляються своєрідною випереджаючою програмою розвитку і прояву суспільної думки. Вони визначають схильність суб'єкта суспільної думки до сприйняття різних об'єктів, а слідом за цим і до вираження відношення до них.

Звідси зрозуміло, чому, спираючись на сформовані установки, суспільна думка впевненіше і швидше орієнтується у повсякденному житті серед великого різноманіття фактів і подій, явищ і процесів дійсності. При цьому на її оцінювальну реакцію впливає у першу чергу саме те, що узгоджується зі змістом відповідної установки. Тут можна спостерігати і позитивну, і негативну її роль. Перша; проявляється у тому випадку, коли зміст цієї установки не перешкоджає або навіть допомагає суспільній думці формуватися в руслі сприйняття нових якостей об'єкта і займати по відношенню до них зважену, соціально значиму позицію. В іншому прямо протилежному випадку суспільна думка стає свого роду «жертвою», яка довірилася старій установці, яка вже не відповідає ні поточного моменту, ні духу часу, ні потребам суспільного розвитку.

Для з'ясування механізму впливу установок на формування суспільної думки важливо мати на увазі, що вони існують і, так би мовити, «працюють» не поодинці, а в сукупності, відображаючи, кожна окремо, одну з численних

сторін, зв'язків, особливостей явища, об'єднаних в кінцевому рахунку стереотипом – образом і подобою явища в цілому.

Питання про співвідношення понять «стереотип», «установка», незважаючи на порівняно давню історію досліджень, є поки дискусійним. Одні дослідники схильні розглядати стереотип як когнітивний елемент установки. Інші ототожнюють поняття «установка» і «стереотип». Треті вважають, що спочатку у людей формується установка, а потім стереотип наповнюється відповідним цій установці змістом. Четверті схильні вважати стереотип формою вираження установки, яка надає стереотипу певну спрямованість і інтенсивність. На нашу думку установка і стереотип виявляються подібними, однорідними соціально-психологічними утвореннями, проте стереотип має більш широкий контекст. Вони співвідносяться між собою як видове і родове поняття. Установка схоплює і передає часткове, а стереотип – загальне. Стереотип і установка розглядаються як стадії дозрівання і становлення психологічних відносин, що розуміються як цілісна система індивідуальних, виборчих, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності.

Символічно, що вперше поняття «стереотип» було введено в науку в книзі «Суспільна думка» американським психологом У. Ліппманом. Він використовував термін соціальний стереотип, визначаючи його як упорядковану, схематичну, детерміновану культурою «картинку світу» в голові людини. Він же вказав на дві найважливіші причини стереотипізації.

Перша причина полягає в реалізації принципу економії зусиль, характерного для повсякденного людського мислення. Даний принцип означає, що люди не прагнуть реагувати на навколишні явища кожен раз по-новому, а підводять їх під вже наявні категорії. У цих випадках пізнавальний процес залишається на рівні буденної свідомості, обмежуючись життєвим досвідом, заснованим на типових для даної спільноти уявленнях. Навколишній світ людини має певні елементи однаковості, а відмова від стереотипів вимагала б від людини постійної напруги уваги і перетворила б сам процес життя в нескінченну низку проб і помилок, часом небезпечних. Для продуктивного функціонування стереотипу необхідно розчленовування індивідом навколишньої дійсності за допомогою процесів категоризації. При цьому категоризація може розгортатися за допомогою або когнітивних, або афективних, або поведінкових складових психіки індивіда.

Друга причина стереотипізації пов'язана із захистом групових цінностей як суто соціальною функцією, що реалізується у вигляді утвердження своєї несхожості, специфічності. Образно кажучи, стереотипи – це фортеця, яка захищає традиції, погляди, переконання, цінності індивіда, йому затишно за стінами цієї фортеці, бо там він відчуває себе в безпеці. Тому будь-яке посягання на стереотипи є замах на безпеку індивіда, він розцінює такі дії і як замах на основи свого світогляду [6].

Соціальному стереотипу притаманні певні властивості, такі як упередженість, ригідність, оцінювальна забарвленість, однозначність, репрезентативність. Варто розглянути їх більш детально.

Найбільш яскравою і типовою властивістю стереотипів є упередженість. Люди часто можуть сприймати інформацію з певною часткою упередженості, навіть не завжди розуміючи це. Вони перебувають у повній упевненості, що їх негативне ставлення до людини, групи людей або події викликане їх негативними якостями або поганою поведінкою. Минулий негативний досвід спілкування з учасником групи може потім проектуватися на всіх членів цієї групи. Властивість упередженості щодо інформації / дійсності, що сприймається проявляється наступним чином: людина спочатку «сканує» джерело впливу і лише потім переходить до смислового змісту комунікації, тобто до повідомлення вже заздалегідь формується позитивне або негативне ставлення. Це є частою причиною можливих помилок і неточностей у практичній діяльності людей.

Іншою властивістю соціальних стереотипів є їх ригідність. Для стереотипів характерні стабільність і консервативність протягом довгого періоду часу. Саме тому люди зі стереотипним мисленням і поведінкою можуть успішно протистояти раціональним аргументам, будь-якій інформації, спрямованій на їх зміну. Але при цьому ригідність стереотипів не абсолютна, їм властива також і певна пластичність. Люди змушені пристосовуватися до змін, що відбуваються в суспільстві, відповідно, і соціальні стереотипи схильні до трансформації під впливом об'єктивних соціально-економічних і політичних чинників, хоча відбувається це досить повільно. Гнучкість стереотипів проявляється у коригуванні цінностей, установок, мотивацій, моделей поведінки в тій чи іншій ситуації. Якщо людина готова сприймати інформацію, яка не збігається з її стереотипними уявленнями і судженнями, то відбувається «ломка» стереотипного мислення. Але, тим не менше, людина не може миттєво змінити ракурс вже сформованої думки, їй складно вийти за рамки свого повсякденного сприйняття.

Міркуючи про ймовірність абсолютного зникнення стереотипів, дослідники сходяться на думці про те, що з плином часу стереотипи видозмінюють свій зміст, але повністю зникнути не можуть, так як виступають інструментами свідомості і діяльності. Не існують абсолютно однакові проблемні ситуації, для вирішення яких потрібні ті чи інші соціальні стереотипи, тому їх зміст є мінливим [4; 7].

Оцінювальна забарвленість, як одна із значущих властивостей соціальних стереотипів, проявляється головним чином в їх наочності, в реальних діях і вчинках людей. Наприклад, стереотип негативного ставлення до будь-яких індивідів або груп призводить до напруження між ними з усіма наслідками – від образ до фізичного насильства.

Таким чином, соціальні стереотипи не є нейтральними з точки зору аксіологічного підходу. Стереотипізація будь-якого явища завжди передбачає його оцінку, яка, у свою чергу, залежить від ряду чинників: особистості, яка оцінює і ракурсу оцінки, оскільки оцінка «призначена для того, щоб упорядкувати, полегшувати і регулювати людську діяльність» [1, 5]. Оцінка будь-якого соціального явища носить необ'єктивний характер, так як часто залежить від стереотипів тих, хто оцінює. При одиничній оцінці неминуче залишаються поза увагою різноманітні об'єктивні ознаки суб'єкта оцінювання, а отримане стереотипне судження наповнюється хибними уявленнями.

Соціальні стереотипи, підкоряючись також суворим логічним законам мислення, володіють властивістю однозначності. Це означає, що з приводу одного і того ж об'єкта одночасно не можуть з'явитися два суперечливих один одному судження.

Репрезентативність, як ще одна властивість соціальних стереотипів, проявляється в тому, що стереотипізація виступає спрощеним способом представлення певної різноманітності безлічі явищ, рис, ознак і т.п. При цьому кілька характеристик з'єднуються в один, досить простий образ, який представляє і виражає сутність всієї групи.

Як показує історичний досвід розвитку суспільної думки, її об'єктом часто стають однотипні, багато в чому схожі за змістом і структурою факти, події, явища. Це призводить до того, що ставлення до них з боку мас характеризується певною одноманітністю і стійкістю: за тими фактами, подіями, явищами, на які суб'єкт суспільної думки реагував неодноразово, а тим більше дуже часто, формується і затверджується стереотип його ставлення до них. У таких випадках прояв суспільної думки можна розглядати як результат віднесення раніше сформованих масових оцінок до об'єкту дійсності, який виділився в даний момент. Саме завдяки наявності та живучості стереотипів, які несуть в собі міцно вкорінене ставлення мас до схожих об'єктів дійсності, можна часом спостерігати миттєву реакцію суспільної думки, якій не передували зіткнення індивідуальних, групових думок, гострі дискусії, довготривале визрівання загальної точки зору.

Властива стереотипу підвищена емоційність підсилює оцінювальний характер суджень суспільної думки. У масовій свідомості стереотипи оживають завдяки багатому вмісту соціальної пам'яті. Зосереджений в ній в стислій, концентрованій формі різносторонній досвід людей, їх оцінки минулих подій, явищ, процесів одним разом виливаються в однозначну реакцію суспільної думки на зовнішній об'єкт.

Помітивши певну послідовність у впливі на масові оцінювальні реакції їх основних рушійних сил і соціально-психологічних чинників, можна зробити висновок, що зародження і формування системи суспільної думки здійснюється за своєрідним ланцюгом: потреби - інтереси - ціннісні орієнтації - установки - стереотипи. Саме у такій послідовності (явно або неявно, в розгорнутому або

згорнутому вигляді) заявляє про себе у процесі динаміки суспільної думки спаяний самим життям, суспільною практикою ланцюг розглянутих утворень. Ланки цього ланцюга, взяті в системі зв'язків і взаємодії один з одним, складають свого роду код реакції або наявного стану суспільної думки. Розшифрувати зміст цього коду – значить підійти до самих спонукальних причин, які викликали динаміку і активізацію даної думки, краще побачити і зрозуміти її відмінні риси та властивості, уявити можливі напрямки її розвитку і прояви не тільки в сьогоденні, але і в майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Проблемы структурной лингвистики. – М. : Наука, 1984. – 247 с.

2. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. Т. 1. Наука логики. – М., «Мысль», 1974. – 452 с.

3. Грановская Р.М., Крижанская Ю.С. Творчество и преодоление стереотипов. – СПб.: Издательство ОМС, 1994. – 192 с.

4. Этнические стереотипы поведения. / Под ред. А.К. Байбурина. – Л.: Наука, 1985. – 325 с.

5. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. – М.: Политиздат, 1986. – 223 с.

6. Липпман У. Общественное мнение – М. : Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – 384 с.

7. Старовойтова Г.В. Этнические особенности поведения и внешности в воспитании горожан // Этнические стереотипы поведения. – Л.: Наука, Ленингр. отд, 1985. – С. 22–33.

REFERENSES

1. Arutyunova N.D. Problemy structurnoy lingvistiki. – M.: Nauka, 1984. – 247 s.

2. Hegel G.V.F. Entziklopedia filosofskih nauk. T. 1. Nauka logiki. – M., «Misl», 1974. – 452 s.

3. Granovskaya R.M. Krizhanskaya Yu.S. Tvorchestvo i preodolenie stereotipov. - SPb .: Isdatelstvo OMS, 1994. – 192 s.

4. Etnicheskie stereotipy povedeniya. /Pod red. A.K. Baiburina. – L .:Nauka, 1985. – 325 s.

5. Zdravomyslov A.G. Potrebnosti. Interesi. Tzennosti. – Moskva: Politizdat, 1986. – 223 s.

6. Lippman W. Obschestvennoe mnenie. – M.: Institut fonda «Obschestvennoe mnenie», 2004. – 384 s.

7. Starovoitova G.V. Etnicheskie osobennosti povedeniya i vneschnosti v vospitanii gorozhan // Etnicheskie stereotipy povedeniya. – L.: Nauka, Leningr. otd, 1985. – s. 22–33.

АННОТАЦИЯ

А.Н. Корниенко. Стереотипы в структуре движущих сил общественного мнения.

В статье анализируется место и роль стереотипов в структуре движущих сил общественного мнения, их связь с потребностями, интересами, ценностными ориентациями, социально-психологическими установками.

Автор делает вывод, что зарождение и формирование системы общественного мнения осуществляется по цепочке: потребности - интересы - ценностные ориентации - установки - стереотипы. Именно в такой последовательности (явно или неявно, в развернутом или свернутом виде) заявляет о себе в процессе динамики общественного мнения цепь рассмотренных образований. Звенья этой цепи, взятые в системе связей и взаимодействия друг с другом, составляют своего рода код проявившей себя реакции или установившегося состояния общественного мнения. Расшифровать содержание этого кода – значит подойти к самим побудительным причинам, вызвавшим динамику и активизацию данного мнения, лучше увидеть и понять его отличительные черты и свойства, представить возможные направления его развития и проявления не только в настоящем, но и в будущем

***Ключевые слова**: общественное мнение, потребности, интересы, ценностные ориентации, социально-психологические установки, стереотипы.*

SUMMARY

O.N. Korniyenko. Stereotypes in the structure of the driving forces of public opinion.

The article analyzes the place and role of stereotypes in the structure of the driving force of public opinion, their relation with the needs, interests, values, socio-psychological attitudes.

The basis of the judgments and assessments of public opinion are the needs and interests of the masses. However, the nature, orientation, style and emotional public opinion are influenced by extraordinary value orientation.

But public opinion would not have been so prompt in their responses to a variety of facts, events and processes if it had revived each time only under the direct influence of the needs, interests or values. This happens because in addition to these factors the nature of social psychology of the masses provided two active assistants that can significantly reduce the formation of public opinion, it is the formulation of its estimated-value treatment to certain events and facts. These assistants are considered to act as social and psychological attitudes and stereotypes.

The author concludes that the emergence and formation of public opinion are carried out by the chain system: needs - interests - the value orientation - installation

- stereotypes. Thanks to this sequence (either explicitly or implicitly, in the expanded or collapsed form) in the dynamics of public opinion formation the circuit of considered ingredients declares itself. The links of the chain, taken in the system of communication and interaction with each other, constitute a sort of code or a reaction manifested itself in a steady state of public opinion. To decrypt the content of this code – is to see the motives that caused the dynamics and the revitalization of this opinion, to understand better its characteristics and properties, possible directions of its development and manifestations, not only in the present but in the future.

Key words: *public opinion, needs, interests, values, social attitudes, stereotypes.*

УДК 316.77 (02)

А.М. Щербина

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ЦІННОСТІ ТА МЕТАРЕГУЛЯТИВИ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЗДОБУТКИ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкривається нетотожність понять «цінності» та «метарегулятиви». Матеріальні та духовні цінності є необхідними складовими життєдіяльності соціуму та людини. За своєю соціокультурною сутністю вони є загальними універсальними абстрактами. Вищі цінності реалізуються в індивідуальних вчинках, лише якщо вони підтверджені та актуалізовані метарегулятивами – програмними дозволами та заборонами, що контролюють діяльність особи. Доводиться, що сфера єдності та боротьби цінностей та метарегулятивів – це сфера практично-діяльнісного розвитку особистості в її соціокультурних вимірах.

Ключові слова: *цінності, матеріальні цінності, духовні цінності, метарегулятив, метарегуляція, особистість, соіокультурна діяльність.*

Вступ. Якими провідними правилами, дозволами та обмеженнями керується людина у своїй активності, на які цілі вона орієнтується у соціокультурному існуванні, що для неї більш усього вартує і є метою і призначенням її життєдіяльності – усі ці питання зазвичай відносять до екзистенційних, що є наріжними каміннями утворення смислу людського буття. Ці питання спрямовані на такі об’єкти, що у своїй сукупності поєднуються категоріями метарегулятивів та цінностей. Метарегулятиви та цінності актуальні у сферах індивідуальної та соціальної життєдіяльності, у її матеріальних та духовних сферах, з історичного погляду та із цікавості щодо перспектив

майбутнього. У сучасній системі людинознавства та суспільних наук уявлення про метарегулятиви та цінності перетворилися на фундаментальні поняття, які вживані в багатьох галузях знання. Отже, уточнення значення та зв'язків цих понять є актуальним з погляду теорії комунікації, соціокультурної регуляції, культурології, теорії соціокультурної діяльності, теорії моральної діяльності, правознавчих дисциплін, релігієзнавства тощо, а також усіх галузей знання, пов'язаних з формуванням особистості та вивченням виховних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема цінностей не втрачає своїй актуальності. У останні роки переважають дослідження, у яких розглядаються її значення у зв'язку з процесами глобалізації, житті громадянського суспільства, освітньому процесі, теорії виховання, формування особистості [5, 6, 7, 10]. Зв'язки цінностей та провідних типів регуляції поведінки розглянуті В.Д. Плаховим. Він вважає продуктивними аксіологічні концепції соціальної поведінки (Е. Шпрангер, Г. Олпорт, П. Вернон, К. Моррис, М. Рокич та ін.), у яких віддзеркалюється реалізація типологічних ціннісних орієнтацій індивіда у його вчинках. При цьому доведено, що між термінальними (пожиттєвими, екзистенційними, якими є свобода, життєві блага, рівність, внутрішня гармонія, чуттєва любов, мудрість) та інструментальними (шанолюбство, покірність, дружність, хитрощі) цінностями є складні відносини, інколи і конфліктні, що обумовлюється культурою та соціальними обставинами [8, 142]. Щодо проблеми метарегулятивів, вона ще тільки набуває свого наукового усвідомлення. Саме в наших дослідженнях започатковано її розв'язання. Ми вважаємо за потрібне популяризувати її і, наскільки це можливо, висвітлювати її значущі аспекти [11, 12, 13, 14].

Метою даної статті є поглиблення уявлень про сферу метарегуляції в людській діяльності. Оскільки цінності зазвичай є складовими в системі вищих метарегулятивів, ми вважаємо за необхідне висвітлення цієї категорії, яка є широко вживаною, але не завжди чітко визначається. Отже, ***основними завданнями дослідження*** **є:**

1. Сформулювати проблему єдності, зв'язку та відмінності, суперечності між метарегулятивами та цінностями;

2. Висвітлити головні феноменологічні, когнітивні, методологічні, праксеологічно-діяльнісні аспекти цих категорій;

3. Визначити соціокультурні умови, за яких цінності перетворюються на метарегулятиви.

У даній статті основною ***методологічною засадою***, на підґрунті якої розглядається проблема, є праксеологічно-діяльнісний підхід до зрозуміння соціокультурної сутності особистості. У якості додаткових ***методик дослідження*** нами використаний філософський, логічний, лінгвістичний аналіз понять, що є предметом розгляду; порівняння текстів публікацій тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. В онтологічному вимірі, як складові людської життєдіяльності, цінності та метарегулятиви є різними,

пов’язаним, але відокремленими феноменами. Цінності та метарегулятиви як речові фактори, форми суспільної свідомості та нормативні культурні утворення мають провідне значення у діяльності людини. Поняття метарегулятивів та цінностей є близькими за своїм значенням, але не тотожними, мають різноманітні міжнаукові значення.

Метарегулятиви – вищі регулятиви, складні та змістовні, найбільш значущі та неподолані із усіх алгоритмів, норм, правил та інших програмних засобів, що керують людською діяльністю. Метарегулятиви за своєю природною, соціоекологічною, соціокультурною сутністю є об’єктивними, тому що мають детермінуюче підґрунтя для їхнього утворення, що полягає в реальних законах природи, суспільства, культури тощо. Але метарегулятиви суб’єктивні за формою індивідуального «виконання», реалізації у практиці окремої особи з її неповторюваним світоглядом та практичною діяльністю. Цінності за своєю природою також у деяких випадках виконують роль метарегулятивів, тому що є суб’єктивними складовими світогляду та діяльності. Вони ж є і об’єктивними, тому що існують як реальні об’єкти, які чогось коштують, придатні для задоволення потреб індивіда та суспільства.

Цінність – «1. Вартість чого-небудь у грошовому вираженні; ціна. 2. Те, що має певну матеріальну або духовну вартість; певний предмет. Матеріальні цінності – усі предмети, об’єкти (земля, будівлі, побутові речі), що мають певну вартість, ціну. Переоцінювати цінності – серйозно переглядати погляди на життя і змінювати світосприймання» [9 ,944].

Отже, цінності – це, по-перше, матеріальні речі, які цікавлять людину, тому ще є об’єктами її потреб. По-друге, це якісь духовні явища. Але, оскільки це слово у побуті вживається не часто, і скоріш використовується у якихось термінологічних значеннях, а не як буденна лексема, то на рівні мовної інтуїції для багатьох суб’єктів мовлення воно є не зовсім зрозумілим.

В англійській мові слово цінність (вартість) позначається як value. Цій іменник походить від латинського дієслова valeo, що мало вихідне значення «бути міцним, кріпким», а потім набуло розмаїття похідних значень, у тому числі «мати цінність, коштувати, вартувати». Водночас valeo означає такі властивості, функції речей або суб’єктів діяльності, що забезпечують можливість виконання наміру, ефективність впливу; силу, могутність, смисл, значення дії; є умовою переваги, успіху тощо. [1, 1055]. Зрозуміло, що value – цінність, вартість – імпліцитно зберігає у собі ці значення, які актуалізуються у різних смислових ситуаціях слововживання.

З погляду пересічного громадянина, володіння матеріальними цінностями (речами, грошима) є засадою соціоекологічної та економічної захищеності особи. Володіння матеріальними цінностями у підвищеному розмірі (грошима, перетвореними на капітал, зброєю) є знаряддям фінансової, соціально-політичної, геополітичної могутності особи, забезпечуючи її рух по ступеням «фінансист» – «магнат» – «олігарх» – «диктатор» і так далі.

Матеріальні цінності у феноменологічному вимірі мають багато функцій:

1. Матеріальні цінності – це речі, *суб'єктивно категоризовані* (оцінені та позначені) як *засоби задоволення відповідних потреб*. Але речі, позначені як цінності, *об'єктивно* здатні (реальні цінності) або не здатні (уявні цінності) задовольняти визначені потреби;

2. Матеріальні цінності є *предметом і продуктом людської праці*, з їх продукуванням пов'язаний розвиток знарядь праці, технологій матеріального виробництва, продуктивних сил, виробничих відносин. Кожний історичний економічний уклад пов'язаній з формуванням систем управління, правового та політичного контролю і захисту володіння, збереження, розподілу та перерозподілу матеріальних цінностей. Отже, прагнення до матеріальних цінностей є підґрунтям цивілізації (розвитку індустрії, науково-технічного прогресу, становлення держави, права, соціального захисту, відповідних суспільних відносин та інститутів);

3. Матеріальні цінності є *скарбом,* тобто об'єктом суб'єктивного прагнення до багатства, накопичення коштовних благ. Безпосередньо чи опосередковано (у вигляді коштовних еквівалентів) вони є засадою і умовним символом могутності особи, яка ними володіє;

4. Матеріальні цінності є *об'єктом креативного ставлення людини до світу, засобом самореалізації себе як суб'єкта культурної творчості*. Матеріальні цінності є речами, що вживаються, використаються, впорядковуються, вдосконалюються, покращуються особою у її буденній життєдіяльності. Домашнє винахідництво, налаштування домівки, ткацтво, виготовлення одягу, вишиванка, кулінарне мистецтво, городництво, квіткарство, садівництво, тваринництво, птахівництво, прикладні мистецтва – це галузі щирого захоплення людини матеріальними цінностями без примусу, праці з любов'ю до речей.

Духовні цінності у світогляді людини – це credo (провідні інтегровані екзистенційні орієнтації), що є основою її цілеспрямованості, зрозуміння смислу та мети життя. Усвідомлення себе носієм високих духовних цінностей є засадою самоповаги. Але соціум поважає особу, якщо не стільки визнає наявність у неї високих духовних цінностей, скільки відмічає відповідність її вчинків декларованим моральним, правовим або політичним принципам. У сфері духовних ціннісних орієнтацій яскраво висвітлюється протиріччя між «словом і ділом». Сама по собі цінність не є регулятивом діяльності. Вона є лише складовою картини світу, у якій віддзеркалюється те, як «повинно бути», «бажане», але не те, що є «справжнім», існуючим у практичній дії.

Метарегулятив – це алгоритм діяльності, який підвладнює собі інші, більш «слабкі» регулятиви. Зазвичай особистість знає про свої слабкості: лінощі, пияцтво, неподолана жадібність, неконтрольовані сексуальні потреби. Але саме її слабкості є детермінантами того, що «кредо» є красивим, високоморальним і гучно задекларованим, а справи є кепськими.

Тому у ніякому разі не можна механічно ототожнювати духовні цінності і регулятиви. Таке ототожнювання інколи відбувається у популярних соціально-педагогічних проектах, де «виховання цінностей» сприймається як задовільна мета, і не розглядається питання про підтвердження ціннісних орієнтацій у практичних вчинках.

Нерозрізнення цінностей і регулятивів ми убачаємо у сучасному теоретичному дослідженні з нормативно-правової природи духовних цінностей, де стверджується, що цінності «…належать до системи соціально-нормативних, мобілізаційних та інтегративних *регуляторів* життя, поведінки індивідів, соціальних спільнот і соціуму в цілому, слугують важливим джерелом соціалізації особи, мірою, якою з рештою, вимірюється людське життя. …Всі ідеї у сфері цінностей виконують певну функцію, *регулюють* ті чи інші відносини людей, виступаючи засобами й об'єктами їхньої діяльності» [2, 179–180].

Звичайно, духовні (суб'єктивні) цінності можна вважати нормативними явищами, що функціонують у суспільній свідомості. Але суть питання полягає у тому, як саме вони у ній функціонують? Цінності, що включені до соціально-педагогічних проектів, програм освітньо-виховної діяльності, є нормами-завданнями, нормами-цілями. Відомі утопічні проекти (як, наприклад, «формування всебічно розвинутої, гармонійної особистості», у яких моральні, естетичні, соціально-політичні цінності є нормами-мріями, нормами-ідеологемами. Моральні цінності, що визначаються як бажані або богонадані у багатьох релігійних ідеологіях, або описуються як належні окремим народам у некритичних етнологічних та історичних оповіданнях (відсутність війн у «Золотому віці» людства), є продуктами творчої уяви, нормами-міфологемами. Навіть цінності, що пропагуються правовою свідомістю, зазвичай перетворюються на регулятиви діяльності лише під міцним примусом. Отже, цінності – це, перш за все, абстракції, умовні конструкти. Дійсно, як істинні, так і помилкові ідеї і погляди є цінностями, але лише з абстрагованого погляду на них, у «віддаленні» від справжньої життєдіяльності соціуму. Вони не є регулятивами діяльності, але виконують критеріальну роль, тобто є мірою, засобом оцінювання справжніх людських вчинків. У цьому сенсі вони насправді виконують власну функцію, регулюючі ставлення соціуму до окремої особистості.

Насправді проблема протиріччя між вищими цінностями та практичними метарегулятивами людської діяльності вже розглядалась І. Кантом, і була їм вирішена. Але плідні підходи чомусь забуваються, а утопічні проекти під назвами «інноваційних виховних технологій» продукуються у великій кількості. Сам Кант свою працю, цілком присвячену визначеній проблемі, назвав «Прагматичною антропологією». Кант іменує здатності до послідовної реалізації моральних і правових цінностей в поведінці «характером», у відповідності зі стилем мовлення власної епохи. Лише деякі суб'єкти формують

у собі таку здатність волі (характер), завдяки якій реалізуються практичні принципи, що вони приписали їх собі як дещо незмінне [3, 541].

Хоча ще давні римські мислителі використовували поняття «modus vivendi» саме для позначення особистісного, невторюваного способу практичного втілення загальновідомих цінностей. «Vivendi» ніяк не можна зрозуміти, як «навченість» або «освіченість», ні тим більше як здатність до мовлення, тому що воно є практичною життєдіяльністю, простором соціального та культурного самовиявлення особистості. «Vivendi» також не є кимсь ззовні навіюваним. Modus vivendi як спосіб буття є індивідуальним надбанням, результатом багатьох випробувань, спроб різних вдалих та невдалих варіантів поведінки. На шляху соціального становлення особистості відбуваються поштовхи, драматичні удари, а тоді можливі душевні трансформації, інсайти, метаморфози тощо. Перетворення цінностей на метарегулятиви відбувається у внутрішньому світі особистості, у практично-діяльнісних складових її світовідношення. *Про цінності* знає кожна освічена людина. Проте здатності щодо обмеження і заборони вчинків, що потрібні для *практичного втілення* цінностей, є індивідуальним здобутком особистості. Тобто те, що іменується «мудрістю», «совістю», сферою відповідальності, сферою рішень, навіть й «обережністю» є результатом індивідуального життєвого досвіду.

Але не тільки теоретики, а й сучасні «практики» інтенсивно продовжують вивчення вербальних висловлювань *про цінності* та школярське оцінювання рівню розвитку здатності формулювати ці висловлювання в якості показника розвинутості самих цінностей. Наприклад, у дослідженні Р.В. Каламаж всі цінності фахівців юридичних напрямів віднесені до сфери їх «Я-концепції». Обґрунтований такій підхід тим, що «професійна Я-концепція майбутніх юристів є інтеграційною ланкою системи «особистість майбутнього фахівця – професійна діяльність – умови юридичної діяльності». Згідно з нею відбувається самовизначення студентів щодо напряму професійної самореалізації в конкретних юридичних професіях, конструюються еталони і стандарти оцінювання себе як суб'єкта професійної діяльності, закладаються основи індивідуального стилю діяльності та професійної майстерності в юридичній професії [4, 5]. Нашу принципову незгоду визиває перетворення Я-концепції на провідний детермінуючий і самодетермінуючий фактор в багаторівневій структурі світовідношення. Автором даного дослідження використані різні методики вербалізованого висловлювання респондентами суджень щодо своєї «Я-концепції». Вже сам факт, що студенти висловлюваються в якості піддосвідних суб'єктів у науковому досліді, свідчить про те, що віддзеркалюється лише зовнішній рівень «Я-концепції». Але дослідниця саме цій, свідомо і підцензурно маніфестований респондентами з неповною, а то й з майже закінченою вищою юридичною освітою вербальний матеріал використовує для розподілу віддзеркалених варіацій «Я-концепцій» на якісно значущі рівні «низький дезадаптивний», «середній адаптивний», «високий

інтегративний», «високий творчий» [4, 35]. Насправді, на наш погляд, у дослідженні віддзеркалені різні рівні розвитку мовленнєвих компетентностей студентів молодших та старших курсів, а також і різний обсяг словникового запасу у слабко- та добро встигаючих.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Я-концепція з її емоційними та когнітивними складовими є характеристикою індивідуальності особи. Саме в сфері індивідуальності проявляється і комунікативні здібності, і здатність до безпосереднього або опосередкованого реагування на ситуацію наукового експерименту. Проте особистість є соціальним, соціокультурним утворенням, як реалізується в активній діяльності. Справжні цінності (у даному випадку юристів) здатні проявитися лише в реальних діяльнісних ситуаціях, пов'язаних з моральним та правовим вибором, як результат свідомих рішень, у яких на протилежних важелях на поведінку індивіда діють таки метарегулятиви, як совість і корисливість, знання законів та намагання ними зловживати, обережність та зухвалість, страх перед покаранням та жадібність. Цінності є завченими словами, умовними поняттями, поки вони не реалізовані у вчинках. Сфера вчинків, діяльність особи – це сфера соціокультурної самоактуалізації особистості. Єдність та боротьба «вищих» цінностей та метарегулятивів, їх конфлікти, протистояння, душевні і духовні біфуркації і флуктуації віддзеркалюються не в студентських тестах, себто – художніх творах на задану тему, а в зворотах долі реальних судій, прокурорів, слідчих.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. Ок. 50 000 слов. Изд. 2-е. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с.

2. Заморська Л. І. Нормативно-правова природа духовних цінностей / Л. І. Заморська // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук праць. Вип. 64. – Одеса: Юридична література, 2012. – 650 с. – С. 178 – 184. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2012_64_26

3. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения // Иммануил Кант. Соч. в 6-ти тт. Т. 6. – М.: Мысль, 1966. – 743 с.

4. Каламаж Р. В. Психологія формування професійної Я-концепції майбутніх юристів / Руслана Володимирівна Каламаж. – Автореф. дис… доктора психол. наук (19.00.07 – педагогічна та вікова психологія). – К.: Нац. університет «Острозька академія», 2010. – 50 с.

5. Лазарева А. О. Морально-етичні цінності громадянського суспільства : монографія / Алла Олексіївна Лазарева. – Одеса : ВМВ, 2016. – 259 с.

6. Молодиченко В. В. Модернізація цінностей в українському суспільстві засобами освіти (філософський аналіз) : монографія / Валентин Вікторович Молодиченко. – К. : Знання України, 2010. – 384 с.

7. Наука і цінності людського буття: колект. монографія / Альчук М. П. та ін.; за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В. П. Мельника. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – 451 с.

8. Плахов В. Д. Норма и отклонение в обществе. Философско-теоретическое введение в социальную этологию / Владимир Дмитриевич Плахов. – С.-Петербург, Издательство Юридического института, 2011. – 775 с.

9. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / За заг. Ред. В. В. Дубчинського.– Х.: ВД «Школа», 2009.– 1008 с.

10. Сучасні європейські культурно-історичні цінності в контексті викликів глобалізації : монографія / А. І. Кудряченко та ін. – Київ : Фенікс, 2014. – 441 с.

11. Щербина А. М. Категории метарегулятивов и метарегуляции в концептуальной системе анализа механизмов социокультурной деятельности /Анатолій Михайлович Щербина // Актуальні проблеми філософії та соціології. Науково-практичний журнал. Вип. 12. – Одеса, 2016. – 179 с. – С. 166 – 168.

12. Щербина А. М. Метарегуляція як чинник саморозвитку Homo Sapiens: філософсько-антропологічні та філософсько-культурологічні виміри /Анатолій Михайлович Щербина // Філософія науки: традиції та інновації. Науковий журнал, № 2 (12), 2015. – Суми : Вид. СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2015. – С. 140 – 152.

13. Щербина А. М. Соціокультурна регуляція у технологіях масової комунікації : Монографія / Анатолій Михайлович Щербина. – К. : Академвидав, 2013. – 200 с. (Серія «Монограф»).

14. Щербина А. М. Формування соціокультурних метарегулятивів в технологіях виховної діяльності / Анатолій Михайлович Щербина // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. Науковий журнал. – № 7 (51), 2015. – Суми: Вид. СумДПУ ім. А.С. Макаренка. – 508 с. – С. 485 – 498.

REFERENCES

1. Dvoretskyy Y. KH. Latynsko-russkyy slovar’. Ok. 50 000 slov. Yzd. 2-e. - M.: Russkyy yazyk, 1976. - 1096 s.

2. Zamors’ka L. I. Normatyvno-pravova pryroda dukhovnykh tsinnostey / L. I. Zamors’ka // Aktual’ni problemy derzhavy i prava: Zb. nauk prats’. Vyp. 64. – Odesa: Yurydychna literatura, 2012. – 650 s. – S. 178 – 184. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2012_64_26

3. Kant Y. Antropolohyya s prahmatycheskoy tochky zrenyya // Ymmanuyl Kant. Soch. v 6-ty tt. T. 6. – M.: Mysl’, 1966. – 743 s.

4. Kalamazh R. V. Psykholohiya formuvannya profesiynoyi YA-kontseptsiyi maybutnikh yurystiv / Ruslana Volodymyrivna Kalamazh. – Avtoref. dys… doktora psykhol. nauk (19.00.07 – pedahohichna ta vikova psykholohiya). – K.: Nats. universytet «Ostroz’ka akademiya», 2010. – 50 s.

5. Lazareva A. O. Moral’no-etychni tsinnosti hromadyans’koho suspil’stva: monohrafiya / Alla Oleksiyivna Lazareva. – Odesa : VMV, 2016. – 259 s.

6. Molodychenko V. V. Modernizatsiya tsinnostey v ukrayins'komu suspil'stvi zasobamy osvity (filosofs'kyy analiz) : monohrafiya / Valentyn Viktorovych Molodychenko. – K. : Znannya Ukrayiny, 2010. – 384 s.

7. Nauka i tsinnosti lyuds'koho buttya: kolekt. monohrafiya / Al'chuk M. P. ta in.; za zah. red. d-ra filos. nauk, prof. V. P. Mel'nyka. – L'viv: LNU im. I. Franka, 2015. – 451 s.

8. Plakhov V. D. Norma y otklonenye v obshchestve. Fylosofsko-teoretycheskoe vvedenye v sotsyal'nuyu étolohyyu / Vladymyr Dmytryevych Plakhov. – S.-Peterburh, Yzdatel'stvo Yurydycheskoho ynstytuta, 2011. – 775 s.

9. Suchasnyy tlumachnyy slovnyk ukrayins'koyi movy: 100 000 sliv / Za zah. Red. V. V. Dubchyns'koho.– KH.: VD «Shkola», 2009.– 1008 s.

10. Suchasni yevropeys'ki kul'turno-istorychni tsinnosti v konteksti vyklykiv hlobalizatsiyi : monohrafiya / A. I. Kudryachenko ta in. – Kyyiv : Feniks, 2014. – 441 s.

11. Shcherbyna A. M. Katehoryy metarehulyatyvov y metarehulyatsyy v kontseptual'noy systeme analyza mekhanyzmov sotsyokul'turnoy deyatel'nosty /Anatoliy Mykhaylovych Shcherbyna // Aktual'ni problemy filosofiyi ta sotsiolohiyi. Naukovo-praktychnyy zhurnal. Vyp. 12. – Odesa, 2016. – 179 s. – S. 166 – 168.

12. Shcherbyna A. M. Metarehulyatsiya yak chynnyk samorozvytku Homo Sapiens: filosofs'ko-antropolohichni ta filosofs'ko-kul'turolohichni vymiry /Anatoliy Mykhaylovych Shcherbyna // Filosofiya nauky: tradytsiyi ta innovatsiyi. Naukovyy zhurnal, № 2 (12), 2015. – Sumy : Vyd. SumDPU im. A.S. Makarenka, 2015. – S. 140 – 152.

13. Shcherbyna A. M. Sotsiokul'turna rehulyatsiya u tekhnolohiyakh masovoyi komunikatsiyi : Monohrafiya / Anatoliy Mykhaylovych Shcherbyna. – K. : Akademvydav, 2013. – 200 s. (Seriya «Monohraf»).

14. Shcherbyna A. M. Formuvannya sotsiokul'turnykh metarehulyatyviv v tekhnolohiyakh vykhovnoyi diyal'nosti / Anatoliy Mykhaylovych Shcherbyna // Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyni tekhnolohiyi. Naukovyy zhurnal. – № 7 (51), 2015. – Sumy: Vyd. SumDPU im. A.S. Makarenka. – 508 s. – S. 485 – 498.

АННОТАЦИЯ

А.М. Щербина. Ценности и метарегулятивы как социокультурные характеристики личности.

В статье обосновывается несовпадение понятий «ценности» и «метарегулятивы». Материальные и духовные ценности являются необходимыми компонентами жизнедеятельности социума и человека. По своей социокультурной сущности они представляют из себя всеобщие универсальные абстракты. Высшие ценности реализуются в индивидуальных поступках лишь в том случае, если они поддержаны и актуализированы метарегулятивами – программными разрешениями и запретами, контролирующими активность индивида. Доказывается, что сфера единства и борьбы ценностей и метрегулятивов – это сфера

практично-деятельностного развития личности в ее социокультурных измерениях.

Ключевые слова: *ценности, материальные ценности, духовные ценности, метарегулятив, метарегуляция, личность, социокультурная деятельность.*

SUMMARY

A.M. Scherbina. The values and the metaregulaters as social-cultural atributes of man.

The article explains the discrepancy between the concepts of «values» and «metaregulaters». Material and spiritual values are essential components of the life of the individual and of society. In its socio-cultural entity they represent universal and common abstracts. Higher values are realised in individual actions only if they are maintained and updated of metaregulaters – the software permissions and prohibitions, that control the activity of the individual. It is proved, that the sphere of unity and struggle of values and metaregulaters is a sphere of practical activity of personality, which development in its social and cultural dimensions.

Self-concept, with its emotional and cognitive components are characteristic of individual persons. It appears in the field of identity and communication skills, and the ability to direct or indirect response to the situation of a scientific experiment. But personality is social, socio-cultural entity, as realized in activity. These values (in this case lawyers) can occur only in situations of real activity-related legal and moral choice, as a result of conscious decisions in which the opposing arm on individual behavior are still metarehulyatyvy as conscience and self-interest, knowledge of laws and attempt to abuse them, caution and audacity, fear of punishment and greed. Values are memorized words, conventional concepts until they are realized in deeds. The scope of actions the person's activity - is the sphere of social and cultural self-actualization. The unity and struggle "higher" values and metarehulyatyviv their conflict, confrontation, emotional and spiritual bifurcation and fluctuations in student not reflected tests, that is - fiction on the topic, and in the back lot of real trial, prosecutors and investigators.

Keywords: *values, material values, spiritual values, metaregulaters, metaregulation, self-development of man, the social-cultural activities.*

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОСМИСЛЕННЯ КОНВЕРГЕНТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

УДК 001.8

В.Л. Чуйко
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНДИВІДУАЛІЗМ ЯК ОСНОВА РОЗКРИТТЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПРИРОДИ ІННОВАЦІЙ

У статті «методологічний індивідуалізм» використовується для обґрунтування розуміння людини як такої складності, яка не редукується до локальної множини взаємопов'язаних елементів, що дозволило в дослідження феномена інновації визнати неприйнятним звернення до концептів філософії свідомості.

Використовуючи розроблену комунікативною практичною філософією концепцію інтерсуб'єктивності мовного взаєморозуміння, привертається увага до поєднання різних людей як взаємодоповнюючих існувань, заснованих на демонстраціях, що уможливлює творення інновацій. Обґрунтована автором концепція демонстрацій як основа позитивної комунікації розглядається як важлива частина подолання есенціалізму та холізму доведенням, що демонстрація стає єдиним способом виявлення унікальності як властивості індивіда поцінованої іншим. Демонстрація, як повторювана наочна презентація індивідом унікальності свого існування, передбачає наявність здатності діяти цілеспрямовано (осмислено, свідомо, знаючи наслідки своїх дій). Факт найму робітника свідчить, що роботодавець на підставі демонстрацій визнав наявність прозорості свідомості у формі здатності передбачувати результат діяльності до активного початку діяльності, гарантувати його отримання.

Усвідомлення своєї індивідуальної неспроможності бути суб'єктом вирішення проблеми без допомоги інших визнано за головну умова для свідомого заснування конвенцій, що започатковують інноваційне поєднання людей у нову спільноту.

Ключові слова: *суверен, суб'єкт, актор, інновація.*

Змістовно методологічний індивідуалізм пропонує досліджувати суспільні події в термінах взаємодії індивідів, заперечуючи науковість опису, який прагне використовувати визначення сутностей (закони історії, класи, нації, маси, тощо), що зумовлюють події незалежно від індивідуальних бажань та дій. Визнаючи існування індивідуальності як встановлений факт, з яким методологічно мають рахуватися суспільні науки, методологічний індивідуалізм заперечує можливість наукового вирішення питання про те, чим є людська

індивідуальність. У даному випадку, за обґрунтований аргумент приймається теза, що ми не спроможні створити вичерпний і точний перелік чинників, які визначають індивідуальність. Тобто визнано, що на формування ідей та ціннісних суджень людини впливає безліч чинників, і будь-яка обмежена їх сукупність не може бути визнана остаточно детермінуючою індивідуальність. Іншими словами людина починає розглядатися як така складність, яка не редукується до локальної множини взаємопов'язаних елементів.

Визначаючись термінологічно зазначимо наступне. У даній статті інновація (від лат. in – введення та novation – нове) розуміється як нововведення, термін, що використовується для визначення змін (у науці, техніці, мистецтві, тощо), які виявляють нові якості. Формально, присутність нової якості визначається на підставі неможливості редукувати виявлене до існуючих зразків поведінки, діяльності, культури або за наявності заперечення.

Також зазначимо, що систематичне застосування терміну «інновація» починає застосовуватися у соціальній антропології (наприклад у Х. Барнета [1]), де цим терміном визначається фундаментальна основа культурних подій, які протиставляються традиціям, паттернам (зразкам).

Поняття «методологічний індивідуалізм» було запропоноване Йозефом Шумперером [2], для визначення підходу заснованого австрійським економістом Карлом Мегером з метою подолання есенціалізму та холізму в гуманітарних дослідженнях, деталізованого в студіях Людвіга фон Мізеса, Фрідріха фон Гаєка.

Звернення до методологічного індивідуалізму пов'язане з відкритою Мізесом неприйнятністю концептів філософії свідомості стосовно дослідження феномена інновацій. Зокрема, у даному випадку, враховується, що використання ідеї самосвідомості індивіда як початку аналізу самовідношення суб'єкта ми отримуємо проблему самозаперечення (присутню вже у студіях Фіхте): самосвідомість не може бути первинним феноменом, оскільки (як показав М. Франк) звернення суб'єкта до самого себе знищує суб'єкта перетворюючи його на об'єкт.

Методологічний індивідуалізм, завдяки студіям Фройда, Піаже і Соссюра, через категорії *тіло (*здатне до висловлювання), *поведінка*, *дія* та *мова*, вводить існування соціалізованого суб'єкта як первинну умову, що має бути наявною як передумова актуалізації ставлення людини до чогось.

Розглядаючи дану передумову ставлення людини до чогось, за допомогою лінгвістичного повороту, започаткованого відмовою Гумбольдта від номіналізму, згідно з яким мова витлумачується як приєднання імен до речей, її існування починають виявляти у граматичних конструкціях. Такі конструкції у формі граматичних означень, що мають загальнодоступне існування, презентують людині реальність без посилання на щось суто суб'єктивне. Приклад математики та логіки, заснованих на аксіоматиці (положеннях, які приймаються без доведення), засвідчує надлишковість посилань на реальність

існуючу за межами запроваджених значень. Враховуючи останнє Ю. Габермас, у межах концепту мовленнєвого акту, слушно починає визначати слухача як здатного зрозуміти себе, своє місце, виходячи з інтенції мовця [3]. Мовні вислови ідентифікують самих себе, вони самовіднесено коментують смисл вираженого у них змісту, оскільки вони можуть існувати тільки в умовах володіння мовою мовцем і слухачем. На його думку, в наслідок включення Віттгенштайном і Остіним прагматичного контексту до формального аналізу може започатковуватися обґрунтований аналіз людини як соціалізованого існування, що має свідомість та самосвідомість. Тобто філософія мови, а не свідомості розглядається як засновок гуманітарних студій.

Ю. Габермас [4, 346–354], досліджуючи особливості впливу мови на комунікацію цілеспрямовано, привертає увагу до того, що «граматичні правила визнаються за такі, які гарантують ідентичність значення мовних висловів, одночасно уможливлюючи інноваційно непередбачене вживання цих висловів». Констатуючи дану можливість він посилається на положення Гумбольдта, що «Кожне розуміння завжди є водночас не-розуміння, кожна згода в думках і почуттях є водночас розбіжністю» [3, 68.]. Тобто, оскільки інтерсуб'єктивність мовного взаєморозуміння є за своєю природою угода, вона не виключає розбіжність позиції мовців, а передбачає її, створюючи поєднання взаємодоповнюючих існувань, заснованих на демонстраціях.

В умовах опису суспільних подій в термінах взаємодії індивідів доводиться враховувати, що кожна згода в думках і почуттях є водночас розбіжністю, за якою присутнє усвідомлене не-розуміння. Тому лише наочна (емпірична) демонстрація своїх можливостей (здібностей, умінь, знань, досвіду та тощо) є основа довіри, яка виявляє свою присутність у позитивних комунікаціях. Засновані не на демонстраціях уявлення про іншого мають розглядатися як безпідставні фантазії.

Відповідно, подалання есенціалізму та холізму полягає у тому, що демонстрація стає єдиним способом виявлення унікальності як властивості індивіда поцінованої іншим. Навіть стосовно власної самооцінки демонстрація стає єдиним адекватним способом самоперевірки (що добре усвідомлює кожний спортсмен). Іншими словами, у своєму суспільному існуванні індивід здатен перш-за-все на демонстрацію. Навіть самооцінку індивід формує у наслідок своєї спроможності демонстративно виявити власну унікальність.

Важливість відкритого методологічним індивідуалізмом філософського підходу полягає у принциповому знятті з актуального розгляду проблеми непрозорості свідомості, яка турбувала європейських філософів більш ніж століття. Демонстрація, як повторювана наочна презентація індивідом унікальності свого існування, передбачає наявність здатності діяти цілеспрямовано (осмислено, свідомо, знаючи наслідки своїх дій). Масова очевидність демонстративного встановлення соціальних зв'язків у сучасному суспільстві відома нам у вигляді найму робітка роботодавцем. Факт найму

робітника свідчить, що роботодавець на підставі демонстрацій визнав наявність прозорості свідомості у формі здатності передбачувати результат діяльності до активного початку діяльності, гарантувати його отримання. Робітники з непрозорою свідомістю роботодавцю не потрібні.

Дослідження феномена інновацій на основі методологічного індивідуалізму локалізує прийняті до уваги властивості людини до здатності бути носієм методу (знати послідовність дій, умови їх успішного здійснення, що дозволяє отримувати передбачуваний результат).

Така зміна філософської позиції стає засновком для не традиційного, розуміння знання. На відміну, наприклад, від знання істини, яка як правило доводиться, знання методу застосовується на підставі довіри явленої очікуванням. Довіра є виключно суб'єктивне ставлення, оскільки завжди існує можливість для скептицизму, що народжує недовіру; «сумніватися можна в усьому» (Р. Декарт). Якщо мова йде про кризу довіри до методу, то маємо констатувати, про наявну недовіру людини собі, оскільки самопрезентація відбувається виключно у формі демонстративного повторення послідовності дій з передбачуваним результатом (метод), що констатується як «можу». Іншими словами, феномен недовіри змістовно виявляє усвідомлення неспроможності нести відповідальність за свої слова та вчинки, бо їх наслідок уявляється завжди неоднозначним (непрозорість свідомості).

Протиставляючи знання-методу знанню-істини важливо пам'ятати, що істину уявляють як визначення обставин незалежних від волі та бажань. Тобто прийняття до уваги об'єктивних обставин є осмислене та свідоме ставлення до свого зв'язку з дійсністю, існуючою незалежно від свідомості. У випадку зі знанням методу, присутнє лише ставлення до самого себе, тому таке знання може опосередковуватися істиною, а також може ігнорувати її. Наприклад, коли підлеглий солдат отримує від командира команду, він здатен імперативно актуалізувати метод за сигналом, не маючи ніякого уявлення про дійсність, до якої він буде застосований. Масовим чином актуалізацію послідовності дій з передбачуваними наслідками на основі сигналу-команди, у формі спеціальних знаків, ми виявляємо в реалізації алгоритмів комп'ютерних програм.

Також треба вказати на феномен аметодологізму, який є різновид адаптації до буття в умовах суспільного заперечення споживчої цінності істини як «задоволення інтелектуальної спраги», оскільки визнання існування останньої передбачає визнання існування суб'єкта, як самочинної сутності. Буття людини шляхом виживання в культурі, де основною цінністю визнається пристосовуваність, стимулює потребу «дати опис … світу, в якому значення руху та його флуктуації набагато важливіше за визначення структур, організацій, постійних величин» [5].

Тут мова йде про особливу активність людини, яку можна означити як споживацька. «Споживач» усвідомивши непередбачуваність наслідків власної активності шукає плюральну можливість різних смислоутворень для

ситуативного пристосування себе до прийнятних (спокусливих) процедур реконструкції смислів, які для пристосування до «нових обставин» замінюють усвідомлене незнання на демонстрацію еквівокації знання інтерпретуючою компетентністю («ніби щось знаю»). Тим самим інтерпретуюча компетентність здійснює своєрідну ідентифікацію знання, як потрібного для успіху (кар'єри, добробуту, блиску іміджу …), що вкорінюється аксіологічними виправданнями та характеристиками, вбудовуючи людину в поточний момент ситуативно-локальної множини зручних принципів пристосування до умовних стандартів. Як наслідок деконструюється цінність пояснення та розуміння, актуалізується цінування престижних зразків. Наприклад істина, якщо вона не гарантує успіху, не приймається як цінність і може активно замінюватися на віртуальні обіцянки бажаних благ.

Функціонально аметодологізм полягає у редукції методу до рецепту, що провокується споживацьким ставленням до послідовності дій з передбачуваним та бажаним результатом, яке актуалізує домінування операціональних характеристик, застосування топологізуючих класифікацій, руйнування систематизації. За таких умов інновація постає як стороння щодо людини подія, що спостерігалося в уявленнях поширених до Нового часу, коли креація нового визнавалася характеристикою надприродного, а створене людиною – наслідок слідування Творцю або втіленням існуючого ідеального зразку. Саме таку редукцію ми спостерігаємо у вченнях про зразковий метод, започаткованих Аристотелем (Бекон, Декарт, Ляйбніц, Гегель, Маркс …), яку почали свідомо заперечувати (Ліотар) започаткуванням критики філософії Модерну.

Споживацьким ставленням аметодологізм руйнує теорію як цінність оскільки опис, демонструючи дію закону, заперечує розумність заміни істини на аксіологічно підкріплені віртуальні обіцянки благ. Відбувається ігнорування істини як елемента, що опосередковує зв'язок дій людини з об'єктивними речами. Поширеним проявом такого ігнорування можна визнати скептицизм стосовно науково знання. Як вказує П.Фейєрабенд «…наукове знання не може вважатися універсальною мірою переваги», оскільки наука – це «дослідження, скероване прагненням об'єктивності». Тому «…рішення стосовно прийнятих цінностей та використання в їх контексті науки не належить самій науці» [6, 176].

Як відомо, саме філософська спекуляція про Абсолют як сутність, першопричину та мету речей, започаткована ще Аристотелем, пропонує невідрефлексований опис перекинутої з ніг на голову цілеспрямованої діяльності людини, що не турбується походженням мети (не сумнівається). «Цільова причина», за Аристотелем, існує як невід'ємна характеристика незалежної від волі та бажань людини дійсності, а тому людина стає зобов'язаною рішуче та вправно виконувати її вказівки. Це найбільш помітно, якщо звернутися до невдалої спроби рефлексії ідеї Абсолюту, яку здійснив

Аврелій Августин. Вона виявила лише «Dens sub ratione deitatis», тобто виокремила «образ Божий» в особистісному ставленні до світу як образ того, хто головний, любить, карає, обурюється, хазяйнує, виявляє та нав'язує свою волю, має підданих.

Застосування характеристики «невдала спроба рефлексії» пов'язана з тим, що Августин, розкривши підпорядкованість активної цілеспрямованої діяльності однієї людини (як підданої) іншій людині, яка командує, фактично виявивши феномен «людина-актор», що завжди керується створеними персоналізованою іпостассю «мети усіх речей» та наявними в оточуючій дійсності конструктами, зобов'язав людину бути тим хто рішуче та вправно виконує команди. Іншими словами, ним було відкрито, що зорієнтована вірою людина має трансцендентовану мету, яка спрямовує її (буквально: «раб Божий»).

Актуалізація поняття людина-суб'єкт, пов'язана з діяльністю Р. Декарта, змістовно заперечувала зведення розуміння людини до актора, незважаючи на те, що термін людина-актор історично виник значно пізніше, у наслідок наступного заперечення людини як суб'єкта (наприклад у формі концепту «смерть суб'єкта»).

Якщо поширене сьогодні поняття людина-актор розглядати через характеристику «підданий», то стає помітним, що, наприклад, християнство, здійснюючи проповідування любові до ближнього, долаючи драматизм протиставлення відмінностей господаря і раба, простим сумарним об'єднанням усіх як «братів» і «сестер», створює суто сумарну єдність людей у масу, народи, тощо. Тим самим воно втрачає можливість заснувати нову складну єдність різного. Подібне спрощення спостерігається у концептах лібералізму, мультикультуралізму, комунізму, націонал-соціалізму, «Русского мира», тощо. Смисл запровадження такої спрощеної редукції полягає у тому, що для утворення сумарного об'єднання людей не треба створювати методологію. Достатньо сконструйованої «картинки світу», щоб отримати зовнішній щодо людей керуючий їх діями (думками, бажаннями, цінностями та тощо) зразок (парадигма), який з'єднує їх у маси, натовп, класи.

Стосовно еволюції наукових досліджень, інновацій, проблема такого сумуючого поєднання знань у мета науку, єдність наукових і технічних досліджень, в Україні ще за часів СРСР, визначалася через терміни «перетворення науки у безпосередню виробничу силу», «інтеграція науки і практики». Однак у 1994 році після виголошення Всесвітньою спілкою трансдисциплінарних дослідників (заснованої Ж. Піаже) «Конвенції дисциплінарного суверенітету» прагнення створення універсальних поєднань, метаконструктів було визнано хибним.

Виокремлюючи, за допомогою методологічного індивідуалізму, домовленість як основу створення складного комплексного єднання різних людей, наприклад у групу міждисциплінарних дослідників, які дотримуються

принципу дисциплінарного суверенітету, виявляємо неможливість обмежитися в описі учасників складного комплексного єднання ні терміном актор, ні терміном суб'єкт. У групі міждисциплінарних дослідників єднання математика, хіміка, фізика, кібернетика, біолога, філософа, соціолога, психолога, інженера відбувається на основі усвідомлення того, що, наприклад, людина-фізик розуміє неможливість вирішити проблему за допомогою лише фізики, що різні люди як учасники такого дослідження є різні фахівці: кожний персонально має знання та досвід, яким інші не володіють. Відповідно, така група створюється, бо кожен із учасників: усвідомлює свою дисциплінарну обмеженість, свою неможливість бути актором (усвідомлює, що потрібне для вирішення проблеми йому невідоме); а також, усвідомлює свою неможливість бути суб'єктом вирішення проблеми без допомоги інших (носіїв знання про йому невідоме). У вказаному випадку кожний окремо, як учасник договору про міждисциплінарну співпрацю, є не суб'єкт чи актор, а є той хто дотримується принципу дисциплінарного суверенітету (не втручається у справи іншого як носія інших знань та умінь).

Оскільки право на довіру іншого в умовах дисциплінарного суверенітету індивід отримує лише через наочну демонстрацію своїх можливостей (здібностей, умінь, знань, досвіду, тощо) він може визначатися терміном «суверен».

Людина-суверен, керуючись усвідомленням своєї індивідуальної неспроможності бути суб'єктом вирішення проблеми без допомоги інших, стає свідомим учасником конвенцій, які започатковують нове поєднання людей у спільноту здатну вирішити актуальну проблему (створення суб'єкта інновації). Також людина-суверен розуміє неспроможність вирішувати такі проблеми людиною-агентом, оскільки всезнаючих не існує, а якщо існує, тоді як це було показано в «Банкеті» Платоном, йому вже нічого не потрібно (знання і пізнання у першу чергу). Об'єднуючись через усвідомлення себе незнаючими, суверени створюють колективного суб'єкта, наприклад для вирішення проблеми виходу людини у космос (відомий приклад успішного створення колективного суб'єкта вирішення складної міждисциплінарної проблеми), який зникає («смерть суб'єкта») після успішного завершення програми дослідження.

Однак, вказана смерть суб'єкта є смерть Фенікса, оскільки стає приводом для зацікавлення суверенами іншою проблемою з наступним початком народження нового суб'єкта як творця наступних інновацій.

Важливо додати, що формування людини-суверена не обмежена однією лише смертю суб'єкта. У різних соціально-економічних ученнях технічну та технологічну еволюцію пов'язують із появою, так званої, «армії безробітних» (іноді кажуть – «резервна трудова армія»), яку в нашій термінології можна визначити словами «смерть актора» і народження суверена.

Суверен існує реалізуючи настанову Сократа пам'ятати про свою недосконалість, своє незнання, знаючи себе як дисциплінарно обмеженого,

тому свідомо звертається до сократівського методу «маєвтики», шукаючи тих хто має невідоме йому знання, реалізуючи тим самим свою суверенну спроможність стати суб'єктом: тим, хто усвідомив свою залежність від об'єктивності та долає свою обмеженість поєднанням своїх можливостей із можливостями іншого. Тим самим виявляємо, що інновація як соціальне явище демонструє практичне застосування принципу доповняльності людиною, що усвідомила існування об'єкта. Незалежність об'єктивності демонструється суверену існуванням його «незнання», бо у випадку «знаю» об'єктивність вже стала заміненою на конструкт, довільну фантазію. Відповідно мова може йти не тільки про колектив-суб'єкта, а й про людину-суб'єкта, яка щоденно вирішує різні проблеми, вмираючи та народжуючись у їх вирішеннях.

Здатність суверена ставати суб'єктом-творцем вирішення різних проблем не заперечує можливість рольового їх вирішення людиною-актором. Людина-актор лише грає певну роль (наприклад демонструє кваліфікацію), за лаштунками якої завжди є «режисер». Людина-суб'єкт створює унікальне, оригінальне рішення. Тобто контекст інновацій виявляє, що суверен здатен проявляти себе і суб'єктом, і актором, якщо можна досягнути бажаного, повторюючи відому роль «без особливих зусиль».

Усвідомлення своєї індивідуальної неспроможності бути суб'єктом вирішення проблеми без допомоги інших є головна умова для свідомого заснування конвенцій, що започатковують інноваційне поєднання людей у нову спільноту. Якщо таке єднання починає відтворюється незалежно від конкретних учасників, тоді її визнають новим соціальним інститутом, інноваційною подією. У вказаному контексті має бути зрозумілим, що так звані владні структури, кратологічні відносини є спроба позбавити людину її суверенної здатності до інституціональної ініціативи, до інновацій.

Протистояння в людині здатності бути суб'єктом і актором драматично виявило себе у започаткованій розпадом СРСР деіндустріалізації України, яка набула форми регіоналізації. Виникли індустріальні та постіндустріальні регіони. Характеризуючи різницю індустріального способу існування людини та постіндустріального інноваційного можна вказати наступне. Індустріальна людина є така соціо-біологічна істота, яка уніфікує свою життєву унікальність під стандартизовані (узагальнені) вимоги суспільства (наприклад, професійні). Вказана уніфікація здебільшого презентується демонстрацією повсякденної здатності актора діяти цілеспрямовано (до початку своїх дій має передбачуватися їх наслідок), а тому його діяльність завжди передбачувана, повторювана, наче закон природи. Суспільна оцінка такої людини може здійснюватися за допомогою поняття кваліфікація, яка вважається вищою у людини здатної повторити без помилок «операцію» своїх цілеспрямованих дій за одиницю часу більшу кількість разів ніж інша людина. Здатність повторитися за одиницю часу більшу кількість разів стає джерелом її суспільного визнання,

гарантованих благ. Тому індустріальну людину адекватно порівнюють із машиною.

Постіндустріальна людина характеризується здатністю збереження суверенітету своєї природної унікальності, вирішуючи інноваційні, завжди ексклюзивні задачі, оскільки повторення її рішення стає способом буття сконструйованої технології. Зрозуміло, що такий рівень автоматизації техніки, який дозволяє звільнити людину від повсякденного повторення операцій (уподібнення людини силам природи) є наслідок історичного інноваційного технічного (технологічного) поступу. Вказану діяльність не можна звести до поняття «цілеспрямована дія», оскільки при вирішенні ексклюзивних завдань результат не може бути завжди передбачуваним, тому її дії іменують терміном «творчість».

Не зважаючи на те, що в традиційних ученнях термін «постіндустріальне» вживається здебільшого стосовно технологічних новацій, стосовно України також можна застосовувати вказаний термін, не зважаючи на помітну відсутність в Україні новітньої промисловості. В даному випадку враховується, що нова техніка вже стала масовим елементом індивідуального побуту української родини, окремої людини. Варто послатися на відому думку М. Вебера, який вважав, що еволюція техніки є реальність, здатна диктувати людині способи її повсякденної життєдіяльності [7].

З проникненням новітньої техніки в побут можна вести мову про зміну життєдіяльності, хоч у даному конкретному випадку ми маємо справу з постіндустріальністю, започаткованою деструктивною деіндустріалізацією, що також можна назвати явленням технічної еволюції, яке народжує постіндустріальну людину, зорієнтовану на відповідну техніку та технології. У нашому випадку, так звану індустріальну людину можна визнати консервативним, антиінноваційним феноменом, зорієнтованим на відповідні індустріалізму технології [8], де людина використовується як сила природи.

Спроба самозбереження індустріального бараку людини-актора, який протистоїть створенню ексклюзивних інноваційних технологій, що зменшують кількість рутинних повторювачів однієї операції та формує людей-суверенів здатних обирати свою долю як носіїв осмисленого доповнення унікальних властивостей однієї людини унікальними властивостями Іншого, може ставати вагомим чинником сучасних соціальних новацій та конфліктів.

Залучення у царину філософських досліджень феномена інновації виявляє, що в суспільстві люди не об’єднуються в однорідну сумарну множину (брати і сестри, народи, племена, класи, етноси, тощо), а утворюють складний космос соціальних зв’язків, здатний набувати якісно нових властивостей за допомогою поєднання різних людей як носіїв своєї інакшості, здатних не зраджувати її, діяти узгоджуючись (створюючи угоду) з іншим у своїх унікальних інтересах

ЛІТЕРАТУРА

1. Barnett H. Innovation: The Basis of Cultural Change. N.Y., 1963. – 234 p.
2. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія. – К.:Основи, 1995, – 528 с.
3. Габермас Ю. Постметафізичне мислення / Юрген Габермас; пер. З нім. В. Купліна. – К.: Дух і Літера, 2011. – 280 с.
4. Габермас Ю. Про суб'єкта історії. Деякі міркування щодо хибних альтернатив / А.М. Єрмоленко// Комунікативна практична філософія. – К.: Лібра, 1999. – с.346-354.
5. Balandier, G. Le Desarde: Eboge du movement / G. Balandier. – P. 1998. – 241 p.
6. Фейерабенд П. Прощай, разум / П.Фейерабенд; пер. з англ. А.Л. Никифорова. – М: АСТ: Астрель, 2010. – 477 с.
7. Мизес Л. Человеческая деятельность. М.: Экономика, 2000. – 878 с.
8. Crawford R. In the Era of Human Capital: The Emergence of Talent, Intelligence, and Knowledge as the Worldwide Economic Force and Investors / R. Crawford. – New York: Harper Business, 1991. – 197 p.

REFERENCES

1. Barnett H. Innovation: The Basis of Cultural Change. N.Y., 1963. – 234 p.
2. Shumpeter Y. Kapítalízm, sotsíalízm í demokratíya. – K.:Osnovi, 1995, – 528 s.
3. Gabermas YU. Postmetafízichne mislennya / Yurgen Gabermas; per. Z ním. V. Kuplína. – K.: Dukh í Lítera, 2011. – 280 s.
4. Gabermas YU. Pro sub'êkta ístoríÍ. Deyakí mírkuvannya shchodo khibnikh al'ternativ / A.M. Êrmolenko// Komunікativna praktichna fílosofíya. – K.: Líbra, 1999. – s.346-354.
5. Balandier, G. Le Desarde: Eboge du movement / G. Balandier. – P. 1998. – 241 p.
6. Feyyerabend P. Proshchay, razum / P.Feyyerabend; per. z angl. A.L. Nikiforova. – M: AST: Astrel', 2010. – 477 s.
7. Mizes L. Chelovecheskaya deyatel'nost'. M.: Ekonomika, 2000. – 878 s.
8. Crawford R. In the Era of Human Capital: The Emergence of Talent, Intelligence, and Knowledge as the Worldwide Economic Force and Investors / R. Crawford. – New York: Harper Business, 1991. – 197 p.

АННОТАЦИЯ

В.Л. Чуйко. Методологический индивидуализм как основа раскрытия социальной природы инноваций.

В статье «методологический индивидуализм» используется для обоснования понимания человека как такой сложности, которая не редуцируется к локальному множеству взаимосвязанных элементов, что

позволило в исследование феномена инновации признать неприемлемым обращение к концептам философии сознания.

Используя разработанную коммуникативной практической философией концепцию интерсубъективности языкового взаимопонимания, привлекается внимание к соединению разных людей как взаимодополняющих существований, основанных на демонстрациях, что делает возможным создание инноваций. Обоснованная автором концепция демонстраций как основа позитивной коммуникации рассматривается как важная часть преодоления есенциализма и холизма доказывает, что демонстрация становится единственным способом выявления уникальности как свойства индивида ценимой другим. Демонстрация, как повторяющаяся наглядная презентация индивидом уникальности своего существования, предполагает наличие способности действовать целенаправленно (осмысленно, осознанно, зная последствия своих действий). Факт найма работника гласит, что работодатель на основании демонстраций признал наличие прозрачности сознания в форме способности предвидеть результат деятельности до активного начала деятельности.

Осознание своей индивидуальной неспособности быть субъектом решения проблемы без помощи других признано главным условием для сознательного основания конвенций, которые начинают инновационное соединение людей в новое сообщество путем дополнения способностей одного способностями другого.

Ключевые слова: *суверен, субъект, актор, инновация.*

SUMMARY

V. L. Chuiko. Methodological individualism as a basis of disclosing the social nature of innovation.

In the article the concept of «methodological individualism» is used to justify the understanding of human as such complexity that can not be reduced to a local plurality of interconnected elements, that allowed in the research of the phenomenon of innovation to recognize unacceptable an appeal to the concepts of the philosophy of mind.

The concept of intersubjectivity linguistic understanding, which developed by communicative practical philosophy, is used to draws attention to the combination of different people as complementary beings, which base on the demonstrations, that make possible to create innovations. The concept of demonstrations as a basis for positive communication is justified by the author and considered as an important part of overcoming essentialism and holism by proving that demonstration is the only way to identify the uniqueness as properties of an individual, that is appreciate by other. The demonstration as a recurring visual presentation of the uniqueness of individual existence, presupposes an ability to act purposefully (comprehended, deliberately, with knowing about the consequences of their actions). The fact of

hiring of an employee demonstrates that the employer based on demonstrations found a transparency of consciousness in the form of an ability to predict results of activity before the active beginning of an activity and to ensure it is received.

The awareness of the individual failure to be the solver of the problem without the help from others recognized for the main condition for the conscious founding conventions which starting an innovative combination of people in a new community.

Key words: *sovereign, subject, actor, innovation.*

УДК 141.7<<71>>366.4

І.О Снегірьов

Сумський державний
педагогічний університет
імені. А. С. Макаренка

ВПЛИВ РОЗВИТКУ НАУКОМІСТКИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЕКОНОМІЧНУ СФЕРУ БУТТЯ

У статті здійснюється спроба філософсько-світоглядного осмислення впливу наукомістких технологій на економічну систему. Аналізується сутність аксіологічних наслідків зміни уявлень від – машин як засобу збільшення продуктивності працівників до – машин, які самі перетворюються на працівників.

Особлива увага приділяється можливим трансформаціям ринку праці в умовах прогресу інформаційних технологій, темп якого постійно прискорюється. З позицій методології нелінійного прогнозування показана помилковість лінійної каузальності в проблемі впливу інформаційних технологій на світову економіку.

Ключові слова: *автоматизація, інформаційні технології, економічна система, нелінійність, роботизація, ринок праці.*

Темпи прогресу наукомістких технологій, що постійно прискорюються, зумовлюють все більш імовірнісний і нелінійний характер розвитку різних аспектів суспільного буття. Саме вплив зростаючої ролі наукомістких технологій в економічній сфері соціальних систем стало загальносвітовою тенденцією, яка потягнула за собою ускладнення системи ринку праці – споживання і їх кореляції. Безумовно, що осмислення впливу високих технологій на світову економіку в умовах глобалізації, конвергенції хай-тек технологій (нано-біо-інфо-когно) вимагає не тільки зусиль від фахівців в області економіки, соціології, а й глибокої філософської рефлексії.

Світова ринкова економіка, яка базується на споживчому попиті – це яскравий приклад складної самоорганізованої системи, що функціонує і розвивається за нелінійними принципами, основним серед яких виступає розростання мікрофлуктуацій в нестійкому середовищі. Безсумнівно, що якісне та кількісне зростання впливу наукомістких технологій на соціальні системи неминуче привносить фактор випадковості і непередбачуваності в і без того нестабільну економічну систему у глобальному масштабі. І більшість фахівців в області маркетингу, економічної логістики приходять до висновку, що на сьогоднішній день споживчий ринок – це саме той фактор, який задає темп розвитку і впровадженню не тільки технологій і продукції, а й визначає статус самої науки в сучасному суспільстві.

Якось в 1960-і рр. нобелівському лауреату економісту М. Фрідману довелося консультувати уряд однієй азіатської країни третього світу. Його привезли на місце реалізації масштабного інфраструктурного проекту, де він побачив натовпи робітників, які щосили орудують лопатами. Автоматизованої техніки для земляних робіт там практично не було. Коли він звернувся з питанням про доцільність такої організації праці, послідувало пояснення, що проект є частиною «програми по створенню робочих місць». У відповідь на це М. Фрідман іронічно зауважив: «Ну раз так, чому б не роздати робочим ложки замість лопат?» [4, 32].

Ця репліка відмінно передає скептичне ставлення, що межує з відвертим глузуванням економістів до побоювань людей, в думках яких автоматизація в недалекому майбутньому витіснить людину з ринку праці і прийде час тотального безробіття. Як показує історія, скептицизм цей небезпідставний. Взяти, приміром, США, де розвиток технологій – особливо в XX ст. – сприяв безперервному зростанню добробуту суспільства.

Зрозуміло, без труднощів, а іноді і справжніх трагедій, на цьому шляху не обійшлося. Механізація сільського господарства призвела до зникнення мільйонів робочих місць, змусивши натовп вже непотрібних наймитів відправитися в міста в пошуках роботи на заводах і фабриках. Потім, в епоху загальної автоматизації та глобалізації, настала черга промислових робітників, яким довелося перекваліфікуватися і працевлаштуватися в сфері послуг. Нерідко в ці перехідні періоди виникала проблема короткострокового безробіття, але вона ніколи не перетворювалася в системну або тотальну. З'являлися інші спеціальності, і перед безробітними працівниками відкривалися нові горизонти.

Більш того, нова робота часто виявлялася кращою за попередню: вона не тільки була цікавішою, вимагаючи освоєння інших навичок, але ще і краще оплачувалася. Мабуть, найяскравішим прикладом цієї еволюції є перші два з половиною десятиліття після Другої світової війни. Цей «золотий вік» в історії американської економіки характеризувався, здавалося б, ідеальним балансом між стрімким розвитком технологій і зростанням добробуту працюючого

населення США. Модернізація виробничого обладнання приводила до збільшення продуктивності праці, а робітники, які, стаючи все більш цінним активом, могли вимагати підвищення оплати праці. Протягом усього післявоєнного часу розвиток технологій супроводжувався зростанням добробуту звичайних робітників, зарплати яких піднімалися слідом за швидко зростаючою продуктивністю праці. Робочі, в свою чергу, відправлялися в магазини і витрачали там все більше і більше, сприяючи подальшому збільшенню попиту на вироблені ними ж товари і послуги.

Поки енергія, яка народжена цією петлею зворотного зв'язку, змушувала американську економіку рухатися вперед, філософсько-економічне знання переживало власний «золотий вік». Якраз в цей час видатні уми на кшталт П. Самуельсона працювали над перетворенням економічної теорії в науку з міцним математичним фундаментом. Поступово на перший план в економічному знанні вийшли витончені кількісні та статистичні методи аналізу, а економісти почали будувати складні математичні моделі, які до сих пір складають інтелектуальну основу цієї наукової області. Немає нічого дивного в тому, що, роблячи свою роботу і спостерігаючи за бурхливим ростом економіки, економісти післявоєнної епохи вважали таке становище річей нормою: економіка працювала так, як вона повинна була працювати – і як вона завжди буде працювати.

Подібні прогнози, засновані на каузальному зв'язку: «розвиток технологій і автоматизація галузей промисловості – підвищення ефективності виробничого процесу – оптимізація цін продукції і послуг – збільшення купівельної спроможності – зростання споживання», будуються на прямій лінійної залежності і не враховують ряд градієнтів нелінійності, основними серед яких виступають збільшення складності і неоднорідності внутрішньої структури світового ринку і зростання рівнів віртуалізації споживчого попиту; що якісно відрізняється від технологій індустріального способу виробництва, темп розвитку наукомістких технологій, які рано чи пізно, на думку ряду фахівців, досягнуть риси сингулярності, за якої подальший характер і ступінь змін соціальних систем під впливом наукомістких технологій виявиться принципово ймовірнісними. Також в контексті подібної лінійної детермінації галузі промисловості розглядаються, в більшості своїй, як виключно трудомісткі, що вимагають постійного приросту робочої сили, а отже, розвиток технологій, включаючи і наукомісткі, не зможе спричинити постійне масове безробіття.

Так, Д. Даймонд, розповідаючи про історію сільського господарства в Австралії у XIX ст., звертає увагу на наступний факт: «…коли на цей континент прибули перші поселенці з Європи, вони побачили зелений ландшафт, покритий багатою рослинністю. Подібно американським економістам 1950-х рр., австралійські поселенці вирішили, що спостережувана ними картина звична для цих місць і що так буде завжди. Вони, не шкодуючи грошей, почали будувати ферми і ранчо на землі, що здавалася їм родючою» [2, 69].

Однак сувора реальність дала про себе знати вже в перші десять – двадцять років. Фермери зрозуміли, що в новій країні насправді набагато посушливо, ніж вони думали. Їм просто пощастило (або, швидше, не пощастило) прибути на континент тоді, коли клімат був в стані оптимальної рівноваги – точці «золотої середини», в якій були всі умови для успішного ведення сільського господарства. До цього дня в Австралії можна знайти сліди тих злощасних перших років – занедбані фермерські будинки посеред справжнісінькою пустелі.

Цілком ймовірно, період оптимальної рівноваги в історії американської та світової економіки теж підійшов до кінця. Симбіоз між підвищенням продуктивності і зростанням зарплат почав валитися ще в 1970-ті рр. Згідно з даними за 2013 р. рядовий працівник, зайнятий в сфері промислового виробництва та послуг, заробляв на 13% менше, ніж в 1973 р. (після коригування з урахуванням інфляції), незважаючи навіть на те, що продуктивність за цей період зросла на 107 %, а такі витратні статті, як житло, освіта і медицина, збільшилися багаторазово [5].

Газета Washington Post 2 січня 2010 р. повідомила, що за перше десятиліття XXI ст. не було створено жодного нового робочого місця. Нуль. Такого не було з часів Великої депресії. Більш того, кожне десятиліття в післявоєнний період кількість робочих місць збільшувалася не менше ніж на 20% [6]. Навіть в 1970-і рр., тобто в епоху стагфляції і енергетичної кризи, число робочих місць зросло на 27%. Підсумки втраченого десятиліття 2000-х не можуть не викликати подиву, якщо згадати, що тільки з урахуванням приросту працездатного населення економіка США потребує приблизно мільйон нових робочих місць щорічно. Іншими словами, за ці перші десять років США недорахувалися близько 10 млн. робочих місць, які варто було б створити, але які так і не з'явилися [7].

Коли нерівність доходів злетіла до рівня, що не спостерігалося з 1929 р., стало ясно, що плоди зростаючої продуктивності, які в 1950-і рр. залишалися у робочих, тепер майже в повному обсязі дістаються власникам бізнесу та інвесторам. Частка праці в сукупному національному доході різко зменшилася на тлі збільшення частки капіталу і, судячи з усього, продовжує своє вільне падіння. Епоха оптимальної рівноваги підійшла до кінця, і світова економіка вступає в нову еру.

Визначальним у формуванні цієї нової ери будуть фундаментальні зміни у відносинах між працівниками і машинами. В кінцевому підсумку це зрушення змусить нас переглянути одне з базових уявлень про технології: про те, що машини – це засіб збільшення продуктивності працівників. Замість цього машини самі перетворюються на працівників, а межа між можливостями праці і капіталу розмивається так сильно, як ніколи раніше.

Зрозуміло, рушійним фактором всіх цих процесів є нестримна експансія комп'ютерних технологій. При цьому, не дивлячись на знайомство більшості

експертів з законом Мура – перевіреним часом і практикою правилом, згідно з яким обчислювальна потужність приблизно подвоюється кожні 18-24 місяці, – далеко не все до кінця усвідомлюють наслідки цього експоненціального зростання.

Уявіть, що ви сідаєте в автомобіль і починаєте рухатися зі швидкістю 10 км / год. Ви їдете одну хвилину, потім, подвоюючи швидкість, розгонитеся до 20 км / год, їдете так ще хвилину, знову подвоюєте швидкість тощо. По-справжньому дивним в цьому прикладі є не сам факт подвоєння швидкості, а відстань, яку ви будете проїжджати за одну хвилину через деякий час. В першу хвилину ви проїдете приблизно 160 м. У третю хвилину на швидкості 40 км / год – близько 660 м. У п'яту хвилину при швидкості приблизно 160 км / год ви подолаєте вже більше 2,6 км. Щоб виконати все те ж саме в шосту хвилину, вам знадобиться більш швидкий автомобіль, а також гоночний трек. Тепер уявіть, наскільки швидко ви будете рухатися – і яку відстань ви подолаєте в останню хвилину, – якщо будете подвоювати швидкість двадцять сім разів! Приблизно стільки раз обчислювальна потужність подвоїлася з моменту винаходу інтегральної мікросхеми в 1958 р. Цей революційний процес відбувається не тільки через прискорення темпів зростання, але і через те, що це прискорення триває вже так довго, що очікувані річні темпи приросту досягають дивовижної величини.

До речі, відповідь на питання про швидкість автомобіля після двадцятисемикратного подвоєння – 1080 млн км/год. Іншими словами, за останню, двадцять восьму, хвилину ви подолаєте відстань, що становить приблизно 8 млн км. П'ять хвилин з такою швидкістю – і ви на Марсі. Цей приклад дозволяє показати, не вдаючись у подробиці, наскільки сучасний стан обчислювальної техніки відрізняється від того, якою вона була в 1950-і рр., коли з'явилися перші інтегральні мікросхеми, які не могли похвалитися швидкістю обробки інформації.

Світова фінансова криза 2008 р. акцентувала увагу багатьох фахівців в області філософії науки, соціології, економіки на наслідках цього безперервного подвоєння обчислювальної потужності. Зокрема, питання про те, чи може цей процес привести до повної реструктурізації ринку праці та економіки в цілому в найближчі роки і десятиліття.

З метою демонстрації темпів розвитку наукомістких технологій наведемо кілька прикладів.

Робота автовиробників над системами попередження зіткнення, завдання яких запобігати аваріям в 2008–2009 рр., еволюція яких повинна була привести до появи системи автономного управління автомобілем, перетворилась у процес революційний. Не минуло й року, як компанія Google презентувала повністю автономний автомобіль, здатний пересуватися по звичайних дорогах серед інших машин. До теперішнього часу в трьох штатах – Невада, Каліфорнія і

Флорида – були прийняті закони, що дозволяють використання (з певними обмеженнями) безпілотних автомобілів на дорогах загального користування.

Дещо подібне відбувалося і в сфері штучного інтелекту. У 2009 р., мабуть, найбільш вражаючим прикладом переваги штучного інтелекту була історія перемоги створеного IBM суперкомп'ютера Deep Blue над чемпіоном світу з шахів Гаррі Каспаровим. Але і на цей раз реальність перевершила всі очікування, коли IBM представила нащадка Deep Blue – суперкомп'ютер Watson, який взявся за куди більш важке завдання – телевізійну гру-вікторину «Jeopardy!». У шахах гравці підпорядковуються жорстко заданими правилами, тобто роблять те, що, як ми думаємо, має найкраще виходити для комп'ютера. У «Jeopardy!» все зовсім інакше: це гра, в якій задіюється практично необмежений масив знань і яка вимагає складних навичок розуміння мови, включаючи навіть жарти і гру слів. Успіх Watson в «Jeopardy!» не тільки вражає уяву, а й має велике значення з практичної точки зору: фактично IBM вже відводить комп'ютеру важливу роль в таких областях, як медицина і обслуговування клієнтів [1, 36].

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що в найближчі роки і десятиліття майже всім нам доведеться зіткнутися з вражаючими уяву проявами прогресу. І мова не тільки про технічні новинки як такі: вплив набирає обертів прогресу на ринок праці і на економіку в цілому. Кількісні зміни вже досягли тієї межі, коли хлинувши через межі міри, приведуть до появи нових якостей, які не вкладаються в загальноприйняті уявлення про взаємодію технологій і економічних процесів.

Одна з думок, яка напевно буде переглянута, це думка про те, що автоматизація головним чином загрожує малокваліфікованим працівникам з низьким рівнем освіти. Це припущення виходить з переконання, що така робота зазвичай носить рутинний характер. Однак замість того, щоб заспокоювати себе цією думкою, задумайтеся, наскільки швидко розширюються межі поняття «рутина». Колись «рутинною» називали роботу на конвеєрі. У наш час це вже далеко не так. Зрозуміло, професії, які не потребують особливої кваліфікації, як і раніше відносяться до «рутинних», але при цьому, з огляду на те, як швидко ростуть можливості ПЗ для автоматизації та алгоритмів прогнозування, величезна кількість білих комірців з вищою освітою також можуть зіштовхнутися з тією ж проблемою [3, 128].

Насправді прикметник «рутинний» не зовсім підходить для опису професій, які є найбільш імовірною жертвою нових технологій. Більш точним видається інший прикметник – «передбачуваний». Чи може інша людина навчитися тому, що ви робите в рамках своїх посадових обов'язків, детально вивчивши опис ваших дій? Чи можна освоїти ваше ремесло, повторюючи за вами ті завдання, роботу над якими ви вже завершили, подібно до того, як при підготовці до іспиту учень виконує практичні завдання? Якщо це так, то цілком ймовірно, що одного разу з'явиться алгоритм, який зможе навчитися робити

всю роботу – або значну її частину – за вас. Причому ймовірність саме такого розвитку подій багаторазово збільшується в міру все більш глибокого проникнення в наше життя такого феномена, як «великі дані»: організації збирають неймовірну кількість інформації практично про всі аспекти своєї діяльності, і з великою часткою ймовірності можна стверджувати, що ці дані включають докладні відомості про величезну кількість професійних навичок і операцій. Так що залишається лише дочекатися дня, коли з'явиться витончений алгоритм машинного навчання, який, заглибившись в залишені попередниками-людьми цифрові сліди, сам всьому навчиться.

З цього випливає висновок, що, швидше за все, від автоматизації в майбутньому не врятує ні отримання додаткової освіти, ні освоєння нових навичок. Взяти, приміром, рентгенологів – лікарів, що спеціалізуються на інтерпретації рентгенівських знімків. Щоб стати фахівцем в цій галузі, потрібно дуже довго вчитися: зазвичай на освоєння цієї професії йде не менше тринадцяти років. Однак комп'ютери стрімкими темпами наздоганяють людину в здатності аналізувати знімки. Так що вже зараз можна легко уявити майбутнє – причому досить близьке майбутнє, – в якому практично всю роботу за рентгенологів роблять машини.

Таким чином, вже зовсім скоро комп'ютери навчаться легко і швидко освоювати нові навички, особливо в тих випадках, коли у них буде доступ до великого обсягу даних для навчання. В першу чергу під ударом опиняться позиції початкового рівня. Про те, що це вже відбувається, свідчить ряд даних. Зокрема, в останні десять років спостерігається зниження реальних зарплат випускників коледжів. При цьому 50% з них змушені братися за роботу, яка потребує вищої освіти. Більш того, розвиток інформаційних технологій вже призвів до значного скорочення можливостей для працевлаштування навіть висококваліфікованих професіоналів у багатьох областях, включаючи юриспруденцію, журналістику, науку і фармацевтику. Та ж доля чекає і інших: більшість видів професійної діяльності так чи інакше пов'язані з рутиною і є передбачуваними, тоді як людей, яким в першу чергу платять за по-справжньому творчу роботу та інноваційну діяльність, відносно небагато.

Як тільки машини візьмуться за цю рутинну, передбачувану роботу, люди, які виконують її зараз, зіткнуться з безпрецедентними труднощами при спробі адаптуватися до нових реалій. У минулому технології автоматизації, як правило, були досить вузькоспеціалізованими, позбавляючи майбутнього якийсь один сектор ринку праці за раз, завдяки чому у зайнятих в ньому працівників була можливість перейти в нові галузі. Зараз ситуація зовсім інша. Інформаційні технології стають по-справжньому універсальними, і їх вплив буде відчуватися однаково сильно у всіх сферах. Велика ймовірність того, що в міру впровадження нових технологій в бізнес-моделі практично у всіх існуючих галузях буде спостерігатися зниження потреби в праці людини – і знижуватися вона буде дуже швидко. У той же час можна не сумніватися, що в нових

галузях, які з'являться в майбутньому, з самого моменту їх народження будуть активно використовуватися всі останні досягнення зі світу технологій з метою економії витрат на персонал. Наприклад, такі компанії, як Google і Facebook, стали частиною життя всіх і кожного і домоглися космічного зростання капіталізації, використовуючи працю зовсім невеликого – щодо їх розміру і впливу – числа людей. Є всі підстави вважати, що переважна більшість нових галузей в майбутньому буде створюватися і розвиватися за аналогічним сценарієм.

Все це вказує на те, що ми вступаємо в епоху змін, які будуть супроводжуватися колосальним тиском на економіку і суспільство. Про більшість рекомендацій, які зазвичай отримують молоді люди, в тому числі студенти, на початку кар'єри, швидше за все, можна буде забути. Реальність така, що навіть якщо все робити правильно, тобто, прагнути здобути вищу освіту і весь час вчитися новому, величезному числу людей все одно не знайдеться місця в новій економіці.

Поряд з потенційно руйнівною дією на життя окремих людей і суспільства в цілому тривале безробіття і неповна зайнятість становлять значну загрозу і для економіки. Той самий зворотний зв'язок між продуктивністю праці, зростанням зарплат і збільшенням споживчих витрат, який так ефективно працював досі, буде розірваний. Народжений ним позитивний ефект вже знижується: ми спостерігаємо колосальне зростання нерівності не тільки в доходах, а й в споживанні. На 5% найбагатших сімей в даний час припадає майже 40% витрат, і ця тенденція до дедалі більшої концентрації споживання на верхніх щаблях соціальних сходів, напевно, продовжиться. Виробничі відносини залишаються головним механізмом перерозподілу купівельної спроможності в руки споживачів. Якщо деградація цього механізму продовжиться, ми зіткнемося з проблемою відсутності такої кількості платоспроможних споживачів, яка необхідна для подальшого зростання нашої, орієнтованої на масовий ринок, економіки [3, 74].

В результаті розвитку інформаційних технологій ми опинимося в принципово новій для себе ситуації, коли знизиться трудомісткість у всіх без винятку секторах економіки. Однак цей перехід необов'язково буде носити поступальний характер і легко піддаватися прогнозуванню. Наприклад, двом секторам – вищої освіти і охорони здоров'я – до сих пір вдавалося успішно протистояти руйнівному впливу нових технологій, які вже заявили про себе у всіх інших сферах економіки. Іронія в тому, що стійкість цих двох секторів, в результаті якої витрати на охорону здоров'я і освіту будуть ставати все більш і більш обтяжливими, може сприяти наростанню негативних тенденцій за їх межами.

Зрозуміло, майбутнє буде визначатися не тільки технологіями. Розумніше розглядати їх в контексті інших значущих соціальних і екологічних проблем, таких як старіння населення, зміна клімату та вичерпання ресурсів. Часто

пророкують, що насправді в майбутньому, коли старіння покоління повоєнного буму народжуваності призведе до скорочення економічно активного населення, нам доведеться мати справу з проблемою нестачі робочої сили, яка зведе нанівець – чи навіть затьмарить – будь-які наслідки автоматизації. Нарощування темпів впровадження інновацій зазвичай трактується виключно як таке, що компенсує сили, здатні мінімізувати або навіть повністю нейтралізувати вплив нашої діяльності на навколишнє середовище. Більш того, сувора дійсність така, що, якщо не поставитися з належною увагою до наслідків розвитку технологій і не пристосуватися до них, можна опинитися в ситуації «ідеального шторму», коли на нас одночасно будуть впливати відразу три тенденції: зростаюча нерівність, безробіття, викликана автоматизацією, і зміна клімату, – які будуть розвиватися практично паралельно, в деяких випадках посилюючи одна одну.

У розмовах мешканців Кремнієвої долини раз у раз проскакує фраза «підривна технологія». Ніхто не сумнівається, що нові технології здатні підірвати існування цілих галузей або змінити до невпізнання певний сектор економіки і ринку праці. Чи може стрімкий розвиток технологій підірвати всю систему так, що в якийсь момент нам доведеться повністю її перебудувати, якщо ми хочемо зберегти звичну для нас систему суспільного виробництва?

У будь-якому випадку людство стоїть на порозі глобальної нелінійності в розвитку всіх сфер суспільного життя, включаючи і економічну, викликану темпами прогресу наукомістких технологій.

Ця експонента зростання можливостей технологій (навіть не беручи до уваги вищого результату їх розвитку, які на сьогодні важко навіть уявити) неминуче ознаменує собою кінець віри в оману луддитів і спричинить за собою, як мінімум, автоматизацію більшої частини виробництва, а отже позбавить більшість професійно зайнятих людей своїх робочих місць. Економіка в цьому контексті приречена на розвиток по низхідній спіралі через поступове згасання споживчого ринку, так як саме працівники є споживачами всього виробничого процесу, а система виробничих відносин є як сферою реалізації кінцевого продукту, так і середовищем для зародження нового типу продуктивних сил.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баррат Д. Последнее изобретение человечества: Искусственный интеллект и конец эры Homo sapiens / Джеймс Баррат. – М.: Альпина нон-фикшн, 2015. – 304 с.

2. Даймонд Дж. Коллапс: Почему одни общества выживают, а другие умирают / Джаред Даймонд. – М.: АСТ, 2016. – 768 с.

3. Форд М. Технологии, которые изменят мир / Мартин Форд. – М.: «Манн, Иванов и Фербер», 2014. – 268 с.

4. Фридман М. Капитализм и свобода / Мартин Фридман. – М.: Новое издательство. – 2016. – 288 с.

5. The Economic Report of the President, 2013, Table B-47 [Електроний ресурс]. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/erp2013/full_2013_economic_report_of_the_president.pdf.

6. Neil Irwin, «Aughts Were a Lost Decade for U. S. Economy, Workers», Washington Post, January 2, 2010 [Електроний ресурс]. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: http://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2010/01/01/AR2010010101196.html.

7. Neil Irwin, «Aughts Were a Lost Decade for U. S. Economy, Workers», Washington Post, January 2, 2010 [Електроний ресурс]. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: http://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2010/01/01/AR2010010101196.html.

REFERENCES

1. Barrat D. Posledneye izobreteniye chelovechestva: Iskusstvennyy intellekt i konets ery Homo sapiens / Dzheyms Barrat. – M.: Al'pina non-fikshn, 2015. – 304 s.

2. Daymond Dzh. Kollaps: Pochemu odni obshchestva vyzhivayut, a drugiye umirayut / Dzhared Daymond. – M.: AST, 2016. – 768 s.

3. Ford M. Tekhnologii, kotoryye izmenyat mir / Martin Ford. – M.: «Mann, Ivanov i Ferber», 2014. – 268 s.

4. Fridman M. Kapitalizm i svoboda / Martin Fridman. – M.: Novoye izdatel'stvo. – 2016. – 288 s.

5. The Economic Report of the President, 2013, Table B-47 [Yelektroniy resurs]. – 2013. – Rezhim dostupu do resursu: http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/erp2013/full_2013_economic_report_of_the_president.pdf.

6. Neil Irwin, «Aughts Were a Lost Decade for U. S. Economy, Workers», Washington Post, January 2, 2010 [Yelektroniy resurs]. – 2010. – Rezhim dostupu do resursu: http://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2010/01/01/AR2010010101196.html.

7. Neil Irwin, «Aughts Were a Lost Decade for U. S. Economy, Workers», Washington Post, January 2, 2010 [Yelektroniy resurs]. – 2010. – Rezhim dostupu do resursu: http://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2010/01/01/AR2010010101196.html.

АННОТАЦИЯ

И.А. Снегирев. Влияние развития наукоемких технологий на экономическую сферу бытия.

В статье осуществляется попытка философско-мировоззренческого осмысления влияния наукоемких технологий на экономическую систему. Анализируется сущность аксиологических последствий изменения представлений от – «машины как средства увеличения производительности работников» на – «машины, которые сами превращаются в работников».

Особое внимание уделяется возможным трансформациям рынка труда в условиях прогресса информационных технологий, темп которого постоянно ускоряется. С позиций методологии нелинейного прогнозирования показана ошибочность линейной каузальности в проблеме влияния информационных технологий на мировую экономику.

Ключевые слова: *автоматизация, информационные технологии, экономическая система, нелинейность, роботизация, рынок труда.*

SUMMARY

I.A. Snegirev. The influence of the development of science-intensive technologies on the economic sphere of being.

In the article an attempt is made to philosophically and ideologically interpret the interpretation of the influence of science-intensive technologies on the economic system. The essence of the axiological consequences of changing representations from – «the machine as a means of increasing the productivity of workers» on – «machines that themselves become workers» is analyzed.

Particular attention is paid to the possible transformations of the labor market in the context of the progress of information technology, the rate of which is constantly accelerating. From the positions of the methodology of nonlinear forecasting, the error of linear causality in the problem of the influence of information technologies on the world economy is shown.

The development of information technology, we find ourselves in a fundamentally new situation for yourself when reduced complexity in all the sectors. However, this transition will not necessarily wear progressive nature and easily succumb to predict. For example, two sectors – higher education and health care – is still able to withstand the ravages of new technologies that have declared themselves in all other sectors of the economy. The irony is that the stability of these two sectors, which resulted in the cost of health care and education will become more and more burdensome, may contribute to the rise of negative trends beyond.

Of course, the future will be determined not only by technology. It makes more sense to consider them in the context of other important social and environmental problems such as aging population, climate change and resource depletion. Most predict that fact in the future when the aging generation of the postwar boom, birth rates will reduce the economically active population, we have to deal with a

shortage of labor, which would nullify – and even outshine – any effects automation. Artificial rate of innovation is usually treated exclusively as a compensating force can minimize or even neutralize the impact of our operations on the environment. Moreover, the harsh reality is that, if not taken with due attention to the effects of technology and does not adapt to them, you can be in a situation of "perfect storm" when we both will influence just three trends: growing inequality, unemployment, caused automation and climate change – which will develop almost simultaneously, in some cases increasing each other.

Key words: *automation, information technologies, economic system, nonlinearity, robotization, labor market.*

УДК 101.1+001.12

С. В. Сумченко
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

КОНВЕРГЕНТНІ ТЕХНОЛОГІЇ: ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ОСМИСЛЕННЯ

У статті висвітлено зміст поняття «NBIC-конвергенція»; вказано, що на сучасному етапі цивілізаційного поступу людства конвергентні технології вступають в інтенсивну синергетичну взаємодію. Констатується, що цілісний розгляд процесу становлення синергійно зв'язаного комплексу конвергентних технологій постає здійсненним в контексті методологічної парадигми синергійної складністності. В умовах амбівалентної природи інноваційних процесів вказано на необхідність техно-соціальної експертизи. Розкрита системність експертизи, котра реалізується через міждисциплінарність. Висвітлено сладові техно-соціальної експертизи. Проаналізовані переваги та реальні рубежі в передбаченні майбутнього.

Ключові слова: *високі наукомісткі технології, NBIC, конвергенція, парадигма синергійної складністності, техно-соціальна експертиза, прогнозування, форсайт, краудсорсінг.*

Теперішній етап еволюції планетарної цивілізації вважається періодом кардинальної трансформації, біфуркації в динаміці еволюції суспільства. Провідним фактором цієї динаміки постають технологічні інновації. Комплекс високих наукомістких технологій (NBIC) в їх коеволюції з різними сферами життєдіяльності соціуму і постають системоутворюючим чинником технологічної трансформації планетарної цивілізації, котра поступово входить в епоху складності як сутнісної характеристики глобалізаційних процесів.

Аналізові NBIC технологій, а також породжених їх практичним застосуванням філософських і світоглядних проблем присвячені роботи ряду

відомих дослідників. Серед них: І. Глазко, М. Желена, О. Жукова, В. Кізіма, Н. Кобаясі, В. Лук'янець, Д. Мєдвєдєв, О. Мороз, Б. Патон, В. Прайд, А. Ракітов, В. Цикін, В. Чешко, С. Хокінг, Б. Юдін тощо. Впровадження конвергентних технологій в різні сфери життєдіяльності сучасного глобального соціуму сприяє переходу до нового етапу розвитку, де ризик стає атрибутом соціо-економічного і науково-технічного прогресу, що викликає необхідність експертизи науково-технічних інновацій. Дану проблему розробляють у своїх працях І. Асєєва, У. Бек, Г. Бехман, В. Горохов, Н. Луман, М. Мойсеєв, А. Назаретян, М. Попович, Е. Тоффлер, М. Хилько, В. Цикін та інші. Проте, заслуговує на особливу увагу проблема філософської рефлексії конвергентних технологій та прогностичних підходів і основ техноекспертизи. Тому метою дослідження є з'ясування змісту філософських аспектів осмислення конвергентних технологій та специфіки техноекспертизи.

Високі наукомісткі технології ґрунтуються на фундаментальних теоріях, що розкривають закономірності мікро-, макро- і мегасвіту, матеріалізовані в сучасних технологіях, використання яких сприяє прогресу соціуму у всіх сферах, чинить значний вплив на соціокультурний простір у всій його тотальності. При цьому ці технології є універсальними, багатофункціональними, багатоцільовими, такими, що мають широку сферу застосування. Що ж являє собою комплекс NBIC? Автори «тетраедричної» концепції взаємозв'язку конвергентних технологій М. Рокко та В. Бейнбрідж стверджують, що конвергенція реалізується як синергійна комбінація чотирьох областей науки і технологій: а) нанотехнології та нанонауки; б) біотехнології та біомедицини, включаючи генну інженерію; в) інформаційні технології, включаючи новітній комп'ютинг і нові засоби комунікації; д) когнітивні науки, в тому числі когнітивні нейронауки [7, 2–15]. Констатується також, що зараз ці галузі людської діяльності досягли такого рівня інструментального розвитку, при якому вони мають вступити в інтенсивну синергетичну взаємодію, результатом якої буде становлення якісно нової супернанотехнонауки, що відкриває перед людиною і людством нові горизонти власної еволюції як трансформативного процесу, котрий усвідомлено направляється. Підкреслимо, що для прогнозування їх еволюції і розуміння тієї ролі, яку вони можуть відіграти у розвиткові суспільства і людини, необхідно досліджувати їх в контексті взаємодії, що синергійно взаємопосилюється, котра з необхідністю включає і соціогуманітарне знання – S.

NBICS – це конвергентні міждисциплінарні технології. Конвергенція (від англійського convergence – сходження в одній точці) означає не тільки взаємний вплив, але і взаємопроникнення технологій, коли межі між окремими технологіями стираються, а багато результатів виникають саме в рамках міждисциплінарної роботи на стику областей. Названі технології є конвергентними міждисциплінарними технологіями, оскільки, по-перше, вони відображають основні напрямки інтегральної еволюції наук про людину,

суспільство і природу, а всі компоненти технологій, що конвергують, в рамках парадигми складності розглядаються у вигляді «кільцевої» системи їх синергійного взаємопосилення. По-друге, мова йде про міждисциплінарну спільність за методом, адже у всіх зазначених розділах технонауки вельми актуальним є тяжіння до вивчення складних систем, що саморозвиваються, що потребують методів та когнітивних підходів теорії складності. По-третє, актуальною є і їх онтологічна спільність: основи самотворення природи, живої та неживої, проявляються на стику феноменів квантової теорії, теорії самоорганізації, теорії квантової інформації в області наномасштабів [2, 65–68].

«Тетраедрична» концепція взаємозв'язку конвергентних технологій є технократичною. Вона структурно співвідноситься з чотирма базовими ідеальними елементарними нанооб'єктами: атомами, генами, нейронами та бітами. Процес конвергенції передбачає, що на рівні наномасштаба атоми, код ДНК, нейрони та біти постають як такі, що є взаємозамінними. Звідси витікає, що нанотехнології постають в NBIC-комплексі синергетичним параметром порядку, а процес еволюції конвергентних технологій слідує їх логіці.

Цілісний розгляд процесу становлення синергійно зв'язаного комплексу інформаційних технологій, біотехнології, нанотехнологій і когнітивних наук виявляється цілком здійсненним в контексті методологічної парадигми синергійної складністності. Принцип методологічної складністності стає трансдисциплінарним принципом трансформативних соціокультурних практик [5, 55–63]. Ця теза цілком переконливо звучить в рамках постнекласичної науки, в контексті становлення якої методологічний принцип пізнання і перетворення складності постає як принцип складноорганізованої багаторівневої рефлексії. Адже найважливішою рисою постнекласичної науки виступає рефлексивність її суб'єкта, який усвідомлює себе частиною світу, що самоорганізується, в тій мірі, в якій він його пізнає, конструює і з яким одночасно вступає в комунікацію. Принцип рефлексивної складністності виступає інструментом мережної інтеграції постнекласичної науки і даних технологій, а також принципом функціонування синергійних інноваційних процесів.

Даний підхід звернений до практичної інтеграції наукового мислення в контексті нової метасистемної парадигми, головна увага якої сконцентрована на процесах виникнення структур, що самоорганізуються, емерждентних, нелінійних динамічних системах, і, безумовно, технологіях, котрі синергійно конвергують. Керуючись принципом складністності, можна сформувати стратегічний шлях практичного розвитку NBIC як розгалуженого і багатоетапного інноваційного процесу.

Природа інноваційних процесів така, що вони мають амбівалентний характер. При цьому важливо пам'ятати, що серед спектру можливих траекторій розвитку системи знаходяться і небажані варіанти, навіть

катастрофічної спрямованості [6, 28]. Практичне використання конвергентних технологій в майбутньому характеризуватиметься такими особливостями:

– всепроникливість (нові технології сформують невидиму технічну інфраструктуру, яка дозволить їм проникати у всі сфери життєдіяльності планетарної цивілізації);

– необмежена інформаційна доступність (можливість отримати інформацію про будь-які процеси і властивості);

– потенціал конструювання людської свідомості і тіла (електронні імпланти і фізичні модифікатори дозволять поліпшити можливості людини);

– індивідуалізація (наприклад, дослідження в області нанобіотехнології дозволять створювати ліки, що враховують особливості конкретного генома, що дасть можливість уникнути побічних ефектів).

В цих умовах постає необхідність появи нових методів оцінки ефективності даних технологій та експертизи. Серед основних науково-дослідних напрямків в даному контексті виділяють прогнозування, футурологію та експертизу, що є тісно взаємопов'язаними. Оцінка спирається на прогнозування наслідків; якщо мова йде про соціальні та гуманітарні ефекти конкретної інновації, особливо віддалені, а також природні (наприклад, екологічні) наслідки більш евристичним (хоча і менш надійним) виявляється їх футурологічне передбачення. Для кожного з цих видів діяльності системність реалізується через міждисциплінарність. Остання в кожному випадку має кілька рівнів. На думку І. Асєєвої, «техноекспертиза та її соціогуманітарний напрямок – один з ключових факторів стійкості і виживання суспільства, в якому серед всіх видів діяльності на перший план висувається інноваційна, а головною складовою простору подій стає створення і реалізація різноманітних проектів, в тому числі проектів радикальної перебудови середовища проживання людини і неї самої» [1, 65–66].

В. Буданов запропонував модельну інтерпретацію соціогуманітарної експертизи [3, 24–34]. В якості основи для експертизи виступають знання з області наук про суспільство і людину також природничо-наукові та технічні знання. Значущими є не тільки ті знання, які втілені в інновації, а й релевантні прогнози і оцінки природничо-наукового і технічного характеру. Існує і зворотна залежність: без урахування соціогуманітарних чинників неможливо прогнозувати і оцінювати перспективи функціонування як штучних об'єктів, так і природних процесів. Так, якщо розглядати останні як відкриті системи, то слід враховувати фактор людської діяльності, що потребує вивчення з позицій гуманітарних і соціальних наук.

Важливою сладовою техноекспертизи є її негуманітарний елемент, що також носить міждисциплінарний характер. Будь-якому технічному проектові необхідна цілісна технічна оцінка, що передбачає інтеграцію різних видів технічної експертизи. Крім того, необхідна оцінка з точки зору дисциплін, що аналізують можливу взаємодію штучного об'єкта з екосистемою і можливі

сценарії розвитку подій природного характеру як в самій проектованій системі, так і в зовнішньому по відношенню до неї середовищі. В класичній інженерії об'єктом оцінки був продукт інженерної творчості, а також робилися спроби врахувати його вплив на природу. Поступово технічні випробування стали доповнюватися екологічною, токсикологічною і іншими видами експертизи внаслідок усвідомлення впливу техніки на природу. З плином часу з'являється соціогуманітарна оцінка техніки, чому сприяло розуміння неоднозначних соціальних і антропологічних наслідків науково-технічного прогресу.

На сучасному етапі розвитку людської цивілізації експертиза технічних і технологічних інновацій не може будуватися як виключно внутрішньонаукова процедура, вона носить метанауковий характер, припускаючи оцінку науково-технічних досягнень і пропозицій з позиції зовнішнього спостерігача. З одного боку, техноекспертиза не має зводитися до наукового варіанту, якщо науку представляти як окремий соціальний інститут або як особливу інституціалізовану форму діяльності, з іншого – вона не має належати і до якогось іншого суспільного інституту. Так, наприклад, експертна думка може бути ангажованою у випадку, коли основа оцінки науково-дослідного або науково-технічного проекту задається виключно бізнес-спільнотою або владними структурами, або певним соціальним групами. Результатом експертизи має стати «очищене» або, точніше, узагальнене знання, в якому буде мінімізована епістемологічна ангажованість, яка є евристично цінною в процесі пізнання, але як елемент знання є його істотним недоліком.

Наукове прогнозування оперує знанням, що дає в кожному конкретному випадку найбільшу ймовірність отримання результату, адекватно відображає дійсність і її зміни. Для постнекласичної науки характерним є подолання розриву об'єкта і суб'єкта, наукові результати не можуть бути відокремлені від дослідницької діяльності суб'єкта; у полі зору науки XXI ст. – не природа сама по собі як така, а взаємодія людини з природою. Значить, базовими критеріями оцінки виступають морально-ціннісні. Для наукового прогнозування важливе цілісне, неформалізоване сприйняття, яке допускає і інтуїтивне передбачення з певної кількості варіантів найбільш ймовірного.

Наукове прогнозування має значні можливості і реальні рубежі в передбаченні майбутнього. Перевагами прогнозування є його прагнення до обґрунтованості і доказовості своїх тверджень, спроба оперувати закономірним знанням для підвищення надійності прогнозів. Однак, із розгляду прогнозиста можуть бути виключені різноманітні випадкові фактори і вплив суб'єктів історичної дії, проте саме вони здатні зробити вирішальний вплив на вибір соціальної системи в точці біфуркації. Слід також звернути увагу на те, що постнекласична наука розглядає людиномірні системи, а, значить, її міркування культурно, аксіологічно, світоглядно обумовлені. У зв'язку з цим ідеал ціннісно нейтрального дослідження поступово втрачає сенс. Актуальним видається підхід до пізнання майбутнього, виходячи з установок етосу сучасної

постнекласичної науки: орієнтації на цілісний життєвий світ людини, рішення проблемно-орієнтованих практичних завдань, вивчення людиномірних систем, що саморозвиваються тощо.

В сучасному суспільстві ризик стає атрибутом соціоекономічного і науково-технічного прогресу. Виробництво матеріальних благ найтіснішим чином пов'язане з виробництвом ризиків. Сучасний етап становлення планетарної цивілізації характеризується зрівнянням їх об'ємів, що і стало основою для розуміння сучасного суспільства як суспільства ризику. У такому суспільстві ризики носять нелінійний процесуальний характер, знімаючи відмінність між суб'єктом і об'єктом. У даній ситуації невизначеності вельми серйозною проблемою стає вибір релевантних методик побудови прогнозних оцінок, здатних врахувати об'єктивні тенденції розвитку подій, емерджентні ефекти, приховані наслідки людської діяльності. Найбільш поширеними методиками є форсайт – комплексний підхід до прогнозування і планування, що спирається на роботу з експертними співтовариствами, та краудсорсінг, що використовується в його рамках – залучення широкого загалу до аналізу й оцінки науково-технічних інновацій.

Методологія форсайту принципово відрізняється від традиційного прогнозування та футурології і стратегічного планування; вона не зводиться до передбачень: форсайт являє собою методологію організації процесу, який спрямовано на створення загального бачення майбутнього у всіх учасників та намагання врахувати та підтримати всі зацікавлені сторони [4, 109]. У загальному вигляді форсайт – це метод, технологія, процес створення загальної картини майбутнього суспільства, роблячи при цьому акцент на розвиткові науки, високих наукомістких технологій, економіки. Основою форсайту постає система методів експертної оцінки стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку; при цьому увага зосереджується на оцінці розвитку інновацій, здатних чинити кардинальний трансформативний вплив на суспільство в середньо- та довгостроковій перспективі.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку планетарної цивілізації є всі підстави говорити про формування комплексу високих наукомістких технологій (NBIC) як складного, багатоаспектного соціокультурного феномена. Виникає технологічно опосередкована конвергенція між матеріальними рівнями реальності і когнітивними рівнями людського досвіду. Постає необхідність стимулювання процесу конвергентного розширення практик технокультурної антропологічно орієнтованої медіації, що рекурсивно породжують гібридні когнітивні інтерфейси між рівнями реальності, що конвергують. Оскільки NBIC мають значний і достатньо швидкий соціокультурний ефект, постає необхідність експертизи науково-технічних інновацій. Техно-соціальна експертиза розуміється як міждисциплінарний проект. Вона постає, з одного боку, комплексною дослідницькою процедурою, а з іншого – важливим елементом соціальної практики, практики обґрунтування і прийняття рішень.

Техноекспертиза та її соціогуманітарний напрямок постає одним з ключових факторів виживання і подальшого прогресу планетарної цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асеева И. А. Прогностические подходы и этические основания техно-социальной экспертизы / И. А. Асеева, С. В. Пирожкова // Вопросы философии. – 2015. – № 12. – С. 65–77.

2. Аршинов В. И. Парадигма сложностности и социогуманитарные проекции конвергентных технологий / В. И. Аршинов, В. Г. Буданов // Вопросы философии. – 2016. – № 1. – С. 59–71.

3. Буданов В. Г. Концептуальная модель социо-антропологических проекций конвергирующих NBICS-технологий / В. Г. Буданов // Социоантропологические ресурсы трансдисциплинарных исследований в контексте инновационной цивилизации. Отв. ред. Асеева И. А. – Курск, 2015. – С. 24–34.

4. Дєнєжніков С. С. Методологія форсайту в науковому прогнозуванні майбутнього / С. С. Дєнєжніков // Філософія науки: традиції та інновації. Наук. Журнал. – Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – № 1 (11). – С. 108–117.

5. Кизима В. В. Постнеклассические практики: рефлексивность и управление / В. В. Кизима // Вопросы философии. – 2010. – № 3. – С. 54–65.

6. Наумкина Е. А. Ведущая триада современного общества: инновационность, риск, превентивность / Е. А. Наумкина // Наукові абриси ІІІ тисячоліття, індустрія хай-тек та проблеми інноваційної освіти в умовах крос-культурних взаємодій: тези виступів учасників Міжнародної наукової конференції (17-18 червня 2016 року) / Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка; Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України та ін.; [редактор-упорядник С. С. Дєнєжніков, за заг. ред. проф. Цикіна В. О.]. – Суми: ФОП Цьома С. П., 2016. – С. 28–30.

7. Roco M., Bainbridge W. Converging Technologies for Improving Human Performance: Nanotechnology, Biotechnology, Information Technology and Cognitive Science / M. Roco, W. Bainbridge. – Arlington : National Science Foundation, 2004. – 468 p.

REFERENCES

1. Aseeva I. A. Prognosticheskie podhody i eticheskie osnovaniya tehno-sotsialnoy ekspertizyi / I. A. Aseeva, S. V. Pirozhkova // Voprosyi filosofii. – 2015. – № 12. – S. 65–77.

2. Arshinov V. I. Paradigma slozhnostnosti i sotsiogumanitarnyie proektsii konvergentnyih tehnologiy / V. I. Arshinov, V. G. Budanov // Voprosyi filosofii. – 2016. – № 1. – S. 59–71.

3. Budanov V. G. Kontseptualnaya model sotsio-antropologicheskih proektsiy konvergiruyuschih NBICS-tehnologiy / V. G. Budanov // Sotsio-antropologicheskie

resursyi transdistsiplinarnyih issledovaniy v kontekste innovatsionnoy tsivilizatsii. Otv. red. Aseeva I. A. – Kursk, 2015. – S. 24–34.

4. Denezhnikov S. S. Metodologiya forsaytu v naukovomu prognozuvanni maybutnogo / S. S. Denezhnikov // FilosofIya nauki: traditsiyi ta Innovatsiyi. Nauk. Zhurnal. – Sumi: SumDPU ImenI A. S. Makarenka, 2015. – № 1 (11). – S. 108–117.

5. Kizima V. V. Postneklassicheskie praktiki: refleksivnost i upravlenie / V. V. Kizima // Voprosyi filosofii. – 2010. – № 3. – S. 54–65.

6. Naumkina E. A. Veduschaya triada sovremennogo obschestva: innovatsionnost, risk, preventivnost / E. A. Naumkina // Naukovi abrisi III tisyachoittya, industriya hay-tek ta problemi innovatsiynoyi osviti v umovah kros-kulturnih vzaemodIy: tezi vistupiv uchasnikiv Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi (17-18 chervnya 2016 roku) / Sumskiy derzhavniy pedagogichniy universitet imeni A. S. Makarenka; Institut filosofiyi imenI G. S. Skovorodi NAN Ukrayini ta in.; [redaktor-uporyadnik S. S. Denezhnikov, za zag. red. prof. TsikIna V. O.]. – Sumi: FOP Tsoma S. P., 2016. – S. 28–30.

7. Roco M., Bainbridge W. Converging Technologies for Improving Human Performance: Nanotechnology, Biotechnology, Information Technology and Cognitive Science / M. Roco, W. Bainbridge. – Arlington : National Science Foundation, 2004. – 468 p.

АННОТАЦИЯ

С. В. Сумченко. Конвергентные технологии: философские аспекты осмысления

В статье раскрыто содержание понятия «NBIC-конвергенция»; указано, что на современном этапе цивилизационного развития человечества конвергентные технологии вступают в интенсивное синергетическое взаимодействие. Констатируется, что целостное рассмотрение процесса становления синергийно связанного комплекса конвергентных технологий является осуществимым в контексте методологической парадигмы синергийной сложностности. В условиях амбивалентной природы инновационных процессов указано на необходимость техно-социальной экспертизы. Раскрыта системность экспертизы, которая реализуется через междисциплинарность. Указано на составляющие техно-социальной экспертизы. Проанализированы преимущества и реальные рубежи в предвидении будущего.

Ключевые слова: *высокие наукоемкие технологии, NBIC, конвергенция, парадигма синергийной сложностности, техно-социальная экспертиза, прогнозирование, форсайт, краудсорсинг.*

SUMMARY

S.V. Sumchenko. **Converging Technologies: Philosophical Aspects of Understanding**

The article defines the concept of «NBIC-convergence»; at the modern stage of civilization development of humanity converging technologies: nanotechnologies, biotechnologies, information technologies, cognitive technologies create an intensive synergetic interaction that opens up new prospects for evolution as a transformation process which is consciously directed. NBIC are interdisciplinary converging technologies. The concept of the association of converging technologies is technocratic. Nanotechnology stand as a synergistic order parameter in the NBIC, and the evolution of converging technologies follows their logic. It is stated that a holistic consideration of the process of formation of the synergetic complex of the associated converging technologies is considered in the context of the methodological paradigm of synergistic complexity. The principle of methodological complexity becomes transdisciplinary principle of transformative socio-cultural practices.

The need for the emergence of new methods of evaluation the effectiveness of these technologies and expertise in terms of ambiguous nature of innovation processes is indicated. Among the main research directions in this context allocate forecasting, futurology and expertise, which are closely interconnected. The consistency of the expertise, which is implemented through the interdisciplinarity approach is reveals. The components of techno-social expertise are analyzed. It is stated that techno expertise and its humanitarian area is one of the key factors for the sustainability and survival of society. Expertise of technical and technological innovation is a meta scientific character.

Key words: *high technologies, NBIC, convergence, the paradigm of synergetic complexity, techno-social expertise, forecasting, foresight, crowdsourcing.*

УДК 14:355.1+340.68

Б.В. Прокопенко

Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

МАНІПУЛЯТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ: ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ

Стаття являє собою філософське дослідження проблеми розвитку сучасних соціогуманітарних технологій та їх використання у військових цілях. Її основною метою є розкриття найбільш небезпечного аспекту маніпулятивної сутності соціогуманітарних технологій – інформаційних війн та окреслені можливі варіанти подолання цієї небезпеки. Подані

основні дефініції інформаційної війни, на їх основі визначається основна мета їх проведення. Робиться наголос на високій небезпеці та неявному впливі на соціум. Створення сил спеціальних операцій розглядається як відповідь сучасним викликам розвитку інформаційного суспільства. Коротко описується історія створення сил спеціальних операцій, вказуються основні завдання, що ними вирішуються.

Ключові слова: *соціогуманітарні технології, маніпулятивні технології, Hi-Hume технології, інформаційна війна, спеціальні операції, психологічні операції, сили спеціальних операцій.*

Актуальність дослідження. Бурхливий прогрес комплексу NBICS призводить до прискорення змін в оточуючому середовищі, а викликані ним ефекти створюють величезні можливості для маніпулювання індивідуальною і колективною свідомістю. Найбільш яскравим прикладом таких маніпуляцій є інформаційна війна, і чим вищий рівень розвитку і сфера охоплення інфосередовища, тим небезпечнішою вона стає. Звичайно, як і «класична» війна, інформаційна війна спрямована на руйнування, що ставить певні задачі перед соціумом та державами – задачі недопущення, попередження та захисту. Але населення зазнає не тільки зовнішнього впливу: інформаційні технології стали найбільш прибутковими, найбільш комерційно ефективними, а інформаційною елітою стають люди, що приймають участь у формуванні свідомості. В результаті в межах кожного суспільства виникає глибока суперечність між тими, хто здійснює формування суспільної та індивідуальної свідомості, яка створює нову реальність, і основною масою населення, яка в силу специфіки своєї діяльності не має доступу до істинної інформації та є об'єктом маніпуляцій.

Мета даної статті полягає у розкритті найбільш небезпечного аспекту маніпулятивної сутності соціогуманітарних технологій – інформаційних війн та окресленні можливих варіантів подолання цієї небезпеки.

Як було вказано у наших попередніх роботах [10], поняття соціогуманітарні або Hi-Hume технології досить широке та має багато трактувань. Основні з визначень цього елементу комплексу NBICS є такими. Під **соціогуманітарними** або **Hi-Hume** технологіями розуміють «технології зміни людської свідомості» [4, 71] або навіть «технології безпосередньої зміни людини» [1, 24]. Сама ж людина «розглядається як соціотехнічная система, а її свідомість – як технологічний об'єкт, яким можна керувати, задаючи певну програму дій» [2, 93]. Український дослідник В. Чешко розуміє під Hi-Hume «високі технології, предметом яких є перетворення біосоціальної природи людини, тобто трансформація її генетичного, когнітивно-логічного й соціокультурного кодів» [14, 101].

«Об'єктом Hi-Hume технологій є людина в усіх її вимірах, тобто Мікрокосм, що охоплює світ людських генів, людський геном, генокод, тілесність, людську нейросистему. З урахуванням сказаного, легко зрозуміти, чому цю категорію технологій позначають терміном «гуманотехнології»« [7].

Сутність технологій Hi-Hume – у маніпулятивному характері. В умовах глобалізації й інформаційної революції, обумовленої високими інформаційними технологіями, маніпуляція стає не лише якісно іншою, але й можливою у відношенні до всього населення світу [15, 155].

Hi-Hume значно відрізняються від технологій індустріального й доіндустріального суспільств. Значний вплив цих технологій на соціокультурну галузь пояснюється тим, що взаємодія культури й високих технологій – це інформаційний процес. Високі соціогуманітарні технології є синтезом науки, мистецтва і технологічного знання [3, 242].

Передусім, до Hi-Hume технологій можна віднести маркетингові і бізнес-технології, основне завдання яких – управління поведінкою споживача, формування нових, у тому числі символічних і емоційних потреб, а також управління персоналом, зокрема, бізнес-інжиніринг, орієнтований на створення нових бізнес-проектів; реінжиніринг, що займається реорганізацією бізнес-проектів; кризові технології, що управляють кризами у галузі бізнесу; коучінг-технології, націлені на створення бізнес-команди, зміцнення внутрішньокорпоративного духу, мотивування персоналу, запобігання або усунення конфліктів у колективі. Також до Hi-Hume технологій відносяться PR-технології, високі політтехнології, технології інформаційних війн.

Якщо розглядати нові інформаційні технології як зброю, то необхідно зазначити, що вони здатні обернутися для людства катастрофою, адже в якості інструмента політики інформаційна війна означає панування одного суспільства шляхом обдурення народу іншої країни.

Феномен інформаційної війни є об’єктом міждисциплінарних досліджень. Дослідженням певних його елементів займалися: Е. Тофлер (аналізував феномен інформаційної війни з позицій настання «третьої хвилі» розвитку суспільства). Значний внесок у дослідження суті інформації належить П. Сорокіну, П. Друкеру, М. Кастельсу. Їх концепції багато в чому стали основою для майбутніх різновекторних досліджень інформаційних війн.

Одним з найперших фахівців (праці яких доступні широкому колу читачів), який розглядав феномен інформаційних воєн, був М. Маклюєн у 1960 роках XX століття. Він проголосив, що в наш час економічні зв'язки і відносини все більше набирають форми обміну знаннями, а не товарами. А засоби масової комунікації самі є новими «природними ресурсами», що примножують багатства суспільства [8]. Уже в той час було відомо, що «інформаційна війна» ведеться за допомогою інформаційних технологій, використовуючи найбільш передові розробки тих часів. Інформаційна зброя формує нові уявлення,

причому всеохоплюючий вплив інформаційного середовища призводить до того, що «земна куля тепер – не більше, ніж село» [8, 7].

Пізніше термін «інформаційна війна» використали у 1985 р. у Китаї, причому спираючись на працю давньокитайського теоретика війн Сунь-Цзи. В трактаті «Мистецтво війни» він зазначав: «У будь-якій війні, як правило, найкраща політика зводиться до захоплення держави в цілому... Здобути сотні перемог у бою – це не межа мистецтва. Підкорити супротивника без бою – ось вінець мистецтва» [6].

Яку ж сутність має поняття «інформаційна війна»? Існує безліч визначень, ми розглянемо декілька найбільш поширених.

У найбільш загальному сенсі інформаційна війна – це сукупність організаційних механізмів та операцій з управління й використання інформації, спрямованих на отримання оперативної переваги над ворогом. Ведення інформаційної війни передбачає застосування двох типів зброї: програмно-технічної та соціально-психологічної [5, 28]. Прикладами програмно-технічної зброї в інформаційній війни можуть слугувати комп’ютерні віруси, хакерські атаки тощо.

У книзі Д. Прокоф'єва «Інформаційна війна і інформаційна злочинність» наведено таке визначення: інформаційна війна – це дії, розпочаті для досягнення інформаційної переваги шляхом завдання шкоди інформації, процесам, що базуються на інформації та інформаційних системах супротивника при одночасному захисті власної інформації, процесів, що базуються на інформації та інформаційних системах. Основні методи інформаційної війни – блокування або спотворення інформаційних потоків та процесів прийняття рішень супротивника [12].

За визначенням першого заступника директора Федерального агентства урядового зв'язку та інформації Росії В. Маркоменка, інформаційна війна – «це комплекс заходів і операцій, що провадяться в конфліктних ситуаціях, в яких інформація є водночас зброєю, ресурсом і метою» [13, 7].

Виходячи з вищевказаного, розуміємо, що мета інформаційної війни – послабити моральні та матеріальні сили супротивника або конкурента та зміцнити власні. Вона передбачає реалізацію заходів пропагандистського впливу на свідомість людини в ідеологічній та емоційній сферах. При веденні інформаційної війни начебто немає людських жертв, видимих руйнувань. Але це тільки на перший погляд і в цьому криється основна небезпека: деструктивні процеси в соціумі призводять до падіння економіки, занепаду виробництва, морального виснаження та зневіри населення тощо – тих наслідків, які зазвичай притаманні і звичайним військовим «видимим» конфліктам. І як у звичайній війні, держава повинна не лише оборонятися, а й вести наступальні дії по відношенню до агресора. Крім того, необхідним є вироблення стратегії та тактики ведення боротьби в інформаційному полі та створення структури, яка

буде займатися аналізом та збором необхідної інформації для боротьби на випередження опонента.

Як засвідчила практика воєнних конфліктів протягом останніх 50-60 років, звичайні ЗС є абсолютно безпомічними в воєнних конфліктах, в яких іррегулярні та інформаційно-диверсійні методи збройної боротьби є превалюючими (В'єтнам, Афганістан, Ірак тощо). Спроби адаптувати масові армії провідних країн світу до дій в таких конфліктах виявилися невдалими.

На думку Г. Почепцова, інформаційна цивілізація не сприймає дій у фізичному просторі, перемогу вона вбачає в інформаційному і віртуальному просторах [9]. Тому структура збройних сил переважної більшості країн світу, адаптуючись під виклики і загрози безпеці в сучасному світі, зазнала змін. В їх складі з'явився новий компонент – сили спеціальних операцій.

За оцінками фахівців військової справи, у нинішньому столітті найбільше будуть затребувані спеціальні методи адресного впливу на джерело загрози, що ґрунтуються на технологічній та інформаційній перевазі протиборчої сторони. Крім того, сучасні політичні або воєнні умови можуть призвести до необхідності використання прихованих методів вирішення кризових ситуацій, які відзначаються високим рівнем фізичного та політичного ризику, що не можна порівняти з притаманним класичному військовому протиборству. Ці операції, які належать до спеціальних, вимагають застосування нечисельних, але при цьому високоефективних сил і засобів, які дають змогу досягти стратегічних або оперативних цілей.

Спеціальні операції проводяться не тільки у воєнний час, але й у мирний, під час кризових ситуацій і збройних конфліктів та воєн на стратегічному, оперативному та тактичному рівнях. Вони також мають тенденцію до розвитку і подальшого зростання їх місця та ролі у гарантуванні національної безпеки різних країн світу.

Проте в сучасних умовах лише деякі держави мають чітко розроблені доктрини розвитку і застосування сил спеціальних операцій (або їхніх аналогів), серед яких можна згадати США, Великобританію, Росію, Францію та Ізраїль. Це не випадково, тому що сучасні кризи можуть призвести до використання прихованих методів їх вирішення, які мало схожі з умовами проведення звичайних операцій так званого «класичного» військового протиборства. Ці заходи, більшість яких належать до спеціальних операцій, потребують застосування нечисленних і водночас високоефективних сил та засобів, що дають змогу досягати стратегічних або оперативних цілей.

Вперше в світі сили спеціальних операцій були сформовані у 1952 році в США під назвою війська спеціального призначення. Їх основним призначенням у мирний час була підготовка умов і безпосередня участь в організації підривних акцій та партизанської війни на закордонних територіях з метою усунення урядів країн або надання допомоги проамериканським режимам у їх боротьбі проти внутрішньої опозиції. Крім того, передбачалось їх застосування у

розвідувальній діяльності, визволенні власних громадян, які стали заручниками, та військовополонених. У воєнний час, крім наведених завдань, на них покладалось здійснення розвідувально-диверсійних операцій в тилу противника і збирання розвідувальних даних в інтересах угруповань збройних сил США на театрі військових дій [11, 15].

На підставі узагальнення бойового досвіду, у 2006 році була створена програма подальшого розвитку формувань спеціальних операцій збройних сил США. Основні зусилля при цьому були зосереджені на їх найчисленнішому компоненті, який перебуває у Сухопутних військах. Головна мета цієї програми – підвищення можливості та здатності ССО до провадження глобальної нетрадиційної війни (unconventional warfare). На думку американських військових спеціалістів, вона являє собою дії, які містять широкий спектр військових та напіввійськових операцій, найчастіше тривалих, що здійснюються здебільшого через місцеві сили або війська, які діють під виглядом військ іншої країни, спільно з ними або за їх допомогою.

До типових завдань ССО відносяться:

1) рейди та сучасні бойові дії;

2) психологічні операції (Psy-Ops);

3) здобуття розвідувальної інформації за лінією фронту;

4) робота «цивільної адміністрації» (залучення на свій бік населення);

5) створення агентурних мереж;

6) навчання іноземних армій, поліційних і безпекових сил (так зване «примноження сили»);

7) пошук, евакуація й доставка полонених, заручників;

8) медична допомога;

9) впровадження в структуру спецслужб і військових організацій з метою шпигунства або знищення людей, що представляють загрозу державі (в тому числі і на території інших держав);

10) підготовка до переворотів, повалення режимів;

11) виявлення, ідентифікація та визначення цілей для власних засобів ураження;

12) антитерористичні операції.

Склад сил спеціальних операцій різних країн варіюється досить широко, в залежності від сукупності та пріорітетності нагальних задач, але завжди існують як мінімум 2 типи підрозділів: висококваліфікований армійський спецназ, так і підрозділи, що проводять ІПСО – інформаційно-психологічних спеціальні операції. Тобто таких собі, за їхнім визначенням, «військових політтехнологів», які працюють над тим, щоб деморалізувати психологічний стан ворога й змусити його до поразки. Але також працюють із цивільним населенням, готують ґрунт для спеціальних операцій і займаються військовою аналітикою.

У широкому сенсі спеціальні операції – це операції, що проводяться з метою отримання значного політичного, військового, економічного,

соціального, інформаційного, психологічного та інших ефектів, спрямованих на здобуття та утримання впливу на визначені цільові соціальні групи та суспільно-політичні кола суспільства противника (а також певні верстви власного населення, безпосередньо залученого в конфлікті), і вимагають унікальних способів застосування, тактичних прийомів, оснащення та підготовки особового складу.

В нашому дослідженні ми основну увагу приділяємо інформаційно-психологічним операціям, які є прямими наслідками розвитку сфери інформаційно-мережевих технологій, а іноді – виступають каталізатором і «замовником».

Психологічні операції (англ. PSYOP) – комплекс заходів, що передбачає передачу вибраної інформації аудиторії для впливу на емоційний стан і спосіб мислення, а через неї опосередковано на поведінку та рішення урядів, груп чи лідерів. Вони мають ґрунтуватися на реальності, тематика та повідомлення повинні узгоджуватися між собою, а конструйована «реальність» має бути так чи інакше прийнятною для будь-якої аудиторії. В армії США, наприклад, діють чотири групи, що займаються психологічними операціями. Є навіть чітка класифікація інформаційних продуктів: білі – це офіційні заяви чи дії ініціатора або сторін, тісно пов’язаних із ним; сірі – коли важко визначити джерело інформації; чорні – коли інформація надходить нібито від ворожої сторони, а насправді грає на користь стратегічних інтересів ініціатора (який, утім, заперечує причетність).

Висновки. Стрімкий розвиток комплексу NBICS призводить до прискорення змін в оточуючому середовищі, а викликані ним ефекти створюють величезні можливості для маніпулювання індивідуальною і колективною свідомістю. Виходячи з аналізу різних визначень соціогуманітарних технологій, ми бачимо, що сутність технологій Hi-Hume – у маніпулятивному характері, причому стрімкий розвиток інформаційних технологій спрощує можливість впровадження та застосування технологій маніпулювання свідомістю та поведінкою людей на міждержавному рівні. Це призводить до постійного втручання в інформаційну сферу, щосекундної підміни або коригування інформації, формування потрібних настроїв та світогляду певних соціальних груп та суспільства в цілому в інтересах маніпуляторів.

Це є філософською проблемою загальнолюдського масштабу, тому що зачіпає все без виключення людство, людина постає вже не як самостійний суб'єкт, а предмет для виконання чужої волі.

Вказана особливість повною мірою використовується при веденні інформаційних воєн, метою яких є послаблення моральних і матеріальних сил супротивника або конкурента та зміцнення власних. Вони передбачають реалізацію заходів пропагандистського впливу на свідомість людини в ідеологічній та емоційній сферах. Основні методи інформаційної війни –

блокування або спотворення інформаційних потоків та процесів прийняття рішень супротивника.

І як у звичайній війні, держава повинна не лише оборонятися, а й вести наступальні дії по відношенню до агресора. Крім того, необхідним є вироблення стратегії та тактики ведення боротьби в інформаційному полі та створення структури, яка буде займатися аналізом та збором необхідної інформації для боротьби на випередження опонента – сил спеціальних операцій. В сучасних умовах зміни характеру загроз національній безпеці військово-політичне керівництво розвинених країн розглядає сили спеціальних операцій в ролі одного із головних інструментів щодо виконання широкого кола завдань, які виникають як у мирний час, так і в кризовій ситуації або в ході бойових дій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Делягин М. Г. Мировой кризис: Общая теория глобализации / М. Г. Делягин. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 333с.

2. Жукова Е. А. Hi-Hume: динамика границ образовательных систем / Е. А. Жукова // Высшее образование в России. – 2009. – № 10. – С. 92–96.

3. Жукова Е. А. High-Tech: феномен, функции, формы / Е.А. Жукова. – Томск: Изд-во Томского гос. пед. ун-та, 2007. – 376 с.

4. Жукова Е. А. Hi-Tech и Hi-Hume: новые требования к подготовке профессионала / Е. А. Жукова // Вестник ТГПУ. Серия: Гуманитарные науки (экономика). 2005. – Вып. 5 (49). – С. 70–72.

5. Кочетков В. В. Социология межкультурных различий / В. В. Кочетков. – М. : Социум, 2000. – 258 с.

6. Ліпкан В. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції [Електронний ресурс] / В. Ліпкан, Ю. Максименко, В. Желіховський. – Режим доступу : http://mobile.pidruchniki.com/15800119/politologiya/ ponyattya_ zmist_zagroz_informatsiyniy_bezpetsi

7. Лукьянец В. С. Горизонты гуманитарии: проблема постчеловеческого будущего / В. С. Лукьянец, О. Соболь // Філософія освіти. – № 3 (5). –2006. – С. 145–164.

8. Маклюэн М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека [Текст] / Пер. с англ. В. Николаева; Закл. ст. М. Вавилова. – М.; Жуковский: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2003. – 464 с.

9. Почепцов Г. Росія і Україна у співставленні їх комунікативно-пропагандистських можливостей [Електронний ресурс] / Г. Почепцов. – Режим доступу : http://osvita.mediasapiens.ua/material/33291

10. Прокопенко Б. Соціогуманітарні технології: маніпулятивний аспект. / Б. Прокопенко // Філософія науки: традиції та інновації. Наук. журнал. – Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – № 1 (11). – С. 84–92.

11. Семенов С. Войска специального назначения армии США / С. Семенов // Зарубежное военное обозрение. – 1986. – № 6. – С. 15–22.

12. Сливка В. Інформаційна війна проти України: міф чи реальність? [Електронний ресурс] / В. Сливка. – Режим доступу : http://intkonf.org/slivka-vv - informatsiyna-viyna-proti-ukrayini-mif-chi-realnist/

13. Фомін О. Сутність поняття «інформаційна безпека» [Електронний ресурс] / О. Фомін, О. Рось. – Режим доступу: defpol.org.ua/site/index.php/en/publikaci/ doc_download/25

14. Чешко В. Ф. О субстанциональности человеческого разума, психогенетике и Hi-Hume технологиях (натурфилософское эссе) / В. Ф. Чешко // Социальная экономика. – 2009. – № 1. – С. 92-106.

15. Чумаков А. Н. Глобализация. Контуры целостного мира / А. Н. Чумаков. – М.: Проспект, 2005. – 430 с.

REFERENCES

1. Delyagin M. G. Mirovoy krizis: Obshchaya teoriya globalizatsii / M. G. Delyagin. – M.: INFRA-M, 2003. – 333 s.

2. Zhukova Ye. A. Hi-Hume: dinamika granits obrazovatel'nykh sistem / Ye. A. Zhukova // Vyssheye obrazovaniye v Rossii. – 2009. – № 10. – S. 92-96.

3. Zhukova Ye. A. High-Tech: fenomen, funktsii, formy / Ye.A. Zhukova. – Tomsk: Izd-vo Tomskogo gos. ped. un-ta, 2007. – 376 s.

4. Zhukova Ye. A. Hi-Tech i Hi-Hume: novyye trebovaniya k podgotovke professionala / Ye. A. Zhukova // Vestnik TGPU. Seriya: Gumanitarnyye nauki (ekonomika). 2005. – Vyp. 5 (49). – S. 70-72.

5. Kochetkov V. V. Sotsiologiya mezhkul'turnykh razlichiy / V. V. Kochetkov. – M. : Sotsium, 2000. – 258 s.

6. Lípkan V. Ínformatsíyna bezpeka Ukraïni v umovakh êvroíntegratsíÏ [Yelektronniy resurs] / V. Lípkan, YU. Maksimenko, V. Zhelíkhovs'kiy. – Rezhim dostupu : http://mobile.pidruchniki.com/15800119/politologiya/ ponyattya_ zmist_zagroz_informatsiyniy_bezpetsi

7. Luk'yanets V. S. Gorizonty gumanitarii: problema postchelovecheskogo budushchego / V. S. Luk'yanets, O. Sobol' // Fílosofíya osvíti. – № 3 (5). –2006. – S. 145-164.

8. Maklyuen M. Ponimaniye Media: Vneshniye rasshireniya cheloveka [Tekst] / Per. s angl. V. Nikolayeva; Zakl. st. M. Vavilova. – M.; Zhukovskiy: «KANON-press-TS», «Kuchkovo pole», 2003. – 464 s.

9. Pocheptsov G. Rosíya í Ukraïna u spívstavlenní ÏkhkomunÍkativno-propagandists'kikh mozhlivostey [Yelektronniy resurs] / G. Pocheptsov. – Rezhim dostupu : http://osvita.mediasapiens.ua/material/33291

10. Prokopenko B. SotsíogumanÍtarní tekhnologíÏ: manípulyativniy aspekt. / B. Prokopenko // Fílosofíya nauki: traditsíÏ ta ínnovatsíÏ. Nauk. zhurnal. – Sumi: SumDPU ímení A. S. Makarenka, 2015. – № 1 (11). – S. 84–92.

11. Semenov S. Voyska spetsial'nogo naznacheniya armii SSHA / S. Semenov // Zarubezhnoye voyennoye obozreniye. – 1986. – № 6. – S. 15–22.

12. Slivka V. Ínformatsíyna víyna proti Ukraïni: míf chi real'níst'? [Yelektronniy resurs] / V. Slivka. – Rezhim dostupu : http://intkonf.org/slivka-vv - informatsiyna-viyna-proti-ukrayini-mif-chi-realnist/

13. Fomín O. Sutníst' ponyattya «ínformatsíyna bezpeka» [Yelektronniy resurs] / O. Fomín, O. Ros'. – Rezhim dostupu: defpol.org.ua/site/index.php/en/publikaci/doc_download/25

14. Cheshko V. F. O substantsional'nosti chelovecheskogo razuma, psikhogenetike i Hi-Hume tekhnologiyakh (naturfilosofskoye esse) / V. F. Cheshko // Sotsial'naya ekonomika. – 2009. – № 1. – S. 92–106.

15. Chumakov A. N. Globalizatsiya. Kontury tselostnogo mira / A. N. Chumakov. – M.: Prospekt, 2005. – 430 s.

АННОТАЦИЯ

Б.В. Прокопенко. Манипулятивные технологии в информационной войне: проблемы защиты.

Статья представляет собой философское исследование проблемы развития современных социогуманитарных технологий и их использования в военных целях. Её основной целью является раскрытие наиболее опасного аспекта манипулятивной сущности социогуманитарных технологий – информационных войн и очерчивание возможных вариантов преодоления этой опасности. Представлены основные дефиниции информационной войны, на их основе определяется основная цель её проведения. Делается акцент на высокой опасности и неявном влиянии на социум. Создание и развитие сил специальных операций рассматривается как ответ современным вызовам развития манипулятивных технологий и информационного общества в целом. Кратко описывается история создания сил специальных операций, указываются основные задачи, которые они решают.

Ключевые слова: *социогуманитарные технологии, манипулятивные технологии, Hi-Hume технологии, информационная война, специальные операции, психологические операции, силы специальных операций.*

SUMMARY

B.V. Prokopenko. Manipulation technologies in information warfare: problems of defence.

Progress of complex NBICS results in the acceleration of changes in an environment, and the effects caused by him create enormous possibilities for manipulation individual and collective consciousness. The article is philosophical research of problem of development of modern sociotechnologies and use of them in military aims. Her primary purpose is opening of the most dangerous aspect of manipulation essence of sociotechnologies – information warfares, and lineation of

possible variants of overcoming of this danger. Basic definitions of informative war are presented, on their basis the primary purpose of her realization is determined. An accent is done on a high danger and non-obvious influence on society. Creation of special operations forces is examined as an answer to the modern calls of development of manipulation technologies and information society on the whole. History of creation is briefly described, the basic tasks decided by forces of the special operations are specified. Priority to date gives oneself up to the psychological operations.

The rapid development of complex NBICS leads to faster changes in the environment, and caused it effects create huge opportunities for the manipulation of individual and collective consciousness. Based on the analysis of different definitions of humanities technology, we see that the essence of technology Hi-Hume - manipulative in nature, with the rapid development of information technology simplifies the possibility of introduction and application of manipulation and human behavior at the international level. This leads to constant interference in the information sphere per second substitution or adjustment of the information forming the right mood and outlook of certain social groups and society in the interests of manipulators.

This is a philosophical problem of universal scale, because it affects all humanity without exception, people no longer appears as a separate entity and subject to fulfillment of the will of others.

Said feature fully used in the conduct of information warfare aimed at weakening the moral and material forces of the enemy or competitor and the strengthening of its own. They include the implementation of measures propaganda effect on the human mind in the ideological and emotional areas. Basic methods of information war - blocking or distortion of information flows and decision-making processes of the enemy.

Keywords: *sociotechnologies, technologies of manipulation, Hi-Hume technologies, information warfare, special operations psy-ops, special operations forces.*

УДК 141.7 «71

Н.М. Зленко
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

ТЕХНОЛОГІЇ МАСОВОЇ МАНІПУЛЯЦІЇ В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

У статті узагальнюються існуючі думки щодо визначення сутності, змісту і ролі маніпуляції та технологій масової маніпуляції, з'ясовано їх системні відношення як фактору зовнішнього впливу на поведінку людини.

Основний акцент зроблено на аналізі основних процесів, що відбуваються в суспільстві на тлі розвитку і впровадження технологій масової маніпуляції. Наголошується увага на тому, що технології масової маніпуляції, незважаючи на свої соціальні аналоги, є оригінальним феноменом сучасного суспільства, який базується на різних способах програмування психіки, пропаганді навіювання, НЛП, PR, волі до влади і прагнення до наживи суб'єктів цих технологій, а також специфічних умовах розвитку суспільства. Доводиться, що знання означених технологій дозволяє розробляти програми із запобігання маніпуляційного впливу, що є особливо актуальним при виборі комплексу прийомів і способів самооборони.

Ключові слова: *маніпуляція, технології масової маніпуляції, hi-hume технології, реклама, PR-технології, моніторинг, комп'ютерне моделювання, ідентичність.*

Сучасна епоха характеризується новими тенденціями цивілізаційного розвитку, коли головним джерелом економічного зростання стають наука й повсюдне використання новітніх технологій. У зв'язку з цим все більший інтерес викликають публікації, що розкривають різні аспекти сучасних високих наукомістких технологій.

Сучасний рівень науково-технічного розвитку сприяє вивченню такого аспекту, як використання технологій масової маніпуляції. Перебуваючи в фокусі уваги філософії, політології, психології, соціології та ряду інших наук, проблема маніпулятивних технологій є однією з найактуальніших і неоднозначних.

Теоретичне осмислення сутнісних, аксіологічних та соціально-філософських аспектів технологій масової маніпуляції знайшло своє відтворення в роботах науковців серед яких В. Бабкіна, А. Балашова, О. Балакірєва, В. Бехтерева, О. Бойко, С. Богомолова, О. Валевського, Є. Жукової, І. Лисака, В. Мальцева, С. Кара-Мурзи, М. Поповича, В. Ткаченко, І. Бекешкіна, А. Нельга, А. Полторак, Г. Почепцова, Дж. Сарторі, Н. Чурілова, Е. Хмелько, О. Заярної, О. Кордун, Р. Павленко, В. Лісничого, О. Петрова, М. Побокіна, Ю. Сурміна, Ю. Яновської та ін.

Так, соціальна філософія значну увагу приділяє магістральним факторам розвитку феномена технологій масової маніпуляції. Вона виявляє типологічно схожі явища в сучасному та інших суспільствах, визначає їх місце в структурі інститутів і соціальних практик, прагнучи при цьому спрогнозувати наслідки розвитку цього феномена. Соціальна філософія запозичує основні результати психологічних досліджень, що дозволяє більш адекватно розібратися в специфіці, виявити загальне, особливе і унікальне в уже згадуваному феномені. Психологічні ж науки як структуровані сфери знань про внутрішній світ людини зберігають прагнення до абстрагування від уявлень людини на тлі соціальних структур, інститутів і практик. Психологічні науки, розглядаючи технології масової маніпуляції, «розчленовують» психіку людини на окремі фрагменти, що

і стає предметом їх вивчення. Психологічні науки розкривають структурно-функціональну належність феномена технологій масової маніпуляції, більш ретельно досліджують конкретні їх прояви, класифікують їх, розробляють механізми нейтралізації, захисту від негативних проявів їх впливу.

Зважаючи на вказане вище, мета статті дати філософсько-світоглядну оцінку масовим маніпулятивним технологіям та розкрити особливості їх функціонування в умовах сучасного постіндустріального суспільства.

Термін «маніпуляція» походить від латинського слова «manus» рука та від фр. manipulation, manipulus – жменя) означає рух рук, що пов'язаний із виконанням певної програми чи завдання. Маніпуляції – різні види дій, які виконуються руками: управління важелями, виконання медичних процедур, довільне поводження з предметами. Його первинне значення вельми позитивне: «управляти», «управляти зі знанням справи», «надавати допомогу» тощо.

На сьогодні існують різні визначення даного терміну, зокрема В.В. Знаков, трактує маніпуляцію, «…як психологічний вплив на людину, який не завжди нею усвідомлюється і змушує її діяти відповідно до цілей маніпулятора….» [7, 47–49]. В свою чергу, Панкратов В.Н. говорить, що маніпуляція – «особливий вплив на підсвідомість людини (переважно на її емоції, почуття і переживання) з метою програмування мотиву партнера до співпраці « [12, 25–26].

Є. Доценко наголошує, що маніпулювання – це «психологічна дія, під час якої майстерність маніпулятора використовується для прихованого введення в психіку адресата цілей, бажань, намірів або установок, що збігаються з тими, які має адресат у той момент». Крім того, дослідник зауважує, що майстерність маніпулятивних процесів полягає в тому, що той, на кого спрямовані ці маніпуляції, не помічає їх, а впевнений у тому, що сам вирішив так вчинити [4, 47–65].

Російський вчений Сергій Кара-Мурза у своїй роботі «Маніпуляція свідомістю» виділяє ряд головних рис маніпуляції. Як і більшість авторів він схильний розглядати маніпуляцію як вид психологічного впливу, в якому мішенню виступають психологічні структури особистості та таємність цього процесу для об'єкту маніпуляції. Також він виділяє важливий факт, який часто залишається без уваги – це відношення до людей якими маніпулюють. Вчений стверджує, що «…до людей, свідомістю яких маніпулюють, відносяться не як до особистостей, а як до об'єктів, особливого роду речей.» [8, 15] Слід зазначити, що С. Кара-Мурза не відносить до маніпуляції насильство, обман, щиру любов, етикет та культурні знаки.

Проте, як справедливо відзначає український дослідник Артем Біденко, «маніпуляція – це не насильство, це – метод представницької демократії (тиран наказує, а не маніпулює). Ідея маніпуляції якраз і полягає в тому, щоби фактичне нав'язування думки виглядало зовні як власне бажання людей» [2].

Узагальнюючи визначення поняття «маніпуляція», доцільно зазначити, що під останнім слід розуміти майстерність управляти поведінкою за допомогою цілеспрямованого впливу на суспільну психологію, свідомість та інстинкти людини.

Ф. Фукуяма виділив чотири сфери, де можливе широкомасштабне маніпулювання людською природою [15, 3–7]: нейрофізіологія і еволюційна психологія людини; нейрофармакологія і техніка модифікації емоцій і поведінки людини; геронтологія і розробка технологій продовження індивідуального людського життя; генна інженерія.

Як бачимо, у сучасному світі маніпулювання – цілком універсальне явище, його можна виявити в усіх соціально значущих сферах життєдіяльності людини.

Виділяють два види маніпуляції щодо суб'єктів маніпулювання, а саме:

• міжособистісна маніпуляція, що визначається як використання різних засобів і технологій інформаційно-психологічного впливу на окрему людину;

• колективна маніпуляція – пригнічення волі людей шляхом духовного впливу на них через програмування їхньої поведінки. Цей вплив спрямований на психічні структури людини, здійснюється приховано й ставить своїм завданням зміну думок, спонукань і цілей людей у потрібному певній групі осіб напрямку [9].

Виходячи з цього, В. Крисько виділяє три рівні маніпулювання: – перший рівень – посилення існуючих у свідомості людей ідей, установок, мотивів, цінностей, норм, що потрібні маніпулятору; – другий рівень пов'язаний з окремими, малими змінами поглядів на ту чи іншу подію, процес, факт, що впливає на емоційне й практичне відношення до конкретного явища; – третій рівень – корінна, кардинальна зміна життєвих настанов шляхом донесення їх до свідомості об'єкта [10, 116].

О. Бойко зазначає, що маніпулювання як специфічна форма впливу має такі функції: інформативну (полягає в тому, щоб отримувати, інтерпретувати, коментувати відомості про події та явища навколишньої дійсності); посилення впливу (має на меті змінити установки опонента або партнера з метою трансформації його поведінки та дій на користь маніпулятора); установлення контролю над свідомістю (фіксування у свідомості суспільства необхідних стереотипів, іміджі, міфів, доведення їх до автоматизму); регулювання (спрямовування дій та поведінки об'єкта маніпуляції в потрібному напрямку); провокативну (створення відповідних конфліктних ситуацій та суперечностей у потрібний для цього момент); маскування (приховування справжніх намірів комунікації); захисну (дії під час дефіциту матеріальних та психологічних ресурсів суб'єкта); адаптивну (пристосування до особливостей об'єкта маніпулювання); мобілізаційну (формування мотивації для дії чи бездіяльності об'єкта маніпулювання) [3, 9–10].

Маніпуляція найбільш характерна для масового суспільства, характерними рисами якого є: анонімність, висока ступінь мобільності, диференціація статусів

і ролей, індивідуальний вибір поведінки, відносно незалежний від існуючих традиційних норм і цінностей.

Отже, можемо констатувати, що технології масової маніпуляції – це соціальні технології інформаційно-психологічного, явного і прихованого управління психікою, діями, поведінкою людини і групи людей різної чисельності, та формування у них уявлень, смаків, потреб і цінностей, що надають репресивний вплив на об'єкт.

Найважливішим структурним елементом технологій масової маніпуляції є сама людина, її цінності, інтелект, психіка, поведінка. Зауважимо, що технології масової маніпуляції, незважаючи на свої соціальні аналоги, є оригінальним феноменом сучасного суспільства, який базується на різних способах програмування психіки, пропаганді навіювання, НЛП, PR, волі до влади і прагнення до наживи суб'єктів цих технологій, а також специфічних умовах розвитку суспільства.

Сутність технологій масової маніпуляції полягає в тому, що вони виступають важливим елементом волі до влади і прагнення до наживи суб'єктів цих технологій, перешкоджаючи вільній діяльності людини. Найважливіша умова ефективності технологій масової маніпуляції – прихованість.

Дані технології залишаються ефективними тільки до тої пори, поки їх маніпулюючий вплив не розпізнано або поки їх не скопіювали конкуренти, а ефективність даних технологій настільки висока, що вони, як правило, не надходять на відкриті ринки, а використовуються лише тими, хто фінансував дослідження і безпосередньо брав участь в їх розробці.

На сьогодні, до маніпулятивних масових технологій відносять hi-hume технології (інформаційно-психологічні технології, інформаційну аналітику, рекламу, бізнес- технології, PR-технології, високі політтехнології, технології інформаційних воєн, комп'ютерне моделювання, моніторинг, маркетинг, і т. п.).

На сьогодні, hi-hume технології – це високі соціогуманітарні технології, основне призначення яких полягає в дії на свідомість індивідів або груп з метою зміни їх поведінки і взаємовідносин. Причому, переважаючим видом дії є дія маніпулятивна, тобто «націлена на зміну напряму активності іншої людини, виконану настільки майстерно, що залишається непоміченою нею». Маніпулятивна дія дозволяє приховано впроваджувати в психіку адресата цілі, бажання, наміри, установки, спонукаючи її до здійснення визначених маніпулятором дій [1, 58].

Як справедливо зазначає Є.А. Жукова, «... поява hi-hume стало можливим тільки після того, як з'явилися і набули поширення сучасні інформаційні і телекомунікаційні технології, що дозволили обробляти величезні масиви інформації і транслювати на великі території потрібні інформаційні потоки із заданою тривалістю і в невеликих кількостях» [5, 281].

Сучасні високі соціогуманітарні технології виникають як управлінські технології, супроводжуючі технології в промисловості як на етапі створення і

функціонування, так і на етапі реалізації продуктів. Основне призначення соціогуманітарних технологій – це така дія на свідомість (індивідуальну або масову), яка має на меті досягнення певних керівних і маніпулюючих дій. Для соціогуманітарних технологій характерна висока наукоємність. Вони взаємозв'язані між собою і взаємозумовлюють одна одну. Фундаментальне й прикладне соціогуманітарне знання поєднується в них з можливостями інформаційних технологій, але потрібне також залучення математичного й природничого знання (фізіології, генетики, етології та ін.). Становлення соціогуманітарних технологій, по суті, є процесом конвергенції соціальних та інформаційних технологій. Вони пов'язані з передачею та програмованим засвоєнням певної інформації з боку споживача. Завдяки ним формуються нові потреби, що оформлюються, у свою чергу, в соціальне замовлення до фундаментальної і прикладної науки на нові дослідження, які можуть стати основою для новітніх, досконаліших технологій [5, 311].

Сучасні технології, і виробничі, і соціогуманітарні, чинять небезпечний тиск на психіку людини: це безконтрольна інформаційна дія з боку сучасних засобів масової інформації і комунікації; прискорення ритмів і темпів життя; занурення у віртуальну реальність комп'ютерних ігор і глобальної мережі. Виникають нові види захворювань і залежностей (ігроманія, Інтернет-залежність та ін.), що ведуть до специфічних проявів втоми центральної нервової системи і нервового виснаження. Високі технології сприяють руйнуванню екзистенціальних підстав людини, що виявляється в руйнуванні цілісності його внутрішнього світу, ціннісних орієнтацій і т.п.

Втрата почуття реальності навколишнього світу, втрати орієнтації в складних реаліях сучасного суспільства. В даному випадку виникає проблемний характер істинності пізнання в умовах віртуалізації. На думку автора теорії «віртуального суспільства» А. Бюля, з розвитком технологій віртуальної реальності комп'ютери з обчислювальних машин перетворилися в універсальні машини з виробництва «дзеркальних» світів. У кожній підсистемі суспільства утворюються «паралельні» світи, в яких функціонують віртуальні аналоги реальних механізмів відтворення суспільства: економічні інтеракції і політичні акції в мережі Internet, спілкування з персонажами комп'ютерних ігор тощо. Процес заміщення за допомогою комп'ютерів реального простору - як місця відтворення суспільства – простором віртуальним Бюль називає віртуалізацією [4, 67–69].

Однією з цих загроз стає дегуманізація суспільства – втрата гуманістичних начал, загальнолюдських духовних і моральних цінностей у житті людей, відмова від світогляду, заснованого на справедливості та людяності, на увазі і повазі до особистості, до індивідуальних особливостей людини. Як зазначає Р. Шутов: «Найстрашніша сила дегуманізації в тому, що вона розв'язує руки для насильства» [16].

Як вже зазначалось, до hi-hume технологій належать PR-технології, високі політтехнології, технології інформаційних воєн. Дані hi-hume технології дозволяють ефективно прогнозувати соціально-політичні зміни і управляти ними. Однією з ефективних технологій інформаційної війни є руйнування механізмів традиційної самоідентифікації (етнонаціональної, культурної, конфесійної та ін.) через проектування в інформаційному просторі штучних варіантів ідентифікації.

В самому загальному розумінні феномен ідентичності розкривається в усвідомленні людиною самої себе, яке дозволяє їй визначити своє місце в соціокультурному просторі та вільно орієнтуватися в оточуючому світі. Необхідність в ідентичності покликана тим, що кожна людина потребує упорядкованості своєї життєдіяльності. Ідентичність можна розуміти, як суб'єктивне почуття відповідності собі, усвідомлення своєї природи за ставленням до оточуючого світу. Людина, яка усвідомлює себе саму, наділена певною свободою, відповідальністю. Втручання в людську природу відіб'ється на сприйнятті себе як особи, спотворить уявлення про усвідомлення свого існування в часі та просторі. Станеться трансформація цілеспрямованості та свідомості власного життя, самовизначення, що включає вибір цілей, цінностей і переконань, яким людина слідує в житті.

Говорячи про hi-hume технології Лисак І.В. зазначає, що «…під час аналізу даних технологй слід враховувати, що вони оновлюються дуже швидко, оскільки ефективні тільки до тих пір, поки той, на кого вони спрямовані, не розпізнав їх дії, або доки їх не скопіювали конкуренти. Розвиток сучасної економіки в умовах зростаючої конкуренції вимагає постійного вдосконалення hi-hume технологій, що дає компаніям, які використовують їх, серйозну перевагу на ринку. Одночасно з цим, важливо оперативно розпізнавати hi-hume технології, вживані конкурентами, що вимагає від фахівців, працюючих в цій сфері, глибоких знань і постійного творчого пошуку. Застосування політтехнологій і технологій інформаційної війни, а також розпізнавання їх застосування супротивниками у сучасному середовищі стає умовою успішного розвитку держави і її конкурентоспроможності у світі. Hi-hume технології можуть успішно застосовуватися і у сфері освіти, проте там їх потенціал використовується недостатньо…» [11, 262].

Наслідки застосування hi-hume технологій подвійні. З одного боку, вони дозволяють ефективно управляти соціальними процесами, дають можливість значної і відносно довільної перебудови масової і індивідуальної свідомості, що в економічній сфері дозволяє отримати істотний матеріальний прибуток, а в сфері політичній – ефективно управляти великими масами людей. З іншого боку, hi-hume технології здатні чинити деструктивну дію на людину і суспільство, руйнувати механізми їх саморегуляції. Причому ці технології можуть чинити негативний вплив не лише на об'єкти їх безпосередньої дії, але і на осіб, які їх застосовують.

Отже, hi-hume на початку XXI ст. стають тим інтелектуальним ресурсом, що дозволяє не тільки вивчати і прогнозувати різні соціальні зміни, але і дає дієві інструменти для надання ефективного керуючого впливу на соціальний простір та отримання прогнозованого соціального результату.

Сучасна людина не може уникнути впливу потоків інформації, що надходять від друкованих ЗМІ, телебачення, радіо, мережі Інтернет та інших засобів масової комунікації. Під цим натиском не завжди можливо проаналізувати та диференціювати ту інформацію, яка відповідає дійсності.

Як слушно відзначає С. Зелінський: «…у сучасному суспільстві маніпуляції масами за допомогою засобів масової інформації виявляються найбільш дієвими з точки зору сугестивних впливів на аудиторію. Пов’язано це як мінімум з кількома факторами, основними з яких виступають практично всеохоплюваність території впливу, а також історична схильність до віри засобам масової інформації, що прийшла до нас з радянського минулого, а до осіб, народжених пізніше – філогенетичним шляхом» [6].

Д. Рашкофф до основних прийомів контролю суспільної свідомості за допомогою медіа (зокрема PR) відносить: відволікання уваги громадськості від важливих соціальних проблем; надмірне спрощення виникаючих питань; прийом маргіналізації і т.д. Так, останній прийом використовується для забезпечення громадської підтримки, наприклад, нелогічною політиці. При цьому «лідерам потрібно назвати ім'я ворога і демонізувати його, а потім направити на демона лють суспільства. Всі продовжують виступати проти пропонованої політики повинні бути впокориться, виведені з гри або маргіналізовані. Таким чином, людей, що протистоять цілям піарників, змушують відчути себе абсолютно самотніми «[14, 31].

Особливо слід виокремити лейтмотив роботоподібності, який полягає в тому, що люди – об’єкти маніпулятивного оброблення – перетворюються на маріонеток, керованих владними силами за допомогою «ниточок» – засобів масової інформації. На соціально-рольовому рівні обговорюється залежність підлеглих від тиску організації, перетворення службовців на «прислужників» («слуг»). На міжособистісному рівні увага звертається на наявність запрограмованих дій у відповідь на ті чи інші впливи з боку партнерів у спілкуванні.

Окрім використання готових до «вживання» програм стереотипної поведінки, зусилля маніпуляторів спрямовані на уніфікацію способів мислення, оцінки й реагування великих мас людей. Такі зусилля призводять до деіндивідуалізації та деперсоніфікації людей, перетворення їх на податливих об’єктів маніпулювання.

Аналізуючи технології маніпулятивного впливу, можна зробити невтішний висновок, що сьогодні людина не в змозі повністю захистити себе від впливу всіх направлених на неї маніпулювань.

По-перше, кількість маніпулятивних впливів та їх різноманітність настільки великі, що складно уявити, в якому напруженні повинен перебувати адресат, аби проконтролювати й проаналізувати всі свої стани, зміну поведінки партнера та ситуації. По-друге, часто адресат сприймає маніпулювання лише на підсвідомому рівні, навіть не здогадуючись про його присутність. Проте найбільш сильні та грубі впливи можна виявити й запобігти таким діям. Для цього варто слідкувати за збереженням цілісності свого «Я», прислухатися до внутрішнього голосу та зіставляти його із зовнішньою поведінкою опонента.

Для виправлення ситуації з маніпуляцією суспільства необхідно, перш за все, використовувати в освітянській сфері нові мультимедійні технології для раціональних цілей: заповнювати новий інформаційний простір морально-етичними засадами, систематизувати їх існуючий зміст, використовувати їх як бібліотеку, в якій необхідно чітко орієнтуватись для того, щоб досягти своїх цілей.

Таким чином, можна зробити висновок, що розвиток технологій масової маніпуляції є наслідком збільшення ролі науки в сучасному суспільстві і експансії її досягнень в інші сфери суспільства. Саме наука, розвиток психологічних (психоаналіз, біхевіоризм, соціальна психологія та ін.), а також технічних наук (засоби масової комунікації) уможливили генезис, а потім і розвиток технологій масової маніпуляції.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в уточненні та деталізації існуючих визначень, класифікацій, підходів, методологічних засад, що виявляють суперечність технологій масової маніпуляції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артюхов И. В. Новые технологии и продолжение эволюции человека? Трансгуманистический проект будущего / И. В. Артюхов – М.: издательство ЛКИ/URSS, 2008. – 320 с.

2. Біденко А. Нейролінгвістичне програмування як засіб політичної реклами [Електронний ресурс] / А. Біденко // Режим доступу http://www.spa.ukma.kiev.ua/article.php?story=20040423112 342255 – Дата перегляду: 25.02.2006.

3. Бойко О.Д. Анатомія політичного маніпулювання / О.Д. Бойко. – Ніжин, 2007. – 223 с.

4. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита: монография / Е.Л. Доценко. — СПб.: Речь, 2003. — 304 с.

5. Жукова Е.А. Hi-Tech: феномен, функции, формы / Е.А. Жукова. – Томск, Том. гос. пед. ун-т, 2007. – 376 с.

6. Зелинский С.А. Манипуляции массами и психоанализ. Манипулирование массовыми психическими процессами посредством психоаналитических методик. [Электронный ресурс] / С.А. Зелинский. – Режим доступа : //www.psyfactor.org/lib/zel1.html.

7. Знаков В.В. Макиавеллизм, манипулятивное поведение и взаимопонимание в межличностном общении / В.В. Знаков // Вопросы психологии. – 2002. – №6. – С. 45-54.

8. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. / С.Г. Кара-Мурза. – М.: Алгоритм-ЭКСМО, 2006. – 864 с.

9. Кочкин М.Ю . О манипуляции в современном политическом дискурсе [Електронний ресурс] / М. Ю. Кочкин // Межвузовский сбор -ник научных трудов. Воронеж, 2002. – Режим доступу : www. tpl 1999.narod.ru/webstudl/sborniks.

10. Крысько В.Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт) / В. Г. Крысько. – Минск: Харвест, 1999. – 448 с.

11. Лысак И. В. Hi-hume технологии и последствия их применения / И. В. Лысак // Современные исследования социальных проблем, 2010. – № 4(04).– С. 259-263.

12. Панкратов В.Н. Психотехнология управления людьми: практ. руков. / В.Н. Панкратов. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2001. – 336 с.

13. Пірен М.І. Основи політичної психології: навч. посіб. / М.І. Пірен. – К. : Міленіум, 2003. – 413 с.

14. Рашкофф Д. Медиавирус. Как поп-культура тайно воздействует на ваше сознание / Пер. с англ. Д. Борисова. − М.: Ультра.Культура, 2003. − 368 с., илл.

15. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции / Френсис Фукуяма / пер. с англ. М.Б. Левика. – М. : ООО «Издательство АСТ»; ОАО «ЛЮКС», 2004. – 349 с.

16. Шутов Р. Дегуманізація як інструмент інформаційної війни [Електронний ресурс] / Роман Шутов // Media Sapiens. – 2014. – 06 червня. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/degumanizatsiya_yak_instrument_informatsiynoi_viyni/.

REFERENCES

1. Artyukhov I. V. Novyye tekhnologii i prodolzheniye evolyutsii cheloveka? Transgumanisticheskiy proyekt budushchego / I. V. Artyukhov – M.: izdatel'stvo LKI/URSS, 2008. – 320 s.

2. Bidenko A. Neyrolíngvístichne programuvannya yak zasíb polítichnoï reklami [Yelektronniy resurs] / A. Bídenko // Rezhim dostupu http://www.spa.ukma.kiev.ua/article.php?story=20040423112 342255 – Data pereglyadu: 25.02.2006.

3. Boyko O.D. Anatomíya polítichnogo manípulyuvannya / O.D. Boyko. – Nízhin, 2007. – 223 s.

4. Dotsenko Ye.L. Psikhologiya manipulyatsii: fenomeny, mekhanizmy i zashchita: monografiya / Ye.L. Dotsenko. — SPb.: Rech', 2003. — 304 s.

5. Zhukova Ye.A. Ní-Tech: fenomen, funktsii, formy / Ye.A. Zhukova. – Tomsk, Tom. gos. ped. un-t, 2007. – 376 s.

6. Zelinskiy S.A. Manipulyatsii massami i psikhoanaliz. Manipulirovaniye massovymi psikhicheskimi protsessami posredstvom psikhoanaliticheskikh metodik. [Elektronnyy resurs] / S.A. Zelinskiy. – Rezhim dostupa: //www.psyfactor.org/lib/zel1.html.

7. Znakov V.V. Makiavellizm, manipulyativnoye povedeniye i vzaimoponimaniye v mezhlichnostnom obshchenii / V.V. Znakov // Voprosy psikhologii. – 2002. – №6. – S. 45-54.

8. Kara-Murza S.G. Manipulyatsiya soznaniyem. / S.G. Kara-Murza. – M.: Algoritm-EKSMO, 2006. – 864 s.

9. Kochkin M.YU. O manipulyatsii v sovremennom politicheskom diskurse [Yelektronniy resurs] / M. YU. Kochkin // Mezhvuzovskiy sbornik nauchnykh trudov. Voronezh, 2002. – Rezhim dostupu: www. tpl 1999.narod.ru/webstudl/sborniks.

10. Krys'ko V.G. Sekrety psikhologicheskoy voyny (tseli, zadachi, metody, formy, opyt) / V. G. Krys'ko. – Minsk: Kharvest, 1999. – 448 s.

11. Lysak I. V. Hi-hume tekhnologii i posledstviya ikh primeneniya / I. V. Lysak // Sovremennyye issledovaniya sotsial'nykh problem, 2010. – № 4(04).– S. 259-263.

12. Pankratov V.N. Psikhotekhnologiya upravleniya lyud'mi: prakt. rukov. / V.N. Pankratov. – M.: Izd-vo Instituta Psikhoterapii, 2001. – 336 s.

13. Píren M.Í. Osnovi polítichnoï psikhologíï: navch. posíb. / M.Í. Píren. – K.: Míleníum, 2003. – 413 s.

14. Rashkoff D. Mediavirus. Kak pop-kul'tura tayno vozdeystvuyet na vashe soznaniye / Per. s angl. D. Borisova. − M.: Ul'tra.Kul'tura, 2003. − 368 s., ill.

15. Fukuyama F. Nashe postchelovecheskoye budushcheye: Posledstviya biotekhnologicheskoy revolyutsii / Frensis Fukuyama / per. s angl. M.B. Levika. – M. : OOO «Izdatel'stvo ACT»; OAO «LYUKS», 2004. – 349 s.

16. Shutov R. Degumanízatsíya yak ínstrument ínformatsíynoï víyni [Yelektronniy resurs] / Roman Shutov // Media Sapiens. – 2014. – 06 chervnya. – Rezhim dostupu: http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/degumanizatsiya_yak_instrument_informatsiynoi_viyni/.

АННОТАЦИЯ

Н.Н. Зленко. Технологии массовой манипуляции в современном научном дискурсе.

В статье обобщаются существующие мнения относительно определения сущности, содержания и роли манипуляции и технологий массовой манипуляции, выяснено их системные отношения как фактор внешнего воздействия на поведение человека. Основной акцент сделан на

анализе основных процессов, происходящих в обществе на фоне развития и внедрения технологий массовой манипуляции. Отмечается внимание на том, что технологии массовой манипуляции, несмотря на свои социальные аналоги, является оригинальным феноменом современного общества, основанного на различных способах программирования психики, пропаганде внушения, НЛП, PR, воли к власти и стремление к наживе субъектов этих технологий, а также специфических условиях развития общества. Доказывается, что знания указанных технологий позволяет разрабатывать программы по предотвращению манипуляционного воздействия, что особенно актуально при выборе комплекса приемов и способов самообороны.

Ключевые слова: *манипуляция, технологии массовой манипуляции, hi-hume технологии, реклама, PR-технологии, мониторинг, компьютерное моделирование, идентичность.*

SUMMARY

N.N. Zlenko. Technologies of mass manipulation in the modern scientific discourse.

The article summarizes the existing views on the definition of the nature, content and role of manipulation and the technologies of mass manipulation; it is shown their systemic relations as a factor of external influence on human behavior. The main emphasis is on the analysis of the specific manifestations of mass manipulation techniques, which include Hi-Hume technologies, marketing, information and psychological technologies, computer modeling, monitoring, information analytics, advertising, PR-technologies, etc. There is the analysis of the main processes, which taking place in society on the background of the development and implementation of mass manipulative technologies. It is noted the attention on technologies of mass manipulation, despite their social counterparts, are the original phenomenon of the modern society, which is based on different methods of programming of the psyche, propaganda suggestion, NLP, PR, the will to power and the desire for profit subjects of these technologies, as well as the specific conditions of development of society. It is proved that the knowledge of these technologies allows developing programs for preventing manipulation influence, which, incidentally, cannot be universal, that is particularly important when choosing the set of techniques and methods of self-defense,

Key words*: manipulation, mass manipulation technologies, Hi-Hume technologies, advertising, media, PR-technologies, monitoring, computer modeling, identity.*

УДК 141.7:172/177:001.8

Т.О. Кравченко
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС ТА СВОБОДА ОСОБИСТОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-АКСІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

В статті розкривається сутність сучасного суспільства, яке характеризується нестійкістю, нелінійністю свого розвитку та ризикогенністю. Автором зазначається, що експоненційний розвиток високих наукомістких технологій призводить до появи нового технологічного укладу, а також зміни соціального устрою суспільства, а отже і до експоненційного сприйняття і звикання до технологій, їх впровадження в повсякденне життя людини. Акцент зроблений на тезі, що в сучасних умовах розвитку цивілізації спостерігається трансформація загальнолюдських цінностей та тенденція до виникнення нових цінностей техногенної цивілізації. Автором акцентується увага на питанні свободи особистості, а також важливості методів, які використовуються для досягнення мети у побудові образу майбутнього.

Ключові слова: *стійке суспільство, свобода особистості, свобода вибору, дигіталізація, антропосфера, ризик, технонаука, постправда.*

Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується мінливістю, нестійкістю, нелінійністю розвитку та ризикогенністю. Постнекласична наука внесла свої корективи в розуміння світу, оточуючої дійсності, суспільства та людини зокрема. Наука як форма інтелектуальної та духовної діяльності людства сприяє активному розвитку високих наукомістких технологій та їх широкому впровадженню в усі сфери життєдіяльності людини.

Значного розвитку набувають науки про людину та науки про природу, які в постнекласичній науці набувають конвергентного стану, поєднуються, набуваючи нових якостей та результатів. Тобто поряд з природничо-науковим пізнанням оточуючого світу і людини в ньому набуває значення пізнання гуманітарне, покликане осмислити роль людини в світі і розвитку техніки, технологій, а також вплив науково-технічного прогресу на розвиток та існування людини в постіндустріальну, інформаційну епоху. У цілісному пізнанні світу, соціальної дійсності природниче та гуманітарне пізнання виступають як єдність.

Початок XXI століття ознаменований рядом найважливіших наукових відкриттів і експериментів, які істотно розширили можливості людського розуму в процесі пізнання і створення нових технологій виробництва та розвитку природного оточуючого середовища. Ці відкриття мають глобальний характер і безпосередньо впливають на розвиток планетарної цивілізації, яка

набуває ознак глобалізованості, конкурентоспроможності, інтернаціональності, дигітальності, поширення інформатизації та комп'ютеризації, зумовлюючи потребу у комплексній модернізації практично всіх галузей життєдіяльності людини, що зумовлено активним впровадженням високих наукомістких технологій та поширенням практики їх застосування. Все частіше наукове співтовариство звертає увагу на активне поширення інформаційно-мережевих та інших високих наукомістких технологій (Hi-Tech та Hi-Hume), їх активний вплив на сучасне суспільство та трансформацію останнього до стану інформаційно-мережевого. Тому постає питання про місце людини в сучасному світі, її права та свободи, а також трансформацію цінностей в умовах науково-технічного прогресу та прагнення до становлення «стійкого суспільства». Розкриття поставлених питань і є **метою даної статті**.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль науки та науково-технічного прогресу в розвитку планетарної цивілізації та життєдіяльності соціуму невпинно зростає. Все більше філософів, вчених, сучасних дослідників звертають увагу на тенденції розвитку постнекласичної науки, зміну світоглядних орієнтацій, вплив високих наукомістких технологій на розвиток суспільства та людину, позитивні та негативні наслідки втручання науки в життя суспільства, що тягне за собою трансформацію ціннісних орієнтацій та етики взагалі. Серед них варто зазначити В. Аршинова, В. Буданова, М. Кастельса, О. Князеву, В. Лекторського, В. Лепського, Х. Мариносяна, М. Марчука, М. Моісеєва, Д. Нейсбіта, А. Ракітова, В. Ратнікова, С. Стьопіна, В. Чуйка, В. Цикіна та ін.

Виклад основного матеріалу. В епоху постнекласичної науки набули нового значення і трактування явища та процеси оточуючого середовища, як природні, так і соціальні. В іншому ракурсі почала розглядатися людина – як суб'єкт, включений в об'єкт дослідження. Парадигма цілісності та універсальний еволюціонізм вплинули на трансформацію поглядів стосовно розвитку біосфери, ноосфери та антропосфери, що призвело до нового бачення і процесу освіти, ґрунтування його на біоетичних принципах, засадах ноосферної концепції та синергетичній інтерпретації. Постало питання про актуалізацію філософії та філософії освіти зокрема.

Методологічний плюралізм дозволив дослідити та пояснити явища та процеси з різних точок зору, не зациклюючись на певній єдиній стороні дослідження. Синергетична парадигма привнесла нове бачення складних нелінійних систем, що здатні до самоорганізації та саморозвитку.

Постнекласична наука дозволила багатьом вченим звернутися до вивчення живої, неживої матерії на мікро- та нанорівнях, а також соціальної матерії. Це призвело до швидких темпів науково-технічного прогресу та розвитку високих наукомістких технологій (Hi-Tech та Hi-Hume), фундаментальних наук про природу та наук про людину. Постало питання про перехід науки на новий рівень – технонаука. Як зазначає С. Сумченко, «поява феномена технонауки як

нової форми взаємодії науки, виробництва і бізнесу стало результатом переорієнтації цілей наукового пошуку на реалізацію інновацій, що приносять прибуток від реалізації на ринку. Окремо узята наука і технологія перетворилися на одномірні «проекції» єдиної технонауки, в реальній практиці існує не дихотомія «наука – технологія», а нерозривний синергетичний симбіоз між ними» [8, 17]. Технонаука та наука взагалі мають значне культурно-історичне значення, будучи важливим соціально-економічним інститутом. На думку В. Буданова, технонаука є дволиким Янусом, який створює як «хімічну, біологічну, ядерну зброю, так і нові матеріали, енергетику, ліки» [2, 48]. Взагалі, якщо розглядати технології, вони є етично нейтральними, але те, з якою метою їх застосовують, тобто певна вмотивованість застосування технологій, є амбівалентним, адже технології несуть в собі як соціальні блага, так і ризики соціальної, екологічної та особистісної деструкції.

Поява науки і технонауки, зокрема, викликана власне практичною потребою людини. Людство завжди прагнуло до інновацій, які впроваджувалися в усі сфери його життєдіяльності. Але інноваційна діяльність «спрямована на зміну технології, логіки, методів, рецептури і т.п., і вже тому пов’язана з певним рівнем ризику» [11, 109], який на думку С. Шавеля, є констеляцією обставин, яка здатна викликати непередбачувані та незаплановані результати в процесі діяльності. В сучасних умовах розвитку суспільства під ризиком розуміється взаємодія суспільства з небезпеками, що ініціюються процесами модернізації, а отже умови існування суспільства характеризуються нестабільністю та невизначеністю, визначаючи його як принципово ризикогенне. Спостерігається зміна матриці соціальних та екзистенційних цінностей, штучне формування потреб людини, яка існує в суспільстві масового споживання та цифрових комунікаційних середовищ. З цього приводу цікавим є той факт, що в 2016 році Оксфордський словник «словом року» обрав таке поняття, як «постправда» (post-truth), яка характеризує епоху розвитку масової комунікації, в якій об’єктивні факти у формуванні суспільної думки є не досить важливими, оскільки на перший план виходять емоції та особисті переконання. А, отже, в сучасних умовах штучного формування потреб особистості можливе і штучне формування суспільної думки.

Життя сучасної людини перетворюється на гонитву за задоволенням, а отже, і за високотехнологічними новинками. Людина існує в «суспільстві надспоживання, яке потребує універсальних і бажано безсмертних споживачів» [4, 171]. Перехід суспільства від індустріальної до постіндустріальної економіки викликав значні зміни в технологіях, швидкості їх впровадження, ринку праці та якості життя. З цього приводу влучно зазначає М. Фомін, що в сучасних умовах присутня «унікальна необхідність одночасно приділяти увагу галузям діючого технологічного укладу – інформаційно-комунікаційним технологіям; розвивати галузі майбутньої технологічної хвилі – NBICS-технології: нано-, біо-, інфо-,

когно-, соціо-; і не забувати про попередній уклад – всі традиційні галузі промисловості» [10, 140]. Власне, розглядаючи «технологічний уклад» (tenor of technology), дослідник зазначає, що під цим поняттям варто розуміти «сукупність поєднаних виробництв (взаємопов'язаних технологічних ланцюгів), які мають єдиний технічний рівень, що розглядається як альтернативна по відношенню до галузевої структурна підсистема економіки» [10, 140]. Звертаючись до аналізу поняття «технологічний уклад», варто відзначити, що на думку В. Буданова відбувається зародження нового, шостого технологічного укладу, який полягатиме у витісненні «працівника розумними машинами … не із сфери промислового виробництва чи сільського господарства, де автоматизація та механізація давно замінили армії працівників та селян взводами кваліфікованих операторів, а зі сфери обслуговування, в якій зайняті більшість населення розвинених країн» [2, 47]. Тобто якщо раніше поява нових технологій сприяла виникненню великої кількості нових професій та робочих місць, то на сьогодні ставиться питання про трансформацію ринку праці, мінімізацію виробничої зайнятості людства тощо.

На нашу думку, сучасний технологічний уклад характеризується зближенням та експоненціальним розвитком всіх існуючих технологій та технологій, які знаходяться в стані розробки, що і проявляється у формі NBICS-конвергенції, яка є підтвердженням тісного взаємозв'язку всіх наукомістких високих технологій (Hi-Hume і Hi-Tech). Цей зв'язок полягає в тому, що Hi-Tech створює і пропонує, а Hi-Hume чинить таким чином, щоб продукція галузі Hi-Tech увійшла в наше життя цілком і повністю, охопивши всі сфери життєдіяльності. Hi-Tech дозволяє людині маніпулювати власною тілесністю (згадаймо лише активні розробки в євгеніці, генній інженерії та течії трансгуманізму), в той час як Hi-Hume дозволяє «грати» з людською свідомістю, маніпулювати діями. Можна сказати, що Hi-Hume певним чином готують нас до виникнення нового виду людини – постлюдини, а також до впровадження технологій Hi-Tech в повсякденне життя. Адже сучасна людина не готова морально і психологічно до шквалу експоненціального зростання технологічності сучасного світу; простежуються раціональні етичні бар'єри суспільства, а також економічні та геополітичні бар'єри. Етичні бар'єри реалізуються більшою мірою через законодавчі обмеження.

Президент Академії гуманітарних досліджень Х. Мариносян погоджується з тим, що формується новий технологічний уклад, який «заснований на NBICS-конвергенції, в якій визначним фактором стають когнітивні технології» [5, 25], що призведуть до розвитку нейротехнологій, виникнення інвазивних інтерфейсів та «розумної» техніки, яка буде в змозі самостійно себе розвивати та вдосконалювати, що призведе до зміни соціального устрою і виникнення електронної цивілізації, як ера самостійного, незалежного і безконтрольного з боку людини розвитку техніки, науки та технологій.

Сучасні Hi-Hume і Hi-Tech сприяють зростанню залежності людини від застосування техніки і технологій, що породжує проблему ідентичності людини в сучасному інформаційному суспільстві. Останнім часом все більше дослідників схиляються до думки, що сьогодні в суспільстві діє інший процес, протилежний ідентифікації – це індивідуалізація особистості, що полягає в «звільненні людини від продиктованої, успадкованої та вродженої обумовленості її соціальної ролі ... «індивідуалізація» полягає у перетворенні людської ідентичності з «даності» в «завдання» і в наділенні дійових осіб відповідальністю як за вирішення цього завдання, так і за наслідки (включаючи побічні ефекти) виконання ними їх ролей» [1, 181]. Таким чином сучасний соціум набуває індивідуалізованого характеру. Людина намагається, з одного боку, виділитися із суспільної маси завдяки певним проявам своєї індивідуальності, а, з іншого боку, простежується звичайне відокремлення від суспільства, тенденції до усамітнення та поширення таких явищ як «соціопатія» та «мізантропія». Людина виступає як борець проти сформованих норм і правил, який прагне до підпорядкування своїй волі суспільних процесів і формування своєї власної картини світу, меж поведінки в світі.

З виникненням нових технологій виникли нові ризики і загрози, які вони несуть з собою. У своїй праці «Висока технологія, глибока гуманність» Д. Нейсбіт розкриває зворотний бік Hi-Hume. Ця технологія може не тільки змінювати свідомість людини з метою поширити, привчити і зробити модним продукт Hi-Tech, вона повинна дати людині розуміння того, що не дивлячись на активний прогрес Hi-Tech, людина повинна зберегти свою людяність насамперед. Глибока гуманність – це «вміння прийняти первісну силу життя і смерті ... вміння прийняти те, що своєю величчю набагато перевершує нас самих» [6, 40], тобто прийняти високу технологію як даність, але не чудо, але і в той же час відкинути ту технологію, яка грубо втручається в наше життя. Це вміння цінувати життя таким, яким воно є. Це розуміння того факту, що технологія є невід'ємною частиною еволюції культури, це частина нашої творчості, мрії, прагнення поліпшити все навколо; прийняття того факту, що технологія позитивно впливає лише тоді, коли підтримує і покращує буденне життя, а негативно впливає, коли спотворює соціальну реальність і відчужує людину від неї. Зрештою, це вміння залишатися людяним і бути вірним своїм принципам, ідеалам і загальнолюдським цінностям в епоху панування високих технологій. Але в той же час відбувається зміна цінностей сучасної людини, зміщення їх в бік задоволення власних потреб, дегуманізація та гомогенізація культури. Так, в сучасній техногенній цивілізації «в якості ціннісного пріоритету утверджується ідеал вільної індивідуальності, автономної особистості, яка може долучатися до різноманітних соціальних спільнот і має рівні з іншими права» [9, 15]. Але в той же час визнається влада над людиною та влада над об'єктами як основний ціннісний пріоритет. Маніпулювання стає звичною справою і виходить на високий рівень своєї майстерності. Власне, маніпулювання може

проявлятися в різних видах, зокрема маніпулювання масовою та індивідуальною свідомістю, правами та свободами особистості, свободою вибору тощо.

А. Ракітов, розглядаючи місце і сутність людини в оцифрованому світі, приходить до висновку, що сучасний світ нагадує той, який висвітлений в романі Дж. Оруелла «1984» як авторитарний та тоталітарний, в якому жителі знаходяться під постійним контролем «всевидячого ока», яке стежить за кожним, аналізує висловлювання і приймає відповідні заходи [7, 35]. Чому А. Ракітов пов'язує світ, висвітлений Дж. Оруеллом, із сьогоденням? Відповідь полягає в тому, що сучасні технології носять амбівалентний характер; поруч із великою кількістю переваг впровадження високих наукомістких технологій в повсякденне життя (доступ до великої кількості і різної якості інформації; можливість комунікації; сучасні ґаджети тощо), існує і найбільший недолік, зокрема інформаційно-комунікаційних технологій, – можливість контролю. З цього приводу А. Ракітов зазначає, що «тотальний контроль, який здійснюється за допомогою сучасних цифрових ІКТ, може вкрай негативно вплинути на інтелектуальні, етичні та ділові характеристики будь-якої людини. Він міг би чинити сильний депресуючий психічний вплив і деформувати нормальне людське мислення «усередненої» людини, зробивши її вкрай пасивною, не здатною приймати навіть найпростіші побутові рішення, дезорієнтувати в соціальному і природному середовищі, зробити некомунікабельною і в підсумку, в разі тривалого часового інтервалу такого «цифрового контролю», підірвати самі засади суспільства» [7, 36]. Вказаний контроль стосується як продукування, розповсюдження, зберігання інформації і знань, так і аспекту чипізації. В одній із доповідей директор департаменту взаємодії науки, технологій та суспільства Московського технологічного інституту Петро Левич відмітив, що «свобода не суперечить технічному прогресу. Якщо людина боїться впроваджувати в себе чіп, тому що так її простіше «відключити» від системи – це не проблема чіпу, це проблема політичної системи, яка дає зрозуміти, що може це зробити». А отже постає питання – чи є все ж таки технології етично нейтральними і чи не є активне сприяння експоненціальному їх розвитку спеціально спрямованим на встановлення світового тотального контролю? Знаходженням відповіді на ці питання займається багато філософів, соціологів, вчених.

Останнім часом в науковому дискурсі все частіше набуває поширення таке визначення сучасності, як необхідність «стійкого розвитку», а отже, і «стійкого суспільства». Ф. Капра досить доцільно пояснив сутність «стійкого суспільства», як суспільства, «що задовольняє свої потреби, не принижуючи перспектив наступних поколінь» [3, 20]. М. Фомін, визначаючи необхідність стійкого та безпечного розвитку суспільства, визначає необхідність в якісній модернізації (новій реіндустріалізації) та екологізації промисловості [10, 143]. Адже все частіше наукове співтовариство починає говорити про гомогенність,

знелюдненість, антиантропологічність культури та гібридизацію антропосфери. Людина постає «творцем» природи, єдиним суб'єктом історії та господарем власної долі. Постнекласична наука, розвиваючись значними темпами, «породжує штучну людину та штучний світ в цілому, моделює перспективи людства і зі всією можливою достовірністю описує «світле» майбутнє електронної цивілізації» [5, 28]. Але чи буде це майбутнє таким «світлим», яким воно вбачається творцям технологій? Чи можливо лише сліпо слідувати технологічному оптимізму? Образ технологічного майбутнього певним чином можна зпрогнозувати, але основне питання в тому, які цінності ми закладемо в наше життя з приходом нових технологій та у взаємодію з ними. Пошук відповіді та ці та інші питання знаходиться в центрі сучасного наукового дискурсу.

Висновки і пропозиції. Сучасне суспільство характеризується нестійкістю, нелінійністю свого розвитку, певною мірою ризикогенністю. Експоненційний розвиток високих наукомістких технологій призводить до появи нового технологічного укладу, а також зміни соціального устрою суспільства, а отже і до експоненційного сприйняття і звикання до технологій, їх провадження в повсякденне життя людини. Питання лише в тому – якої забарвленості набудуть ці технології? Це, в першу чергу, залежить від тих цінностей, які ми підтримуємо і пропагуємо. В сучасних умовах розвитку цивілізації спостерігається трансформація загальнолюдських цінностей та тенденція до виникнення нових цінностей техногенної цивілізації. Але, на нашу думку, важливі не стільки цілі та ідеали, скільки методи, які ми використовуємо для досягнення своєї мети. Мораль ідеалів призводить до тоталітаризму, мораль методів – до гуманізму. Звертаючись до категоричного імперативу І. Канта, застосовуючи принципи біоетики, приходимо до висновку, що досить важливим є те, яким цінностям ми слідуємо і які методи ми використовуємо вже сьогодні для побудови майбутнього.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман : [пер. с англ.] / Под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2002. – 390 с.

2. Буданов В. Г. Новый цифровой жизненный техноуклад – перспективы и риски трансформаций антропосферы / В. Г. Буданов // Философские науки. – 2016. – № 6. – С. 47–55.

3. Капра Ф. Паутина жизни. Новое научное понимание живых систем / Ф. Капра : [пер. с англ.] / Под ред. В. Г. Трилиса. – К. : «София»; М. : ИД «София», 2003. – 336 с.

4. Мареева Е.В. От искусственного интеллекта к искусственной душе / Е. В. Мареева // Вопросы философии. – 2014. – № 1. – С. 171–177.

5. Мариносян Х. Э. Электронная цивилизация как глобальная перспектива / Х. Э. Мариносян // Философские науки. – 2016. – № 6. – С. 7–31.

6. Нейсбит Д. Высокая технология, глубокая гуманность: Технологии и наши поиски смысла / Джон Нейсбит при участии Наны Нейсбит и Дугласа Филипса; пер. с англ. А. Н. Анваера. – М. : АСТ: Траюткнига, 2005. – 381, [3] с. – (Philosophy).

7. Ракитов А. И. Человек в оцифрованном мире / А. И. Ракитов. – Философские науки. – 2016. – № 6. – С. 32–46.

8. Сумченко С. В. Сучасна наука: стан та перспективи розвитку / С. В. Сумченко // Філософія науки: традиції та інновації : Науковий журнал. – № 1-2 (13-14). – Суми : Видавництво СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2016. – С. 12–21.

9. Степин В.С. Перелом в цивилизационном развитии. Точки роста новых ценностей / В.С. Степин // Глобальное будущее 2045. Конвергентные технологии (НБИКС) и трансгуманистическая эволюция / Под ред. проф. Д.И. Дубровского. – М. : ООО «Изд-во МБА», 2013. – С. 10–25.

10. Фомин М. В. Технологии качества жизни и постиндустриальная эпоха / М. В. Фомин // Вопросы философии. – 2016. – № 3. – С. 139–146.

11. Шавель С. А. Дерзание риска: философские и социологические аспекты инноваций / С. А. Шавель // Философские науки. – 2016. – № 7. – С. 109–121.

REFERENCES

1. Bauman Z. Individualizirovannoye obshchestvo / Z. Bauman : [per. s angl.] / Pod red. V. L. Inozemtseva. – M. : Logos, 2002. – 390 s.

2. Budanov V. G. Novyy tsifrovoy zhiznennyy tekhnouklad – perspektivy i riski transformatsiy antroposfery / V. G. Budanov // Filosofskiye nauki. – 2016. – № 6. – S. 47–55.

3. Kapra F. Pautina zhizni. Novoye nauchnoye ponimaniye zhivykh sistem / F. Kapra : [per. s angl.] / Pod red. V. G. Trilisa. – K. : «Sofiya»; M. : ID «Sofiya», 2003. – 336 s.

4. Mareyeva Ye.V. Ot iskusstvennogo intellekta k iskusstvennoy dushe / Ye. V. Mareyeva // Voprosy filosofii. – 2014. – № 1. – S. 171–177.

5. Marinosyan KH. E. Elektronnaya tsivilizatsiya kak global'naya perspektiva / KH. E. Marinosyan // Filosofskiye nauki. – 2016. – № 6. – S. 7–31.

6. Neysbit D. Vysokaya tekhnologiya, glubokaya gumannost': Tekhnologii i nashi poiski smysla / Dzhon Neysbit pri uchastii Nany Neysbit i Duglasa Filipsa; per. s angl. A. N. Anvayera. – M. : AST: Trayutkniga, 2005. – 381, [3] s. – (Philosophy).

7. Rakitov A. I. Chelovek v otsifrovannom mire / A. I. Rakitov. – Filosofskiye nauki. – 2016. – № 6. – S. 32–46.

8. Sumchenko S. V. Suchasna nauka: stan ta perspektivi rozvitku / S. V. Sumchenko // Fílosofíya nauki: traditsíĭ ta ínnovatsíĭ : Naukoviy zhurnal. – № 1-2 (13-14). – Sumi : Vidavnitstvo SumDPU ímení A.S. Makarenka, 2016. – S. 12–21.

9. Stepin V.S. Perelom v tsivilizatsionnom razvitii. Tochki rosta novykh tsennostey / V.S. Stepin // Global'noye budushcheye 2045. Konvergentnyye tekhnologii (NBIKS) i transgumanisticheskaya evolyutsiya / Pod red. prof. D.I. Dubrovskogo. – M. : OOO «Izd-vo MBA», 2013. – S. 10–25.

10. Fomin M. V. Tekhnologii kachestva zhizni i postindustrial'naya epokha / M. V. Fomin // Voprosy filosofii. – 2016. – № 3. – S. 139–146.

11. Shavel' S. A. Derzaniye riska: filosofskiye i sotsiologicheskiye aspekty innovatsiy / S. A. Shavel' // Filosofskiye nauki. – 2016. – № 7. – S. 109–121.

АННОТАЦИЯ

Т.А. Кравченко. Научно-технический прогресс и свобода личности: философско-аксиологический анализ.

В статье раскрывается сущность современного общества, которое характеризуется неустойчивостью, нелинейностью своего развития и рискогенностью. Автором отмечается, что экспоненциальное развитие высоких наукоемких технологий приводит к появлению нового технологического уклада, а также изменению социального строя общества, а, следовательно, и к экспоненциальному восприятию и привыканию к технологиям, их внедрению в повседневную жизнь человека. Акцент сделан на тезисе, что в современных условиях развития цивилизации наблюдается трансформация общечеловеческих ценностей и тенденция к возникновению новых ценностей техногенной цивилизации. Автором акцентируется внимание на вопросе свободы личности, а также важности методов, которые используются для достижения цели в построении образа будущего.

Ключевые слова: *устойчивое общество, свобода личности, свобода выбора, дигитализация, антропосфера, риск, технонаука, постправда.*

SUMMARY

T.O. Kravchenko. Scientific and Technological Progress and Individual Freedom: Philosophical and Axiological Analysis.

The present article dwells upon the essence of modern society, which is characterized by instability, nonlinearity of its development and risk. The author notes that the exponential development of high technology leads to the emergence of a new technological structure and changes in the social structure of society, and, consequently, to the exponential perception and addiction to technology, its introduction to everyday life. The special significance is paid to the current conditions of civilization and the transformation of human values and the tendency to new values of technogenic society. A special accent must be given to the issue of individual freedom and the importance of the methods used to achieve the goal of building the future.

Much attention is paid to the analysis of postnonclassical science, defining its features and ideological orientations. Also the author reveals the essence of the

basic philosophical issues, such as the active development of scientific knowledge, dissemination and implementation of high technologies (Hi-Tech and Hi-Hume) etc. Special attention is paid to the analysis of the main features of electronic civilization, for example, the formation of social communication networks, the empowering of the global Internet, the virtualization of human life, and the processes of informatization, computerization and digitization. The author reveals the positive and negative impacts of high technology for human and society. Much attention is paid to the transformation of the concept of «values» in the context of active expansion of high technologies.

Keywords: *sustainable society, individual freedom, freedom of choice, digitalization, anthroposphere, risk, techno-science, post-truth.*

УДК 629.33.000.141

О.Е. Гончарова
Одесский национальный
политехнический университет

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ СЛОЖНОЙ МАКРОСИСТЕМЫ ТИПА «ВОДИТЕЛЬ–АВТОМОБИЛЬ–СРЕДА» [В–А–С]

В работе впервые акцентируется внимание на методологических решениях увеличения безопасности автомобиля. Несмотря на множество подходов к исследованию сложной макросистемы типа [В–А–С], на сегодняшний день проблема безопасности дорожного движения не решена и остается актуальной. В статье проведен обзор и анализ существующих общенаучных методологических подходов к исследованию сложных объектов и систем: структурного, функционального, комплексного, системного, кибернетического, синергетического, «мышления в сложности». Выявлена основная проблема существующих методологических подходов к исследованию сложной макросистемы типа [В–А–С] – это не учёт того факта, что в нее входят системы разного класса, в терминах постнеклассики – открытые, линейные системы; открытые, нелинейные, человекомерные, самоорганизующиеся системы/среды (В.С. Степин); психомерные (И.В. Ершова-Бабенко). В статье выдвигается гипотеза о необходимости учета степени соответствия/несоответствия систем разного класса, входящих в макросистему [В–А–С], а также применения концептуальной модели психосинергетики «целое в целом» как наиболее адекватной в методологическом аспекте.

Ключевые слова*: методологические подходы к исследованию, постнеклассические подходы, сложная система, макросистема, класс системы, концептуальная модель «целое в целом».*

Постановка проблемы. Цель статьи состоит в актуализации методологической проблемы в исследовании сложной макросистемы типа «водитель–автомобиль–среда» [В–А–С] и попытке обозначить конструктивно-процессуальную составляющую ее решения средствами постнеклассических методологий. Новизна постановки проблемы заключается в методологическом обосновании проблемы изначального не учитывания разнородности систем «человек», «среда», с одной стороны, и «автомобиль», с другой, включенных в единую макросистему «водитель–автомобиль–среда» [В–А–С]. По мнению авторов, игнорирование именно этого методологического аспекта является определяющим источником снижения безопасности и углубления экологической проблемы.

Актуальность исследования. Автомобиль, несомненно, является продуктом техногенной цивилизации, воплощающим ее ценности и идеалы. Идея преобразования мира и подчинения человеком природы нашла выражение не просто в создании сложных технических объектов, а превращении их в самоцель техногенной цивилизации. Поскольку автомобильный транспорт и связанные с ним технологии и виды деятельности являются самыми мощными потребителями энергии, разрушающе воздействующими на биосферу, возникла почва для явно пессимистического отношения к автомобилю и автомобилизации вообще. На сегодняшний день эта ситуация осложняется тем, что количество дорожно-транспортных происшествий (ДТП) увеличивается пропорционально количеству автомобилей. Проблема безопасности дорожного движения остается актуальной для всех стран.

Но в каком направлении в будущем должен развиваться автомобиль, чтобы сохранялись высокие темпы роста качества жизни людей, и не было угрозы уничтожения человека и разрушения окружающей среды? Имеющиеся ответы до сих пор не привели к решению проблемы. Поэтому *решение методологической проблемы с учетом* ***разноклассности систем*** *делает актуальным данное исследование*.

Обзор и анализ общенаучных подходов как методологических принципов познания/исследования сложных объектов/систем.

Всю систему [В–А–С] и отдельные ее элементы можно отнести к классу сложных систем. Эти системы динамичны, так как их параметры изменяются в пространстве и во времени.

На сегодняшний день основными методологическими подходами к исследованию сложных объектов и систем являются: структурный, – функциональный, комплексный, системный (в рамках которого можно выделить три направления: технический подход, антропотехнический и организационный), кибернетический, постнеклассические подходы (синергетический (Г. Хакен, И. Пигожин, В. Курдюмов), макроскопический

подход к исследованию сложных систем (Г. Хакен), концептуальная модель «целое в целом» (И.В. Ершова-Бабенко)).

Проведем анализ вышеназванных методологических подходов для выявления их возможностей в анализе интересующей нас проблемы.

Основная *проблема* всех подходов к исследованию сложной системы «водитель–автомобиль–среда» [В–А–С] заключается в исследовании *отдельных элементов* макросистемы [В–А–С] (т.е. элемента [А], элемента [В], элемента [С]), а нас в данном исследовании интересует то, *как они согласуются* между собой в единстве макросистемы [В–А–С].

Структурный подход предполагает расчленение объекта изучения на части, временное нарушение его целостности, абстрагирование от неё. Он позволяет раскрыть внутреннюю организацию системы. При его использовании каждый элемент системы мысленно «изолируется» от других. Так, в исследовании сложной системы типа [В–А–С] автомобиль, человек-водитель и окружающая среда представляют отдельные элементы, в то время как задача заключается в объяснении их единства.

В рамках **функционального подхода** рассматриваются исключительно внешние аспекты системы. В данном случае на первый план выходят отношения системы как целого с другими, находящимися вне ее объектами, т.е. со средой. Структура системы полагается как «черный ящик».

При рассмотрении поведения системы как некоторого целого не ставится вопрос, является ли эта целостность аддитивным результатом взаимодействия ее частей. Целое при использовании функционального подхода рассматривается как результат взаимодействия системы со средой, как свойство отношения между системой и средой. Вне этого отношения целостного свойства просто нет. Это очень важное замечание, которое позволяет понять сущность функционального подхода как раз в методологическом, философском плане.

Комплексный подход предполагает учитывать при анализе сложных объектов как внутреннюю, так и внешнюю организацию. В нашем случае это – экономические, геополитические, социальные, демографические, экологические и др. При внедрении новой техники не всегда принимаются во внимание показатели эргономичности, что приводит к повышению утомляемости оператора.

Системный подход – методология, позволяющая изучать объекты любой природы как системы: целостного комплекса взаимосвязанных элементов (И.В. Блауберг, В.Н. Садовский, Э.Г. Юдин); совокупности взаимодействующих объектов (Л. фон Берталанфи); совокупности сущностей и отношений (А.Д. Холл, Р. И. Фейджин, поздний Л. фон Берталанфи).

Главная концепция системного подхода состоит в следующем: изучение (познание – анализ) некоторой системы необходимо проводить не только, изучая его части, а и в «обратном» направлении, – определив основные

свойства системы как ЦЕЛОГО, интерпретировать функционирование и развитие ее частей (подсистем) с точки зрения системы в целом. Особенность системного подхода обусловлена тем, что рассмотрение объекта как системы означает рассмотрение его только в определенном отношении, в том отношении, в котором объект выступает как система.

В последние десятилетия XX в. системный подход часто подвергался критике из-за присущего ему детерминизма и нацеленности на выявление жестких причинно-следственных связей.

Трудности, связанные с использованием системного подхода:

- многоуровневый анализ и синтез систем с позиции целостности – «сверху вниз». В то время как человек действует практически всегда прямо противоположно – «снизу вверх»; от анализа частей идет к целому. В результате познаем не систему, а ее отдельные стороны;

- объяснение соотношения рассматриваемой системы с внешними по отношению к ней системами (влияние внешних связей на внутренние; внешней среды на эволюцию системы);

- процессы разрушения целостности – вне поля зрения системного подхода, поскольку он опирается на идею эволюционизма, гарантированность развития;

- логика системного подхода (логика упрощения) противоположна идее эволюции (усложнения).

Наряду с системным подходом на роль интегральной методологии в указанный период претендовала и *кибернетика*, выявляющая общие закономерности процессов управления и передачи информации в различных системах.

Кибернетический подход – исследование системы с помощью выявления прямых и обратных связей, изучения процессов управления, рассмотрения элементов системы как неких «**черных ящиков**» (систем, в которых исследователю доступна лишь их входная и выходная информация, а внутреннее устройство может быть и неизвестно).

В отличие от теории систем кибернетика практикует *информационный* подход к исследованию процессов управления, который выделяет и изучает в объектах исследования различные виды потоков информации, способы их обработки, анализа, преобразования, передачи и т.д. Главная проблема кибернетики – управление большими динамическими системами. Родоначальник этого научного направления Норберт Винер постоянно говорил о системах, живых и неживых, о нелинейности, самовоспроизводящихся машинах, самоорганизующихся системах, человекоподобных машинах, управлении ими [5]. Дальнейшее преобразование кибернетики приводит к возникновению мехатроники, робототехники, информатики, проблем искусственного интеллекта и т. д. Основным объектом кибернетики являются

сложные системы с саморегуляцией, причем не ставится задача описания изменения типа саморегуляции в процессе развития.

Преодолеть недостатки системного подхода и кибернетики как интегральных методологий в определенной мере позволило становление и развитие ***синергетики***. Она изучает сложные системы, способные к самоорганизации, самодвижению от хаоса к порядку, в которых саморегуляция выступает определенным состоянием системы. Поэтому синергетика органично включает в себя кибернетику, но не сводится к ней [6].

В последней трети XX века сложилось три версии или три модели синергетики: модель Г. Хакена (Университет Штутгарта), модель И. Р. Пригожина (Брюссельский свободный университет и американская синергетическая школа), модель российской школы С. П. Курдюмова (НИИ им. М. В. Келдыша, Институт математического моделирования РАН, МГУ). По мнению российского ученого Ю. А. Данилова, «синергетика с ее статусом метанауки изначально была призвана сыграть роль коммуникатора, позволяющего оценить степень общности результатов, моделей и методов отдельных наук, их полезность для других наук и перевести диалект конкретной науки на высокую латынь междисциплинарного общения» [7, 10].

В настоящее время на роль интегральной методологии претендует также *Complexity Science* (на русский язык буквально переводится как «наука сложного» или «наука о сложности»), в русскоязычной литературе именуется также «наукой сложных систем». Указанная методология пытается интегрировать основные достижения и преодолеть недостатки общей теории систем, синергетики, кибернетики, теории динамических систем и компьютерного моделирования.

Синергетический подход. Сложность в объяснении его специфики – он находится в стадии формирования. Каждое новое исследование с применением синергетического подхода – вклад в его разработку.

И.С. Добронравова определяет его как теоретическую реконструкцию самоорганизационных процессов, переинтерпретацию известных ранее явлений как феноменов самоорганизации [8, 7]. Синергетический подход представляет собой моделирование самоорганизационного процесса с использованием понятий и принципов синергетики.

Специфика синергетического подхода в том, что он позволяет раскрыть процесс становления нового, акцентирует внимание не на системах, элементах, структурах, а на взаимодействиях. Если системный подход исходит из первичности устойчивости, порядка и организации, то синергетический – неустойчивости, хаоса и трансформаций, выводящих на устойчивость. Необходимо отталкиваться от понятия «самоорганизация» и условий, благодаря которым она происходит, понятий, через которые описывается.

В самоорганизационном процессе выделяются следующие фазы: «вхождение в хаос» (накопление энтропии, возрастание флуктуаций);

пребывание в хаосе (бифуркация, возникновение согласованных взаимодействий, формирование аттрактора); выход из хаоса (закрепление результатов самоорганизации, обретение новой структуры, целостности). Но когда речь идет о взаимодействии «разнокачественных» целостностей (человек, техника, природа: организм, психика, социокультурная среда), необходимо «упаковать» самоорганизационную модель в концептуальную модель. Она задает характер соотношения элементов, которые представляют собой вложенные друг в друга самоорганизующиеся целостности (целое в целом, сложное в сложном), а внимание сосредотачивается на способах создания связей, возникновении согласованности между разными целостностями.

В постнеклассической науке имеет место ситуация не подмены или замены одного подхода другим, а их кооперации, совместного действия. Вместе с тем, нельзя не видеть отличий между системным и синергетическим подходом, которые позволяют говорить об их относительной автономности.

Основные положения приведены в таблице 1.

Таблица 1 – Различия основных положений системного и синергетического подходов

Системный подход	**Синергетический подход**
многоуровневая система связей Принцип – «чем сложнее, тем точнее» системный анализ системные методы общая теория систем	Принцип самоорганизации сложных, открытых, неустойчивых, нелинейных, самоорганизующихся систем
весь мир состоит из систем	весь мир состоит из взаимодействий
система	сеть, среда, целое
часть-целое	целое в целом, сложное в сложном
элемент	элемент (сложное целое)
структура	структура-процесс
иерархия (вертикаль)	сеть коммуникаций (горизонталь)
эволюционизм (линейность)	нелинейность
устойчивость	неустойчивость
цель	аттрактор

Так, системный подход, генетически связанный с биологией, концентрирует внимание на устойчивых, гомеостатических состояниях развития системы, на возможности поддержания таких состояний. Поэтому, рассматривая систему в развитии, эволюции, он, прежде всего, выявляет основания сохранения ее целостности, стабильного существования.

Синергетика же интересуется процессами переструктурирования, возникающими в результате срабатывания бифуркационных механизмов и руководствуется установкой о постоянности и неизбежности новых изменений. Иными словами, если системный подход исходит из первичности устойчивости, порядка и организации, то синергетический – неустойчивости, хаоса и трансформаций, выводящих на устойчивость.

Оперируя понятием «сложная система», системный подход идет по пути выделения ее частей и структуры, то есть следует логике упрощения, в то время как задача современной науки – объяснить механизмы возникновения и наращивания сложности. Единицей описания в системном подходе является отдельный элемент системы, который соотносится с ней как «часть» и «целое». В синергетике внимание концентрируется на когерентном взаимодействии, на сетях взаимодействий, в которые включены «части». И в системах, и в сетях появление нового связано с взаимодействиями между элементами. Однако в системе новое есть проявление целого, содержащее его свойства, в то время как в сети новое не тождественно ей и может обладать свойствами, отличными от породившей его целостности. «Сеть порождает новый смысл иной природы, чем сами взаимодействующие акторы» [9, 159]. За результат работы «отвечают» не отдельные элементы системы, а их коллективные взаимодействия – согласованность, синхронизация, когерентность». Это позволяет говорить о различной топологии системы и сети: система иерархична, в ней доминируют вертикальные связи, элементы достаточно жестко встроены в структуру. Сеть строится из преимущественно неиерархичных, горизонтальных образований.

Добавим, что синергетика не отказывается от понятия системы, но оперирует им скорее как результатом самоорганизации, указывая на то, что уже возникло. Понятие же сети скорее имеет отношение к процессу становления, к тому, что только может возникнуть. Развитие, таким образом, сопровождается переходом сетей в системы и наоборот. Синергетический подход, делая акцент на становлении, вместе с тем, позволяет обнаружить «ростки» устойчивости в переходных периодах эволюции сложных систем. Процесс становления новой целостности можно считать действительно необратимым, если возникшее новое качество обретает устойчивость, возможность воспроизводства. «Необратимость, связанная не только с появлением, но и с удержанием нового, хотя и предполагает в качестве своего условия неустойчивое поведение исходной среды, с необходимостью требует устойчивости вновь сформировавшихся систем» [10, 63]. Тем самым, синергетический подход позволяет исследовать не только возникновение нового, но и выявить устойчивые результаты самоорганизации, что сближает его с системным подходом. При этом следует отметить, что в анализе становления он позволяет удерживать в поле зрения процессы, имеющие место как на микро- так и на макроуровне становящейся целостности, по-

новому решая проблему соотношения части и целого, раскрывая их роль в эволюции сложной системы.

Современный этап развития научных знаний, который акад. В.С. Степин назвал **постнеклассическим,** предлагает новые подходы в решении актуальных проблем в исследовании сложных систем, которые невозможно решить без комплексного использования знаний различных научных дисциплин, **без учета места и роли человека в исследуемых системах**. Ее главная тенденция – *междисциплинарность*, которая означает, прежде всего, кооперацию различных научных областей, циркуляцию общих понятий для понимания некоторого явления, а главный принцип – *принцип самоорганизации*.

В постнеклассической науке утверждается парадигма целостности, согласно которой мироздание, биосфера, ноосфера, общество, человек и т.д. представляют собой единое целое. Проявлением этой целостности является то, что **человек находится не вне изучаемого объекта, а внутри него, он лишь часть, познающая целое.** И, как следствие такого подхода, мы наблюдаем сближение естественных и общественных наук, при котором идеи и принципы современного естествознания все шире внедряются в гуманитарные науки, причем имеет место и обратный процесс. Так, освоение наукой саморазвивающихся «человекоразмерных» систем стирает ранее непреодолимые границы между методологиями естествознания и социального познания. И центром этого слияния, сближения является человек.

Становление постнеклассической науки не приводит к уничтожению методов и познавательных установок классического и неклассического исследования. Они будут продолжать использоваться в соответствующих им познавательных ситуациях, постнеклассическая наука лишь четче определит область их применения [11].

Именно понятие человекоразмерности позволяет учесть человеческий фактор при совершенствовании конструкции автомобиля, что было невозможно в условиях неклассической, а тем более классической науки.

Постнеклассические подходы позволяют рассматривать макросистему «водитель–автомобиль–среда» [В–А–С] как соединение сложной (автомобиль), сложной саморазвивающейся и самоорганизующейся (водитель, среда) систем. По выражению академика В.С. Степина к саморазвивающимся системам относятся «системы современного проектирования, когда берется не только та или иная технико-технологическая система, но еще более сложный развивающийся комплекс: человек – технико-технологическая система плюс экологическая система плюс культурная среда, принимающая новую технологию, и весь этот комплекс рассматривается в развитии» [12, 17].

«Саморазвивающаяся система сохраняет свою открытость, обмен веществом, энергией и информацией с внешней средой. Но характер этой открытости меняется со сменой типа самоорганизации, адаптирующей систему к окружающей среде. Изменения же типа самоорганизации – это качественные

трансформации системы. Они предполагают фазовые переходы. На этих этапах прежняя организованность нарушается, рвутся внутренние связи системы, и она вступает в полосу динамического хаоса.

На этапах фазовых переходов имеется спектр возможных направлений развития системы. В некоторых из них возможно упрощение системы, её разрушение и гибель в качестве сложной самоорганизации». [11, 251].

Постнеклассический этап развития науки позволяет учесть разномерность и разноклассность систем, входящих в макросистему [*B–A–C*], т. к. существует изначальная несовместимость систем: автомобиля как линейной системы, для которой характерна дихотомия «часть–целое» и человека, среды как открытых, нелинейных, самоорганизующихся сред, для которых характерна концептуальная модель «целое в целом». Именно учет этого фактора позволит разработать новое направление исследования в рамках философии науки – **методология создания модели нетравматичного соединения без объединения разноклассных систем в единую макромодель с мегауправлением.** Основная идея – учет показателя критической разности между человекомерной и/или психомерной макросистемой и системой передвижения в данном случае автомобилем, учет принципиального различия систем, входящих в макросистему [B–A–C].

Постнеклассические подходы позволяют также обозначить мега-уровень – 4-ю среду как соединение трех систем: [B], [A], [C]. Мы считаем, что мега-уровень можно рассматривать как самостоятельную целостную систему, образуемую взаимодействием разноклассных систем и степенью их активности, ведущую к подвижности проявления характеристик управляющего параметра [3], что до сих пор никем не рассматривалось и не учитывалось. То целое, у которого проявились характеристики управляющего параметра, управляет составляющими его другими целыми.

Нами предлагается использовать постнеклассическую концептуальную модель «нелинейное целое в нелинейном целом» проф. И.В. Ершовой-Бабенко [2], в которой как нелинейные целые и их сочетания, так и гиперсистема могут становиться и становятся мега-уровнем, выполняющим функцию управляющего параметра, сверхмедленных переменных по Г. Хакену. В работе [2] введено понятие «плавающий» режим управляющего параметра, чтобы подчеркнуть, что очевидность этого параметра, его «ощутимость» не являются непрерывно фиксируемыми, хотя они и могут быть обнаружены при изменении масштабности рассмотрения, выходе на адекватную ему масштабность.

Именно изначальная несовместимость систем «человек», «среда», с одной стороны, и «автомобиль, с другой, в рамках одной макросистемы из-за принадлежности к принципиально разным классам систем (человек, среда – открытые нелинейные самоорганизующиеся диссипативные, автомобиль – закрыто-открытая), является определяющим источником снижения безопасности (увеличения смертности водителей независимо от уровня

экономического развития страны) и углубления экологической проблемы (разрушение автомобилей, а свалки – среды, человека).

Концепция «целое в целом» или «среда в среде» позволит учесть человекомерность макросистемы [В–А–С] и рассматривать эту мерность как управляющий параметр (УП). Под УП в синергетике Г. Хакена подразумеваются сверхмедленные «вечные» переменные, мегауровень, вышележащий над макроуровнем. Они выполняют роль параметров порядка для макроуровня. Плавно меняя УП, можно менять системы нижележащих уровней. Концепция «целое в целом» позволит учесть имеющуюся степень их неадекватности и возможную степень адекватности, которую можно получить в конструкции автомобиля.

Степень адекватности/неадекватности или согласования/рассогласования классности систем, входящих в макросистему [*В–А–С*] становится критерием оценки критической разности/критического порога адекватности, а, следовательно, безопасности / травматичности и ресурсосбережения.

Вывод. Применяя постнеклассические подходы в совершенствовании автомобиля можно весьма обоснованно наметить основные направления и программу/путь гармонизации разноклассных систем при соединении их в единую макросистему. Это макро- и мегамоделирование в представлении привычной системы «водитель–автомобиль–среда» [В–А–С] с современных научных позиций, необходимость ее исследования как специфической макросистемы (с учетом разноклассности систем в нее входящих) в русле постнеклассики и человекомерности [3;4], раскрытие специфичности ее целостности через мировоззренческую позицию и концептуальную модель «целое в целом» [2].

ЛИТЕРАТУРА

1. Ершова-Бабенко И. В. Психосинергетика. Монография / Ирина Викторовна Ершова-Бабенко. – Херсон: «Гринь С.В.», 2015. – 432с.

2. Ершова-Бабенко И. В. Психосинергетические стратегии человеческой деятельности. (Концептуальная модель). Монография / Ирина Викторовна Ершова-Бабенко. – В.: NOVA KNYHA, 2005. – 360с.

3. Ершова-Бабенко И. В. Место психосинергетики в постнеклассике / И. В. Ершова-Бабенко // Постнеклассика: философия, наука, культура. Коллективная монография; [отв. ред. Л. П. Киященко и В. С. Степин]. – СПб.: Издательский дом «Міръ», 2009 – С. 460 – 488.

4. Гончарова О. Е. Методология психосинергетики в постнеклассическом исследовании эргатических транспортных систем / Ершова-Бабенко И.В., Гончарова О.Е. // Материалы третьей Всероссийской научной конференции «Системы и модели: границы интерпретаций». – Томск, ТГПУ, 14-16 февраля 2010. – С. 118–122.

5. Винер Н. Кибернетика, или управление и связь в животном и машине / Н. Винер. – 2-е изд. – М.: наука, 1983. – 340 с.

6. Синергетика: перспективы, проблемы, трудности (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 2006. – № 9. – С. 3–33.

7. Данилов Ю. А. Роль и место синергетики в современной науке // Онтология и эпистемология синергетики. М.: ИФ РАН, 1997. С. 5-11.

8. Добронравова И.С. Причинность и целостность в синергетических образах мира / И.С. Добронравова // Практична філософія. – №1(7). – 2003. – С. 6 – 10.

9. Кочубей Н.В. Синергетические концепты и нелинейные контексты: монография / Н.В. Кочубей. – Сумы: Университетская книга, 2009. – 236 с.

10. Добронравова И.С. Синергетика: становление нелинейного мышления / И.С. Добронравова. – К.: Лыбидь, 1990. – 147 с.

11. Степин В. С. Классика, неклассика, постнеклассика: критерии различения / В. С. Степин // Постнеклассика: философия, наука, культура: Коллективная монография; [отв. ред. Л. П. Киященко и В. С. Степин]. – СПб.: Издательский дом «Міръ», 2009. – С. 249 – 295.

12. Степин В. С. Научное познание и ценности техногенной цивилизации / В.С. Степин // «Вопросы философии». – № 10. – 1989. – С. 3 – 18.

REFERENCES

1. Yershova-Babenko I. V. Psikhosinergetika. Monografiya / Irina Viktorovna Yershova-Babenko. – Kherson: «Grin' S.V.», 2015. – 432 s.

2. Yershova-Babenko I. V. Psikhosinergeticheskiye strategii chelovecheskoy deyatel'nosti. (Kontseptual'naya model'). Monografiya / Irina Viktorovna Yershova-Babenko. – V.: NOVA KNYHA, 2005. – 360 s.

3. Yershova-Babenko I. V. Mesto psikhosinergetiki v postneklassike / I. V. Yershova-Babenko // Postneklassika: filosofiya, nauka, kul'tura. Kollektivnaya monografiya; [otv. red. L. P. Kiyashchenko i V. S. Stepin]. – SPb.: Izdatel'skiy dom «Mír"», 2009 – S. 460 – 488.

4. Goncharova O. Ye. Metodologiya psikhosinergetiki v postneklassicheskom issledovanii ergaticheskikh transportnykh sistem / Yershova-Babenko I.V., Goncharova O.Ye. // Materialy tret'yey Vserossiyskoy nauchnoy konferentsii «Sistemy i modeli: granitsy interpretatsiy». – Tomsk, TGPU, 14-16 fevralya 2010. – S. 118–122.

5. Viner N. Kibernetika, ili upravleniye i svyaz' v zhivotnom i mashine / N. Viner. – 2-ye izd. – M.: nauka, 1983. – 340 s.

6. Sinergetika: perspektivy, problemy, trudnosti (materialy «kruglogo stola») // Voprosy filosofii. – 2006. – № 9. – S. 3–33.

7. Danilov YU. A. Rol' i mesto sinergetiki v sovremennoy nauke // Ontologiya i epistemologiya sinergetiki. M.: IF RAN, 1997. S. 5–11.

8. Dobronravova I.S. Prichinnost' i tselostnost' v sinergeticheskikh obrazakh mira / I.S. Dobronravova // Praktichna fílosofíya. – №1(7). – 2003. – S. 6 – 10.

9. Kochubey N.V. Sinergeticheskiye kontsepty i nelineynyye konteksty: monografiya / N.V. Kochubey. – Sumy: Universitetskaya kniga, 2009. – 236 s.

10. Dobronravova I.S. Sinergetika: stanovleniye nelineynogo myshleniya / I.S. Dobronravova. – K.: Lybid', 1990. – 147 s.

11. Stepin V. S. Klassika, neklassika, postneklassika: kriterii razlicheniya / V. S. Stepin // Postneklassika: filosofiya, nauka, kul'tura: Kollektivnaya monografiya; [otv. red. L. P. Kiyashchenko i V. S. Stepin]. – SPb.: Izdatel'skiy dom «Mír"», 2009. – S. 249 – 295.

12. Stepin V. S. Nauchnoye poznaniye i tsennosti tekhnogennoy tsivilizatsii / V.S. Stepin // «Voprosy filosofii». – № 10. – 1989. – S. 3 – 18.

РЕЗЮМЕ

О.Є. Гончарова. Методологічні підходи до дослідження складної макросистеми типу «водій–автомобіль–середовище» [В–А–С].

В роботі вперше акцентується увага на методологічних рішеннях збільшення безпеки автомобіля. Незважаючи на безліч підходів до дослідження складної макросистеми типу [В–А–С], на сьогоднішній день проблема безпеки дорожнього руху не вирішена і залишається актуальною. У статті проведено огляд та аналіз існуючих загальнонаукових методологічних підходів до дослідження складних об'єктів і систем: структурного, функціонального, комплексного, системного, кібернетичного, синергетичного, «мислення в складності». Виявлено основна проблема існуючих методологічних підходів до дослідження складної макросистеми типу [В–А–С] – це не врахування того факту, що в неї входять системи різного класу, в термінах постнеклассікі – відкриті, лінійні системи; відкриті, нелінійні, человекомерние, самоорганізуються/середовища (В.С. Стьопін); псіхомерние (І.В. Єршова-Бабенко). У статті висувається гіпотеза про необхідність врахування ступеня відповідності/невідповідності систем різного класу, що входять в макросистему [В–А–С], а також застосування концептуальної моделі псіхосінергетікі «ціле в цілому» як найбільш адекватної в методологічному аспекті.

Ключові слова: *методологічні підходи до дослідження, постнекласичні підходи, складна система, макросистема, клас системи, концептуальна модель «ціле в цілому».*

SUMMARY

O.E. Goncharova Methodological approaches to the study of a complex macrosystem such as «driver–car–environment» [D–C–E].

For the first time attention is focused on methodological solutions for increasing the safety of a car. Despite many approaches to the study of a complex macrosystem

such as [D–C–E], to date, the problem of road safety is not solved and remains relevant. The article reviews and analyzes existing general scientific methodological approaches to the study of complex objects and systems: structural, functional, complex, systemic, cybernetic, synergetic, «thinking in complexity». The main problem of existing methodological approaches to the study of a complex macrosystem of the type [D–C–E]is revealed – this does not take into account the fact that it includes systems of different classes, in terms of post-nonclassics – open, linear systems; Open, non-linear, human-dimensional, self-organizing systems/environments (V.S. Stepin); Psychometric (I.V. Ershova-Babenko). The hypothesis about the necessity to take into account the degree of correspondence/inconsistency of systems of different classes entering into the macrosystem [D–C–E] is put forward in the article, and also the application of the conceptual model of psychosynergetics «the whole in a whole» as the most adequate in the methodological aspect.

Keywords: *methodological approaches to research, post-nonclassical approaches, complex system, macrosystem, system's class, conceptual model «whole in a whole».*

СУСПІЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ІННОВАЦІЙНА ОСВІТА В УМОВАХ КРОС-КУЛЬТУРНИХ ВЗАЄМОДІЙ

УДК 101.1+378

О.А. Наумкіна
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

ФІЛОСОФІЯ ДЛЯ ДІТЕЙ – ПЕРШИЙ КРОК ФОРМУВАННЯ «ЛЮДИНИ РЕФЛЕКСУЮЧОЇ»

У статті обгрунтовується необхідність запровадження методики програми «Філософія для дітей» у нову українську школу. Використання філософії у школі є надзвичайно важливим у розвитку критичного мислення дитини, а також у формуванні гармонійно розвинутої особистості та відповідального громадянина. Наголошено, що шкільне навчання має розглядатися як важливий етап переходу від спонтанної рефлексії дитини до саморефлексії, на якому закладаються необхідні передумови для формування «людини рефлексуючої». Зроблений акцент на потребі перегляду навчальних планів і програм підготовки майбутніх педагогів з метою успішної імплементація програми «Нова школа України».

Ключові слова: *філософія для дітей, програма «Філософія для дітей», критичне мислення, «людина рефлексуюча».*

Сучасне поняття професіоналізму принципово відрізняється від уявлень недавнього минулого. Із середини 2000-х років на різних рівнях активно обговорюється концепція «Навичок XXI століття» (21-st Century Learning Skills) – тих, які допоможуть людині реалізувати її життєві цілі, побудувати кар'єру, адекватно й ефективно реагувати на нові виклики.

Аналіз світового досвіду і досліджень в цій царині свідчить, що випускникові сучасної вузу, який буде жити і працювати в суспільстві інновацій, невизначеності, потенційних загроз, необхідно володіти, в першу чергу, вмінням критично мислити. На думку професора Мельбурнського університету Патріка Гріффіна – керівника міжнародного наукового проекту з оцінки і викладання навичок та компетенцій XXI століття, – акценти в сучасному світі зміщуються у бік вміння критично мислити, здатності до взаємодії і комунікації, творчого підходу до справи [8].

Професор, доктор бізнес-адміністрування, кандидат технічних наук, декан факультету бізнесу, менеджменту, інформаційних систем і технологій університету Фенікс (мегаполіс Сан-Франциско-Силіконова Долина, Каліфорнія, США) Влад Генін стверджує, що компаніям, які динамічно розвиваються, організаціям і стартапам необхідні фахівці, що відповідають 10-ти вимогам, які

передують оцінці їх професійних інженерних, економічних, технічних знань і навичок. І перша вимога від роботодавців – це талант і навички філософського критичного мислення, аналізу, аргументації та прийняття рішень [3].

За цих обставин роль філософії у навчально-виховному процесі значно зростає. Про значимість і місце філософії в системі сучасної освіти, а також їх визнання на глобальному рівні свідчать результати та висновки масштабного дослідження стану викладання філософії у світі, здійсненого у 2007 році ЮНЕСКО. У соціологічному опитуванні взяли участь респонденти із 126 країн. За матеріалами дослідження було видано книгу «Філософія – школа свободи».

Генеральний директор ЮНЕСКО (на той час) Коіхіро Мацуура зазначає, що викладання філософії є навчанням людини мислити вільно і критично, тому назва книги не є випадковою. Філософія вчить міркувати раціонально, а не просто висловлювати думки. Вона дозволяє розвивати критичний розум, який протистоїть доктринальному мисленню [11, іх]. А його заступник із соціальних та гуманітарних наук П'єр Сане розглядає філософію як стрижневу дисципліну в суспільних і гуманітарних науках, яка знаходить своє місце на перехресті розвитку особистості, оскільки лежить поза одним тільки знанням. Філософія є мистецтвом знання, а також мистецтвом навчання [11, хі].

На XXIII світовому філософському Конгресі, що відбувся в Афінах 2013 року [6, 18], також зазначалося, що філософія може бути використана для розвитку мислення через навчальний план. Мова йшла про необхідність філософського діалогу на різних етапах освітнього процесу, про формування критичного, креативного мислення шляхом розвитку рефлексивної практики, використання, до прикладу, у роботі з дітьми інструменту діалогічного спілкування.

Специфіка філософського знання (вічно проблемний, антидогматичний, плюралістичний характер, рефлексивність, критичність, поєднання пізнавальних, естетичних й етичних аспектів свідомості) якнайкраще дозволяє розвивати критичне творче мислення майбутніх фахівців і підготувати людину, яка здатна рефлексувати у надзвичайно динамічному світі. Філософія розглядається як засіб розвитку теоретичного мислення, як «гімнастика для розуму».

Це означає, що система освіти має переглянути свої стратегічні орієнтири, освітні стандарти, плани й програми підготовки майбутніх фахівців, методології навчання. Тільки в такому випадку в умовах глобальної конкуренції випускник зможе знайти роботу (gainful employment [3]), яка забезпечить його гідне життя і самореалізацію.

На теренах України ця проблема є на часі з огляду на перехід від інформаційної парадигми навчання до рефлексивної, а також процеси модернізації української школи. Сьогодні в експертному середовищі широко обговорюється проект «Нова школа України» [5]. Стратегічна мета нової української школи – це формування цілісної особистості, усебічно розвиненої, здатної до критичного мислення. Ця особистість має бути патріотом з активною

позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами і здатний приймати відповідальні рішення, поважає гідність і права людини, а також інноватором, здатним змінювати навколишній світ, розвивати економіку за принципами сталого розвитку, конкурувати на ринку праці, учитися впродовж життя.

Як бачимо, концептуальні засади «Нової школи України» в цілому відповідають викликам часу та вимогам сучасного ринку праці. Разом з тим поки що не зовсім зрозуміло, який механізм імплементації цього проекту у життя. Насамперед, у контексті нашої статті йдеться про необхідність розвитку таких наскрізних умінь учнів, як критичне мислення, логічний захист позиції тощо.

Наша стурбованість зумовлена тим, що ці навички бажано формувати вже у дітей. А чи готова українська школа, вчитель до цього? Тим більше, що старт роботи початкової школи за новими освітніми стандартами на компетентнісній основі (згідно проекту Закону України «Про освіту») передбачений на 2018 рік.

Так склалося, що більшість з нас зустрічається з філософією тільки у старшій школі (в кращому випадку) та вищих навчальних закладах. Але, на наше велике переконання, філософія має супроводжувати людину і допомагати їй впродовж усього життя: починаючи із школи (можливо, навіть раніше) і закінчуючи університетами третього покоління. Звернення філософії до сенсобуттєвих проблем людини, її можливості у розвитку критичного мислення роблять її викладання вкрай необхідним для формування «людини рефлексуючої».

Ми виходимо з того, що філософія для дітей є першим етапом у формуванні навичок філософського мислення і розглядаємо її як важливий елемент концепції «філософія впродовж усього життя» [див. 4], яка, в свою чергу, є невід'ємною складовою добре відомої концепції «освіта протягом життя», що визначає стратегію розвитку сучасної освіти.

Ключове питання, яке постає на шляху реалізації зазначеної концепції, – це питання про те, коли треба починати знайомити дітей з філософією. Ця тема є дискусійною серед фахівців. Проблема пов'язана, по-перше, з різними підходами до визначення ключових понять: «дитинство» і «дитячий вік». А по-друге, багато дослідників висувають сумніви щодо доцільності викладання філософії у цьому віці, оскільки в такий спосіб ми позбавляємо «юних філософів» дитинства, відкриваючи їм складні, а часом, й достатньо трагічні сторони людського існування.

Проте життя свідчить, що діти починають «філософствувати» дуже рано. Вже у віці 3-5 років вони ставлять філософські запитання: «Чому це так?», «Для чого?», «Як це відбувається?». Вони цікавляться проблемами життя і смерті, дружби і кохання, добра і зла, природи часу, походженням різноманітних речей. Недарма цей вік, який характеризується великою спрагою пізнання світу, психологи визначають як «вік чомусиків», а філософи – «вік спонтанних філософів».

Рефлексія, така необхідна для вміння міркувати, починається саме з природної дитячої допитливості щодо світу і таємниць його улаштування. Великий подив, звідки народжується дух філософствування, – це падіння влади частковостей, коли маленькій людині відкривається перспектива безкінечного цілого, можливість його розуміння. Тому вкрай необхідним в цей період є створення сприятливих умов для підтримки і розвитку дитячої схильності до філософського мислення. Це стосується як батьків, так і вчителів, вихователів освітніх установ. Важливо не втратити цю можливість для розвитку повноцінного філософського мислення у подальшому. На цьому етапі важливо допомогти дитині перевести спонтанну рефлексію у саморефлексію.

Фундаментальною працею в цій царині стала книга професора філософії Колумбійського університету Метью Ліпмана «Відкриття філософії» (1969 р.). Автор стверджує, що діти здатні до абстрактного мислення, а отже, з ними можна і треба займатися логікою і розвивати їх схильність до міркувань. Згодом з'явилася міжнародна стратегія навчання «Філософія для дітей» (Philosophy for Children, абревіатура – P4C). До її створення долучилися Г.Метьюс, Р. Рид, М. Притчард, Е. Шарп та інші.

Мета запропонованої програми – розвиток в учнів «мислення вищого порядку», навчити їх міркувати розумно. Таке мислення має бути критичним, креативним і піклувальним, тобто враховувати інтереси оточуючих людей (critical, creative, caring thinking).

Засадничими її принципами є наступні:

- навчання філософствуванню, а не інформації про філософію;
- проблемна подача філософського знання;
- перетворення класу у співтовариство дослідників і організація уроку за принципом сократичного діалогу;
- надання дітям замість підручників філософськи навантажених повістей [10, 6].

«Філософія для дітей» розрахована на весь час перебування дитини у школі: з початкової до старших класів. Універсальність і цілісність філософії сприяє подоланню фрагментарності та дисциплінарного розмежування шкільних предметів, більш усвідомленому оволодінню знаннями. Це постає особливо актуальним, оскільки реформування української школи передбачає використання в якості базового інтегративного підходу. Зрозуміло, що застосування філософії на різних рівнях шкільної освіти має свою специфіку, яка визначається багатьма чинниками. В контексті нашого дослідження маємо наголосити на необхідності організації наскрізного навчання філософії. Школа має постійно підтримувати інтерес й допитливість дитини і поступово вводити її до сфери теоретичного мислення і осягнення сенсобуттєвих проблем, які постають актуальними для школярів в той чи інший період їхнього життя. Це потребує узгодження планів і програм навчання на відповідних рівнях шкільної

освіти на принципах наступності, міждисциплінарності, цілісності, а також підготовки вчителів, які б оволоділи даною методикою.

На сьогодні програма «Філософія для дітей» пройшла апробацію більш ніж у 80-ти країнах світу і розглядається як ефективний інструмент для розвитку навичок філософського мислення у дітей. Підтвердженням цього є результати досліджень, які здійснювалися у Великобританії, де ця методика стала надзвичайно популярною. Зокрема, у дітей молодшої школи, які мають лише одне заняття на тиждень, успішність із читання й математики зростає на 30% [7], а експериментальні дослідження у Шотландії засвідчили, що у середньому IQ дітей, які вивчали філософію, на 6,5 пунктів вище, ніж у інших[9, 10].

На жаль, українська освіта долучилася до цього процесу нещодавно. Популяризацією і впровадженням програми «Філософія для дітей» в Україні займаються Н. Адаменко, Ю. Кравченко та інші. Дослідниці зазначають, що для підготовки людини розуміючої, креативної, здатної до самопроектування та самореалізації, самостійного вибору на основі ієрархії особистісно-значущих цінностей і смислів необхідно використання засобів Міжнародної освітньої програми «Філософія для дітей» як методики навчання, що розгортає свої смисли в контексті комунікативно-креативної моделі педагогічної діяльності, в центрі якої є розуміння як спосіб освоєння світу, що веде до самоусвідомлення, осмисленого проживання свого буття, життєтворчості, особистісного зростання, набуття внутрішньої свободи [1, 193].

Варто зазначити позитивний досвід МАН України з поширення цієї програми. Йдеться про організацію конференцій, тренінгів для фахівців і педагогів, літніх шкіл для учнівської молоді за безпосередньої участі методиста НЦ «МАНУ», тренера й учасника міжнародних конференцій та воркшопів з програми «Філософія для дітей» Юлії Кравченко.

У серпні 2016 р. у МОН відбувся круглий стіл «Зубрити – не вихід, або як креативність та філософія може змінити навчання у школах» за участю віце-президента міжнародної ради «Філософії для дітей», професора Кйонсанського національного університету (Південна Корея) Джінвана Парка, міністра освіти й науки Лілії Гриневич та фахівців. Міністр в цілому підтримала ідею інтеграції методики «Філософія для дітей» в українську освітню систему, починаючи з початкової школи, і зазначила, що нова українська школа «матиме принципову різницю не тільки в тривалості навчання, але вона буде мати новий зміст, який грунтується на компетентностях, і нові методи викладання, які грунтуються на підходах методики «Філософія для дітей»« [2]. Проте, було наголошено, що це потребує часу і серйозної підготовки з адаптації програми до української школи.

Це актуалізує потребу перегляду навчальних планів і програм підготовки майбутніх педагогів вже сьогодні. І робити це потрібно надзвичайно швидко, щоб імплементація програми «Нова школа України» була забезпечена відповідною ресурсною базою. По-перше, йдеться про запровадження у плани підготовки педагогічних кадрів нових курсів («Критичне мислення», «Філософія

для дітей» тощо), які дозволять їм опанувати новими методами й методиками формування і розвитку критичного креативного мислення дітей. А по-друге, вкрай необхідно активніше залучати вже досвідчених педагогів до знайомства і впровадження методики «Філософія для дітей» у процес навчання.

Отже, світовий досвід свідчить, що використання філософії у школі є доцільним і корисним, насамперед, у розвитку критичного мислення дитини, а також у формуванні гармонійно розвинутої особистості та відповідального громадянина. Шкільне навчання має розглядатися як важливий етап переходу від спонтанної рефлексії дитини до саморефлексії, на якому закладаються необхідні передумови для формування «людини рефлексуючої».

ЛІТЕРАТУРА

1. Адаменко Н., Кравченко Ю. Історія знайомства української педагогічної аудиторії з методикою «Філософія для дітей» / Н. Адаменко, Ю. Кравченко // Філософія освіти. – 2014. – №2(15). – С. 188-195.

2. Гриневич обіцяє «філософські» новації у школі [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2042120-grinevic-obicae-filosofski-novacii-u-skoli.html

3. Наукова доповідь професора Влада Геніна [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.philosophy.kiev.ua/ua/article/214

4. Наумкіна О. А. Філософія впродовж усього життя – вимога часу / О.А. Наумкіна // Філософія науки: традиції та інновації: наук. журнал. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2016. – №1-2 (13-14). – С. 60-71.

5. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konczepcziya.pdf

6. Предборська Ірина. Філософія як запит і спосіб життя: Інформаційно-аналітичний огляд XXIII світового філософського Конгресу / Ірина Предборська // Філософія освіти. – 2013. – №2 (13). – С. 7–23.

7. Тищенко В. Зубрити – не вихід. Як у школах вчитимуть критичному й креативному мисленню [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://life.pravda.com.ua/technology/2016/07/5/214729/

8. Хайрутдинов Динар. «Навыки XXI века»: новая реальность в образовании [Електронний ресурс] – Режим доступу: http: //erazvitie.org/article/navyki_xxi_veka_novaja_realnost

9. Труфанова Е.О. Преподавание философии в мире (обзор исследования ЮНЕСКО «Философия. Школа свободы») / Е. О. Труфанова // Вопросы философии. – 2008. – №10. – С. 3–19.

10. Юлина Н.С. Философия для детей / Н.С. Юлина. – М.: ИФРАН, 1996. – 241 с.

11. Philosophy a School of Freedom. Teaching philosophy and learning to philosophize: Status and prospects. – UNESCO Publishing. – 2007. – 279 c.

REFERENCES

1. Adamenko N., Kravchenko YU. Istoriya znayomstva ukrayins'koyi pedahohichnoyi audytoriyi z metodykoyu «Filosofiya dlya ditey» / N. Adamenko, YU. Kravchenko // Filosofiya osvity. – 2014. – №2(15). – S.188-195.

2. Hrynevych obitsyaye «filosofs'ki» novatsiyi u shkoli [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2042120-grinevic-obicae-filosofski-novacii-u-skoli.html

3. Naukova dopovid' profesora Vlada Henina [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: http://www.philosophy.kiev.ua/ua/article/214

4. Naumkina O. A. Filosofiya vprodovzh us'oho zhyttya – vymoha chasu / O.A. Naumkina // Filosofiya nauky: tradytsiyi ta innovatsiyi: nauk. zhurnal. – Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A.S. Makarenka, 2016. - №1-2 (13-14). – S. 60-71.

5. Nova ukrayins'ka shkola. Kontseptual'ni zasady reformuvannya seredn'oyi shkoly [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konczepcziya.pdf

6. Predbors'ka Iryna. Filosofiya yak zapyt i sposib zhyttya: Informatsiyno-analitychnyy ohlyad KHKHIII svitovoho filosofs'koho Konhresu / Iryna Predbors'ka // Filosofiya osvity. – 2013. - №2 (13). – S. 7-23.

7. Tyshchenko V. Zubryty – ne vykhid. Yak u shkolakh vchytymut' krytychnomu y kreatyvnomu myslennyu [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: http://life.pravda.com.ua/technology/2016/07/5/214729/

8. Khayrutdynov Dynar. «Navyky XXI veka»: novaya real'nost' v obrazovanyy [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: http: //erazvitie.org/article/navyki_xxi_veka_novaja_realnost

9. Trufanova E.O. Prepodavanye fylosofyy v myre (obzor yssledovanyya YUNESKO «Fylosofyya. Shkola svobody») / E. O. Trufanova // Voprosy fylosofyy. – 2008. - №10. – S. 3-19.

10. Yulyna N.S. Fylosofyya dlya detey / N.S. Yulyna. – M.: YFRAN, 1996. – 241 s.

11. Philosophy a School of Freedom. Teaching philosophy and learning to philosophize: Status and prospects. – UNESCO Publishing. – 2007. – 279 s.

АННОТАЦИЯ

Е.А. Наумкина. Философия для детей – первый шаг формирования «человека рефлексирующего».

В статье обосновывается необходимость внедрения методики программы «Философия для детей» в новую украинскую школу. Использование философии в школе является чрезвычайно важным в развитии критического мышления ребенка, а также в формировании

гармонично развитой личности и ответственного гражданина. Отмечается, что школьное обучение должно рассматриваться как важный этап перехода от спонтанной рефлексии ребенка к саморефлексии, на котором закладываются необходимые предпосылки для формирования «человека рефлексирующего». Сделан акцент на необходимости пересмотра учебных планов и программ подготовки будущих педагогов с целью успешной имплементация программы «Новая школа Украины».

Ключевые слова: *философия для детей, программа «Философия для детей», критическое мышление, «человек рефлексирующий».*

SUMMARY

O.A. Naumkina. Philosophy for Children – the first step of forming «a reflexive person».

The article substantiates the necessity of introducing the methodology of the program «Philosophy for Children» into the new Ukrainian school. Using the philosophy at school is extremely important in the development of critical thinking of a child, which is now regarded as a key skill of the XXI century, and in the formation of a harmoniously developed personality and a responsible citizen. Reflection, such a necessary ability to think, begins with children's natural curiosity about the world and its mysteries arrangement. Therefore, at this time it is necessary to create favourable conditions for the support and development of children's inclination to philosophical thinking. This applies to both parents and teachers, teachers of educational institutions. It is important not to miss this opportunity to develop valuable philosophical thinking in the future. Therefore, school education should be seen as an important stage of transition from spontaneous reflection of the child to self-reflection, which laid the necessary prerequisites for the formation of «a reflexive person». The author makes accent on the revision of the curricula and training programs for future teachers for the successful implementation of the program «New School of Ukraine». Firstly, it refers to the introduction of new courses into teacher training plans that allow future teachers to learn new techniques and methods of forming and developing critical thinking of the children. Secondly, it is essential to involve more experienced teachers to explore and implement the methods of «Philosophy for Children» in the learning process.

Keywords: *philosophy for children, the program «Philosophy for Children», critical thinking, «a reflexive person».*

УДК 378.01

О. Ю. Щербина-Яковлева
Сумський державний університет

КОМПЕТЕНЦІЇ ТА КОМПЕТЕНТНОСТІ: ОНОВЛЕННЯ КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТА В ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЯХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті схарактеризовано категорії «компетенції» та «компетентності», що актуалізовані в останні роки у зв'язку з розробленням інноваційних концепцій вищої освіти, орієнтованої на європейські стандарти. Визначено зміст категорії компетенції як сфери фахової діяльності, обмеженої правовими та соціокультурними нормативами. Розкрито зміст категорії компетентностей як продуктивного, з погляду необхідності переходу до формалізованих і стандартизованих технологічних програмних засобів, позначення сукупності очікуваних або отриманих результатів навчання у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: *компетентності, компетенції, інновації в освіті, вища освіта, результати навчання, діагностика результатів навчання.*

У сучасних вимогах до розробки Державних стандартів вищої освіти, освітньо-кваліфікаційних характеристик та іншої документації, пов'язаної з організацією освітнього процесу, прийнято характеризувати результати освіти як компетентності, що набуваються особою у процесі навчання.

У Законі України «Про вищу освіту» міститься вихідне визначення: «…Вища освіта – сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у вищому навчальному закладі (науковій установі) у відповідній галузі знань…»[2]. У свою чергу, поняття компетентності розкрито так: «…Компетентність – динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти» [2, 1].

Перехід до нової «компетентністної» термінології у законодавчій базі організації освітнього процесу обумовлений об'єктивними вимогами: потребою у стандартизації умов навчання у вищих навчальних закладах різних типів; перспективою утворення загальноєвропейського освітнього простору і забезпечення конвертації дипломів; необхідністю уніфікації системи оцінювання якості знань; спрощенням системи розробки установчої документації у процесах запровадження нових напрямів навчання у вищих начальних закладах; запровадженням інформаційних технологій у процеси

управління діяльністю освітніх закладів тощо. Доцільність переходу до нової «компетентністної» термінології обумовлюється ще і намаганням вдосконалити термінологічний апарат менеджменту вищої школи.

На наш погляд, треба зробити декілька уточнень щодо використання окремих термінів, за допомогою яких власне, й розкривається «компетентністна» методика. Саме їх зміст на сьогодні є предметом дискусій у фахівців з менеджменту вищої школи. Суперечки ведуться переважно навколо співвідношення понять «компетенція» та «компетентність».

Більшість суб'єктів усного та письмового мовлення відчувають смисл та значення багатьох слів інтуїтивно, на рівні мовного почуття і не в змозі пояснити, чому саме в тій чи в іншій мовленнєвій ситуації треба використати слово «компетенція», а в іншому випадку – краще «компетентність».

Але саме мовне почуття підказує, що ці два слова мають різні смисли, не є взаємозамінюваними синонімами. Дискутується питання про те, яке з них є більш широким. Тобто або компетентності є складовими компетенцій, або компетенції утворюються як окремі прояви компетентностей.

Носіями смислів кожного слова у розвинутій мові є його формальні складові – корінь, префікс, суфікс, закінчення тощо. Своє походження слово «компетенція» веде із латини, де competentia означає «узгодженість частин, домірність, симетрію; поєднування, зв'язок» [1, 217]. У свою чергу, competentia утворилася з дієслова peto (старатися, намагатися, добиватися, домагатися) та префіксу com, який має значення поєднання людських зусиль, що спрямовані на об'єкт.

У сучасній англійській мові присутній іменник – «competence» – здатність, вміння, компетенція. Слово «competent» є займенником, що означає «компетентний» і походить від «competence».

Цікаво, що слово «компетентність» взагалі не увійшло до тезаурусу укладників «Сучасного тлумачного словника української мови» (2009) обсягом у 100 000 слів. Це видання містіть лише слово «компетенція» з розкриттям двох його значень: «1. Добра обізнаність із чимось. 2. Коло повноважень певної організації, установи або особи» [6, 411]. Тобто слово «компетентність» найбільш кваліфікованими фахівцями з української мови сприйняте як неправильна форма слововживання або русицизм. У цьому випадку воно взагалі не повинно мати ніякого внутрішнього особливого значення, або бути зайвим синонімом слова «компетенція».

Проте два слова «компетенція» та «компетентність» широко вживаються (переважно фахівцями з менеджменту вищої школи) вже протягом десятиліття або й більше поряд одне з одним, набуваючи значення спеціальних термінів. Наприклад, Ю. М. Рашкевич дає такі визначення: «Компетентності – знання, уміння, навички, здатності; інтегральна характеристика особи. Компетенції – сфера відповідальності та прийняття рішень» [5, 26]. Згідно визначенням, прийнятим в сучасних англомовних освітніх проектах (наприклад, проект

TUNING – Tuning Educational Structures in Europe, «Налаштування освітянських структур в Європі»), компетентності являють собою динамічне поєднання знань, розуміння, навичок, умінь та здатностей; розвиток компетентностей є метою освітніх програм; компетентності формуються в різних навчальних дисциплінах і оцінюються на різних етапах [5, 26].

Отже, в українській, а також і в російській мові присутні два дуже подібних за зовнішньою формою і близьких один до одного за значеннями іменника, й ігнорувати цей факт не можна. Але мовне відчуття підказує, що «компетенція» – це фахово-офіціальний, соціальний, соціокультурний феномен, по аналогії з «інстанцією», «організацією», «презентацією». «Компетентність» же наближена до особистості, як її професійна «властивість», «здатність», «розумність», тобто є феноменом переважно психологічним, когнітивним, праксеологічно-діяльнісним тощо. Отже, компетенції фахівців позначаються у посадових інструкціях відповідно законодавчим, соціокультурним вимогам кожної галузі праці професіоналів. Компетентності, які потрібні професіоналу для забезпечення його успішної праці, є результатом його якісної вищої освіти. Відтак ми вважаємо коректним з логічного та мовного погляду таке текстуальне віддзеркалення зв’язків компетенцій та компетентностей: «Формування компетенції викладачів з технологій підготовки бакалаврів за спеціальностями кафедри; розвиток компетентностей в сфері теорії, методології та методики навчання студентів. Поглиблення політичної та громадянської компетенції викладачів; розвиток аналітичних компетентностей у віддзеркаленні сучасної геополітичної ситуації в Україні. Вдосконалення науково-дослідної компетенції; оволодіння викладачами та працівниками компетентностями з користування науковими джерелами, недопущення плагіату».

Зрозуміло, що неправильно було би намагатися імперативно «надати значення» цім словам згідно чиїхось логічних або філософських підходів. Мова – живий культурний організм, який розвивається у мовленні, у письмових текстах, і саме у віддзеркаленні реальних культурних фактів слова набувають нових форм і смислів. Ймовірно, що процес мовної творчості у вітчизняному менеджменті вищої школи обумовлений намаганням фундаментального розгляду проблем, розробки системних уявлень про розвиток знань, вмінь та навичок в освітньому процесі.

Концептуальні засади компетентнісного підходу, що обумовлені сучасними вимогами євроінтеграції системи вищої освіти, детально схарактеризовані Членом Національної команди експертів із реформування вищої освіти України, проректором Національного університету «Львівська політехніка» проф. Ю. М. Рашкевичем [4; 5].

Зміст вищої освіти складається із системи спеціальних (фахових) та загальних компетентностей, що передбачаються при розробці освітніх стандартів та освітніх програм. Згідно Закону України «Про вищу освіту»,

стандарт вищої освіти визначає наявність в освітній програмі переліку компетентностей випускника.

До спеціальних (subject related) відносяться компетентності, які: є специфічними для даної предметної області (галузі / напряму / дисципліни); безпосередньо пов'язані із спеціальними знаннями у предметній області; визначають профіль програми, тобто роблять її індивідуальною, суттєво відмінною від інших програм. До загальних (generic) компетентностей відносяться ті знання, розуміння, навички та здатності, якими студент оволодіває у рамках виконання певної програми навчання, але які мають універсальний характер [5, 34].

У документації, затвердженої QAA (The Quality Assurance Agency for Higher Education, Агенція забезпечення якості вищої освіти Великобританії), усі компетентності розділяються на загальні, інструментальні, системні.

Загальні компетенції, згідно визначенню «Проекту Tuning, 2012» («Tuning Educational Structures in Europe; Налаштування освітянських структур в Європі»), проявляються як різноманітні практичні та комунікативні вміння і навики: розв'язання задач, прийняття рішень, робота в команді, міжособистісні вміння, лідерство, здатність працювати в команді фахівців з різних підрозділів, уміння спілкуватися з непрофесіоналами галузі, увага до відмінностей та впливу культури, уміння працювати в міжнародному контексті, розуміння культур та традицій інших країн, уміння працювати автономно, розробка та менеджмент проекту; ініціативність та дух підприємництва, дотримання етики, забезпечення якості, воля до успіху.

Результати навчання класифікуються в програмах євробакалавра та QAA таким чином: знання з предметної галузі, когнітивні уміння та навички з предметної галузі, практичні навички з предметної галузі, загальні уміння.

В Додатку до диплома, у якому надаються оцінки за вивчення кожної дисципліни, передбаченої освітньо-професійною програмою, дається дещо інша класифікація результатів навчання: знання та розуміння, застосування знань та розумінь, прийняття рішень [5, 36 – 39].

В Україні в останні роки компетентнісний підхід застосований в офіційній документації, пов'язаній з розробкою посадових кваліфікаційних характеристик, інструкцій, інших нормативних документів, призначених для організації та регламентації праці фахівців в державних установах, навчальних закладах, науково-дослідних установах, установах культури тощо. Частіш за все надаються характеристики чотирьох основних видів компетентностей, якими повинен володіти фахівець: професійної, інформаційної, комунікативної та правової.

Визначається, що професійна компетентність складається із здатностей фахової діяльності, що забезпечують ефективність вирішення професійних проблем і типових професійних завдань, які виникають у реальних практичних ситуаціях, і залежить від кваліфікації, загальноприйнятих цінностей моралі та

етики, володіння фаховими технологіями, технологіями професійної діагностики та методами впливу на ситуації, життєвого досвіду, постійного професійного удосконалення та впровадження у практику новітніх ідей, використання наукової літератури та інших джерел інформації для організації фахової роботи у відповідності зі сучасними вимогами.

Інформаційна компетентність проявляється в якості дій фахівця, що забезпечують ефективний пошук, структурування інформації, її адаптацію до особливостей професійних завдань, формулювання фахової проблеми відповідними інформаційно-комунікативними способами, кваліфіковану роботу з різними інформаційними ресурсами, професійними інструментами, готовими програмно-методичними комплексами, що дозволяють проектувати рішення фахових проблем і практичних завдань, використання автоматизованих робочих місць персоналу; регулярну самостійну пізнавальну діяльність, готовність до ведення дистанційної фахової діяльності, використання комп'ютерних і мультимедійних технологій, цифрових ресурсів, ведення документації установи на електронних носіях.

Комунікативна компетентність складається із вмінь та навичок спілкування з клієнтами установи або закладу, здатності до забезпечення ефективного прямого та зворотного зв'язку з ними, контакту з представниками різних вікових, соціальних груп, колегами, здатність до розробки стратегії, тактики і техніки взаємодії з людьми, організацію їхньої спільної діяльності для досягнення певних суспільно значимих цілей; здатність переконувати, стверджувати свою позицію; володіння державною мовою, грамотним усним та писемним діловим мовленням, ораторським мистецтвом, професійним етикетом, а також навичками публічної презентації результатів роботи, вміннями обирати відповідні форми і методи презентації.

Правова компетентність – якість дії працівника, що забезпечує ефективне використання у професійній діяльності законодавчих та інших нормативних документів органів державної влади для вирішення відповідних професійних завдань [3].

Наприклад, головні складові компетентності фахівця з менеджменту соціокультурної діяльності повинні бути достатніми для забезпечення задовільного вирішення професійно важливих предметних завдань, ситуацій проблемного змісту, повної правової орієнтованості та готовності нести відповідальність за свої дії. Кожний молодий фахівець, що розпочинає роботу на новій посаді, отримує «Кваліфікаційну характеристику», яка сприяє його адаптації до праці. Кваліфікаційні характеристики посад працівників сприяють підбору і розстановці кадрів, підвищенню ділової кваліфікації, раціональному розподілу праці, створенню дієвого механізму розмежування функцій, повноважень та відповідальності між працівниками, а також встановленню єдиних підходів у визначенні посадових обов'язків та кваліфікаційних вимог.

Кваліфікаційні характеристики застосовуються як нормативні документи і є основою для розробки посадових інструкцій, що містять перелік посадових обов'язків працівника з урахуванням особливостей організації праці та управління, їх прав, відповідальності та компетентності. Кваліфікаційна характеристика кожної посади має три розділи: «Завдання та обов'язки», «Повинен знати» і «Кваліфікаційні вимоги».

У розділі «Завдання та обов'язки» міститься перелік основних трудових функцій, що можуть бути повністю або частково доручені працівникові, який займає певну посаду з урахуванням технологічної однорідності та взаємозв'язку робіт, що дозволяють забезпечити оптимальну спеціалізацію за посадами керівника, професіонала та фахівця.

У розділі «Повинен знати» містяться основні вимоги, що висуваються до працівника щодо професійних знань, а також знань законодавчих та інших нормативних правових актів, положень, інструкцій та інших документів, які працівник повинен застосовувати при виконанні посадових обов'язків.

У розділі «Кваліфікаційні вимоги» визначено необхідний для виконання посадових обов'язків рівень професійної підготовки працівника, що засвідчується документами про освіту, а також вимоги до стажу роботи.

До провідних фахових компетентностей менеджера з соціокультурної діяльності, згідно з законодавчих вимог щодо кваліфікаційних характеристик професій, відносяться професійна (організаційно-посадова) компетентність, компетентність з охорони праці, спеціалізовані ситуативно-діагностичні, консультативні, правозахисні, профілактичні, організаційно-діяльнісні, соціально-організаційні, соціально-перетворювальні компетентності. До фахових компетентностей менеджера з соціокультурної діяльності вищого рівню кваліфікації (магістра) відносяться також компетентності з організації науково-дослідної діяльності в межах фахової проблематики, культурно-просвітницька, пропагувальна тощо. Загальноосвітні компетентності фахівця складаються з комунікативних (мовна, соціально-комунікативна, інформаційно-технологічна), світоглядних, морально-етичних, громадянсько-політичних, валеологічних вмінь та навичок.

Отже, доцільність переходу до новітнього компетентнісного підходу обумовлена також необхідністю подолання докорінного протиріччя системи вищої освіти: розриву між рівнями та якістю теоретичної та практичної фахової підготовленості випускників. Передбачається, що формалізовано-системне віддзеркалення змісту освіти у її компетентнісних вимірах сприяє запровадженню у навчання сучасних форм самонавчання, самоконтролю якості, самооцінювання тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. Ок. 50 000 слов. Изд. 2-е. / И.Х. Дворецкий. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с.

2. Закон України «Про вищу освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37 – 38, ст. 2004).

3. Про затвердження кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів. – Наказ МОН України № 665 від 01.06.2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/other/37302/

4. Рашкевич Ю. М. Компетентнісний підхід в побудові навчальних програм / Ю. М. Рашкевич. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.tempus.org.ua/uk/korysna-informacija/prezentaciji/781-rashkevych-competence-approach-20-09-2012/download.html

5. Рашкевич Ю. М. Матеріали Національної команди експертів з реформування вищої освіти, проекту ЄС «НЕО в Україні» (Презентація) / Ю. М. Рашкевич. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://erasmusplus.org.ua/korysna-informatsiia/korysni-materialy/category/3-materialy-natsionalnoi-komandy-:prezentatsiia-yu-rashkevycha-osvitni-standarty-i-osvitni-prohramy-20-21-10-2015

6. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / За заг. ред В. В. Дубчинського. – Х.: ВД «ШКОЛА», 2009. – 1008 с.

REFERENCES

1. Dvoretskiy I.Kh. Latinsko-russkiy slovar'. Ok. 50 000 slov. Izd. 2-e. / I. Kh. Dvoretskiy. – M.: Russkiy yazyk, 1976. – 1096 s.

2. Zakon Ukraïni «Pro vishchu osvitu» (Vidomosti Verkhovnoï Radi (VVR), 2014, № 37 – 38, st. 2004).

3. Pro zatverdzhennya kvalifikatsiynikh kharakteristik profesiy (posad) pedagogichnikh ta naukovo-pedagogichnikh pratsivnikiv navchal'nikh zakladiv. – Nakaz MON Ukraïni № 665 vid 01.06.2013. – [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://osvita.ua/legislation/other/37302/

4. Rashkevich Yu. M. Kompetentnisniy pidkhid v pobudovi navchal'nikh program / Yu. M. Rashkevich. – [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: https://www.tempus.org.ua/uk/korysna-informacija/prezentaciji/781-rashkevych-competence-approach-20-09-2012/download.html

5. Rashkevich Yu. M. Materiali Natsional'noï komandi ekspertiv z reformuvannya vishchoï osviti, proektu ЄS «NEO v Ukraïni» (Prezentatsiya) / Yu. M. Rashkevich. – [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: https://erasmusplus.org.ua/korysna-informatsiia/korysni-materialy/category/3-materialy-natsionalnoi-komandy-:prezentatsiia-yu-rashkevycha-osvitni-standarty-i-osvitni-prohramy-20-21-10-2015

6. Suchasniy tlumachniy slovnik ukraïns'koï movi: 100 000 sliv / Za zag. red V. V. Dubchins'kogo. – Kh.: VD «ShKOLA», 2009. – 1008 s.

АННОТАЦИЯ

Е.Е. Щербина-Яковлева. **Компетенции и компетентности: обновление категориального аппарата инновационых технологиях в высшем образовании.**

В статье характеризуется содержание категорий «компетенции» и «компетентности», актуализированных в связи с современным развитием инновационных технологий обучения в высшей школе, ориентированных на европейские стандарты. Определяется содержание категории компетенции как сферы профессиональной деятельности, ограниченной правовими и социокультурными ноормативами. Раскрывается смысл категории компетентностей как обозначения ожидаемой или достигнутой совокупности результатов обучения в высшем учебном заведении.

Ключевые слова: *компетентности, компетенции, инновации в высшем образовании, высшее образвание, технологии обучения.*

SUMMARY

E.E. Scherbina-Yakovleva. Competences and competencies: updating the categorical apparatus of innovative technologies in higher education.

The article reveals the content of the categories «competationes» and «competence» are actualized in connection with contemporary development of innovative technologies of training in higher school, oriented on the European standards. Defines the content category competationes as the areas of professional activities, limited legal and sociocultural normative. Reveals the meaning of competencies as designations expected or achieved set of learning outcomes in higher education. The transition to the new «competency» terms in the legal framework of the organization of the educational process caused by objective requirements, the need for standardization of the learning environment in higher educational institutions of various types; the prospect of formation of common European educational space and ensuring conversion diplomas; the need to unify the system of quality assessment of knowledge; simplification of system design documentation constituent in the process of introducing new areas of study in higher educational institutions; the introduction of information technology in management of educational institutions. The feasibility of the transition to the new «competency» terminology is driven by her efforts to improve the terminology of management of higher education. The feasibility of transition to modern competence approach is also due to the need to overcome the fundamental contradictions of the system of higher education: imbalances and the quality of theoretical and practical vocational training graduates.

Keywords: *competationes, competence, innovation in higher education, higher educations, learning technologies.*

УДК 101.8+ 17.022+37.011.32+364.446

Т.В. Кірик
Київський медичний університет
Української асоціації народної медицини

ПРО ТЕНДЕНЦІЮ УПРОВАДЖЕННЯ НОВИХ ТЕРМІНІВ У КУРСИ З ФІЛОСОФІЇ ТА ІНШИХ ДИСЦИПЛІН

У центрі статті аналіз пропозиції використання у філософії освіти та в усій освітній сфері нових термінів, що формують ноолексикон. Вказано на еволюцію змісту терміну «ноогуманізм» з часів Античності. Досліджено вивчення ноолексикону у працях наших попередників, зокрема, пропозиції термінів ноонет, ноотехнології, які необхідні для побудови ноосуспільства та реалізації реальної моделі ноосфери. Саме це може полегшити використання принципів ноогуманізму в освіті і культурі майбутнього суспільства.

***Ключові слова**: прогрес, вища освіта, ноосфера, ноолексикон, ноологізми, ноогуманізм, ноотехнології, ноорозвиток, ноосуспільство.*

Актуальність. Свого часу сектор вищої освіти виник у відповідь на потребу успішного управління порівняно великими для своєї епохи державними утворами, які мали освітні структури нижчого рівня, призначені для підготовки значної кількості грамотних писців і переписувачів, адже у той час єдиним способом фіксації і збереження важливої інформації було ручне нанесення знаків і малюнків на папірус, вичинену шкіру чи папір. Друга половина ХХ ст. принесла нам радикальні зміни в інформаційній сфері, які вже вивели на стадію малокорисності вміння багато і швидко записувати, надали можливість безперервного спілкування з будь-якою особою на іншому континенті, наближаючи нас не тільки до стадії доступності більшості накопиченої людством інформації, а й до зберігання її основної частини в невеликих індивідуальних пристроях з незугарною назвою «гаджети». Старше покоління викладачів вищих шкіл України формувалося в умовах писемної культури та домінування бібліотек, а молодь вже має з собою цілі бібліотеки і готова до збільшення, швидкості і обсягів потоків інформації.

У щоденній діяльності медичних та інших вищих шкіл викладачі і студенти змушені взаємодіяти в швидкозмінних умовах зовнішнього інформаційного середовища, в якому матеріальні засоби і відповідний лексикон для його обслуговування зростає безперервно і зазвичай непередбачувано. Студенти вже не можуть обходитися без Інтернету з його усе більшими можливостями, а навчальний процес побудований на старих правилах і нормативах писемної ери. У статтях з методики вищої освіти звучить постійний рефрен – необхідно удосконалити і змінити навчальний процес з метою успішного включення Інтернету та мереж в процес формування компетентності в майбутніх лікарів,

правників, інженерів чи молодих фахівців з біотехнологій. Зі сфери дослідження головного мозку йдуть повідомлення про нові відкриття, прогнози поєднання структур головного мозку з е-інформаційними засобами (комп'ютерними та іншими) не тільки для надання зору сліпим особам, а й для мало не миттєвого запису в голову всієї інформації, яку накопичило людство.

Можливо, що саме так і станеться ще до середини XXI ст., але завданням автора і його колег лишається спілкування зі студентами в тих умовах, які існують саме зараз, демонстрація їм зразків фахової діяльності та попередження про ті можливі умови, з якими вони зустрінуться в майбутньому під час своєї праці через кілька чи й багато років. Для виконання цього завдання критично важливо знати і використовувати якомога новіший лексикон, бути обізнаним не тільки в термінах з класичних розділів філософії чи іншої науки, а й в інноваціях та найбільш перспективних для майбутнього використання поняттях. На наш погляд, у працях наших колег-філософів тема «нова термінологія» не належить до пріоритетних, хоч і заслуговує на поглиблене вивчення з одночасним аналізом його майбутнього використання.

Мета нашої статті – дослідження тієї частини нових лексичних понять і концептуальних термінів, які можуть бути успішно використані в діяльності вищої школи України, оскільки мають підвищений креативний потенціал і високу ефективність під час аналізу і пояснення світових і національних процесів. Ми сподіваємося на те, що вони зможуть увійти в комплекс найфундаментальніших наукових понять найближчого майбутнього.

Результати дослідження. Якщо хоч трохи вийти за межі тем матеріалів, характерних для безпринципних національних і світових ЗМІ, залишити поза аналізом зміст даних і повідомлень, що циркулюють у дуже популярних серед студентів соціальних мережах, то стає помітним значне занепокоєння найбільш освіченої і обізнаної частини людства швидким наростанням екологічних та інших загроз не лише для стабільного буття людей чи більш бажаного прогресу з назвою «Sustainable development», а для досягнення межі 2100 року, оскільки на шляху до цієї дати доведеться перемагати бар'єр повної деградації довкілля, економіки і суспільства. Новим прикладом цієї заклопотаності ми вважаємо «Доповідь про глобальні ризики 2017», в якій 750 фахівців розглядають десятки гострих тем і пропонують доробок для тих, «хто приймає рішення» [12].

Представники філософських наук не залишилися осторонь центральних проблем людства і з певним запізненням віддалилися від посмодернізму (свого головного захоплення наприкінці XX ст.) і, як і в попередніх випадках кризових станів суспільства, звернулися до витоків екологічних та інших досліджень ролі людини на планеті, причин і цілей її появи і тривалої еволюції до сучасного стану. Залучення перших досягнень когнітології та інших наук призвело до створення цікавих книг про походження Homo Sapiens та його шлях від тваринності до сучасних знань і соціальності [7; 8]. Загалом же можемо відзначити певний ренесанс фундаментального поняття «ноосфера» і початок

тенденції поглиблених наукових пошуків на основі його розширення за рахунок споріднених понять, які також розпочинаються з літер «ноо-». Нас це зацікавило і спонукало дослідити еволюцію використання подібних термінів, розпочинаючи з часу, коли під впливом ознайомлення з лекціями у Сорбонні нашого співвітчизника В.І. Вернадського про вплив індустрії і людства на природні цикли у біосфері французькі філософи Е. Леруа і П. Тейяр де Шарден увели в науковий обіг термін «ноосфера». Відзначимо, що у своїй щоденній науковій діяльності В.І. Вернадський в умовах комуністичного ідеологічного тоталітаризму не міг розвивати і поширювати свої футурологічні ноосферні уявлення та з труднощами оприлюднив тільки їх мізерну частину в академічному часописі з малим накладом наприкінці життя після отримання відповідного дозволу [2].

Ми виявили, що окремі радянські науковці мали достатньо відваги для розвитку цієї теми, щоправда, лише після розвінчування культу Й. Сталіна. Прикладом ми вважаємо творчість радянського науковця і письменника І.М. Забєліна (1927-1983). У доволі полемічному творі «Людство – навіщо воно?» він не тільки багато разів використовує слово «біосфера» в його тлумаченні В.І. Вернадським, а й пропонує три цілком нові терміни – нооген, ноогенез і ноотехнізація [3]. Вони заслуговують на аналіз їх скерування.

І.М. Забєлін будує визначення ноогену і ноогенезу на основі своїх професійних наукових уявлень: «Розвиток усього земного феномена ми можемо уявити собі поетапно: геогенез (народження планети й утворення біогеносфери) – біогенез – цефалізация – антропогенез – соціогенез – ноогенез. Ноогенез розпочався, у всякому разі, не пізніше соціогенеза, але геологічною силою він стає тільки тепер; соціогенезом керував не розум – соціогенез сам був вирішальною силою, і розум – на жаль – перебував у вельми і вельми підпорядкованому становищі. Отже, після соціогенезу настане епоха розуму, а тому надалі існуватиме нооген – період комуністичного буття на Землі і в космосі» [3].

Не будемо аналізувати причини ототожнення комунізму з ноогеном (тут, на наш погляд, мається на увазі ноосфера), а відзначимо той факт, що свій твір І.М. Забєлін створював у момент особливо активного змагання між СРСР і США за першість у космічних технологіях. Це дуже помітно у його визначенні поняття «ноотехнізація»: «Як цефалізація найбільш повно висловлювала суть еволюції тваринного світу, так і ноотехнізація визначає єдність різноманітного в складному процесі людського розвитку, визначає суть людського феномена: з моменту виникнення людини її ноотехнічний рівень невпинно, хоча і з зупинками, підвищувався. Стихійний спочатку процес ноотехнізації тепер може бути оцінений цілком науково, ... а з виникненням єдиного людства ноотехнізація почала розвиватися вибухово. Багато зовнішніх результатів її широко відомі, – це грандіозні досягнення природознавства і соціології, фантастичні досягнення техніки, які підтвердили й перевершили інтуїтивні

уявлення пращурів. Але не до кінця ще усвідомлені людством – а тільки в ньому реалізується ноотехнізація – два грандіозних, космічного масштабу звершення. Я маю на увазі утворення техносфери і ноосфери. Вони – наслідок ноотехнізації» [3].

Ми звернули увагу на дискусійність заключних висновків І.М. Забєліна щодо однаково високої важливості й мало не тотожності двох істотно різних понять – створеного людьми світу техніки (техносфери) і ноосфери, для якої він у своїй книзі використовує ідеалістичний підхід й ототожнює з розгорнутою на всю Землю людською думкою.

Цим засоби життєзабезпечення індустріального походження, а у цитованій книзі І.М. Забєліна мова йде тільки про них, проголошені щодо спроможності свого впливу і значення близькими чи й рівними до «розгорнутої людської думки» в аспектах моралі, засад поведінки, вищих цивілізаційних цінностей та ін. Подібні уявлення були доволі поширені в СРСР аж до моменту кінця його існування, хоча окремі експерти в екологічних питаннях схилялися до вищої перспективності у справі руху до ноосфери не накопичення індустріальних виробів задля підтримки хибної західної ідеї орієнтації на розширене споживання, а на розвиток філософії та інших гуманітарних наук, на моральніше виховання, ріст ролі і можливостей системи освіти [5; 6].

На наш погляд, уявлення обох згаданих науковців – І.М. Забєліна і М.М. Моїсеєва – в сучасних умовах перед кожною спробою їх практичного використання чи в момент рекомендації студентській аудиторії мають зазнати критичного аналізу. Вславлені І.М. Забєліним космічні чи інші індустріальні технології екологічно настільки деструктивні, що не мають навіть ознак позитивного майбутнього. З їх допомогою можна успішно знищити людство, що й доводять сучасні експерти у творах, подібних до [12]. Відомий експерт світового рівня з футурології М.М. Моїсеєв усвідомлював цей фатальний і невиправний недолік індустріальних виробництв і побудованої на них техносфери І.М. Забєліна, але не бачив кращого способу життєзабезпечення. Саме цим ми можемо пояснити значний песимізм створених ним наприкінці життя узагальнюючих творів і надію на духовне, на можливість особливого виховання, яке б саме одне могло урятувати людство від загибелі [5; 6].

У відповідності з другим головним законом класичної філософії накопичення фактологічної інформації в якійсь сфері неминуче спричинює якісні зміни і в ній, і в споріднених зонах. Прикладом цього ми вважаємо розгортання наукової діяльності українського фахівця з інформатики і комп'ютерних технологій О.Я. Анопрієнка [1]. Ще у 1990-х роках він зацікавився ноосферною темою і розпочав аналізувати проблеми використання принципів гуманізму у вищій освіті та у рідному університеті. Ми звернули особливу увагу на статтю 2010 року, де він здійснив дуже цікавий аналіз великої кількості ноотермінів [1].

О.Я. Анопрієнко з очевидних причин насамперед цікавиться своїм фахом та інформаційною революцією, переконуючи читачів, що головним постачальником цілком нових слів і понять є і буде сфера комп'ютерних технологій (загалом - техносфера). Техносферу він розглядає засобом практичного втілення уявлень В.І. Вернадського про ноосферу, а загалом уводить поняття ***«неологізм»*** для виділення і позначення всієї сукупності нових словотворів, що відображають різні аспекти становлення та розвитку ноосфери [1, 11]. Дуже інформативним для студентів ми вважаємо таке його спостереження: «У наш час з'явилися всі підстави говорити про практичну (перш за все, технічну) реалізацію ідей ноосфери, концептуально сформульованих свого часу В.І. Вернадським. Оскільки як більшість нових явищ це так чи інакше пов'язане з процесами формування ноосфери, то необхідно ввести в науковий обіг в якості особливого неологізму поняття «ноологізм», що дає змогу виділити і позначити всю сукупність нових словоутворів, що відображають різні аспекти становлення та розвитку ноосфери. Сьогодні є підстави стверджувати, що дозріли умови і для використання взаємозалежної системи відповідних ноологізмів, провідну роль серед яких може грати «ноокомп'ютинг». Насправді процес формування ноологізмів розпочався не сьогодні і навіть не вчора. Ще на початку XX століття отримав визнання термін ноократія («влада розумних») як розвиток запропонованої Платоном ідеї софіократії – влади мудрих. Ще у 1920-і роки завдяки В.І. Вернадському з'явилося поняття «ноосфера» і набуло особливої популярності в російськомовному просторі. Однак, в СРСР подібні дослідження особливо не заохочувалися. У західному світі ідеї ноосфери (як і сам термін) досить помітної популярності не набули»[1, 12].

Відзначимо велику цінність для студентів зауваження О.Я. Анопрієнка про фактичну відмову науковців Заходу використовувати термін «ноосфера». Переконливим доказом цього є той факт, що увесь Захід після серії екологічних катастроф усвідомив небезпеки і запровадив екологічну освіту, але в термінологічному плані не звернувся до слова «ноосфера». Для документів і прогностичних цілей був обраний не логічний і зручний термін «ноорозвиток», а малозрозуміле і складне для відтворення у нашій мові словосполучення «сталий розвиток (Sustainable development)».

Фундаментальна стаття А.Я. Анопрієнко з назвою «Ноокомп'ютинг» містить аналіз досягнень прогресу у комп'ютерній техніці і соціальних мережах, а під час розгляду ноолексикону він пропонує дві порівняльні схеми, які ми наводимо без змін і розташовуємо поруч для полегшення їх порівняння.

Рис. 1. Зліва – ноологізми 2011 р., відтворені у вигляді «хмари тегів», зправа – перспективний варіант для 2018 р.

Як вказує О.Я. Анопрієнко, у цих схемах розміром літер він намагається хоча б приблизно вказати на поширеність і рівень визнання термінів. Не заперечуючи лідерства слова «ноосфера», ми критично вказуємо на те, що на 2018 рік передбачено повне домінування ноотермінів з ІКТ-сфери. Ми не можемо погодитися з О.Я. Анопрієнком у тому, що головною магістраллю розвитку і використання всього ноолексикону буде підвищення значення запропонованого ним поняття «нооком'ютинг» з одночасним зменшенням уваги до понять «ноотехнології», «нооетика», «нооекономіка» й інших подібних. (його приналежність до світу «технарів» пояснює відсутність слова «ноогуманізм» в обох схемах). Він переконаний у тому, що еволюція людства піде шляхом розвитку Інтернету з трансформацією його в Ноонет (тотально-глобальну мережу), а не скерується на матеріальне забезпечення населення Землі, на перехід людства до ноотехнологій, що спроможні ліквідувати екологічні загрози і підвищити якість життя усіх мешканців планети. Ми проти відсутності філософського терміну «ноогуманізм», проти передбачення дуже малого значення і використання поняття «ноотехнології».

Оцінюючи можливу роль у вищій школі і в усій сфері освіти і культури цих двох термінів, насамперед вкажемо на сукупність наукових праць 2000–2017 рр. нашого співвітчизника К.В. Корсака і його наукової школи. Їх головним досягненням є відкриття і детальний аналіз перших в історії людства екологічно безпечних процесів і засобів життєзабезпечення людей, які вони назвали «ноотехнологіями» [4].

Вкажемо авторське визначення цього фундаментального поняття, з якого може розпочатися нова ера і соціально-економічній історії людства (свого часу таку ж роль відіграло поняття «екологія»): «***«Ноотехнології»*** – мудрі способи виробництва та інші соціальні чи економічні процеси, які дають можливість для всієї популяції людей співіснувати з біосферою, не пошкоджуючи її і не зменшуючи її різноманіття. Подібна повна екологічна безпечність ноотехнологій забезпечується тим, що людина мудро скеровує природні процеси у бажаному для себе напрямі, не порушуючи цим їх нормального плину, не перетворюючи на засіб знищення спершу біосфери, а по тому – всього людства. Якщо людство ще до середини XXI ст. спроможеться

відмовитися від індустріальних виробництв і замінити їх ноотехнологіями, то стане цілком можливим і сталий розвиток, і поєднання зростання чисельності людства з підвищенням якості життя кожного громадянина» [4, 43].

Для філософії освіти і навчального процесу у вищій школі має значення певна частина оприлюдненого у цій статті «нооглосарію», яка містить ноотерміни з гуманітарної сфери. Серед них ми виділяємо поняття «ноогуманізму» та його коротке визначення: «Ноогуманізм – реалізація принципу ставлення до людини як до найвищої цінності в умовах ноосуспільства і прийняття світової конвенції «Про обов'язки Людини» [4, 46]. Відповідно, ноосуспільство визначається як нооорганізація людей у майбутньому, що буде спиратися на загальнодоступність інформації, енергії та інструментів (3D-принтерів), які не шкодитимуть довкіллю. У цьому разі зникнуть підстави для боротьби за нафту, газ чи інші невідновні ресурси, адже потоку випромінювання Сонця з надлишком вистачить для забезпечення потреб населення Землі навіть у тому разі, коли воно зросте у 2-3 рази.

Для теми нашої статті значний інтерес являються собою публікації інших науковців, які також зацікавилися терміном «ноогуманізм» і вже використовують його в своїй науковій і викладацькій діяльності. Прикладом є праці Р.Б. Шиндаулової, кандидата педагогічних наук, доцента Казахської національної консерваторії ім. Курмангази. У статті «Історико-філософський аналіз генезису ідей ноогуманізму» вона через аналіз висловлювань європейських філософів і представників інших наук доводить, що в межах сучасного і перспективного лексикону найбільш точним узагальненим поняттям «з майбутнього» є «ноогуманізм» [9].

Ця ідея виявилася плідною і дала змогу Р.Б. Шиндауловій створити цикл з кількох статей [9–11], зміст яких сконцентрований навколо поняття «ноогуманізм». У них не тільки проаналізована його еволюція, а й висловлені загальні пропозиції щодо його можливого застосування. Однак, Шиндаулова Р.Б. не ставила перед собою завдання детального вивчення історії використання іншими сучасними науковцями наукових термінів, які б розпочиналися з «ноо-», зокрема, і поняття «ноогуманізм», задовольнившись одним-єдиним випадком – докторською дисертацією громадянки з Росії Г.П. Сікорської, яку вона вважає винахідником цього терміну. Цей підхід дав змогу Р.Б Шиндауловій не створювати власне визначення поняття «ноогуманізм», а використати пропозицію Г.П. Сікорської: «Очевидно, що гуманістичні орієнтири російських космістів, спрямовані на моральні цінності людства нової епохи, як нам здається, можна визначити як ноосферні або еколого-гуманістичні, а гуманізм російських космістів позначити як ноосферний гуманізм (ноогуманізм). Для ноогуманізму, на відміну від споживацького гуманізму, властиве прагнення людської спільноти до стану коеволюції з біосферою. Якщо гуманізм проголошує цінність людини і стверджує відрефлектований антропоцентризм, то ноогуманізм, з нашої точки зору,

стверджує цінність життя у всіх його проявах, гармонійну взаємодію людини з природою (включаючи космос) і відповідальність її як єдиної розумної істоти на планеті за життя на Землі. Перехід сучасного суспільства до коеволюції з біосферою буде наслідком прийняття ноогуманістичних ідеалів. Розвиток ноогуманістичних поглядів ми пов'язуємо з епохою переходу біосфери в ноосферу. Представників же філософії, фундаментальних наукових і практико-орієнтованих досліджень, які активно розвивають теорії ноосферогенезу, космогенезу, ноогуманістичні погляди та ідеали, а також втілюють ідеї в практику життєдіяльності, виховання та освіти, логічно називати ноогуманістами» [4, 33].»

Логічно розвиваючи дослідження Г.П. Сікорської, які були скеровані на модернізацію еколого-педагогічної освіти, Р.Б. Шиндаулова пропонує застосувати світоглядні, евристичні, виховні й навчальні можливості поняття ноогуманізму для всієї сфери освіти, включаючи всі рівні навчання. Не будемо цитувати всі логічно виправдані й необхідні деталі цієї пропозиції, а наведемо тільки висновок – вона пропонує сформулювати та увести в обов'язкове використання нормативи змісту й матеріально-технічного забезпечення ноосферної освіти на засадах ноогуманістичної педагогіки (це поняття не деталізовано) для різних рівнів освіти (дошкільної, шкільної, вищої) задля «гармонічного включення у виховний процес ноосферного світогляду» [10, 262]. Ми не згодні з її спробами залучити до свого проекту паранукові знання на кшталт торсійних полів, які не підтверджуються точними експериментами.

Наш висновок з дослідження змін в ноолексиконі та місця в ньому «ноогуманізму» як дуже важливого для філософії, теорії освіти і виховання, для усіх гуманітарних та інших наук поняття, полягає у тому, що поточні явища свідчать на користь його активнішого використання. З точки зору філософії подібні терміни допоможуть студентам правильно обрати свій життєвий і професійний шлях, сформувавши комплекс керівних нооцінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аноприенко А.Я. Ноокомпьютинг // Информатика и компьютерные технологии. – 2011. – №1. – С. 10–23

2. Вернадский В.И. Несколько слов о ноосфере // Успехи современной биологии. – 1944. – №18, вып. 2. – С. 113–120

3. Забелин И.М. Человечество – для чего оно? – М., «Советский писатель», 1970. – 264 с. (URL: http://lib.ru/POLITOLOG/zabelin.txt_with-big-pictures.html)

4. Корсак К., Корсак Ю. Нооглосарій як засіб позитивізації майбутнього й нових цілей вищої освіти // Вища освіта України. – 2014. – №2. – С. 42–48

(Url: http://wou.npu.edu.ua/images/arhiv/2014/WOU_2_2014.pdf)

5. Моисеев Н.Н. Мир XXI века и христианская традиция // Экология и жизнь. – 2003. – №1. – С. 6–10

6. Моисеев Н.Н. Универсум. Информация. Общество. – М.: Устойчивый мир, 2001. – 200 с.

7. Уэйд Н. На заре человечества. Неизвестная история наших предков / Перев.с англ. – М.: Альпина нон-фикшн, 2016. – 460 с., 20 ил. (URL: http://lib.rus.ec/b/609023/read)

8. Харарі Ю. Н. Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього / пер. з англ. – Х.: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 544 с.

9. Шиндаулова Р. Б. Историко-философский анализ генезиса идей ноогуманизма // Гілея. – 2016. – Випуск 112 (№9). – С. 224–228

10. Шиндаулова Р. Б. Потенциал мультидисциплинарных подходов в исследовании ноогуманистичского мировоззрения // Гілея. – 2016. – Випуск 113 (№10). – С. 238–242

11. Шиндаулова Р.Б. Эвристичность ноогуманизма в контексте модернизации современного высшего образования // Гілея. – 2016. – Випуск 114 (№11). – С. 260–263

12. Global Risks Report 2017 {URL: http://reports.weforum.org/global-risks-2017/).

REFERENCES

1. Anopriyenko A.YA. Nookomp'yuting // Informatika i komp'yuternyye tekhnologii. – 2011. – №1. – S. 10–23.

2. Vernadskiy V.I. Neskol'ko slov o noosfere // Uspekhi sovremennoy biologii. – 1944. – №18, vyp. 2. – S. 113–120.

3. Zabelin I.M. Chelovechestvo – dlya chego ono? – M., «Sovetskiy pisatel'», 1970. – 264 s. (URL: http://lib.ru/POLITOLOG/zabelin.txt_with-big-pictures.html)

4. Korsak K., Korsak YU. Nooglosaríy yak zasíb pozitivízatsíĭ maybutn'ogo y novikh tsíley vishchoĭ osvíti // Vishcha osvíta Ukraĭni. – 2014. – №2. – S. 42–48. (Url: http://wou.npu.edu.ua/images/arhiv/2014/WOU_2_2014.pdf)

5. Moiseyev N.N. Mir XXI veka i khristianskaya traditsiya // Ekologiya i zhizn'. – 2003. – №1. – S. 6-10.

6. Moiseyev N.N. Universum. Informatsiya. Obshchestvo. – M.: Ustoychivyy mir, 2001. – 200 s.

7. Ueyd N. Na zare chelovechestva. Neizvestnaya istoriya nashikh predkov / Perev.s angl. – M.: Al'pina non-fikshn, 2016. – 460 s., 20 il.

8. Khararí YU. N. Lyudina rozumna. Ístoríya lyudstva víd minulogo do maybutn'ogo / per. z angl. – KH.: Knizhkoviy Klub «Klub Símeynogo Dozvíllya», 2016. – 544 s.

9. Shindaulova R. B. Istoriko-filosofskiy analiz genezisa idey noogumanizma // Gíleya. – 2016. – Vipusk 112 (№9). – S. 224–228.

10. Shindaulova R. B. Potentsial mul'tidistsiplinarnykh podkhodov v issledovanii noogumanistichskogo mirovozzreniya // Gíleya. – 2016. – Vipusk 113 (№10). – S. 238-242.

11. Shindaulova R.B. Evristichnost' noogumanizma v kontekste modernizatsii sovremennogo vysshego obrazovaniya // Gíleya. – 2016. – Vipusk 114 (№11). – S. 260–263.

12. Global Risks Report 2017 {URL: http://reports.weforum.org/global-risks-2017/)

АННОТАЦИЯ

Т.В. Кирик. О тенденции введения новых терминов в курсы философии и других дисциплин.

В центре статьи анализ предложения использовать в философии образования и во всей образовательной сфере новые термины, формирующие ноолексикон. Указано на эволюцию содержания термина «ноогуманизм» со времен Античности. Исследовано изучение ноолексикона в трудах наших предшественников, в частности, предложение терминов ноонет, ноотехнологии, которые необходимы для построения нооообщества и реализации реальной модели ноосферы. Это может облегчить использование принципов ноогуманизма в образовании и культуре будущего общества.

***Ключевые слова**: прогресс, высшее образование, ноосфера, ноолексикон, ноологизмы, ноогуманизм, ноотехнологии, нооразвитие, нооообщество.*

SUMMARY

T.V. Kiryk. On the trend of introducing new terms in the courses of philosophy and other disciplines.

Author is continuing a program of her research of humanism and neohumanism theories in the modern world and in higher education. She studied a modern trend in introduction of new scientific terms related to the concept «noosphere». In this article attention is focused on the historical and philosophical analyses of processes of noohumanism as the concept of modern society and the whole secondary and higher education. It is specified on ideas of noohumanism ideas with the educational, social and philosophical concepts of Antiquity (Anaximander, Heraclitus, Parmenides, Pythagoras, Thales and others), views of representatives of the Russian cosmism (V. Soloviev, A. Chizhevskiy, S. Frank, K. Tsiolkovsky and others), the theorists of noosphere concept (V. Vernadsky, E. Leroy, P. Teilhard de Chardin and others), supporters of nootechnization (I. Zabelin and other scientists of the USSR). The attention is paid to causes of the decline of German neohumanism. Author studied an introduction of new scientific terms forming «noolexicon». There are 5 especially important concepts: nootechnologies, noonet, noodevelopment, noosociety, noohumanizm. The attempt of R. Shyndaulova to reveal deep connection with the

natural ideas of noohumanism views of the world, including approaches represented by quantum physics, relativity theory, superstring theory, the theory of the physical vacuum, the psycho–physical theory etc. has been studied. It is noted on unreasonableness to appeal to those hypotheses (example – torsion fields) that do not have reliable experimental confirmation. A better basis for noohumanism is the use of environmentally friendly ideas of nootechnologies not only for sustainable development but also for the construction of real noosociety model noosphere of V. Vernadsky. It may help to use principles of noohumanism in education and culture of the future society.

Keywords: *progress, higher education, philosophy of education, noosphere, noolexicon, neohumanism, noohumanism, torsion fields, nootehnologies, noodevelopment, noosociety.*

УДК 001.895:37:061.22(477.52)

С.С. Дєнєжніков
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАПИТИ РЕАЛІЗАЦІЇ МОДЕЛІ РЕГІОНАЛЬНОГО ІННОВАЦІЙНОГО ОСВІТНЬОГО КЛАСТЕРУ

У статті розглядаються методологічні запити реалізації моделі регіонального інноваційного освітнього кластеру як цілісного утворення, що включає в себе організаційний, управлінський, технологічний та змістовний рівні. Особлива увага у статті направлена на проблему принципів реалізації регіональної моделі кластеру – системності, наступності, релевантності, безперервності, дискретності тощо. Окремий акцент спрямовано на єдність змістовного, процесуального та результативного аспектів реалізації безперервної освіти в умовах регіонального інноваційного освітнього кластеру.

Ключові слова: *кластер, інноваційний кластер, інноваційна модель, знання, технології, замовники інновацій, стейкхолдери, інноваційна освіта.*

Постановка проблеми. Провідні дослідники вважають, що однією з найбільш розвинених форм інтеграції науки, освіти та реального сектора економіки є гнучкі мережеві структури (інноваційні кластери), створені на основі багатосторонніх угод і об'єднуючі виші, наукові організації, підприємства, інноваційні фірми. Інноваційні кластери покликані забезпечити сприятливі умови для концентрації інтелектуального і технологічного потенціалу великих промислових компаній, науково-дослідних інститутів та університетів, сприяти створенню малих інноваційних компаній для комерціалізації результатів наукових досліджень, як правило, за участю вчених та інженерів, які проводили ці дослідження та розробки.

В даному випадку інтелектуальним ядром інноваційного кластеру виступають наукові школи – дослідницькі колективи різних вікових груп і наукової кваліфікації, пов'язані проведенням досліджень по спільним науковим напрямкам. В рамках кластера також може здійснюватись підготовка магістрів, кандидатів наук, молодих дослідників.

Аналіз актуальних досліджень. Проблемі функціонування регіонального інноваційного освітнього кластеру присвячено ряд наукових розвідок вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема слід відзначити праці Корнейченко Н. [3], Борлікова Г. [1] та Юр'єва В. [10], присвячені актуальним проблемам інвестицій у людський капітал, інноваційних, економічих та юридичних засад формування кластерів, а також проблемам управління подібними інституціями. Досить суттєво проблему формування кластерів к умовах конкурентоздатності регіону в інноваційній національній системі піднято в роботах Красікової Т. [4], Гутмана Г. [2] та Лапигіна Ю. [6]. Методологічні засади моделі регіонального інноваційного кластеру в гуманітарній сфері, зокрема в університетах та школах, піднято у роботах Массель Л. [7], Румянцева А. [9] та інших.

Мета статті – висвітлити методологічні запити реалізації моделі регіонального інноваційного освітнього кластеру.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою наукової статті є фундаментальні концепції, представлені в роботах вітчизняних і зарубіжних авторів в галузі становлення і розвитку теорії кластерів та інноваційної освіти в регіональних умовах, законодавчі та нормативні документи державних органів, результати наукових досліджень українських і зарубіжних вчених. При розробці проблеми застосовувалися різні взаємодоповнюючі методологічні підходи, що дозволяють реалізувати стратегічну мету дослідження. Обґрунтування теоретичних положень і аргументація висновків здійснювалися на основі різних наукових методів, в тому числі використовувалися: діалектичний метод пізнання соціальних явищ, індексний метод, методи лінійного прогнозування, інноваційного моделювання, методи експертних оцінок.

Виклад основного матеріалу. По суті, кластери, створені на базі інноваційного вишу (дослідницького університету), можуть стати організаційною структурою, яка здатна об'єднати провідні наукові школи регіону (муніципалітету), забезпечити змістовну і структурно-функціональну єдність освітнього простору, створити багатогранність алгоритмів навчання, різні форми підвищення кваліфікації. За своєю структурою названий тип кластера носить фокусний характер, оскільки в ньому присутня яскраво виражена інноваційна стратегія, взаємовигідна всім учасникам взаємодії. Такий стан єднає, тому що взаємодія відбувається в лінійному просторі з одним екстремумом, який в принципі легко виявляється кожним учасником «сходження» за допомогою одного і того ж інструмента вимірювання і єдиної

інтерпретації. Єдність екстремума забезпечується лінійною простотою простору.

Цілком логічне питання про характер зв'язків між суб'єктами кластера. Фокусний характер кластера визначається наявністю інноваційного лідера (вишу/інституції), навколо якого зосереджені на науковій, технічній інформаційній та інших засадах суб'єкти-партнери. Функціонування кожного конкретного кластера забезпечується реалізацією стратегічного проекту. Становлення моделі кластеру «освіта – наука – інновації – виробництво» можемо представити наступною специфікацією:

- ***учасники взаємодії*** – інноваційний виш (наприклад, технічний інститут, університет); муніципальні освітні установи (переважно ліцеї); промислові підприємства (націлені на реалізацію наукових розробок студентів і визначають вимоги до підготовки майбутніх конкурентоспроможних спеціалістів);
- ***тактичні цілі взаємодії*** – активна модифікація ринку освітніх послуг, особливо з технічних спеціальностей, за допомогою тісного партнерства держави (регіональна влада), бізнесу та освіти, заснованого на об'єднанні інформаційно-технічних та фінансово економічних ресурсів у процесі підготовки висококваліфікованих фахівців; збільшення числа абітурієнтів, що пройшли в старших класах обов'язкові базові курси, додаткові дисципліни у відповідності з майбутньою спеціалізацією; оптимізація витрат на підтримку і розвиток кадрового потенціалу для кількох підприємств;
- ***стратегічні цілі взаємодії*** – розташування підприємств і освітніх установ у межах однієї місцевості дозволить поширювати наявне знання, інформацію і практичний досвід, які не можуть бути легко формалізовані і передані, оскільки тісно прив'язані до людей, які їх носять, що додатково створить сприятливий ґрунт для профорієнтаційної роботи; з'явиться можливість відібрати перспективних абітурієнтів «зі студентської лави» і виховати робітників, максимально лояльних до компанії і прихильних загальній справі;
- ***умови взаємодії*** – географічна близькість акторів, яка забезпечує зменшення витрат, сприяє мобільному обміну інформацією, матеріально-технічними ресурсами, скорочує терміни впровадження інноваційної продукції (послуги, технології, продукт та ін.), дозволяє удосконалювати систему перепідготовки необхідних для підприємств кадрів;
- ***управління інтелектуальними активами*** (тобто інноваційними розробками) – визначення затребуваності інтелектуальних ресурсів; координація дій всіх фахівців, задіяних у створенні інформаційно-інтелектуальних розробок; забезпечення моніторингу зовнішнього середовища з метою аналізу реальної вартості інтелектуальних активів на вільному ринку [9, 104–106].

Основна мета функціонування інноваційно-освітніх кластерів спрямована на розвиток науково-технологічного потенціалу для реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки, техніки і технологій, впровадження результатів інтелектуальної діяльності в практику роботи підприємств та організацій реального сектора економіки, направлені на підвищення конкурентоспроможності регіонального виробництва та створення умов для розширеної диверсифікації.

У інфраструктурному статусі інноваційно-освітні кластери повинні вирішити ряд завдань, до яких відносяться:

- орієнтація системи професійної освіти на підготовку кадрів для галузевих кластерів пріоритетних видів економічної діяльності економіки регіону;
- створення великих програм і проектів освітнього, економічного, соціального та технологічного характеру, активізація наукових досліджень та інноваційної діяльності, а також забезпечення умов і можливостей для їх реалізації [7, 282].

Враховуючи мету і завдання інноваційно-освітніх кластерів, їх побудова та організація повинні бути засновані на принципах, що сприяють виконанню поставлених завдань і мають включати:

- єдність освітнього, наукового та інноваційного процесів у взаємозв'язку з економікою і соціальною сферою;
- безперервність освітнього процесу та взаємозв'язок освітніх програм різних рівнів [1, 126].

Діяльність інноваційно-освітніх кластерів з використанням всіх засобів комунікації між учасниками мають бути спрямовані на реалізацію пріоритетних завдань в галузі:

- освіти і просвіти;
- інноваційної діяльності за допомогою трансферу технологій і знань;
- інтегрованої взаємодії бізнес-спільноти;
- формування нематеріальних цінностей і створення особливої корпоративної культури;
- розвиток основ інноваційної активності громадянського суспільства;
- створення моделей внутрішньої і зовнішньої інтеграції [10, 8].

Можемо виокремити основні етапи реалізації моделі регіонального освітнього інноваційного кластера:

перший етап. Організація моніторингу суджень роботодавців про наявність у випускників шкіл, училищ, технікумів необхідних професійних і особистісних якостей. Моніторинг дозволяє визначати потреби і очікування як зовнішніх, так і внутрішніх споживачів освітніх послуг, зіставляти очікування і оцінювати якість професійної підготовки; своєчасно коригувати і визначати перспективні вектори розвитку соціального партнерства, що дозволяють, поліпшити якість підготовки фахівців певної галузі і задовольняти потреби замовників на ринку праці;

другий етап. Організація освітньої діяльності відповідно до вимог міжнародної системи менеджменту якості, які дозволяють мобільно й ефективно розробляти і здійснювати систематичні коригувальні дії щодо поліпшення системи соціального партнерства на основі: а) постійного доступу до інформації про ринок праці; б) своєчасному уточненні структури затребуваності кадрів на ринку праці; в) врахуванні вимог роботодавців за змістом професійної підготовки фахівців для своєчасної її корекції; ефективної організації практики студентів на підприємствах у галузі; г) оцінки якості підготовки фахівців незалежними експертами та ін.;

третій етап. Організація виробничої (професійної) практики на основі інтеграції теоретичних знань та інноваційних технологій галузей економіки в умовах виробництва, яка сприяє підвищенню рівня мотивації до обраної професії, корекції і оновленню змісту видів практик і навчальних програм, збільшенню відсотка працевлаштування випускників на підприємствах певної галузі і їх кар'єрному зростанню;

четвертий етап. Організація роботи постійного діючих науково-методичних семінарів суб'єктів інноваційного освітнього кластера, спрямованих на узгодження вимог підприємств-замовників до професійних знань і навичок випускників училищ, технікумів і вишів;

п'ятий етап. Розвиток сектора додаткової професійної освіти включає підготовку фахівців за робочими спеціальностями з присвоєнням кваліфікаційних розрядів, за додатковими спеціальностями професійної освіти, організація курсів підвищення кваліфікації та професійної підготовки, стажувань викладачів в різноманітних інституціях;

шостий етап. Проведення спільних заходів та конференцій, ділових зустрічей, екскурсій, що впливають на розвиток атмосфери взаємного співробітництва [2, 112–116].

Ринок професійних освітніх послуг все більше набуває регіональної спрямованості, бо регіони в найбільшій мірі можуть і повинні створити високий рівень забезпечення ринку професійними освітніми послугами. Це обумовлює необхідність своєчасного вирішення низки проблем у системі професійної освіти, у тому числі педагогічної. Потреба в підвищенні якості підготовки майбутніх педагогів в даний час набуває статус глобальної проблеми професійної педагогіки, тому від сучасної педагогічної науки потрібні інші підходи до підготовки майбутніх фахівців [5, 48–49].

Перехід від «масового виробництва» фахівців до формування творчої конкурентоспроможної особистості педагога – одне з найважливіших завдань професійної педагогіки. Її вирішення пов'язується, насамперед, із забезпеченням безперервності підготовки педагогічних кадрів, зі створенням умов, при яких майбутній педагог отримує повний спектр можливостей професійного становлення в рамках єдиного, багаторівневого освітнього простору [8, 45–46].

Регіональний інноваційний освітній кластер являє собою інтеграційний механізм, що забезпечує соціальне партнерство, інтенсивний розвиток установ, що його утворюють, управлінськими та освітніми установами, пов'язаними спільністю потреб і здатністю ефективно використовувати внутрішні ресурси. Освітній кластер, як системоутворюючий компонент і найважливіша умова функціонування регіональної моделі безперервної підготовки педагогічних кадрів, являє собою цілісне утворення, що включає в себе організаційний, управлінський, технологічний, змістовний рівні, що дозволяють забезпечити цілеспрямований процес розвитку неперервної педагогічної освіти відповідно до поставленої мети для досягнення кінцевого результату, Основними принципами реалізації регіональної моделі кластеру є системність, наступність, релевантність, безперервність і дискретність. Особливістю розробленої моделі є єдність змістовного, процесуального та результативного аспектів реалізації безперервної освіти у умовах регіонального інноваційного освітнього кластеру [4, 62].

Кластерна модель підготовки педагогічних кадрів в умовах інноваційного освітнього середовища забезпечує вимоги сучасного ринку до особистості вчителя і являє собою цілісну систему, що включає в себе інтеграцію організаційного, управлінського, змістовного компонентів професійної освіти і забезпечує спадкоємну супідрядність неперервної педагогічної освіти; поєднання безперервності і дискретності в системі «школа – коледж – університет»; цільову підготовку педагогічних кадрів, їх ефективний галузевий розподіл; концептуально обґрунтовані умови реалізації регіональної моделі підготовки педагогічних кадрів забезпечують вертикальну і горизонтальну координацію діяльності установ загальної, середньої та вищої педагогічної освіти: пов'язані професійні освітні програми, інтегративні технології навчання, що детермінують інтенсифікацію і оптимізацію процесу підготовки кваліфікованого спеціаліста на основі компетентнісного підходу і спеціальна підготовка педагогічних кадрів, здатних працювати в умовах інноваційного освітнього кластера [3, 73].

Головною відмінністю регіональних інноваційних освітніх кластерів від навчально-виробничих комплексів, що існували в нашій країні за радянських часів, є ринковий механізм управління ними, який створюється знизу, з ініціативи самих установ професіональної освіти та інституцій, в той час як навчально-виробничі комплекси управлялися зверху за командно-галузевим принципом.

В регіональному інноваційному освітньому кластері університетові відводиться роль центру з підготовки та перепідготовки кадрів для високотехнологічних і наукомістких виробництв, науково-технічного центру, що є джерелом і провідником інновацій, що забезпечують підприємства новими конкурентоспроможними розробками і технологіями.

Специфіка інноваційного освітнього кластера як форми соціального партнерства вимагає нового механізму участі регіональних органів управління професійної освіти в процесі формування та реалізації його стратегії розвитку. Основне завдання по створенню інноваційного освітнього кластера полягає в підвищенні привабливості кооперації між місцевими навчальними закладами професійної освіти та інституціями різноманітних галузей.

Дане завдання може бути вирішене:

по-перше, шляхом забезпечення усередині кластера взаємодій, що сприяють мультиплікативному ефекту трансфертів інноваційних технологій галузі в професійній освіті;

по-друге, за допомогою підвищення конкурентоспроможності навчальних закладів усередині кластера за рахунок поліпшення якості телекомунікаційної інфраструктури і спеціалізованого сервісу; продуктивності конкуренції у сфері технологій і знань, підвищення професійної компетентності викладачів.

Виділяють основні функції інноваційного освітнього кластера:

- економічна – створення сфери ефективних освітніх послуг, які своєчасно задовольняють попит галузі;
- соціальна – створення гарантій для випускників закладів професійної освіти [6, 75].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Насамкінець слід сказати, що формування регіонального інноваційного освітнього кластера як інноваційної агломерації дозволить більш ефективно впроваджувати сучасні технології стратегічного менеджменту, менеджменту якості та бюджетування, посилить конкурентні платформи в системі відбору і підготовки кадрів, сприятиме розвитку корпоративної культури, атмосфери довіри і доброзичливості. Сьогодні у сфері інноваційної освіти, у вирішенні її проблем потрібні партнери, причетні до її розвитку, що мають і вміють вільно висказувати і відстоювати свою точку зору. А для цього потрібно – рівноправність сторін, відкритість, прозорість відносин, вміння вести відкритий діалог.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борликов Г.М., Манцаев Н.Г. Региональные университеты в период модернизации системы профессионального образования / Г.М. Борликов, Н.Г. Манцаев // Миссия регионального университета в формировании культурно-образовательного пространства: Материалы Междунар. научн.-практ. конф. (2010; Элиста) – Элиста: Изд-во КалмГУ, 2011.– С. 125-128.

2. Гутман Г.В. Формирование кластеров как условие повышения конкурентоспособности региона / Г.В. Гутман, О.П. Звягинцева, А.А. Мироедов // Регион в решении задач социального государства. М.: Финансы и статистика, 2015.– С. 106-125.

3. Корнейченко Н.В. Конкурентоспособность будущего специалиста в условиях рынка труда / Н.В. Корнейченко // Высшее образование сегодня.– №10.– 2008.– С. 72-74.

4. Красикова Т. Ю. Формирование и развитие образовательного кластера как часть механизма интеграции вузовской науки в инновационную национальную систему / Т.Ю. Красикова // Экономика, управление, финансы: материалы междунар. науч. конф. (г. Пермь, июнь 2014 г.).– Пермь: Меркурий, 2014. – С. 61-64.

5. Кластеры и новая парадигма управления: [сборник материалов круглого стола в Институте проблем управления РАН, 1 октября 2012 г.] / [под ред. Л.Г. Голубковой].– Москва: Сам полиграфист, 2012.– 131 с.

6. Лапыгин Ю.Н. Организация производственного взаимодействия на основе реализации кластерных принципов / Ю.Н. Лапыгин, Д.А. Корчажкина // Экономика региона. – 2015. – № 3. – С. 74-77.

7. Массель Л.В., Бахвалова З.А., Трипутина В.В., Макагонова Н.Н. Инфологическое моделирование субъектов образовательного кластера / Л.В. Массель, З.А. Бахвалова // Труды XIII Байкальской Всероссийской конференции, Ч. II.– Иркутск: ИСЭМ СО РАН, 2008.– С. 279-284.

8. Наукові орієнтири розвитку України в умовах євроінтеграції: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 12-13 груд. 2013 р. / Міжнар. інновац. кластер «Конкурентоспроможність» [редкол.: Бойчук А.А. та ін.]. – Хмельницький; Т.: Крок, 2013. – 224 с.

9. Румянцев А.А. Менеджмент инновации. Как научную разработку довести до инновации. / А.А. Румянцев. – СПб.: Изд. Дом «Бизнес -пресса», 2007. – 200 с.

10. Юрьев В.М. Университет как центр инновационно-образовательного кластера / В.М. Юрьев, М.С. Чванова, В.М. Передков // Вестник ТГУ. – Выпуск 5(49). – 2007. – С. 7–12.

REFERENCES

1. Borlikov G.M., Mantsayev N.G. Regional'nyye universitety v period modernizatsii sistemy professional'nogo obrazovaniya / G.M. Borlikov, N.G. Mantsayev // Missiya regional'nogo universiteta v formirovanii kul'turno-obrazovatel'nogo prostranstva: Materialy Mezhdunar. nauchn.-prakt. konf. (2010; Elista) – Elista: Izd-vo KalmGU, 2011.– S. 125-128.

2. Gutman G.V. Formirovaniye klasterov kak usloviye povysheniya konkurentosposobnosti regiona / G.V. Gutman, O.P. Zvyagintseva, A.A. Miroyedov // Region v reshenii zadach sotsial'nogo gosudarstva. M.: Finansy i statistika, 2015.– S. 106-125.

3. Korneychenko N.V. Konkurentosposobnost' budushchego spetsialista v usloviyakh rynka truda / N.V. Korneychenko // Vyssheye obrazovaniye segodnya.– №10.– 2008.– S. 72-74.

4. Krasikova T. YU. Formirovaniye i razvitiye obrazovatel'nogo klastera kak chast' mekhanizma integratsii vuzovskoy nauki v innovatsionnuyu natsional'nuyu sistemu / T.YU. Krasikova // Ekonomika, upravleniye, finansy: materialy mezhdunar. nauch. konf. (g. Perm', iyun' 2014 g.).– Perm': Merkuriy, 2014.– S. 61-64.

5. Klastery i novaya paradigma upravleniya: [sbornik materialov kruglogo stola v Institute problem upravleniya RAN, 1 oktyabrya 2012 g.] / [pod red. L.G. Golubkovoy].– Moskva: Sam poligrafist, 2012.– 131 s.

6. Lapygin YU.H. Organizatsiya proizvodstvennogo vzaimodeystviya na osnove realizatsii klasternykh printsipov / YU.N. Lapygin, D.A. Korchazhkina // Ekonomika regiona.– 2015.– № 3.– S. 74-77.

7. Massel' L.V., Bakhvalova Z.A., Triputina V.V., Makagonova H.H. Infologicheskoye modelirovaniye sub»yektov obrazovatel'nogo klastera / L.V. Massel', Z.A. Bakhvalova // Trudy XIII Baykal'skoy Vserossiyskoy konferentsii, CH. ÍÍ.– Irkutsk: ISEM SO RAN, 2008.– S. 279-284.

8. Naukoví oríêntiri rozvitku Ukraïni v umovakh êvroíntegratsíÿ: materíali Vseukr. nauk.-prakt. ínternet-konf., 12-13 grud. 2013 r. / Mízhnar. ínnovats. klaster «Konkurentospromozhníst'« [redkol.: Boychuk A.A. ta ín.].– Khmel'nits'kiy; T.: Krok, 2013.– 224 s.9. Rumyantsev A.A. Menedzhment innovatsii. Kak nauchnuyu razrabotku dovesti do innovatsii. / A.A. Rumyantsev.– SPb.: Izd. Dom «Biznes - pressa», 2007.– 200 s.

10. Yur'yev V.M. Universitet kak tsentr innovatsionno-obrazovatel'nogo klastera / V.M. Yur'yev, M.S. Chvanova, V.M. Peredkov // Vestnik TGU.– Vypusk 5(49).– 2007.– S. 7-12.

АННОТАЦИЯ

С.С. Денежников. Методологические запросы реализации модели регионального инновационного образовательного кластера.

В статье рассматриваются методологические запросы реализации модели регионального инновационного образовательного кластера как целостного образования, включающего в себя организационный, управленческий, технологический и содержательный уровни. Особое внимание в статье обращено на проблему принципов реализации региональной модели кластера – системности, преемственности, релевантности, непрерывности, дискретности. Отдельный акцент направлен на единство содержательного, процессуального и результативного аспектов реализации непрерывного образования в условиях регионального инновационного образовательного кластера.

Ключевые слова: *кластер, инновационный кластер, инновационная модель, знания, технологии, заказчики инноваций, стейкхолдеры, инновационное образование.*

SUMMARY

S.S. Denezhnikov. Methodological requests for the implementation of the regional innovative educational cluster model.

The article considers methodological requests for the implementation of the model of a regional innovative educational cluster as an integral entity, including organizational, managerial, technological and content levels. Particular emphasis in the article is directed to the problem of the principles of the implementation of the regional model of the cluster - system, continuity, relevance, continuity, discreteness and the like. A separate focus is on the unity of the substantive, procedural and effective aspects of the implementation of continuing education in the conditions of a regional innovative educational cluster.

Methodological principles of construction of model of regional innovative educational cluster and her connection with institutes and enterprises - by the customers of innovations, financial organizations, stakeholders, by public authorities and others like that are examined in the article. The special accent in the article is directed on the problem of development innovative educational to the cluster sent to training of highly skilled personnels, generation of new knowledge and technologies, system of productively-technological support, informative providing of educational process, and advancement at the regional market of objects of intellectual property.

To the basic regional market of services of education tendencies the growing role of information and knowledge behaves in regional socio-economic development, when knowledge enters in the complement of key factors of the economy growing and becomes a competitive edge; an increase of necessity of regional labour-market is in the new shots of high qualification, that in turn, is reason of mass demand on education, especially on higher professional, increase of requirements to the educational clusters in the questions of pleasure by them necessities of social character; globalization of world economy.

A valuable innovative-educational cluster co-operates with plenty of institutes and enterprises – customers of innovations, public authorities, financial organizations. The special value in development of such cluster acquires venture financing. A mouldable innovative-educational cluster must organically enter a regional economy, strengthen the priorities conquered by her at the market, to be in co-operating with other clusters in a region. Creation of cluster will allow complex to walk up to the decision of task of labour motivation, will assist bringing in of young people in the sphere of science, education and innovative enterprise. One of important advantages of work in such cluster for everybody possibility all-round to realize the capabilities and abilities is opened. A specialist can simultaneously and in parallel to work in a research laboratory, lay out, to work in a corporation or create

it actually small innovative enterprise, it complete freedom of choice appears for him.

The primary strategic objective of such collaboration is creation of innovative scientifically-educational structure able to provide the skilled requirements of potential employers (businesses) in the nearest prospect, to render substantial influence on innovative development of region (to municipality) by means of association of educational and research activity of institutions of higher learning with the real necessities of potential enterprises of region (to municipality). This structure owns flexibility and adaptivity to the dinamically changeable terms of market of specialists, commodities and services.

Most effective is an innovative model of activity of organization (corporations, conglomerations). An innovative model envisages the search of new ways of development, neutralization of resistance to the changes, use of venture capital, stimulation of innovative activity. In this case the question is about aggressive strategy that is provided by creation and maintenance of the advantageous technological passing of competitors.

Key words: *cluster, innovation cluster, innovation model, knowledge, technologies, customers of innovations, stakeholders, innovative education.*

УДК 111.852:27–585

А. В. Царенок

Чернігівський національний
педагогічний університет
імені Т. Г. Шевченка

ЕСТЕТОСФЕРА ЧЕРНЕЧОЇ КУЛЬТУРИ ВІЗАНТІЇ: ЗНАКОВО-СИМВОЛІЧНИЙ ВИМІР

Досліджуючи візантійську естетику аскетизма й естетосферу аскетичної культури, автор статті прагне здійснити загальний аналіз теологічної теорії символу та практики використання символіки в різних царинах життя аскетів. Знаково-символічний вимір аскетичної культури Візантії вражає своєю масштабністю: сакрально-художня образність символічного характеру тут утверджується не лише в богослужінні або в богословському дискурсі, але й у благочестивому побуті, в чому переконує, зокрема, вивчення візантійської чернечої культури.

Ключові слова: *естетика аскетизму, естетосфера, семіосфера, символ, візантійська чернеча культура.*

Постановка проблеми. Всебічне дослідження візантійської естетики аскетизму являє собою одне з актуальних завдань вітчизняного історико-естетичного дискурсу. Ця обставина зумовлена усвідомленням потужності того впливу, що його свого часу справляє релігійна культура Візантії на розвиток теолого-естетичної традиції Русі-України. Естетичні споглядання русичів, які активно наслідують християнських мислителів ромейської держави, постають, тією або іншою мірою, спогляданнями саме аскетико-естетичного характеру. Відповідно, ретельне вивчення візантійської естетики аскетизму, сфери естетичних цінностей (естетосфери) візантійської аскетичної (передусім, чернечої) культури й, зокрема, знаково-символічного виміру останньої уможливлює належне розуміння специфіки вітчизняного релігійно-естетичного вчення.

Аналіз досліджень і публікацій. Вихід на рівень дослідження естетичних уявлень філософів та митців Візантії здійснюється на сторінках праць історичного, історико-культурологічного та мистецтвознавчого характеру (наукові студії С. Абрамовича, С. Авєрінцева, Н. Бейнза, Д. Беквіта, Л. Брегієра, К. Каварноса, О. Каждана, Я. Креховецького, В. Лазарєва, Д. Макнамари, З. Удальцової, Дж. Хелдона). Власне візантійські естетичні рефлексії стають предметом осмислення у наукових працях В. Бичкова, В. Зубова, В. Личковаха, Г. Мет'ю, П. Міхеліса, молодого естетика Л. Усікової та ін. Характерно, що при цьому аналіз розвитку естетичних ідей у Візантії, може супроводжуватись виокремленням такої форми релігійно-естетичної теорії та досвіду, як естетика аскетизму (див. праці В. Бичкова, Л. Усікової).

Увагу з боку значної кількості дослідників привертає й власне чернеча культура християнського Сходу. Зокрема, до її осмислення вдаються Е. Гарді, О. Каждан, Ю. Кучмаєва, В. Руденок, Д. Саврамі с, С. Слім, П. Хараніс, Д. Чітті, С. Шивітц та С. Шуміло. Не можна не згадати й наукові праці сучасного українського культуролога О. Смоліної, яка, аналізуючи специфічні риси культури православного чернецтва, свідомо виявляє інтерес до її естетичної складової.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, певні аспекти візантійської естетики аскетизму та естетосфери візантійської аскетичної культури й досі залишаються недостатньо (чи навіть недостатньо вда́ло) висвітленими. Так, на більшу увагу вчених заслуговують проблеми подальшої систематизації теолого-естетичних ідей подвижників ромейської держави, а також належне осмислення фактів, які, з тих чи інших причин, не потрапляли в поле зору істориків естетичних традицій або ніби «опинялися на периферії» їхніх дослідницьких інтересів. На нашу думку, це стосується, зокрема, факту послуговування візантійськими аскетами принципом символізму у справі керування осередками чернечого життя.

Постановка завдання. Метою цієї статті виступає аналіз знаково-символічного виміру чернечої культури, що здійснюється в контексті дослідження візантійської естетики аскетизму.

Виклад основного матеріалу. Людське прагнення до духовної краси, обóження, спілкування з Надкрасою в аскетико-естетичній традиції, по суті, розглядається як твóрче прагнення, а вдосконалення в аскетиці – *мистецтві мистецтв* – як справа творчого характеру. Подвижник проголошується співавтором того майбутнього художнього шедевру, яким має постати його преображене єство й головним Автором якого виступає Найвищий Митець. Утвердження людини в істинно прекрасному визнається результатом спільної дії (синергії) Творця та творіння, покликаного бути спів-творцем, а отже, – свідомим учасником творчого (і фактично, художньо-творчого) процесу, що його предметом є воно саме. Як зауважує видатний патролог архімандрит Кіпріан (Керн), своє завдання, людина «покликана виконати творчо, тобто розумно і вільно». При чому на разі мова йде про творчість, що вражає своєю всеохоплюваністю, універсальністю: будь-який вимір життя особистості являє собою площину для духовно-творчих звершень: людина «покликана творити у сфері моральній, духовній, інтелектуальній, естетичній» [12, 67–68].

Невід'ємною ознакою художньо-естетичного аспекту буття візантійської релігійної культури, просякнутої творчими інтенціями подвижництва, як відомо, постає яскраво виражений *символізм*: її естетосфера характеризується наявністю вражаючої своєю масштабністю *семіосфери* – надзвичайно розвиненого сакрально-семіотичного континууму [пор. : 15, 43].

З одного боку, світ символів (від грец. σύμβολον – «знак», «умовний знак», «прикмета», «натяк») засвідчує наявність буття світу смислів, допомагає переданню й розумінню найрізноманітніших філософських, етичних, естетичних ідей. Невипадково властивістю й завданням символу науковці визнають утілення певної ідеї; смисл символу «є, як правило, натяком на те, що знаходиться над або за зовнішністю утворення, яка сприймається чуттєво (напр., Хрест – символ Християнської віри)» [14, 413].

Знакові одиниці й цілі знакові конструкції, що їх зустрічаємо в семіосфері аскетичної культури, з цієї точки зору, являють собою результати плідної художньої інтерпретації різних сфер дійсності, процесів та явищ. Це, зокрема, художні образи – ідеї, що чуттєво матеріалізовані та чуттєво сприймаються [11, 181]. Видима, чуттєва реальність символічного характеру постає реальністю, здатною підвести людину до усвідомлення певної ідеї, висновку, вчення. Символіко-художня образність є унікальною взаємодією «логосу» й «естезису». В певному смислі (та, звісно, певною мірою), її сутність допомагає збагнути дещо переінакшена характеристика, яку свого часу чеські дослідники В. Чернік, Е. Фаркашова та Я. Віценік дали чуттєвому уявленню, розвиненому до рівня художнього образу: вона припиняє виражати лише саму себе, а передає та заміщує більш глибокий ідейний зміст [пор. : 16, 363].

Водночас, у християнській теоестетиці звертається увага й на функцію поєднання, що її здатна виконувати символічна дійсність. На думку священика Павла Флоренського, символ не лише позначає дещо інше, але й сам є реальним носієм цього іншого, «живим взаємопроникненням двох буттів». У символі, таким чином, об'єднуються два світи – той, до якого символ належить предметно, та той, на який він указує. Православний філософ переконаний, що символ володіє внутрішнім зв'язком із тим, що він символізує, що він має, хоча б частково, духовну силу того, що позначається. Відповідно, саме тому символ не тільки позначає, але й реально являє останнє [3, 42], будучи одночасно і сигніфікатом, і медіатором (посередником) між чуттєвим на надчуттєвим світами.

Думку про символ, що є співзвучною висновку о. П. Флоренського, висловлює й православний теолог порубіжжя XX–XXI ст. архімандрит Джон Пантелеймон (Мануссакіс). На його переконання, «… в таїнствах і обрядах Церкви … знаходиться … подвійний характер символу…: єдність або перехрест уявлення й буття, форми і змісту, символ як відіслання до реальності за його межами та символ як актуальне дарування реальності, яка виражається ним» [4, 362].

Прагнення до духовного піднесення (анагогічність), що «червоним рядком» проходить крізь усю історію християнської естетики, позначається на концепції символу та її практичному втіленні у сферах богослов'я, проповіді, церковних мистецтв і навіть побуту. Йдеться про прагнення застосовувати систему художньої виразності, яка б сприяла вдосконаленню людини в чесноті та залучала її до споглядань Бога відповідно до її духовного рівня, виконувала функцію тлумачення та полегшення сприйняття догматичних та релігійно-етичних смислів.

Ця обставина суттєво посилює значення символічних образів, що ними послуговувалися (й, безперечно, послуговуються) у християнській культурі. Остання, з цієї точки зору, постає культурою полісимволічною. Невипадково білоруська дослідниця Н. Бєссольнова вказує на зв'язок візантійської, західноєвропейської та слов'янської естетичної думки із апологією символу, притчі та іносказання, наголошуючи на тому, що «сакральний символізм Середньовіччя стане головним засобом інтелектуального осягнення дійсності» [1, 18], а український філософ та культуролог С. Кримський узагалі веде мову про «символічний менталітет» християн [див. : 13, 90].

Для мешканця Візантії символіко-художня образність була невід'ємною та цілком природною реалією культурного життя. «Символи оточували візантійця всюди, – зазначає російський історик О. Каждан: – наскрізь символічним було богослужіння, і символічним був імператорський культ. Символічним був і одяг, в будь-якому випадку одяг чиновника» [10, 165]. На наш погляд, це категоричне твердження є справедливим значною, але аж ніяк не повною мірою. Так, полісимволізм християнської культури в жодному разі не можна ототожнювати

з пансимволізмом. Богослужіння, безперечно, характеризується надзвичайно розвиненим сакрально-символічним виміром, однак абсолютизація цього виміру є помилковою (це стає більш ніж очевидним, коли до уваги береться щире визнання Отцями Церкви Святих Дарів істинними Тілом та Кров'ю Христа, а не їх символами).

Візантійський сакральний символізм мав своє потужне теоретичне підґрунтя. Історик візантійської естетики В. Бичков, здійснюючи аналіз філософсько-естетичного аспекту християнського символізму, констатує, що «символічне розуміння мистецтва… у Візантії… спиралося, з одного боку, на багатовікову художню практику ранньохристиянського і власне візантійського мистецтва, а з іншого – на достатньо детально й глибоко розроблену… богословсько-філософську теорію символізму» [2, 26]. Базис цієї теорії, безумовно, являють собою джерела християнської доктрини – Святе Письмо та Передання. Отці Церкви надзвичайно часто апелюють до прикметної образності, притаманної біблійній оповіді (наприклад, згадуючи образи із притч Спасителя), і, водночас, творчо стверджують цю традицію, вражаючи художнім мисленням високого рівня.

Вираження невидимого через видиме, Трансцендентного через іманентне передбачає, зокрема, звернення християнського мислителя до естетично виразних явищ чуттєвого світу, здатних нести певне сакрально-смислове навантаження. При цьому відбувається ствердження семіосфери не лише церковних мистецтв, але й сфери богослов'я. На переконання преподобного Іоанна Дамаскіна, «… нам, як людям та одягненим у цю грубу плоть, неможливо мислити або говорити про Божественні, й високі, й неречовинні дії Божества, якби ми не скористалися подобами, й образами, й символами, які відповідають нашій природі» («Точне викладення Православної віри») [9, 42].

Відповідно, об'єктом християнського богослова, так само, як і митця, стає доступна чуттєвому споглядданню дійсність, покликана свідчити про Божу Премудрість. На переконання вітчизняного церковного діяча XIX ст. святителя Інокентія (Борисова), природа містить образи («емблеми»), які «виражають предмети вічні, з якими розум не може управлятися і яких не може підвести під звичайні свої форми» [8, 47]. З-поміж таких емблем релігійний мислитель типологічно виділяє: 1) сонце, що сходить (погляд на нього породжує думку «про щось вище, про щось таке, що було під час творіння»); 2) сонце, що заходить (сприяє породженню в душі чогось невизначеного та пробуджує почуття майбутнього життя); 3) веселка після бурі (збуджує подібні ж почуття); 4) всіяне зірками небо (на відміну від кантівського «зоряного неба над головою», даний феномен в інтерпретації Інокентія (Борисова), зокрема, пробуджує в людині почуття безмежності та нагадує про майбутнє життя в потойбічні) [8, 48].

Визнаючи наявність образів невидимого у видимому світі, й у такий спосіб, стверджуючи вчення про навколишню дійсність як природне Одкровення,

візантійські релігійні мислителі, безперечно, не забувають і про образність, притаманну Одкровенню Надприродному. Містичний досвід спілкування з Божественним, описаний на сторінках Святого Письма, житій та повчань святих, може бути, зокрема, й містико-естетичним досвідом сприйняття та інтерпретації певних образів. Тим більше, що стан піднесення подвижника до Горішнього є незрівнянно вищим за профанне розуміння: «неможливо знайти визначення, якими б описувався стан, що переживається духовною людиною. Можна охарактеризувати лише його ознаки та образи» [7, 157]. Знання про символи, що стали предметами споглядань праведних осіб, за умови належного їх тлумачення, здатне сприяти вдосконаленню в чесноті тих, хто дізнається про такі споглядання з усних чи письмових джерел.

Символ постає надзвичайно важливою складовою візантійської релігійної культури, яка, переважно являє собою саме глибоко аскетичну культуру. Сакральна образність сповнює не тільки богословські праці, літургійні мистецтва чи придворний церемоніал, але й навіть благочестивий побут. Переконливим підтвердженням цього виступає чернеча культура Візантії, що її представники часто послуговуються символами з тією або іншою метою.

Яскравий приклад утвердження принципів сакрально-дидактичного символізму в цьому різновиді аскетичної культури знаходимо, аналізуючи повчання візантійських подвижників про *символічне значення чернечого одягу* – «образу внутрішньої краси іноків» (св. Іоанн Кассіан).

Згідно із естетикою (та, відповідно, семіотикою) аскетизму, кожна з основних частин облачення ченця має не лише суто практичне (утилітарне) призначення. Узагальнюючи відповідні позиції аскетико-естетичного вчення, можна констатувати, що характерний одяг шукачів духовної досконалості створений для виконання, зокрема, таких щільно пов’язаних одна з одною функцій, як:

– функція ідентифікації

Ченцю, як правило, слід виділятися з-поміж інших віруючих не лише красою свого внутрішнього світу, але й особливим зовнішнім виглядом. Естетично виразна специфіка одягу подвижника допомагає іншим людям швидко визначити (ідентифікувати) обраний ним шлях життя.

– функція коммеморації (нагадування)

Кожен із предметів одягу ченця несе в собі «закодований» повчальний смисл, і, в такий спосіб, постійно нагадує своєму користувачу про висоту його обітниць. Із цієї точки зору, естетичне сприйняття подвижником свого облачення повинно являти собою й акт «розшифровки» символів, які фактично завжди знаходяться з ним.

– духовно-просвітницька функція

Естетична виразність зовнішнього вигляду ченця (так само, як і, наприклад, краса храму) постає своєрідною («безсловесною») проповіддю віри й благочестивого життя.

Прикметно, що осмислення проблеми належного облачення подвижника постає невід'ємною складовою аскетики (а отже, й естетики аскетизму). Невипадково преподобний Іоанн Кассіан вважає за доцільне розпочати розповідь про правила життя монахів саме з опису їхнього одягу: «тоді послідовно можна краще зобразити і внутрішню красу іноків, коли будемо мати перед своїми очима зовнішню їхню прикрасу» [6, 519], – зазначає автор одного з найвідоміших статутів чернечого життя.

Класичне тлумачення прихованого для профанної свідомості значення кожного з елементів чернечого одягу зустрічаємо в духовній спадщині Авви Дорофея. Як повчає своїх послідовників цей видатний аскет Середньовіччя, «одяг, який ми [ченці – прим. А. Ц.] носимо, складається з мантії, що не має рукавів, шкіряного поясу, аналаву та куколю, а (все) це є символи». Шукач Горішнього має добре усвідомлювати, які саме смисли пов'язані з переліченими предметами: «… ми повинні знати, що означають символи одягу нашого» [5, 46], – вказує Дорофей.

Відсутність рукавів у мантії ченця не є випадковою: «рукави є подобою рук, а руки беруться для означення дії». Істинний подвижник не здійснює неблагочестивих учинків, і саме про це йому завжди нагадує мантія. Як зазначає Авва Дорофей, коли з'являється помисел зробити що-небудь руками «ветхої нашої людини» – «то ми повинні звернути увагу на одяг наш і згадати, що не маємо рукавів, тобто не маємо рук, щоб зробити яку-небудь справу ветхої людини» [5, 46].

Шкіряний пояс, що його носять ченці, наслідуючи приклад святого Іоанна Хрестителя (див. : Матф. 3:4), так само виступає символом. У першу чергу, – повчає Дорофей, цей предмет одягу «є символ… того, що ми готові до справи: адже кожен, хто бажає що-небудь зробити, спочатку опоясується, а потім починає справу…». По-друге, зроблений зі шкіри – «узятий від мертвого тіла», – пояс нагадує аскету, що той покликаний подолати пристрасті – «вмертвити похіть» (цей самий смисл, за Дорофеєм, несе в собі й власне місце розташування поясу на тілі).

Наступною частиною облачення ченця є аналав, що хрестоподібно лягає на плечі. Як наголошує Авва Дорофей, «це означає, що ми носимо на раменах наших знамення хреста…»[5, 47].

Зрештою, чернечий кукіль (каптур), який зазвичай носять малі та незлобиві діти, згідно із повчанням подвижника, являє собою символ смирення: справжній монах має бути немовлям за злобою. Водночас, кукіль є й «подобою благодаті Божої, тому що, як кукіль покриває і зігріває голову немовляти, так і благодать Божа покриває розум наш…» [5, 48].

Детально розповівши про приховане значення чернечих мантії, поясу, аналаву та куколю, Авва Дорофей робить висновок, що цілком відповідає етичному характеру аскетично-естетичного вчення: на переконання візантійського мислителя, істинний подвижник має вести таке життя, яке б

відповідало його одіянню. Таким чином, естетична виразність зовнішнього вигляду, на яку отримує право чернець, безперечно, повинна мати за неодмінну умову «виразність» його норову – красу внутрішнього світу.

Принципом символізму візантійські подвижники благочестя могли послуговуватися й у *справі керування чернечою спільнотою*, підтвердженням чого виступає традиція, стверджена у монастирі преподобного Пахомія Великого.

Показово, що засновником цієї традиції церковно-адміністративного символотворення православне чернецтво визнає Самого Бога, адже, згідно з переданням, саме Творець через Свого Ангела дарує святому Пахомію мідну дошку, на якій були написані правила чернечого життя для шукачів Горішнього. За порадою Господнього вісника, єгипетський аскет з метою позначення ступеня духовної досконалості ченців став використовувати літери давньогрецького алфавіту. Як розповідає передання, Ангел повелів розділити численну братію преподобного «на 24 чини (загони), за числом 24 літер грецьких, так, щоб кожний чин позначався окремою літерою від *альфи* і *віти* по порядку до *омеги*». Цікаво, що такий поділ являв собою не тільки суто адміністративний захід: він передбачав і відоме лише Авві Пахомію та іншим досвідченим подвижникам розрізнення ченців за їхніми чеснотами із супутньою йому відповідною символікою. При цьому упорядник чернечого життя керувався наступною порадою Ангела: «інокам більш за інших простим та незлобивим… дай ім'я *іоти* (ι), а непокірливих та крутих норовом відзнач літерою *ксі* (ξ), виражаючи таким чином самою формою літери властивість схильностей, норовів і життя кожного чину. Знаки ці будуть зрозумілими лише духовним» [6, 14].

В цьому відносно невеликому за обсягом реченні ми зустрічаємось із самоочевидним вираженням надзвичайно важливої семіотичної, естетичної й, безумовно, етичної ідеї. Мова йде про можливість використання предметів чуттєвої дійсності (в даному випадку – літер грецького алфавіту) в якості символічного засобу позначення душевних якостей особистості. Формальні характеристики літер у дотепний і вдалий спосіб осмислюються як доступний естетичному сприйняттю «код» («зашифрований меседж»), зрозумілий лише особам із багатим духовним досвідом.

Нашу увагу привертає подарована Найвищим Митцем аскетам давнини здатність відчути та художньо осмислити, на перший погляд, зовсім відсутній зв'язок між естетичною виразністю двох знаків для письма та людськими норовами. Певна пишність (і навіть помпезність), звивистість художня «амбітність», стихійна, недостатньо впорядкована динамічність, зрештою, (важко утриматися від анахронізму!) «бароковість» літери ξ робить її зручним символом для позначення духовної недосконалості окремих братій, якім є чужі такі необхідні істинному ченцю чесноти, як розсудлива покірність і смирення.

Діаметральною протилежністю цього образу постає саме ι – «найскромніша» й «найлагідніша» літера, що нею послуговувалися в античному світі й у Візантії. На відміну від *ксі*, *іота* виконує своє смисловиразне призначення із притаманним їй самоочевидним художнім мінімалізмом (своєрідним аскетичним обмеженням!). Її форма вражає поміркованістю, відсутністю зайвого. Тут також відчувається динаміка, прагнення, однак вони не є нестримними, хаотичними, адже ними керує розсудливість і виваженість. В ι домінує спокій, урівноваженість, гармонійність, певна суворість, стійкість і, водночас, умиротворення, впевненість, що ґрунтується не на гордині, але на нездоланій надії. За своїми художньо-формальними характеристиками літера ι, відчутною мірою, нагадує візантійську ікону. Порада використати *іоту* для позначення чину гідних ченців, яку отримав преподобний Пахомій, безумовно, не була випадковою: ця давньогрецька літера дійсно є здатною естетично виразити важливі душевні якості істинного ченця-ісихаста, а отже, й стати символом («емблемою») духовного подвижництва.

Безперечно, значна кількість символів, що ними послуговуються в аскетичній культурі, суттєво збагачує смисловиразний потенціал релігійного мистецтва, зокрема, храмової архітектури, іконопису, різних жанрів церковної літератури (богослужбових текстів (канонів, акафістів), проповідей) та ін. Втім, питання про потужний і різнобічний вплив естетики аскетизму на літургійний синтез мистецтв вимагає окремого дослідження.

Висновки. Невід'ємною складовою естетосфери візантійської аскетичної культури постає семіосфера – система сакральних символів, – що вражає особливою масштабністю. Сакрально-художню образність символічного характеру ми знаходимо не лише на сторінках богословських праць або в царині літургійних мистецтв, але й навіть у благочестивому побуті, яскравим свідченням чого виступає побут представників чернечої культури. В межах останньої принцип символізму знаходить надзвичайно широке застосування. Так, символіко-естетична виразність зовнішнього вигляду ченця постає, зокрема, засобом постійного нагадування про обраний ним шлях посиленої аскези та візуальною проповіддю віри й благочестя. На пильну увагу дослідників аскетичної естетики заслуговує й факт використання візантійськими подвижниками принципу символізма у справі керування чернечою громадою. Усвідомлення теологами важливості ролі, що її відіграє сакральний символізм у релігійній культурі, стає суттєвим чинником активного розвитку естетики аскетизму як теорії символів та їх належної інтерпретації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бессольнова Н. В. Эстетические взгляды Кирилла Туровского / Н. В. Бессольнова // Кирилл Туровский и наше время : Сб. материалов к 10-летию Общества Кирилла Туровского. – Гомель : ГГУ имени Ф. Скорины, 2003. – С. 17–20.

2. Бычков В. В. Смысл искусства в византийской культуре / Виктор Васильевич Бычков. – М. : Знание, 1991. – 64 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Серия «Эстетика» ; № 4).

3. Бычков В. В. Эстетический лик бытия (Умозрения Павла Флоренского) / Виктор Васильевич Бычков. – М. : Знание, 1990. – 64 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Серия «Эстетика» ; № 6).

4. Джон Пантелеймон Мануссакис, архим. Бог после метафизики. Богословская эстетика / архимандрит Джон Пантелеймон Мануссакис. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. – 416 с.

5. Дорофей, Авва. Душеполезные поучения и послания / Авва Дорофей. – М. : Издательство «Отчий дом», 2000. – 320 с.

6. Древние иноческие уставы / Собр., коммент. Еп. Феофана. – М. : Типолитография И. Ефимова, 1892. – 653 с.

7. Иерофей (Влахос), митроп. Православная психотерапия: святоотеческий курс врачевания души / митрополит Иерофей (Влахос). – Сергиев Посад : Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2006. – 368 с.

8. Иннокентий (Борисов), св. Сочинения : в 5 т. / Святитель Иннокентий (Борисов). – К. : Издание Свято-Успенской Киево-Печерской Лавры, 2000. – Т. 1 : О религии. – 2000. – 302 с.

9. Иоанн Дамаскин, преп. Точное изложение православной веры / Преподобный Иоанн Дамаскин. – М. : Отчий дом, 2011. – 480 с. – (Серия «Святоотеческое наследие»).

10. Каждан А. П. Византийская культура (X–XII вв.) / Александр Петрович Каждан. – М. : Наука, 1968. – 232 с.

11. Кизима В. В. Сущность и явление / Владимир Викторович Кизима, Иван Васильевич Огородник, Владимир Антонович Рыжко и др. – К. : Наукова думка, 1987. – 296 с.

12. Киприан (Керн), архим. Восхождение к Фаворскому свету / архимандрит Киприан (Керн). – М. : Издательство Сретенского монастыря, 2007. – 239 с.

13. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії / С. Б. Кримський. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 367 с.

14. Философский энциклопедический словарь / [сост. Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко]. – М. : Инфра-М, 2005. – 576 с.

15. Элькан О. Б. Семиосфера как символическое ядро культуры (на основе текстов искусства германоязычного мира XX века): Дис. … кандидата культурологии : 26.00.01 / Элькан Ольга Борисовна. – Симферополь, 2010. – 193 с.

16. Černik V. Teoria poznania / V. Černik, E. Farkasová, J. Vicenik. – Bratislava, 1980.

REFERENCES

1. Bessol'nova, N. V. (2003). Kirill Turovskiy's aesthetical views [In Russian]. In: *Kirill Turovskiy and our time* : *Materials, dedicated to 10th anniversary of Society of Kirill Turovskiy*. Gomel', F. Scorina GU of Gomel', 17–20.

2. Bychkov, V. V. (1990). *Sense of arts in Byzantine culture* [In Russian]. Moskva, Znanije.

3. Bychkov, V. V. (1990). *The Aesthetical Face of the Being (Pavel Florenskiy's Thoughts)*. Moskva, Znanie.

4. John Pantelejmon, Manussakis (Archimandrite) (2014). *God after metaphysics. Theological aesthetics* [In Russian]. Kyiv, DUH I LITERA.

5. Dorofej, Avva (2000). *Sermons and epistles* [In Russian]. Moskva, Otchij dom.

6. Feofan (bishop) (ed.) (1892). *Ancient ascetic rules* [In Russian]. Moskva, Tipolitografija I. Jefimova.

7. Ijerofej, (Vlahos) (metropolitan) (2006). *Orthodox psychoterapy: Saint Fathers' course of healing of the soul* [In Russian]. Sergiev Posad, Sviato-Troitskaja Sergieva Lavra.

8. Innokentij (Borisov), sv. (2000). *Works: in 5 vol. Volume 1. About religion* [In Russian]. Kyiv, Sviato-Uspenskaja Kievo-Pecherskaja Lavra.

9. Ioann Damaskin, sv. (2011). *Exact exposition of Orthodox faith* [In Russian]. Moskva, Otchij dom.

10. Kazhdan, A. P. (1968). *Byzantine culture (X–XII centuries.)* [In Russian]. Moskva, Nauka.

11. Kyzyma, V. V. (1987). *Essence and phenomenon* [In Russian]. Kyiv, Naukova dymka.

12. Kiprian (Kern) (Archimandrite) (2007). *Ascension to the Favor Light* [In Russian]. Moskva, Sr'et'enskij monastyr'.

13. Krymskij, S. B. (2008). *Signature of Sophia* [In Ukrainian]. Kyiv, vyd. dim «Kyjevo-Mogyl'ans'ka akademija».

14. Gubskij, J. (ed.), Korabliova, G. (ed.), Lutchenko, V. (ed.) (2005). *Philosophical encyclopedical dictionary* [In Russian]. Moskva, Infra-M.

15. El'kan, O. B. (2010). *Semiosphere as symbolical nucleus of culture (on the basis of texts of arts of German language world of XX century): Dissertation* [In Russian]. Simferopol'.

16. Černik, V., Farkasovă, E., Vicenik, J. (1980). *Theory of cognition* [In Czech]. – Bratislava.

АННОТАЦИЯ

А.В. Царенок. Эстетосфера монашеской культуры Византии: знаково-символическое измерение.

Изучая византийскую эстетику аскетизма и эстетосферу аскетической культуры, автор статьи стремится осуществить общий анализ теологической теории символа и практики использования символики в разных областях жизни аскетов. Знаково-символическое измерение

аскетической культуры Византии поражает своей масштабностью: сакрально-художественная образность символического характера тут утверждается не только в богослужении или в богословском дискурсе, но даже в благочестивом быте, в чём убеждает, в частности, изучение византийской монашеской культуры.

Ключевые слова: *эстетика аскетизма, эстетосфера, семиосфера, символ, византийская монашеская культура.*

SUMMARY

A.V. Tsarenok. Aesthetosphere of Byzantine monastic culture: understanding of symbols.

The aim of the article is to analyse both theological theory of symbols and practice of usage of symbols in different spheres of ascetics' life in the context of studying of Byzantine aesthetics of the asceticism.

The methods. Using the scientific methods of generalization, systematization, hermeneutical analysis of cultural traditions, the author studies the phenomenon of symbolism in ascetic (first of all, monastic) culture of Byzantium.

The main conclusions. The adequate understanding of Byzantine ascetic and aesthetical doctrine is impossible without exploration of the semiosphere (province of symbols) as constituent part of the ascetic culture aesthetosphere (province of religious and aesthetical values). Study of the latter proves, that symbolism plays an important role in development of ascetic culture of Byzantium. One can meet numerous symbols not only in church-service texts or theological discourse, but also in different daily practices, for example, in practice of making and wearing of the special monastic clothes (mantle, skin belt, etc.). Such things perform not only the utilitarian function, but also function of identification, function of commemoration (reminder) and religious and didactic function in particular.

Besides, symbolism can be used effectively by Byzantine ascetics in practice of control over the community of monks. Analysis of description of famous ascetic saint Pachomiy the Great's acts convinces us in that. As biographer of Pachomiy tells, God through His Angel sends to this saint the rules of monastic life. Following the advice of Lord's Envoy, Pachomiy begins to use the letters of Greek alphabet in management of ascetic acts of his numerous brothers in Christ. It is worth mention, that in Pachomiy's monastery the letter ***ξ****, which has the pompous form, should secretly mark monks with naughty and cool temper. At the same time, the letter* ***ι*** *is used as the symbol of obedient and meek ascetics. So, in this semiosystem the form of letters expresses the features of monks' character. This practice helps st. Pachomiy to manage the ascetics' community and to correct the way of his brothers' life successfully.*

Key words: *aesthetics of the asceticism, aesthetosphere, semiosphere, symbol, Byzantine monastic culture.*

УДК: 165+167+168

А.П. Пєтухов
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ДИСКРЕТНІСТЬ ЯК УМОВА ВИКОНУВАНОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ У КОНСТРУКТИВІЗМІ

У статті концепт «визначення» досліджується згідно пропонованої загальноконструктивістської настанови, що полягає у застосуванні радикального розмежування систем та їх компонентів в ході опису реальності та її явищ. Визначення розглядається і як інтегроване до проекту пізнання і як умова демаркації суб'єкта від об'єкта. Робиться висновок про неусувність дискретності з описів, виконаних згідно конструктивістських методологічних схем.

Ключові слова: *дискретність, конструктивізм, визначення, пізнання,суб'єкт, об'єкт, предмет, процес.*

Постановка проблеми. Очевидно, що знання про конкретний предмет не може бути вичерпним, адже саме визначення дечого як предмета є штучним його вилученням із області того, належністю чого до цього предмета нехтується. Тобто, мати вичерпне знання про дещо, означає мати знання не тільки про властивості цього дечого, про його відношення до того, чим воно не є, про мотиви до виділення цього дечого в якості предмету, але й бути обізнаним із історії та ґенези всього зазначеного попередньо. Визначення історії та ґенези завжди полягає у віднайденні того, що базується на фіксації. Таким чином, проблема вичерпності пізнання полягає у визначенні такого кроку фіксації пізнаваного предмету в часі, за який цей предмет може зазнати мінімальних змін, не тільки якісних – його властивостей, але й статусних – його стосунків із тим, що виходить за межі обсягу пізнаваного предмету. У зв'язку із цим постає питання щодо «мінімуму мінливості» – чи встановлюється він пізнавачем, а чи лише фіксується ним? За будь-якої відповіді на це питання, фіксація зміни пізнаваного предмету має виконуватись синхронно цій зміні, інакше існує можливість незауваження певних стосовних предметові факторів, без яких, навіть за визнання їх неважливими, неможливе направду вичерпне знання про предмет. Отже, все знання про предмет є знанням про такі його властивості та «віхи» у його існуванні, що визнаються суттєвими пізнавачем цього предмету. Власне, саме існування предмету вичерпується його існуванням «як предмету» для пізнавача.

Виклад основного матеріалу. Тут ми стикаємось із необхідністю розмежувати *пізнаваний предмет* від *предмету пізнання*. У цьому розмежуванні ми виходимо із настанови, яка простежується у природничих науках, – настанови на те, що поза свідомістю дослідника дійсно існує деяка

«природа», яку він досліджує. Тобто, поза фіксаціями явищ дійсно існують явища, що передували цим фіксаціям (або супроводжувалися чи супроводжуються такими фіксаціями) плюс можливе існування таких явищ, що із тих чи інших причин не були зафіксованими. Отже, царини того, фіксація чого виконується, стосується *пізнаваний предмет*, тоді як послідовний процес такої фіксації із зауваженням мотивів до її виконання та засад виокремлення на придатній до пізнання області конкретного предмета є *предметом пізнання*. Звинувачення у відсутності онтології, що лунають в бік радикального конструктивізму у теорії пізнання [5, 7–8] зумовлені тим, що в межах цього підходу *предмет пізнання* вичерпує те, що про *пізнаваний предмет* можна знати, тому питанням наявності чи відсутності останнього у питаннях опису пізнання можна знехтувати як несуттєвим. В цьому сенсі радикальний конструктивізм є гіперболізованою теорією пізнання – він цікавиться пізнанням як таким, без зауваження того, що пізнається, якщо воно (пізнаване) виходить за межі самого процесу пізнання. За підкресленням факту «штучності» радикальних розмежувань можна виділити наступні загальноконструктивістські настанови:

- те, що є конкретно визначеним, є радикально відмежованим від всього іншого, визначеного конкретно;

- локалізація, виконана із нехтуванням неможливості виконання досконало точної локалізації є гранично можливою *відповідальною* локалізацією;

- гранична межа відповідальності виконавця локалізації забезпечується усвідомленням похідності його самовизначення як *з'ясовувача локальності* або *локалізатора* від власної пізнавальної перспективи.

Тут визначення ми асоціюємо з локалізацією у відповідності до методу відомого самопроголошеного конструктивіста П'єра Бурдьє, котрий явища та процеси досліджував через взаємодію агентів, тіл, місць [1, 181–188], тобто, через просторові асоціації. Метод, що ми його називаємо «методом просторових асоціацій», виходить за межі соціальної проблематики; застосуванням його у теорії пізнання ми встановлюємо підстави для винайдення теоретико-пізнавальних настанов, вкорінених у «конструктивізмах» різних царин. Будь-яку раціональну діяльність ми вважаємо спрямованою на підвищення ефективності оперування із середовищем (простором, придатним до діяльності у ньому). Пізнання – це те, що забезпечує підвищення операбельності (або надає операційної придатності визнаваному неоперабельним), тому будь-яка раціональна діяльність супроводжується пізнанням. Раціональне пізнання, безумовно, є діяльністю, адже виконується навмисне, із наміром. Раціональною діяльністю ми вважаємо діяльність, виконувану із передбаченням результату. Передбачення результату досягається цілепокладанням та послідовністю виконання діяльності, організованої згідно проекту досягнення цілі. Встановлення принципово недосяжної цілі із усвідомленням її недосяжності також є діяльністю із передбаченням результату

– в такому разі прогнозується ідеальність цілі; проект виконується для організації середовища без встановлення граничного ступеня організованості. Отже, проект слідування ідеалові є *неконструктивним* типом організації діяльності, тоді як чітка демаркація «тіла» проекту через визначення його цілі, тривалості, кроків у його перебігові та будь-якої іншої деталізації проекту встановленням чітких меж у його структурі, *конструктивізує* проект. Тобто, раціональною діяльністю є діяльність:

- виконувана для організації середовища придатним до оперування чином та для покращення умов оперування у ньому;
- виконувана послідовно (у вигляді проекту);
- виконувана із передбаченням майбутнього (через цілепокладання та послідовне досягнення цілей).

Конструктивною раціональною діяльністю є діяльність:

- виконувана для досягнення принципово досяжної мети;
- виконувана в межах проекту із визначенням чітких меж у його структурі.

Суттєвою властивістю конструктивного проекту є можливість його «демонтажу» завдяки покроковій, дискретній організації такого проекта, зафіксованій у самій структурі його перебігу. Діяльність, виконувана згідно неконструктивного проекту слідування ідеалам, має тенденцію викликати незворотні та важко передбачувані наслідки.

Повернемось до трьох настанов, що їх ми визначили загальноконструктивістськими – тими, яких дотримуються всі так звані «конструктивізми». Отже, говорячи про виконавця локалізації, ми говоримо про того, хто виконує визначення – як у сенсі дефініції, так і у вигляді будь-якої діяльності із радикального обмеження, як то: «визначення мети дечого» чи «визначення властивостей дечого». Під «локалізацією, виконаною із нехтуванням неможливості виконання досконало точної локалізації» ми розуміємо стратегію радикального розмежування складних систем із встановленням масштабної ієрархії, наприклад, розмежування «організм-середовище» [7] чи «система-медіум-форма» [3, 9–10, 103]. Відповідальність, таким чином, є наслідком усвідомлення штучності радикалізації градацій при описі «середовища» для упридатнення цього середовища до оперування або підвищення якості оперування із ним та у ньому.

Визначення знання предмету знанням його суттєвих властивостей та «віх» у його існуванні «як предмету» для пізнавача (предмету пізнання), тягне по собі висновок, що сукупності знань про дещо може бути *достатньо*, але наявні кількість та якість цих знань ніколи не *вичерпують* обсягу, достатнього для так званої вичерпності. Отже, знання про предмет є описом того, чим він є і того, що з ним відбувається протягом історії його ідентичності. Але, оскільки фіксація зміни досліджуваного предмету часово відстає від явища зміни, то ідентичність досліджуваного предмету висувається в якості засади до виконання дослідження, для демаркації поля цього дослідження. Нарешті, встановлення

дійсності попередньо декларованої ідентичності досліджуваного предмету й становить межу вичерпності сукупності знань про цей предмет. Тобто, знання того, що предмет відповідає тим межам, якими його було визначено із деталізацією підстав для такого визначення є достатнім обсягом знань для утотожнення *пізнаваного предмету* та *предмету пізнання*.

Оскільки предмет не може бути пізнано вичерпно в тому абсолютному сенсі, який вкладається у поняття вичерпності, то настанова на примноження знання виявляється заздалегідь інтегрованою до пізнання. Тобто, пізнавач свідомо прагне отримати такий обсяг знань про предмет, який надав би предметові максимальної самототожності у вигляді узгодженості із реальністю. У випадку конструктивного діяльнісного проекту узгодженість досягається із реальними потребами; у випадку неконструктивного проекту слідування ідеалам, про досягнення жодної узгодженості будь із чим йтись не може.

Ми визначили, що ступінь докладності опису встановлюється самим описувачем (ми свідомо нехтуємо соціальними аспектами пізнання, тому не виокремлюємо виконавця опису від замовника цього опису та керівництва цим описом). Звісна річ, Настанова на примноження знання вимагає комунікації для передачі комплексу попередньо засвоєних знань та інструментів пізнання; саме метод радикального розмежування та побудови ієрархічних структур із розмежовуваного, зауважений нами властивим конструктивістським теоретико-пізнавальним системам, дає можливість покрокового опрацювання проблемного поля. Вирішення проблеми покроковим чином полягає у тому, що аспекти проблемної ситуації розподіляються за важливістю (або нагальністю). Ті із них, що визнаються менш важливими, пропонуються до зауваження в наступному крокові розв’язання комплексної проблемної ситуації. Тобто, в рамках проекту вирішення проблеми зауважується все, що є зауважуваним (попри тавтологічність, ця настанова є шляхом практичного втілення фейєрабендового «все годиться» [4, 47]), але підставою для дискретизації цього проекту стає навмисне незауваження всіх аспектів проблеми у кожному крокові її вирішення. Отже, визначення порядку залучення аспектів проблеми до розгляду і є їх ієрархізацією за нагальністю, цього разу – практичним втіленням ідіоми «first things first». Бачимо, що дотримання елементів конструктивістського способу дії пропагувалось здавна, навіть знайшовши відображення у фразеології, тому не випадковою є вказівка Ернста фон Ґлазерсфельда на вкоріненість методології «радикального» конструктивізму в поступові європейського мислення [6, 26–51].

Продемонструємо конструктивізацію проблемної ситуації із метою її вирішення шляхом дискретизації. Раніше нами обговорювалось питання про розмежування описуваного (того, що зазнає опису) від описувача (виконавця опису). Візьмемо в якості проблемної ситуації прояснення їх стосунку у процесі виконаня опису через низку визначень. Наприклад, спробуємо визначити підстави до процедури розмежування пізнавача від пізнаваного, з якої

починається дослідження будь-якої проблематики, стосовної пізнання. Перший крок дискретизації ми виконали самою постановкою проблеми, що полягає у вихідній демаркації проблемного поля. Так, у розглядуваному нами прикладі, об'єктом дослідження є пізнання, предметом – пізнавач та пізнаване, як складові процесу пізнання. Термін «пізнання» ми запропонували розглянути як процес, залучивши його до процесу дослідження, цим кроком започаткувавши дослідний проект. Поза нашим дослідним проектом, «пізнання» існує в якості лінгвістичної одиниці, що позначає певну конфігурацію певних процесів, зафіксованих у їх перебігові. Очевидно, що досліджуючи пізнання, ми виконуємо мимовільну референцію до вокабуляру, засвідченого в словникових джерелах, але саму цю референцію ми лишаємо за межами нашого дослідження. Для переходу від «пізнання», як словникового визначення до пізнання як процесу, ми виокремлюємо дієвця від області дії – визначаємо пізнавача та пізнаване «сторонами» процесу пізнання. Пізнання, таким чином, постає як пізнавальна дія, тобто – процес, але через покроковість у його дослідженні – і як результат: пізнаючи, пізнавач пізнає все більше, тому за кожної наступної перевірки обсягу пізнаного, можемо переконатись у кількості здобутого (чи, можливо, втраченого) знання. Перевіркою обсягу пізнаного встановлюється інший рівень дискретизації – узгодження процесу, на який спрямована увага дослідника, із описом цього процесу. Крім придатних до засвідчення засвоєних знань можна виділити інструменти їх здобуття, що удосконалюються в процесі пізнання. Якщо засвоєні знання є фактажем, то інструменти пізнання – це знання процедур здобуття цього фактажу. Зрештою, засвідчення дечого як факту, вимагає критеріїв фактичності. Визначення згаданих критеріїв та процедур вимагає організації спільноти дослідників та порозуміння між ними – бачимо, що проблемну ситуацію ми можемо довільно деталізувати. Конструктивістська настанова на дискретизацію [2, 26–27] дозволяє нам так само довільно її і спрощувати. Конструктивізм виявляє, що дискретизація реальності через її опис не викривляє реальність, а дозволяє виконати такий її опис, що є якнайбільше позбавленим фантастичних нашарувань і не претендує на заміщення реальності, існуючи у відповідності до фіксованих у ній подій. Власне, покроковість, дискретність опису, «принайтовує» його до реальності. Перевірюваність опису є свідченням його узгодженності із реальністю; повна синхронність опису та описуваної реальності та вичерпність опису призвела би до їх тотожності.

Але тотожність опису та описуваної реальності не є ситуацією, бажаною до досягнення в межах пізнавального процесу, адже така ситуація усунула б підстави для перебігу пізнання, елімінувавши опозицію «суб'єкт-об'єкт». Очевидно, що дискретність є витоково властивою пізнавальному процесові, адже пізнання починається із визначення як обмеження визначуваного, того, на що звернено інтерес пізнавача. Та навіть визначенню області пізнаваного передує розмежування пізнавача від пізнаваного, визначувача від

визначуваного, нарешті – суб'єкта від об'єкта. Визначення об'єкта є демаркацією реальності через визначення у ній області уваги дослідника-суб'єкта. Визначення предмета є локалізацією досліджуваного через визначення у його структурі аспектів, визнаваних суттєвими. Отже, визначуване є сукупністю аспектів у області визначення, яка обмежується фокусом уваги визначувача. Саме обмеженість фокусу уваги визначувача й формує дискретну картину визначень.

Висновки. Мати вичерпне знання про предмет – означає знати не тільки про властивості цього предмета, про його відношення до того, що виходить за його межі та специфікує його, про мотиви до зауваження того, що складає обсяг цього предмету, але й бути обізнаним із історії та ґенези всього зазначеного. Вичерпне знання про предмет вимагає визначення «мінімуму мінливості» цього предмета – такої кількості змін якостей та (або) статусу предмета, що була би суттєвою для зауваження дослідником, але не ставила під сумнів самототожність цього предмета. Іншими словами, предмет пізнання існує у своєрідному «вікні» самототожності пізнаваного що постає у фокусі уваги пізнавача.

Отже, мати вичерпне знання про *пізнаваний предмет* неможливо, в силу того, що здоровий глузд та настанова природничих наук дозволяє говорити про існування світу, незалежного від пізнавача – світу такого, деякі аспекти та явища якого виходять за межі уваги пізнавача або принципово можуть знаходитись поза її межами. Таким чином, все, про що пізнавач може знати, це – *предмет пізнання*. Знати предмет пізнання означає бути обізнаним із того, що пізнаєш.

Звинувачення у відсутності онтології, що лунають у бік радикального конструктивізму у теорії пізнання зумовлені тим, що в межах цього підходу *предметом пізнання* вичерпується те, що про *пізнаваний предмет* можна знати, тому питанням наявності чи відсутності останнього у питаннях опису пізнання нехтується як несуттєвим.

Власне, тотожність *предмету пізнання* із *пізнаваним предметом* свідчила би про вичерпну пізнаність, що вже відбулась, тобто, про відсутність необхідності вирізняти пізнавача, пізнаване та процес пізнання. Таким чином, зникли би підстави протиставлення суб'єкта та об'єкта пізнання; опозиції «людина» та «світ», «природа» та «культура» втратили би слушність.

Пізнання забезпечує підвищення операбельності або надає операційної придатності визнаваному неоперабельним, тому будь-яка раціональна діяльність супроводжується пізнанням. Пізнання починається із визначення – обмеження того, на що звернено інтерес пізнавача. Визначенню місця визначуваного серед інших визначуваних, зв'язків між ними, мотивів до визначення тощо передує перша процедура обмеження, що полягає у відмежуванні визначуваного (того, визначення чого виконується) від визначувача (виконавця визначення).

Отже, ставлення визначувача до визначуваного підпадає під схему радикального розмежування суб'єкта від об'єкта, медіумом між якими є діяльність першого із обмеження другого та самого себе.

Дискретна картина, яку ми спостерігаємо у розмежуванні суб'єкта від об'єкта, поширюється на всі випадки визначення у конструктивному пізнавальному проекті. З одного боку, дискретність є умовою визначення через необхідність демаркації проблемного поля для визначення чіткої зони оперування. З іншого – обмеженість обсягу визначення дає змогу залучати визначуване до покрокового проекту зі збільшення докладності опису зауважуваної області реальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурдье П. Начала / Пер. с фр. Шматко Н. А. – М.: Socio-Logos, 1994. – 288 с.

2. Горский Д. П. Вопросы абстракции и образование понятий. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1961. – 351 с.

3. Луман Н. Реальность массмедиа / Пер. с нем. А. Ю. Антоновского. – М.: Праксис, 2005. – 256 с.

4. Фейерабенд П. Против метода. Очерк анархистской теории познания / Пер. с англ. А. Л. Никифорова. – М.: АСТ: АСТ Москва: Хранитель, 2007. – 413 с.

5. Цоколов С. Дискурс радикального конструктивизма / С. Цоколов – München: PHREN, 2000. – 332 S.

6. Glasersfeld E. von Radical Constructivism: A Way of Knowing and Learning. Studies in Mathematics Education Series 6. – London, Washington D. C.: The Falmer Press, 1995. – 213 p.

7. Maturana H. R., Varela F. J. The tree of knowledge: the biological roots of human understanding / Translated by Robert Paolucci. – Boston & London: Shambala, 1998. – 269 p.

REFERENCES

1. Burd'ye P. Nachala / Per. s fr. Shmatko N. A. – M.: Socio-Logos, 1994. – 288 s.

2. Gorskiy D. P. Voprosy abstraktsii i obrazovaniye ponyatiy. – M.: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1961. – 351 s.

3. Luman N. Real'nost' massmedia / Per. s nem. A. YU. Antonovskogo. – M.: Praksis, 2005. – 256 s.

4. Feyyerabend P. Protiv metoda. Ocherk anarkhistskoy teorii poznaniya / Per. s angl. A. L. Nikiforova. – M.: AST: AST Moskva: Khranitel', 2007. – 413 s. 5. Tsokolov S. Diskurs radikal'nogo konstruktivizma / S. Tsokolov – München: PHREN, 2000. – 332 S.

6. Glasersfeld E. von Radical Constructivism: A Way of Knowing and Learning. Studies in Mathematics Education Series 6. – London, Washington D. C.: The Falmer Press, 1995. – 213 p.

7. Maturana H. R., Varela F. J. The tree of knowledge: the biological roots of human understanding / Translated by Robert Paolucci. – Boston & London: Shambala, 1998. – 269 p.

АННОТАЦИЯ

А.П. Петухов. Дискретность как условие выполняемости определения в конструктивизме.

В статье определение рассматривается исходя из предлагаемой общеконструктивистской установки. Последняя заключается в применении радикального разграничения систем и их компонентов в ходе описания реальности и ее явлений. Определение описывается как интегрированное в проект познания и как условие демаркации субъекта от объекта, из чего делается вывод о неустранимости дискретности из описаний, выполненных согласно конструктивистским методологическим схемам.

Ключевые слова: *дискретность, конструктивизм, определение, познание, субъект, объект, предмет, процесс.*

SUMMARY

A.P. Pietukhov. Discreteness as a condition to executability of definition in constructivism.

The article defls with a concept of «the definition» in the constructivist perspective. Also it defines the main constructivist attitude. The main constructivist attitude consists in using of the method of radical demarcation between systems or it's components. It allows to describe the reality and it's phenomena in discrete way. It means that cognition can be described as a stepwise process as well as the definition. At least every definition implies radical demarcation between something been defined and someone who defines. It means that discreteness is integrated to every project of description of reality. This kind of project appears as complex cognitive action and the definition is the part of this project. Demarcation between something been defined and someone who defines appears as opposition between the subject and the object in process of cognition. According to the main constructivist attitude discreteness allows to demarcate an operational field in every single step of cognitive project.

Actually, the identity of the subject knowledge of the knowable object pointed to comprehensive piznanist of what has taken place, that is, there is no need to distil the knower, knowable and learning process. Thus, the reason would disappear contrast between subject and object of knowledge; opposition "man" and "world", "nature" and "culture" have lost the right.

Knowledge enhances operabelnosti or provides operating life vyznavanomu inoperable because any rational activity accompanied by knowledge. Knowledge begins with the definition – restriction of what interest is paid knower. Determination of the place is determined among other definable, relationships between them to determine the motives of others precedes the first procedure limitations is detectable delimitation (of which the definition is executed) from vyznachuvacha (executor definition).

So vyznachuvacha ratio is determined to fall under the scheme radical distinction of subject and object, which is the medium between the activities of the first and second restricting himself.

Discrete picture we see in distinguishing between subject and object, applies to all cases in determining cognitive constructive project. On the one hand, discretion is by definition because of the need the demarcation problem field to determine the precise area of operation. On the other - the limited scope of the definition makes it possible is determined to attract incremental project to increase detail description zauvazhuvanoyi field reality.

Key words: *discreteness, constructivism, definition, cognition, subject, object, cognitive object vs. object of cognition, process.*

УДК 140.8+330.366+378.1

К.В. Корсак
Київський медичний ун-тет
Української асоціації народної медицини
Ю. К. Корсак
Інститут вищої освіти Національної
академії педагогічних наук України

НООІСТОРІЯ І НООНАУКИ ПРО НООДУХОВЛЕННЯ СВІТУ

Нооісторія – поєднання новітніх відкриттів фізики ізотопів, генетики і археології. Доведено, що українці є нащадками винахідників землеробства. Вони поєднались з мисливцями-аріями, сформували народ трипільців, одомашнили коня, винайшли колесо, організували Велике Трипілля на основі мідних шахт Каргали і аграрних зон. Тисячі років зростала хмара тегів (її лінгвісти помилково назвали «протоіндоєвропейська мова»). Поширення тегів – одуховлення-1 індоєвропейських народів. Автори відкрили ноотехнології, ноорозвиток, ноохвилю і запропонували «хмару ноотегів» – сукупність >150 слів з XXI ст. Україна має шанс на нооодуховлення людства.

Ключові слова: *нооісторія, походження українців, Велике Трипілля (ВТ), хмара ВТ-тегів, ноотехнології, ноотеги, нооодуховлення.*

Наша стаття актуальна тому, що сучасна Україна має виключно високу потребу в самоусвідомленні та утвердженні в ранзі шанованого члена об'єднаної Європи, для чого слід стерти всі «білі плями» й висвітлити минуле заради перемоги над ворожою брехнею і підступами організаторів глобальної консцієнтальної війни.

У назву статті уведено кілька нових термінів, які потребують негайного пояснення. ***«Нооісторія»*** означає дуже молодий сектор сучасних знань про минуле, що народився усього кілька років тому і є сукупністю точних інструментальних датувань археологічних та інших знахідок з дешифруванням генетичних даних, які містять великі і малі органічні артефакти. Очевидно, що в ХХ ст. нооісторія була неможливою, але й зараз для її розвитку в Україні існують значні перешкоди через надмірно високу вартість точних вимірів.

Нооофілософією ми пропонуємо назвати ту частину філософських знань сучасності і найближчого майбутнього, які спираються насамперед на досягнення точних *ноонаук*, зокрема, на створення і використання *ноотехнологій* та великої групи споріднених термінів, які відзначаються включенням в їх назву літер «ноо-» на знак того, що вони мудріші, досконаліші і результативніші від їх традиційних аналогів.

Появу перших ноотехнологій серед великої кількості квантових та інших нанотехнологій ми помітили саме на зламі сторіч, але тільки в 2010 році запропонували для них вдале визначення: «Доцільно використовувати термін **«*ноотехнології*»** («ноо» – мудрі) для *позначення лише тих способів життєзабезпечення, які не шкодять біосфері і людині*. Цим шляхом стане можливим виокремити і привернути увагу до технологій майбутнього, на основі яких будуть ліквідовані екологічні загрози прогресу людства і здійсниться мрія про «стійкий розвиток», про перетворення всієї планети у «ноосферу» В. Вернадського» [2, 359].

Подібна повна екологічна безпечність ноотехнологій може бути реалізована тільки тоді, коли людина мудро скерує природні процеси в бажаному для себе напрямі, не порушуючи цим їх нормального плину, не перетворюючи на засіб знищення спершу біосфери, а по тому – всього людства. Якщо людство ще до середини ХХІ ст. спроможеться відмовитися від індустріальних виробництв і замінити їх ноотехнологіями, то стане цілком можливим справжній ноорозвиток, а також поєднання зростання чисельності людства з підвищенням якості життя кожного громадянина.

Очевидно, що з цим рятівним для людства фундаментальним поняттям пов'язані багато інших, які ми поєднали у «нооглосарій (нооенциклопедію)» й отримали на нього авторське свідоцтво [3].

Включення в назву статті слова «одуховлення» спирається на наше глибоке переконання в тому, що упродовж ери бронзи між V і II тисячоліттями до нашої ери наші пращури, акумулювавши кращі тогочасні високі технології і створивши багато власних, «подарували» усім сусідам новий світогляд, гуманну

і високу культуру, чудові технології життєзабезпечення та велику групу слів і термінів, що у наш час збереглися у складі понад 400 мов індоєвропейської сім'ї. Саме цей вчинок і безліч його наслідків ми й пропонуємо називати «**одуховлення-1**».

Наведемо гранично стислий перелік доказів вирішального внеску наших пращурів у появу індоєвропейського світу і безприкладного прискорення прогресу на значній частині євроазійського материка.

1. Пращури були безпосередніми учасниками винайдення на Близькому Сході рільництва і дрібного скотарства, а під час свого пішого поширення на Захід обрали не Бретань, а береги Понтіди.

2. 7500 р. тому після прориву Босфору майбутні хлібороби-українці унаслідок повільного і невблаганного підвищення рівня Понтіди і перетворення її в Чорне море вимушено змістилися на північ, де й поєдналися з мисливцями-аріями (Y-ДНК гаплогрупа R1a). Сформувалося загальновідоме Трипілля-1.

3. Трипільці єдині на планеті одомашнили коня і навчилися плавити мідні руди на кухні на вугіллі з берези, що не вимагало штучного дуття. Коні і колеса полегшили експансію, а після відкриття невичерпного родовища міді (Каргали, Приуралля) дали змогу організувати на його основі «**Велике Трипілля - В.Т.**». Поділ праці охопив територію близько 2 млн. км^2. Великотрипільці володіли майже усіма тогочасними високими технологіями (саме про це написав Геродот у своїх унікальних книгах), а відповідні терміни (**хмара тегів**) стали тим, що лінгвісти помилково назвали «протоіндоєвропейскою мовою (ПІЄМ)» і використали для пояснення появи колосальної індоєвропейської мовної сім'ї (ІЄМС) та всієї культури Заходу.

Однак, за чверть тисячоліття лінгвісти та історики не визначилися з розташуванням «колиски ПІЄМ», назвою і походженням того народу, для якого вона була рідною, а головне, не змогли пояснити цілковиту відсутність опору поширенню ПІЄМ. На рис. 1 ми відтворили групу найновіших теорій появи і формування ПІЄМ, розташування Трипілля-1 і Великого Трипілля, а також локалізацію гірничорудного басейну Каргали.

Рис. 1. Частина варіантів зон народження протоіндоєвропейської мови (ПІЄМ), які запропонували науковці світу після 1960 року. Наближено вказано розташування Трипілля-1, Великого Трипілля і мідних копалень (Каргали)

Теорій походження ПІЄМ і індоєвропейської сім'ї з понад 400 сучасних мов настільки багато, що обговорення цієї дуже важливої теми отримало промовисту назву – «мовні війни» [1].

У своїх міркуваннях, постійно використовуючи слово «мова», лінгвісти багато написали про подібність та відмінності між мовами з ІМС, про можливе розташування їх «колиски», але уникали детально аналізувати поширення ПІЄМ. Дійсно, існує тільки два можливі варіанти дуже серйозного поширення якоїсь мови – створення імперії або знищення усіх чоловіків на великій території.

По просторах імперії домінантна мова зазвичай поширюється задля економічних і соціальних вигод підкорених народів (колись так було в Римській імперії, зовсім нещодавно – в Російській імперії). Для кар'єри і добробуту молодша частина населення окраїн вивчала мову колонізаторів, що й зараз продовжується в багатонаціональній Російській Федерації.

Другий спосіб кривавий і раніше був широко поширеним на всій планеті. Він полягав у цілковитому знищенні чоловічої частини якомога більшої кількості сусідніх племен для загарбання ресурсів і жінок. Для прикладу процитуємо фрагмент недавньої історії Нової Зеландії: «За даними археологів, першими людьми на Південному острові стали мисливці на моа, які прибули сюди в XIII ст. у пошуках бажаної здобичі. Ці перші поселенці, імені яких історія не зберегла, були знищені в XVI столітті маорійським іві (племенем) вайтаха, які мігрували з Північного острова. В ході подальших міжплемінних воєн вайтаха були знищені іві нгаті-мамое, а ті, в свою чергу, нгаі-таху, які й володіли

територією на момент прибуття перших білих поселенців в 1840 році» ([4]. Більше прикладів у книзі [6]).

Однак, навіть до новітніх нооісторичних вимірів було досить доказів того, що ПІЄМ спромоглася поширитися на всі заселені землі і була зупинена не зброєю, а мегапустелями Африки, Південної і Східної Азії. Оперуючи словосполученням «хмара (мовних) тегів», в січні 2017 року ми довели, що всі непорозуміння та утруднення лінгвістів та істориків зникають, якщо замінити ПІЄМ на словосполучення «хмара великотрипільських мовних тегів». Мова не може без опору окупувати населені ворогами території, а от теги (*плуг, один, два, три* і т.д.) це здійснюють з очевидною легкістю (у даний момент тег «гаджет» успішно захоплює Україну, де просто неможливі такі немилозвучні поєднання фонем).

Тут доцільно зробити невеликий відступ стосовно поняття «***ноофілософія***». У пошуках власного вирішення 250-річної лінгвістичної загадки появи усіх ІЄМС вона була для нас методологічною опорою. Головні закони класичної філософії ми застосували разом зі зверненням до досягнень сучасних класичних і ноонаук. На цьому шляху виникло переконання у тому, що неуспіх був запрограмований одразу ж – у найпершому припущенні про існування протоіндоєвропейської *мови* та про можливість поширення *мови* без опору на всі заселені людьми терени. Досить було відмовитися від шаблону, відкинути непридатне поняття і використати адекватний термін «великотрипільська хмара тегів», як стало майже очевидним – наші пращури й справді здійснили перше одуховлення колосальних територій.

4. Приблизно 3600 років тому надвибух вулкану Санторін поблизу Криту створив «пилову зиму», викликав холоднечу і зумовив розпад **В.Т.** Вся східна частина (арії) у повному складі рушила у Персію, Пакистан та Індію, де й зараз є наші гени. Вони прийшли з високою культурою, найкращими металургійними, транспортними, воєнними та іншими технологіями, що стали міцним фундаментом для появи санскриту, який інколи називають «мовною досконалістю», письма, металургії булату та ін.

5. Для трипільців другої частини Великого Трипілля шлях на Південь унеможливили непереборні природні перешкоди. Вони зброєю оволоділи значною частиною Європи і швидко змінили її генетичну карту. Їх зупинили між Одером і Ельбою вороги з гаплогрупою R1b, але навіть за Рейн і далі легко поширилися теги від великотрипільців. Наголосимо на тому, що вказані теги формувалися багато тисяч років уздовж дуже довгої траєкторії «Едем і Курдистан - Анатолія - схід Болгарії - Трипілля-1 - Велике Трипілля і Гардарика». Лінгвісти не насмілися вказати аж такі великі терени, до того ж, навали з Азії на українські землі стерли правду про пращурів.

Отже, перше українське «одуховлення світу» і майже глобальне розповсюдження індоєвропейських мов сталося з однієї головної причини – винайдення нашими пращурами найдосконаліших технологій бронзової ери і

поступового формування «нездоланної» хмари великотрипільських мовних тегів. Цей імпульс мав таку потужність, що, незважаючи на окремі технологічні «сплески» в ареалі поширення китайського варіанту 1-ї «тоффлерівської» хвилі, для Землі в цілому аж до наших буремних днів лідерство у культурі, науках, освіті й технологіях належало народам, які послуговувалися мовами з індоєвропейської сім'ї.

Однак, імпульс цього первинного поступу в наші дні зустрічається з накопиченням екологічних загроз для існування і індоєвропейців, і всього людства. В усіх деталях цей процес вивчений і прорахований у віддалене сторічне майбутнє в знаменитій серії з трьох взаємопов'язаних книг міжнародної групи футурологів під керівництвом Д. Медоуза [5]. Вони та усі інші відомі нам науковці доводять повну неминучість глобальної екологічної катастрофи (колапсу-21) у другій половині XXI ст. В обговореннях і висновках трьох загальновідомих екологічних форумах 1992, 2002 і 2012 (Pio, Pio+10, Pio+20) наростав песимізм і нереальність рекомендацій, відсутність шляху для усунення всіх еконебезпек.

Саме у зв'язку з цим ми просимо звернути увагу на запропоноване нами поняття ноотехнологій і споріднених термінів: ноорозвиток, нооекономіка, нооекологія і багато інших [3].

Загалом же – ні більше, ні менше, – ми відшукали цілком реальний і зручний проект порятунку наших безпосередніх нащадків і всього людства.

Це ноошлях і нооодуховлення.

Йдеться про створення і поширення другої в історії українського народу колосальної за цивілізаційним впливом хмари тегів. Цього разу – ***ноотегів***, які являють собою сотні нових понять і термінів, які в майбутньому обслуговуватимуть перехід Вітчизни і всього людства до ноосуспільства, до мудрого співіснування людства з вилікуваною біосферою.

Очевидно, що лідером у цьому виступатимуть не ЗМІ, які не належать народу і уряду, та ще й за відсутності світової «Конвенції з етики журналістики» майже не мають обмежень на брехню чи антинукові міфи. Головну надію ми покладаємо на університетський рівень вищої освіти і громаду науковців PhD-рівня, чисельність яких наближається до 10 млн. осіб і постійно зростає. Вони є виключно необхідним засобом розвитку, поширення і використання тих ноотегів, які вже запропоновані нами, а також набагато більшої кількості нових, що народяться в XXI ст.

Наведемо невелику вступну частину двомовної таблиці десятків ноотермінів, які входять у наше авторське свідоцтво [3].

Ключові терміни Нооглосарію	**Key terms of Nooglossary**
1. **Ноотехнології** – виробничі й інші засоби, які являють собою мудро	1. **Nootechnologies** - the industrial and other means representing natural

керовані людиною природні процеси, що виключає будь-яку шкоду для біосфери і самої людини. Для ноотехнологій слід створити особливий – 7-й технологічний уклад. 2. **Ноорозвиток** – прогрес людства на основі ноотехнологій, які роблять можливим поєднання зростання його чисельності з підвищенням якості і безпеки життя кожної людини. 3. **Ноосуспільство** – нова стадія людства, життєзабезпечення якого спиратиметься на ноотехнології з одночасною забороною індустріальних та інших екологічно шкідливих виробництв.	processes wisely operated by the person, capable to exclude any harm for biosphere and the person. For nootechnologies it is necessary to create special - the 7th technological level. 2. **Noodevelopment** - mankind progress on a basis of nootechnologies, making possible association for growth of its number with improvement of quality and safety of life for each person. 3. **Noosociety** - a new stage of the mankind, which life-support will be based on nootechnologies with a simultaneous interdiction of industrial and other ecologically harmful manufactures.

Для полегшення поширення нашої пропозиції поза межі України на решту планети доцільно використати засоби сучасної інфографіки і надавати читачам більш наочне відтворення – хмару англомовних ноотегів (рис.2).

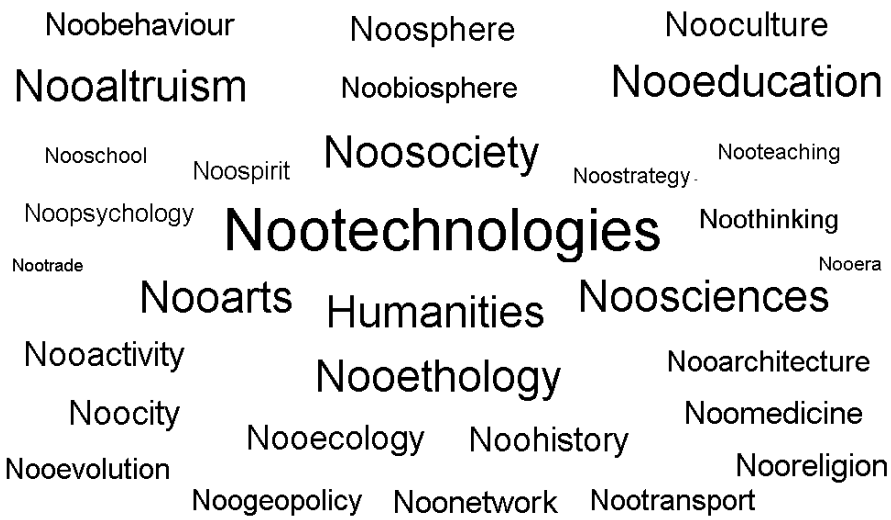

Рис. 2. Англомовний варіант частини створеної нами хмари ноотегів, що може стати основою другого цивілізаційного внеску українців у ноопрогрес усього людства

Є багато причин існування переваги університетів над іншими навчальними закладами у розвитку щойно запропонованого нами напряму освітньої і наукової ноодіяльності у XXI ст. Нагадаємо, що тільки цей вид вищих шкіл гармонійно поєднує в собі ***Sciences*** як сукупність фундаментальних інструментальних досліджень та високотехнологічної інженерії, а також ***Arts*** –

всі гуманітарні науки. Кому, як не їм, стати лідером у створенні та прискореному розвитку і ***Noosciences,*** і ***Nooarts.***

На закінчення відзначимо, що авторам не пощастило переконати серйозні державні структури України розпочати активне і широке поширення і використання ноонаук і хмари ноотегів. Наш оптимізм живиться тим, що перспективність запропонованих нами ідей очевидна, тому завдяки Інтернету і традиційним засобам ноотеги знаходять усе більше прихильників (зокрема, кілька фахівців-філософів звернулися до терміну «ноогуманізм»). Але в інтересах всієї нашої Вітчизни краще перетворити цій повільний і стихійний процес в пріоритет держави задля швидкого підвищення її іміджу і вирішення багатьох соціально-економічних та інших проблем.

Отже, явище другого одуховлення планети все започатковане і надалі зможе самопливом охопити всі держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болтер М. Языковые войны // В мире науки. – 2016. – №7. – С. 82–89.

2. Корсак К.В. Новий термін «ноотехнології» та успішність форсайтних проектів / Актуальні проблеми науково-технологічної та інноваційної політики в контексті формування загальноєвропейського наукового простору: досвід і перспективи. Матер. XXIII Київ. міжн. симп. з науковозн. і н.-техн. прогнозування., м.Київ, 16-17 червня 2010. – К.: Феникс, 2010. – С. 357–360.

3. Корсак К.В., Корсак Ю.К. Свідоцтво на реєстрацію авторського права на твір «Нооглосарій (нооенциклопедія)». №55840. 30.07.2014 р. – К.: Державна служба інтелектуальної власності України, 2014.

4. Крайстчерч. История (URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Крайстчерч#. История)

5. Медоуз Д.Х., Медоуз Д.Л., Рэндерс И. Пределы роста. – М.,МГУ, 1991; За пределами роста. – М.: Прогресс, Пангея, 1994; Пределы роста. 30 лет спустя. — М.: ИКЦ «Академкнига», 2008.

6. Уэйд Н. На заре человечества. Неизвестная история наших предков / Перев.с англ. – М.: Альпина нон-фикшн, 2016. – 460 с., 20 ил. (URL: http://lib.rus.ec/b/609023/read)

REFERENCES

1. Bolter M. YAzykovyye voyny // V mire nauki. – 2016. – №7. – S. 82-89.

2. Korsak K.V. Noviy termín «nootekhnologíí» ta uspíshníst' forsaytnikh proyektív / Aktual'ní problemi naukovo-tekhnologíchnoï ta ínnovatsíynoï polítiki v kontekstí formuvannya zagal'noêvropeys'kogo naukovogo prostoru: dosvíd í perspektivi. Mater. XXIII Kiïv. mízhn. simp. z naukovozn. í n.-tekhn. prognozuvannya., m.Kiïv, 16-17 chervnya 2010. – K.: Feniks, 2010. – S. 357-360.

3. Korsak K.V., Korsak YU.K. Svídotstvo na reêstratsíyu avtors'kogo prava na tvír «Nooglosaríy (nooyentsiklopedíya)». №55840. 30.07.2014 r. – K.: Derzhavna sluzhba íntelektual'noï vlasností Ukraïni, 2014.

4. Kraystcherch. Istoriya (URL: https://ru.wikipedia.org/wikiKraystcherch#. Istoriya)

5. Medouz D.KH., Medouz D.L., Renders I. Predely rosta. – M.,MGU, 1991; Za predelami rosta. – M.: Progress, Pangeya, 1994; Predely rosta. 30 let spustya. — M.: IKTS «Akademkniga», 2008.

6. Ueyd N. Na zare chelovechestva. Neizvestnaya istoriya nashikh predkov / Perev.s angl. – M.: Al'pina non-fikshn, 2016. – 460 s., 20 il. (URL: http://lib.rus.ec/b/609023/read)

АННОТАЦИЯ

К.В. Корсак, Ю.К. Корсак. Нооистория и ноонауки о нооодуховлении мира.

Нооистория объединяет новые открытия физики изотопов, генетики и археологии. Доказано, что украинцы являются потомками изобретателей земледелия. Они объединились с охотниками-ариями, сформировали народ трипольцев, одомашнили лошадь, изобрели колесо, организовали Большое Триполье на основе медных шахт Каргалы и аграрных зон. Тысячи лет росло облако тегов (его лингвисты ошибочно назвали «протоиндоевропейский язык»). Распространение тегов – одуховление-1 индоевропейских народов. Авторы открыли ноотехнологии, нооразвитие, нооволну и предложили «облако ноотегов» – совокупность >150 слов из XXI века. Украина имеет шанс на нооодуховление человечества.

***Ключевые слова**: нооистория, происхождение украинцев, Большое Триполье (БТ), облако БТ-тегов, ноотехнологии, ноотеги, нооодуховление.*

SUMMARY

Kostiantyn Korsak, Yurii Korsak. Noohistory and noosciences about noospiritualisation of the world.

Article is based on noohistory & noosciences that are the combination of new discoveries with the best cultural heritage and directed toward the future not the past. Achievements of geneticists, physicists and other scientists on the renewal of agriculture and animal husbandry appearance are suggested.

Authors proved that Ukrainians are direct descendants of those who created productive agriculture in the Middle East. Having chosen the place for Motherland on the black soil and having combined with hunter-Aryans, Trypillians had being formed. They are the only in the world who domesticated horse, invented the wheeled transport, organized a giant space Great Trypillia based on a combination of copper mines Karhaly (near Orenburg, Russia), «country towns» and other agricultural areas. A cloud of tags had been growing for thousands of years (linguists

called it «Proto Indo-European Language – PIEL» by mistake), and cultural and economic influence on Eurasia.

Great Trypillia suddenly disappeared under attack of «volcanic winter» – Santorini volcano explosion. This was the impetus for the famous Aryan migrations (or Trypillians) with many linguistic, cultural and economic consequences. It was the first global gift of Ukrainians to all Indo-European peoples (or spiritualisation №1). It changed the world forever and even now provides human progress.

The authors discovered the great sphere of nootechnologies and proposed «cloud nootags» – a set of words and concepts of the XXIst century (noosciences, noohistory, noophilosophy, noodevelopment, nooeconomy, noosociety, nooecology, noowave). Transmission to nootechnologies will save mankind from the threat of collapse, and the use of more than 150 new words will change the basis of values and principles of conduct. All Ukraine has to become a world leader in the use of noolexicon and Ukrainians for the second time have the chance for noospiritualisation of humanity.

Key words: *noohistory, noosciences, Ukrainian origin, Great Trypillia (GT), Indo-European languages, GT cloud tags, nootechnologies, nootags, noospiritualisation*

УДК 2:001.8

О.Г. Бортнікова
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ФОРМУВАННЯ ВАРІАНТІВ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН НА ОСНОВІ МОРФОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ РЕЛІГІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

У межах статті здійснено обґрунтування абстрактної моделі міжконфесійних відносин суспільства як матриці на основі морфологічного принципу у поєднанні з лексиграфічним принципом включення елементів у варіант системи. Це наукове завдання вирішується із застосуванням методу морфологічного аналізу релігійно-політичного простору як соціальної реальності. З урахуванням специфіки матричного методу вирішено завдання побудови багатокритеріальної моделі формування та вибору варіантів матриці цілісності релігійного простору.

Ключові слова: *релігія, політика, міжконфесійні відносини, релігійний простір, морфологічний аналіз, матричний метод.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковим та практичними завданнями. На шляху впровадження партнерської моделі системи державно-конфесійних відносин ідеться не стільки про радикальну корекцію базових інститутів, чинного законодавства, скільки про

зміну акцентів державної політики у їх застосуванні. Особливо важливим є вивчення релігійного простору для розробки алгоритмів обробки та узагальнення інформації про базові та додаткові релігійні інститути, законів координованого управління, законів управління розвитком системи, алгоритмів, що визначають логічні операції зі створення партнерського середовища діяльності релігійних суб'єктів. З цією метою постає завдання скласти морфологію релігійного простору, його функціональний опис і схему архітектури мереж зв'язків, з урахуванням можливих варіантів прямих і зворотних зв'язків, матрицю основних параметрів міжконфесійної взаємодії релігійних суб'єктів у суспільних процесах. Саме тому виявлення особливостей конфесійної риторики України і побудова на їх основі загального «дерева цілей» релігійних структур та проектування а*бстрактної моделі міжконфесійних відносин суспільства як соціальної матриці набуває особливого значення*.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою.

Дослідження, що мають безпосереднє відношення до теми статті, можна систематизувати за двома основними напрямами. Першим з них є розвиток теоретико-методологічних основ дослідження функціонування релігії в соціумі [8; 16], другий пов'язаний із розвитком аналізу релігійного простору як концепту новітніх тенденцій у вивченні релігійного феномену – це залучення схем просторового аналізу буття релігії у суспільстві [6;11; 13].

У сучасній науці склалась адитивна модель використання розвинених методів морфологічного аналізу, як це висвітлено у наукових працях В. Волковича, О. Вороніна та І. Попова [1; 2; 10]. У дисертаційному дослідженні О. Дзюби з'ясовуються теоретико-методологічні засади аналізу релігії як системи, що потребує визначення «умов можливості» релігії [4]. В літературі з метою проектування *моделі міжконфесійних відносин запропоновано метралізацію морфологічного простору* [17].

Метою статті *є о*бґрунтування абстрактної моделі міжконфесійних відносин суспільства як матриці цілісності.

Виклад основного матеріалу*.* Зазначені положення методичного характеру щодо можливості моделювання релігійно-політичного простору як соціальної матриці цілісності сприяли виникненню такого поняття, як «абстрактна модель міжконфесійних відносин суспільства як матриця». Під цим розуміємо: морфологічний простір, морфологічну відстань, морфологічну околицю (морфооколицю) та поверхню морфооколиці м*іжконфесійних відносин*.

Такий підхід дозволяє звести модель формування і вибору до схеми явного перерахування. У випадках складних моделей, у яких побудова вихідної околиці представляє самостійну проблему, рекомендується використовувати формування *лексикографічно* упорядкованих морфологічних варіантів системи [5]. Завдання та шляхи (способи) укладання лінгвістичної термінології з

використанням реєстрових україномовних термінів формулюються у світлі нових надбань і проблем укладання взаємодії релігії і політики в релігійно-політичному просторі України. Постає завдання зафіксувати та пояснити мовознавчі терміни, виражені однослівно або словосполученням, на базі української мови та подати їх специфічні мовні особливості термінів у соціальній матриці цілісності, а також відповідно до зон опису статті реєстрового слова [14].

Це завдання вирішується за таких припущень: векторна оцінка варіантів є сумою векторних оцінок елементів, що входять до релігійно-політичного простору; критерії оцінки варіанту лексикографічно впорядковані. Передбачається адитивна залежність векторної оцінки варіантів від векторних оцінок функцій системи, названих елементами [12, 346–348]. Позначимо реєстровий термін через категорію «**віра»** (V (S) = VM (S)) як векторну оцінку варіанту функціонування релігійного суб'єкта (S), де *V (S)* – деяка адитивна функція від спрямованості віровчення, релігійної ідеології та релігійних практик, тобто від відповідних оцінок елементів, що входять у варіант S. Послідовність у досягненні приватних цілей системи визначає сувору впорядкованість критеріїв. Строге ранжування критеріїв породжує відношення лексиграфічної переваги до множини варіантів релігійно-політичного простору (системи).

Зазвичай завдання також вирішується для політичних суб'єктів із реєстровим терміном через категорію «**довіра»**. Однак слід зауважити, що межі цієї роботи, сукупність певних обмежень не дають змоги повною мірою розглянути політичний простір України та встановити науково обґрунтовані критерії *розмірності його моделі як соціальної матриці цілісності.*

Таким чином, вдалося розглянути метод вирішення завдання побудови багатокритеріальної моделі формування та вибору варіантів матриці цілісності релігійно-політичного простору на основі морфологічного принципу формування в поєднанні *з лексиграфічним принципом в*ключення елементів у варіант системи. Складається адитивна модель вирішення завдання.

Формування варіантів на основі морфологічного аналізу *релігійно-політичного простору.* Виявлення особливостей конфесійної риторики України і побудова на їх основі загального «дерева цілей» релігійних і політичних структур та проектування матриці відповідності принципово можливих варіантів підсистем релігійно-політичного простору проводиться на основі цілей, відображених у системному графіку цілей і завдань. Методологія враховує багаторівневу ієрархічну систему побудови моделі сучасної міжконфесійної та міжпартійної взаємодії у процесі державотворення в Україні.

Під морфологією *релігійно-політичного простору* (системи) розуміється перелік підсистем (функцій), які необхідні для функціонування. Зважаючи на підвищену різноманітність релігійного простору, не бачимо можливості вироблення будь-яких правил виділення підсистем із системи. Скласти перелік підсистем (функцій) не являє труднощів, оскільки він створюється шляхом

аналізу завдань, що *вирішуються релігійною або політичною системами.*

Морфологічний опис дає уявлення про будову *релігійно-політичного простору, що* створюється на підставі мережевої моделі цілей і завдань системи, що нею вирішуються. Вивчення морфології зазвичай здійснюється за ієрархією: з підсистем першого рівня до компонентів підсистем нижніх рівнів і до елементів релігійної й політичної сфер. Одночасно розглядаються питання реалізації підсистем і елементів, характер внутрішніх зв'язків і зв'язку із зовнішнім середовищем, характер просторово-часової взаємодії, окреслюються межі *релігійно-політичного простору*, розглядаються можливі шляхи зміни його структури і морфології на різних етапах її функціонування в *сучасних соціально-політичних процесах в Україні.*

Глибина опрацювання має бути достатньою для вирішення таких завдань: проектування і, насамперед, вибору альтернативних варіантів побудови моделі релігійно-політичного простору як соціальної матриці цілісності; аналізу зв'язків і залежностей між підсистемами; питання оцінки реалізованості функцій релігійними й політичними суб'єктами в процесі формування політичної нації; визначення показників якості.

Визначення меж *релігійно-політичного простору* – завдання, яке пов'язане з оцінкою взаємодії системи із середовищем. У результаті опису морфології, будови *релігійно-політичного простору* з оцінкою застосованих методичних засобів як за варіантами, типом, модифікаціями, так і за їх кількістю, по суті, має бути проведена подальша підготовка вихідних даних для продовження його системних досліджень. Результати таких досліджень (логічних, евристичних, експертних) зазвичай постають у вигляді:

а) переліку можливих варіантів будови *релігійного простору*;

б) трьох варіантів характеристик *релігійного простору*, які формуються на підставі вивчення його морфології, розробки алгоритмів, обґрунтування можливих варіантів регулювання та інформаційних впливів, підсистем і елементів. Розглянемо ці три варіанти.

1. Морфологічний блок варіантів будови *релігійного простору за* принципово можливими варіантами окремих підсистем (і*нституціонально-організаційний компонент)* (див. табл. 1.1).

2. Морфологічний блок елементів будови *релігійного простору* за типами взаємодії релігійних і політичних суб'єктів та модифікаціями елементів *(світоглядно-ціннісний компонент)* (див. табл. 1.2).

3. Матриця відповідності між принципово можливими варіантами підсистем будови *релігійно-політичного простору* і типами функцій та елементів їх реалізації (ф*ункціонально-діяльнісний компонент)* (табл. 1.3).

У блоках (МС), (МЕ), матриці Т (табл. 1.1–1.3) позначено:

Ui = (UiIi) – безліч варіантів і-й підсистеми релігійного простору;

i – індекс підсистеми **(i = I, n);**

Ii – - індекс варіанта і-й підсистеми **(Ij = I, Çj);**

n – загальна кількість підсистем у релігійному просторі.

Таблиця 1.1

Принципово можливі варіанти окремих підсистем* релігійного простору *(MC)

Підсистеми релігійного простору	**Варіанти підсистем**				
	I		**Ii**		***I, Çj i***
Інституції – церкви і конфесії	**U1**: Релігійні громади центри, управління	**U2:**Монастирі, ченці і черниці, місії, братства	**U3**: Священнослужителі, у т.ч. іноземці	**U4**: Духовні навчальні заклади, недільні школи	***Uili:*** Множина варіантів підсистем релігійного простору
Православні	U1	U1	Uli	Uli	+
Католики	U1	U1	Uli	Uli	+
Церкви сходу	U1	-	Uli	Uli	Ul
Баптисти	U1	U1	Uli	Uli	+
Євангельські християни	U1	U1	Uli	Uli	+
Християни віри євангельської	U1	U1	Uli	Uli	+
Лютерани	U1	U1	Uli	Uli	+
Реформати	U1	–	Ul	Ul	Uli
Харизмати	U1	U1	Uli	Uli	+
Інші релігійні організації протестантського походження	U1	U1	Uli	Uli	+
Юдаїзм	U1	U1	Uli	Uli	+
Іслам	U1	–	Uli	Uli	Uli
Буддизм	U1	U1	Uli	Uli	+
Етноконфесійні релігійні	U1	-	Uli	Uli	+
Нові релігійні організації православного, юдейського, орієнталістського та іншого	U1	U1	Uli	Uli	+

При описуванні морфології та оцінці можливих варіантів прийнято, що в систему *релігійного простору* входить один із варіантів кожної підсистеми; у варіант підсистеми I*i* можуть входити елементи того чи іншого типу **Uili** тільки однієї модифікації.

Таким чином, виокремлення різних п*ідсистем релігійного простору допоможе не тільки чіткіше усвідомити сутність проблеми міжконфесійних відносин в Україні, а й виробити адекватні засоби* знаходження всіх можливих модифікацій морфологічного простору цих *відносин.*

Щоб знайти всі можливі варіанти побудови системи з урахуванням впливу *на процес формування політичної нації в Україні,* принципово важливим є розгортання дослідження у бік характеристики поверхні морфооколиці м*іжконфесійних відносин* через розгляд морфологічної відстані цих *відносин* та їх морфологічної околиці.

Слід зауважити, що під чинниками, від яких залежить сам факт існування руху церков щодо чіткого і виразного позиціонування себе як патріотичної та народної Церкви, нами розуміються не тільки їх внутрішні проблеми.

«На думку експертів, – як відмічає у своєму інтерв'ю Л. Филипович, – Церква закрилась, мінімально спілкується із вузьким сегментом суспільства, більше мовчить, ніж говорить чи пояснює, пішла у себе. Очевидно, що там ідуть глибші процеси, ніж нам може бути помітно. Церква знаходиться в процесі самовизначення. Ідентифікація, і не тільки віросповідна, а й соціальна, політична, культурна, – в цій Церкві проходить боляче, багато що підлягає переоцінці. Люди тільки вчаться висловлювати свою незгоду чи сумнів, і роблять це не в тій формі, в якій би нам хотілося» [15].

У цьому аспекті постає важливе завдання визначення варіантів елементів морфологічного блоку будови *релігійного простору* (див. табл. 1.2).

Визначимо загальну кількість можливих варіантів побудови моделі релігійного простору з урахуванням реалізації ідеї формування політичної нації. З цією метою спочатку розглянемо питання щодо можливої реалізації будь-якого одного варіанта підсистеми, наприклад E1. Припустимо, існує безліч номерів типів елементів (див. табл. 1.1.: Uili: *Множина варіантів підсистем релігійного простору)*, які необхідні для реалізацій варіанту підсистеми морфологічного простору м*іжконфесійних відносин*. Практичне досягнення мети побудови моделі релігійного простору з урахуванням реалізації ідеї формування політичної нації ґрунтується на теоретичних положеннях *функціонування релігії в соціально-політичному просторі (див. підрозділи 2.1 та 2.2).*

Таблиця 1.2

***Морфологічний блок елементів будови* релігійного простору (ME)**

Тип елемента релігійного простору	**Модифікація елементів**				
	Теологічні доктрини церков і конфесій	Міжнародні правові акти на релігійну	Міжконфесійні, міжцерковні документи	Документи конфесій	Документи вселенської патріархії щодо
E1	+	+	+	+	+
E2:	+	+	+	+	+
E3	+	+	+	+	+
Em	+	+	+	+	+

E1: *морфологічний простір м*іжконфесійних відносин – *безліч дискретних точок (ц*еркви та конфесії, релігійні громади, центри, управління, монастирі, ченці і черниці, місії, братства, священнослужителі, у тому числі іноземці, навчальні заклади, недільні школи, періодичні видання)*, кожна з яких є певною комбінацією способів реалізації функцій релігійно-політичного простору (системи);*

E2: морфологічна відстань міжконфесійних відносин – число функцій, за яким два варіанти мають елементи, які не співпадають. Її структуру складає релігійний інтерес (вигода здобувається із релігійних практик як виробництво, розподіл та вживання визначеного типу спасіння).

E3: *морфологічна околиця м*іжконфесійних відносин *(морфооколиця) – підмножина морфологічно близьких варіантів. Це* система релігійних уявлень та практик (виправдовування домінуючого становища як віра підлеглих у легітимність господарювання).

Em: *поверхня морфооколиці м*іжконфесійних відносин – *множина варіантів, що відрізняються від точок околиці одним елементом* (ідеологічна функція з метою легітимізації всього того, що виправдовує, узаконює становище певної групи, страти, класу в соціальній структурі). *Число таких варіантів називають площею поверхні. Використання локальних сфер морфологічного простору м*іжконфесійних відносин*, які мають певні структурні властивості, дає змогу спростити аналіз і розрахунок варіантів релігійно-політичного простору як соціальної матриці цілісності (системи).*

Загальна кількість варіантів реалізації функцій у моделях м*орфологічного блоку елементів будови* релігійного простору виходить з таких положень:

– головна частина системи (структурний центр) – елементи, які входять у варіанти підсистем і виконують одну операцію (назвемо такі елементи моноелементами);

– фактори, що активно впливають (важливі параметри) – варіанти підсистем, що входять в систему і виконують тільки одну функцію, притаманну цій підсистемі й не можуть бути використані для побудови інших підсистем (назвемо їх моноблоками);

– структура способу будови релігійного простору (складові частини і зв'язки між ними). З метою отримання системних ефектів різного роду застосовуються уніфіковані блоки й елементи, які здатні виконувати різні функції, різні операції в системі (назвемо їх уніфікованими блоками).

Концепція вибору способу *будови* релігійного простору із застосуванням методу морфологічного аналізу показана на прикладі вибору рішень, що забезпечують реалізацію інновацій у процесі формування політичної нації в Україні. Дослідження морфологічної схеми дало змогу встановити доцільність поєднання в одному уніфікованому блоці різних видів символічних систем за рахунок застосування чотириярусної схеми (E1–Em) функціонування інституцій – церков і конфесій та релігійних суб'єктів.

Крім того, уперше виявилося можливим використовувати фактори (важливі параметри), що активно впливають на міжконфесійні відносини як точки інноваційного розвитку в процесі формування політичної нації. Слід також зазначити, що запропонована морфологічна схема розв'язання проблеми формування і вибору інновацій під час проектування та будівництва релігійного простору реалізована в різних напрямах для кожного типу елементів цього простору.

У функціонал порталу морфологічного блоку елементів будови релігійного простору закладена архітектура соціальної мережі, де користувачем виступає релігійний суб'єкт та його партнери (із мережі церков і релігійних організацій в Україні), які отримують можливість/неможливість участі кліру в соціально-політичних процесах, несуть/не несуть пастирську відповідальність перед Богом за всю паству, мають/не мають права виступати від імені Церкви та посилатися на авторитет свого сану, створювати свою презентаційну сторінку, входити в групи, створювати форуми, обговорювати поточні питання з іншими резидентами, обмінюватися матеріалами. У рамках такої архітектури можуть формуватися комерційні і некомерційні партнерства, що дасть змогу релігійним і політичним суб'єктам, передусім, оптимізувати і задіяти максимум ресурсів і можливостей для досягнення цілей своєї програми розвитку. «Як священнослужителі, – справедливо підкреслює А. Денисенко, – ви взяли на себе обов'язок піклуватися про душі ваших вірян, як політики ви берете на себе відповідальність публічно звітувати про те, в якому стані знаходиться держава і хто її (прізвища, посади) до цього довів. Тепер, дивлячись на вас, ваші адепти братимуть із вас не тільки приклад того, як проповідувати Благу Звістку

невіруючим, а й приклад, як поводити себе в площині політичних взаємовідносин. Ідучи в політику, ви більше ніж інші з-поміж нас підписуєтесь під тим, що прийшов час перейти від ортодоксії до ортопраксії» [3].

Йдеться про безумовну зміну релігійних і політичних орієнтирів, за допомогою яких наше суспільство, або, у крайньому разі, основна його частина, яка пов'язана з роллю релігійного чинника в соціально-політичних процесах сучасної України, оцінює свої рішення. Так, на думку всесвітньо відомого класика соціології релігії Х. Казанови, під час протестів на Майдані проявилася консолідованість позиції Всеукраїнської Ради Церков, як яскравого прикладу міжконфесійності. Він наголошує, що релігійне відродження в Україні є значно глибшим і ширшим, ніж у географічних, релігійно-гомогенних сусідів (Польща, Румунія, РФ), оскільки відбувається на тлі релігійного плюралізму та високої конкуренції. Автор порівнює український контекст із США, де немає панівної релігійної групи, та стверджує, що в цьому і є унікальність України в рамках Європейського простору [7].

Отже, ситуація, що склалася, вимагає глибокого обґрунтування необхідності взаємозв'язку між усіма типами елементів релігійного простору як необхідної передумови забезпечення процесу формування політичної нації в Україні. Щоб це відбулося, украй необхідно створити й прийняти до виконання всім релігійним суб'єктам модель (концепцію) міжконфесійних відносин. У цьому плані має рацію Є. Бистрицький в роздумах про філософську редукцію поняття ідентичності: «*Зіткнення сучасності з проблемою ідентичності … вимагає здійснення методологічного повороту в опануванні цього найновітнішого феномену та його поняття. Тут не обійтись без допомоги філософії, яка, на відміну від наукової настанови на пізнання речей і явищ, зокрема в гуманітаристиці, здатна привести до розуміння важливості та необхідності світоглядного повороту від інтерпретації ідентичності в термінах звичайного досвіду речей. Це методологічна культура, котру привносить тільки філософія, яка поцілена на виявлення апріорного, або виявлення умов можливості того чи іншого способу буття»* [9, с. 33].

Найбільш адекватною моделлю бачиться така, що передбачає узгодженість функціонування релігійних суб'єктів усіх конфесій і перехід до збалансованого ставлення стосовно сучасних соціально-політичних процесів України.

Розглянемо метод вирішення завдання побудови багатокритеріальної моделі формування та вибору варіантів матриці цілісності релігійного простору на основі морфологічного принципу формування в поєднанні з лексиграфічним принципом включення *елементів у варіант системи.*

Представляючи ізоморфно цілісність деяким вектором, відзначимо, що вектори є тензорами першого рангу (валентності 1), і в разі, коли йдеться про їх зв'язок, то такий зв'язок виражається через тензор другого рангу. У загальному випадку кількість компонент тензора рангу n визначається числом 3n, де n –

ранг тензора. Тензор рангу n також указує на цілісні об'єкти, а «розпадання» його на компоненти відбувається лише щодо деякої координатної системи.

Якщо субстанціональну систему міжконфесійних відносин розглядати як цілісний об'єкт (С), як результат розвитку, то структуру такого об'єкта можна уявити тензором другого рангу у вигляді С= С 11, С 12, С 13. Цей тензор можна назвати матрицею цілісності. У матриці цілісності спряженість симетрії й асиметрії представлена елементами головної діагоналі С 11, С 22, С 33, що відображають кінцевий ефект їх взаємодії (див. табл. 1.3).

Таблиця 1. 3

Матриця відповідності між принципово можливими варіантами підсистем будови *релігійного простору* і типами функцій та елементів їх реалізації в формуванні політичної нації

Варіанти підсистем (С)	**Тип елемента**				
Інституції – церкви і конфесії, які не створюють міжконфесійних конфліктів	Спільне розуміння стану справ	Рішучість бути політичною нацією	Національно-культурні спільноти на кшталт єдиного організму	Міжконфе-сійний діалог	Реєстровий термін «віра»+ «довіра»
Світокоригуючі інституції, які спрямовані на радикальну зміну міжконфесійних відносин (референтні об'єкти загроз:	«М'яка» релігійна мотивовація	Тотальна політизація	Етносний характер нації	Міжконфе-сійний діалог з обмеженням	Реєстровий термін «віра»– »довіра»
Інституції втечі від світу, які спрямовані на уникнення контактів із зовнішнім світом (агресивність, ізоляція)	«Жорстка» релігійна мотивовація	Популізм на ґрунті захисту національної ідентичності	Тероризм з метою створення релігійно-чистої держави	Відсутність міжконфе-сійного діалогу	Реєстровий термін сліпа «віра» – »довіра»

Таким чином, конкретними принципами дій релігійних суб'єктів на національному рівні можуть бути: законність, тобто відповідність чинному законодавству в країні й у світі; відкритість їх діяльності щодо реалізації

соціально-політичних цілей державним і громадським структурам, якщо така діяльність дозволена чинним законодавством для даних суб'єктів; єдність релігійної політики (за цілями, засобами і принципами) для державних структур, громадських організацій та релігійних суб'єктів і учасників будь-якого характеру; співпраця релігійних суб'єктів із національними та міжнародними інституціями в соціально-політичній сфері, яка має ґрунтуватися тільки на чинному міжнародному та національному законодавстві.

Виходячи із розробленої методики з позицій матричної теорії розглянуто метод формування матриці відповідності між принципово можливими варіантами підсистем будови *релігійного простору* і типами функцій та елементів їх реалізації в процесі формуванні політичної нації. Це дало змогу дослідити релігійно-політичний простір як цілісну соціальну реальність*, яка включає в себе пошук ідентичності, приблизну структуру (модель) нового архетипу.* Акцентовано увагу на тому, що морфологічний аналіз може бути як інструментом передбачення, так і засобом опису оптимальної конфігурації моделі релігійно-політичного простору як соціальної матриці цілісності, призначеної для виконання певних функцій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз особливостей конфесійної риторики України, визначення загального «дерева цілей» релігійних структур дали змогу розв'язати проблему практичного характеру, що полягає в суперечності між інтенсивною діяльністю багатьох соціальних і релігійних інститутів та їх нездатністю реалізувати ті соціальні функції, які на них покладені суспільством, правовими розпорядженнями і соціальними очікуваннями. Найбільш адекватним є системно-аналітичний (інтегральний) підхід, в основу якого покладено ф*ормування варіантів на підставі морфологічного аналізу* релігійного простору. На основі уявлень щодо базових і *локальних сфер морфологічного простору* міжконфесійних відносин*, які мають певні структурні властивості, будується абстрактна модель міжконфесійних відносин суспільства як матриця.*

Для з'ясування функціонального навантаження матриці, що відображає сфери/сегменти діяльності та категорії релігійних суб'єктів, використовується система маркерів (тегів), що дає змогу розпізнавати потреби конкретних цільових аудиторій та побудувати матрицю результатів міжконфесійних взаємодій у контексті формування політичної нації.

З огляду на це постає питання) виявлення особливостей міжконфесійної взаємодії в Україні і проектування а*бстрактної моделі релігійно-політичного простору як інституціонального середовища.*

ЛІТЕРАТУРА

1. Волкович В. Многокритериальные задачи и методы их решения / В. Л. Волкович. – Киев : Наук. думка, 1984. – 208 с.

2. Воронин А. Многокритериальный анализ динамичных систем /

А. Н. Воронин. – Киев : Наук. думка, 1992. – 158 с.

3. Денисенко А. Від ортодоксії до ортопраксії: слово до євангельських християн, які йдуть у політику [Електронний ресурс] / А. Денисенко // РІСУ. – 2012. – 26 жовт. – Режим доступу: href=«http://risu.org.ua/». – Назва з екрана

4. Дзюба О. Теоретико-методологічні аспекти релігієзнавства: релігія як система: автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.11 / Дзюба Олександра Віталіївна. – Київ, 2010. – 19 с.

5. Дубов Ю. Многокритериальные модели формирования и выбора вариантов системы / Ю. А. Дубов, С. Н. Травкин, В. Н. Якимец. – М. : Наука, 1986. – 285 с.

6. Ильин М. Хронополитическое измерение: за пределами Повседневности и Истории / М. В. Ильин // Полит, исслед. – 1996. – № 1. – С. 55–77.

7. Казанова Х. По той бік секуляризації. Релігійна та секулярна динаміка нашої глобальної доби: пер. з англ. О. Панича / Х. Казанова. – Київ : ДУХ І ЛІТЕРА. – 2017. – 264 с.

8. Котельников Г. Концептуальные модели взаимодействия светской и религиозной культур / Г А. Котельников, С. Д. Лебедев // Социс. – 2004. – № 5. – С. 121 –129.

9. Національна ідентичність і громадянське суспільство / Є. Бистрицький, О. Білий, Р. Зимовець, Р. Кобець, С. Лозниця, С. Пролеєв. – Київ : Дух і Літера, 2015. – 452 с.

10. Попов И. Исследование, синтез и функционально-структурное проектирование больших технических систем / И. А. Попов, О. Г. Коврижкин. – Киев : КВВАИУ, 1992. – 364 с.

11. Решетняк О. Релігійний простір України: зміна світоглядних орієнтирів від язичництва до християнства / О. М. Решетняк // Вісн. КНУ ім. Тараса Шевченка. Соціологія, психологія, педагогіка. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2007. – Вип. № 27–28. – С. 87–90.

12. Савицька Г. Аналіз господарської діяльності підприємства / Г. В. Савицька. – Мінськ : Нове знання, 2002. – 704 с

13. Сафронов С. Структура и особенности современного религиозного ландшафта / С. Г. Сафронов // Проблемы расселения: история и современность. – М. : Ваш Выбор, ЦИРЗ, 1997. – С. 71–75.

14. Сучасна лінгвотермінографія і принципи створення нового словника-довідника української лінгвістичної термінології / В. Я. Жалай, Н. М. Биховець, Т. Г. Линник та ін. // Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи. – Київ : Логос, 2011. – С. 3– 27.

15. Филипович Л. Релігія дуже повільно і слабо повертається у публічний простір України [Електронний ресурс] / Л. О. Филипович // РІСУ. – 2017. – 03 січ. – Режим доступу: href=«http://risu.org.ua/». – Назва з екрана.

16. Шкурова Е. Теоретико-методологические основания исследований

религиозного поля / Е. В. Шкурова // Труд. Профсоюзы. Общество. – 2007. – № 4. – С. 95–99.

17. Эйрес Р. Научно-техническое прогнозирование и долгосрочное планирование / Р. Эйрес. – М. : Мир, 1971. – 296 с.

REFERENCES

1. Volkovych V. Mnohokryteryal'nye zadachy y metody ykh reshenyya / V. L. Volkovych. – Kyev : Nauk. dumka, 1984. – 208 s.

2. Voronyn A. Mnohokryteryal'nyy analyz dynamychnykh system / A. N. Voronyn. – Kyev : Nauk. dumka, 1992. – 158 s.

3. Denysenko A. Vid ortodoksiyi do ortopraksiyi: slovo do yevanhel's'kykh khrystyyan, yaki ydut' u polityku [Elektronnyy resurs] / A. Denysenko // RISU. – 2012. – 26 zhovt. – Rezhym dostupu: href=«http://risu.org.ua/». – Nazva z ekrana 4. Dzyuba O. Teoretyko-metodolohichni aspekty relihiyeznavstva: relihiya yak systema: avtoref. dys. ... kand. filosof. nauk : 09.00.11 / Dzyuba Oleksandra Vitaliyivna. – Kyyiv, 2010. – 19 s.

5. Dubov YU. Mnohokryteryal'nye modely formyrovanyya y vybora varyantov systemy / YU. A. Dubov, S. N. Travkyn, V. N. Yakymets. – M. : Nauka, 1986. – 285 s.

6. Yl'yn M. Khronopolytycheskoe yzmerenye: za predelamy Povsednevnosty y Ystoryy / M. V. Yl'yn // Polyt, yssled. – 1996. – № 1. – C. 55–77.

7. Kazanova KH. Po toy bik sekulyaryzatsiyi. Relihiyna ta sekulyarna dynamika nashoyi hlobal'noyi doby: per. z anhl. O. Panycha / KH. Kazanova. – Kyyiv :DUKH I LITERA. – 2017. – 264 s.

8. Kotel'nykov H. Kontseptual'nye modely vzaymodeystvyya svet·skoy y relyhyoznoy kul'tur / H A. Kotel'nykov, S. D. Lebedev // Sotsys. – 2004. – № 5. – C. 121 –129.

9. Natsional'na identychnist' i hromadyans'ke suspil'stvo / YE. Bystryts'kyy, O. Bilyy, R. Zymovets', R. Kobets', S. Loznytsya, S. Proleyev. – Kyyiv : Dukh i Litera, 2015. – 452 s.

10. Popov Y. Yssledovanye, syntez y funktsyonal'no-strukturnoe proektyrovanye bol'shykh tekhnycheskykh system / Y. A. Popov, O. H. Kovryzhkyn. – Kyev : KVVAYU, 1992. – 364 s.

11. Reshetnyak O. Relihiynyy prostir Ukrayiny: zmina svitohlyadnykh oriyentyriv vid yazychnytstva do khrystyyanstva / O. M. Reshetnyak // Visn. KNU im. Tarasa Shevchenka. Sotsiolohiya, psykholohiya, pedahohika. – K. : VPTS «Kyyiv. un-t», 2007. – Vyp. № 27–28. – S. 87–90.

12. Savyts'ka H. Analiz hospodars'koyi diyal'nosti pidpryyemstva / H. V. Savyts'ka. – Mins'k : Nove znannya, 2002. – 704 s.

13. Safronov S. Struktura y osobennosty sovremennoho relyhyoznoho landshafta / S. H. Safronov // Problemy rasselenyya: ystoryya y sovremennost'. – M. : Vash Vybor, TSYRZ, 1997. – S. 71–75.

14. Suchasna linhvoterminohrafiya i pryntsypy stvorennya novoho slovnyka-dovidnyka ukrayins'koyi linhvistychnoyi terminolohiyi / V. YA. Zhalay, N. M. Bykhovets', T. H. Lynnyk ta in. // Linhvistyka KHKHI stolittya: novi doslidzhennya i perspektyvy. – Kyyiv : Lohos, 2011. – S. 3– 27.

15. Fylypovych L. Relihiya duzhe povil'no i slabo povertayet'sya u publichnyy prostir Ukrayiny [Elektronnyy resurs] / L. O. Fylypovych // RISU. – 2017. – 03 sich. – Rezhym dostupu: href=«http://risu.org.ua/». – Nazva z ekrana.

16. Shkurova E. Teoretyko-metodolohycheskye osnovanyya yssledovanyy relyhyoznoho polya / E. V. Shkurova // Trud. Profsoyuzy. Obshchestvo. – 2007. – № 4. – S. 95–99.

17. Éyres R. Nauchno-tekhnycheskoe prohnozyrovanye y dolhosrochnoe planyrovanye / R. Éyres. – M. : Myr, 1971. – 296 s.

АННОТАЦИЯ

Е.Г. Бортникова. Формирование вариантов межконфессиональных отношений на основе морфологического анализа религиозного пространства Украины.

В рамках статьи осуществлено обоснование абстрактной модели межконфессиональных отношений общества как матрицы на основе морфологического принципа формирования в сочетании с лексиграфичним принципом включения элементов в вариант системы. Эта научная задача решается с использованием метода морфологического анализа религиозно-политического пространства как социальной реальности с учетом специфики матричного метода для построения многокритериальной модели формирования и выбора вариантов матрицы целостности религиозного пространства.

***Ключевые слова**: религия, политика, межконфессиональные отношения, религиозное пространство, морфологический анализ, матричный метод.*

SUMMARY

O. Bortnikova. Formation of options of inter-confessional relations based on morphological analysis of the religious space of Ukraine.

Within the framework of the article, the abstract model of inter-confessional relations of society as a matrix based on the morphological principle of formation in combination with the lexicographic principle of including elements in a variant of the system was substantiated. This scientific problem is solved using the method of morphological analysis of religious and political space as a social reality, taking into account the specificity of the matrix method for constructing a multicriteria model for the formation and selection of variants of the matrix of the integrity of religious space.

According to the aim of the article, there was proposed the metralization of the morphological space. There was introduced the concept of «morphological space» -

a set of discrete points, each of which has a specific combination of ways to implement the functions of religion in society. The number of such variants is called the surface area. The use of local areas of morphological space that have certain structural properties makes it possible to simplify the analysis and calculation of system variants. Tables are provided for calculating the number of fundamentally possible variants of individual subsystems of religious space and the totality of variants of morphological blocks (elements) of the structure of religious space.

On the basis of the concept of transversality of structures, the matrix of correspondence between the fundamentally possible variants of subsystems of the structure of religious space and the types of functions and elements of their implementation in the process of forming a political nation in Ukraine is considered. All this is possible to implement a local approach to solving the problem of formation of partnerships interdenominational relations religious subjects in which are formed and are investigated only system variants that are in a neighbourhood of the given point morphological space. Such approach allows us to reduce the model of formation and selection to the scheme of explicit enumeration.

Key words: *religion, politics, interreligious relations, religious space, morphological analysis, matrix method.*

УДК 371.3: 373.54.3

С.І. Моцак
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАУРОЧНОЇ РОБОТИ З ІСТОРІЇ В СИСТЕМІ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ І ПРАКТИКИ

В статті розглядаються методологічні підходи до проблеми організації позаурочної роботи з історії в школі. Визначено і проаналізовано понятійний апарат, розкрито основні аспекти позаурочної роботи з історії як методичної категорії, висвітлено проблему використання різноманітних форм і методів організації пізнавальної діяльності учнів. Для дослідження проблеми було використано комплекс теоретичних методів дослідження: аналіз філософської, педагогічної, психологічної, історико-педагогічної, методичної літератури. Доведено, що позаурочна робота – широке й багатозначне поняття, яке передбачає проведення різноманітних за змістом, призначенням та способом керівництва занять, які доповнюють і розширюють можливості учнів у засвоєнні змісту освіти та розвитку особистості. Теоретичні положення дослідження можуть бути використані для методичного забезпечення організації позаурочної роботи з історії у школі, у професійній підготовці педагогів та у практиці закладів післядипломної освіти, а також як теоретичне підґрунтя для подальших

наукових досліджень із зазначеної проблеми.

Ключові слова: *позаурочна робота з історії, позакласна робота, позашкільна робота, методичні основи організації позаурочної роботи, «організація позаурочної роботи у профільній школі», «форми і методи організації пізнавальної діяльності учнів з історії у позаурочний час».*

Постановка проблеми. Сучасні умови суспільного розвитку України потребують переходу вітчизняної освіти до нової гуманістичної особистісно-орієнтованої парадигми. Національна доктрина розвитку освіти в Україні, закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту» наголошують на необхідності створення умов для формування творчої, ініціативної, активної особистості, її розвитку та самореалізації. Інноваційні процеси, що відбуваються у сучасній освіті, свідчать про посилення вимог до диференціації та індивідуалізації навчання, максимального задоволення освітніх потреб учня.

У зв'язку із загальними процесами реформування шкільна історична освіта в Україні також зазнає значних змістових та організаційних змін. Сучасний період реформування школи в цілому, та історичної освіти зокрема, потребує значної уваги до особливостей навчання історії в школі, її змісту і методики. Навчально-виховний процес у сучасній школі має включати не тільки уроки, а й доповнюватись позаурочною пізнавальною діяльністю учнів, що може покращити їхню мотивацію до навчання, сприяти підвищенню інтересу учнів до предмета і підвищувати їхні освітні результати. Крім того, спеціально організована навчально-виховна робота у позаурочний час має відігравати важливу роль у поглибленні знань і вмінь учнів, сприяти розвитку їхніх компетентностей і творчих здібностей, вихованню.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема організації шкільної позаурочної роботи з історії досліджувалася в різних аспектах. Її вивчення розпочали такі дослідники як: В. Бернадський, А. Вагін, В. Гора, Н. Дайрі, М. Зінов'єв, Н. Сперанська, М. Лисенко та ін., які описали основні форми та методи організації позаурочної роботи з історії, визначили роль та місце у шкільній історичній освіті, її особливості порівняно з уроком.

Сучасні теоретичні проблеми викладання історії у вітчизняній школі відображено у науковому доробку К. Баханова, А. Булди, Н. Гупана, О. Пометун, Г. Сєрової, В. Сотниченка, О. Удода, Г. Фреймана та ін. Фахівці приділяють увагу окремим аспектам позаурочної роботи з історії, визначаючи її потенціал у громадянському вихованні учнів, розвитку їх дослідницьких умінь та предметної історичної компетентності.

Важливими є наукові праці дослідників В. Власова, Я. Камбалової, Т. Ладиченко, В. Мирошніченка, Ю. Малієнко, Т. Мацейків, П. Мороза, О. Пометун, А. Приходько, А. Старєвої та ін., в яких сформульовано загальні тенденції та особливості навчання історії у профільній школі, розроблено концептуальні засади курсів за вибором у структурі профільного навчання,

з'ясовано методичні підходи до проблеми організації навчання історії у профільній школі тощо.

Значний внесок у розвиток концептуальних дидактичних засад організації позаурочної роботи зробили С. Гончаренко, В. Караковський, М. Красовицький, М. Осипова, В. Оржеховська, В. Постовий, Г. Пустовіт, А. Сидорків, К. Чорна.

Психологічні та вікові закономірності й принципи організації позаурочної роботи у сучасній школі висвітлено у дослідженнях І. Беха, М. Боришевського, А. Гречишкіна, С. Максименка, Л. Соколова та ін.

Психолого-дидактичні підходи до ролі і значення позаурочної діяльності школярів у профільній школі, її цілей та особливостей розглянуто у дослідженнях Г. Балла, І. Кона, І. Осадчого, Н. Перепелиці, В. Рибалки, А. Самодрина, Н. Шиян.

Мета дослідження –полягає в обґрунтуванні методологічних підходів до організації позаурочної роботи з історії в школі.

Методи дослідження. Теоретичні засади дослідження становлять сучасні психолого-педагогічні теорії розвитку особистості (Л. Виготський, Г. Костюк, С. Рубінштейн), положення психологічної і педагогічної наук про взаємозв'язок навчання, виховання й розвиток особистості (М. Боришевський, С. Гончаренко, О. Савченко, О. Сухомлинська), про закономірності формування пізнавальної діяльності учнів основної школи (В. Давидов, Д. Ельконін, Н. Тализіна), положення про системний аналіз соціальних та навчально-виховних проблем (Ю. Бабанський, І. Лернер, В. Онищук), концепції і положення філософії освіти (І. Зязюн, С. Клепко, В. Лутай), положення методики щодо теоретичних засад викладання історії у старшій школі (К. Баханов, А. Булда, Ю. Комаров, Т. Ладиченко, О. Пометун).

Виклад основного матеріалу. Позаурочна робота з історії є важливим резервом і засобом формування та розвитку інтересу учнів до історії, успішного оволодіння ними історичними знаннями, уміннями та навичками і надає більш широкі можливості для творчої діяльності як учителів, так і учнів.

Саме такі завдання позаурочної навчальної діяльності визначені Державною національною програмою «Освіта. Україна XXI століття» як першочергові:

– створення умов для здобуття додаткової освіти дітьми і молоддю шляхом їхньої участі у науковій, технічній, художній, декоративно-прикладній, військово-патріотичній та інших видах діяльності;

– організація змістовного дозвілля дітей і молоді;

– використання кращого вітчизняного і зарубіжного досвіду роботи з дітьми і молоддю, сприяння впровадженню якісно нових форм, методів навчання і виховання;

– задоволення потреб дітей і молоді у професійному самовизначенні відповідно до інтересів і здібностей [3, 27–28].

Проблема організації позаурочної роботи не є новою у вітчизняній педагогіці. У різні часи вона була предметом наукових розвідок українських

дослідників Н. Бондаря, М. Боришевського, В. Демиденко, Л. Канішевської, С. Карпенчук, О. Киричук, Б. Кобзара, С. Коваленко, М. Красовицького, В. Лозової, А. Макаренка, Г. Пустовіта, І. Соколової, М. Стельмаховича, В. Струманського, В. Сухомлинського, Т. Сущенко, М. Трофанової, Я. Чепіги та ін.

Роль і місце позаурочної діяльності учнів у навчально-виховному процесі розглядали зарубіжні дослідники (Д. Брубекер, Ф. Бьюїссон, А. Валлон, О. Вільман, А. Дистервег, Дж. Дьюї, Р. Еджвардт, Я. Корчак, А. Маслоу, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, М. Хайдегер, З. Хемус, С. Шуман та ін.).

Проблема змісту і напрямів позаурочної роботи в сучасній школі досліджується українськими вченими І. Бехом, Т. Дем'янюк, А. Капською, Б. Кобзарем, І. Мартинюк, Г. Пустовітом, П. Щербанем та ін.

Різним аспектам організації позаурочної роботи в шкільній історичній освіті присвячені наукові розвідки сучасних українських вчених – методистів-істориків К. Баханова, А. Булди, В. Власова, Т. Ладиченко, Ю. Малієнко, Т. Мацейків, П. Мороза, О. Пометун, А. Приходько, О. Удода, Г. Фреймана тощо.

Аналіз теоретичних джерел зумовлює виокремлення в дослідженнях проблеми позаурочної роботи педагогів таких основних напрямів:

– позаурочна робота в школі (В. Білоусова, Н. Болдирєв, І. Винниченко, І. Мар'єнко, Е. Марієнгоф, Г. Щукіна та ін.);

– позаурочна навчальна робота (О. Джежелей, Е. Марієнгоф, Н. Свєтловська, В. Сухомлинський та ін.);

– окремі форми позаурочної роботи (А. Романов, Г. Фролова та ін.);

– визначення концептуальних засад організації позаурочної виховної роботи (С. Гончаренко, В. Оржеховська, В. Постовий, К. Чорна та ін.);

– зв'язок позаурочної роботи вчителя з роботою позашкільних закладів (С. Кириленко, Г. Пустовіт, Т. Сущенко та ін.);

– психологічні аспекти організації позаурочної роботи в сучасній школі (І. Бех, І. Дубровина, А. Гречишкіна, Л. Колбановський, Б. Круглова С. Максименко та ін.);

– педагогічні аспекти позаурочної виховної роботи (В. Демиденко, В. Демчук, Т. Дем'янюк, А. Капська, С. Карпенчук, Б. Кобзар, В. Перепелиця та ін.).

– позаурочна робота з учнями профільних класів (Н. Аніскіна, А. Самодрин, В. Кизенко, С. Максименко, П. Сікорський та ін.)

Роль позанавчальної діяльності (як організації діяльності дітей у вільний від занять в школі час) у системі виховання підростаючого покоління розглядали у своїх працях як засіб виховання гармонійно розвиненої особи видатні педагоги П. Блонський, А. Макаренко, С. Русова, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький, відомі психологи і філософи: І. Бех, І. Зязюн, Г. Костюк та ін. Більшість з цих вчених використовують поняття позанавчальна, позакласна і позашкільна діяльність як синоніми, позначаючи ним спеціально організовану виховну роботу з учнями у позанавчальний час.

Вагомий внесок у розвиток теорії і практики виховання учнівської молоді в позакласній діяльності вніс В. Сухомлинський [12].

У сучасній українській педагогічній науці багатьма вченими поняття «позаурочна» і «позанавчальна» виховна робота ототожнюються і визначаються як такі, що охоплюють усі види і форми виховної роботи з учнями поза уроками, за межами навчального часу. Так, на думку Б. Кобзаря, ці два поняття можна розглядати як найбільш широкі, адже позаурочна виховна діяльність, зазвичай, складається із позакласної і позашкільної роботи [6, 67]. Окрім того, Б. Кобзар розглядає позанавчальну виховну діяльність як складову професійно-педагогічної діяльності педагога. На його думку, це «цілеспрямована навчально-виховна робота зі школярами, що її організують і здійснюють вчителі, вихователі в різних школах в позаурочний час» [6, 7].

Широковживаним у науковій літературі є також поняття **«**позанавчальна робота», під яким виокремлюють діяльність учнів за межами шкільної програми та за межами навчального процесу, яка здійснюється на основі самоврядування при спрямовуючій ролі класного керівника, і є добровільною [5, 44].

В окремих наукових розвідках українських вчених виокремлюється поняття «позакласна робота у навчально-виховному процесі». Ця проблема висвітлена у науковому доробку С. Гончаренка, В. Оржеховської, В. Постового, К. Чорної тощо. Значний доробок у розвиток теорії позакласної виховної роботи вніс І. Бех. Розроблена ним концепція виховання особистості містить, зокрема, психологічні основи цілеспрямованого формування особистості учня.

Позакласна робота, як наголошують дослідники, – це одна із форм організації корисного дозвілля та активного відпочинку учнів, яка:

– по-перше, організується на добровільних засадах (зміст і форми занять визначаються навчальним закладом із урахуванням конкретних умов роботи);

– по-друге, будується на основі широкої громадської активності учнів, які об’єднуються в колективи самоврядування при постійному контролі і керівництві їх діяльністю з боку адміністрації, вчителів та членів педагогічного колективу;

– по-третє, педагогічне керівництво в процесі позакласної роботи набуває більш консультативно-рекомендаційного характеру, що стимулює вияви творчої ініціативи учнів у проведенні різноманітних форм цієї роботи. Позакласна робота доповнює основну програму різноманітністю засобів, форм, методів [2, 7, 9, 13].

Таким чином, зазначимо, що позакласна робота – це різноманітна освітня і виховна робота, спрямована на задоволення інтересів і запитів дітей, організована в позаурочний час педагогічним колективом школи, а позашкільна робота – це освітньо-виховна діяльність позашкільних закладів для дітей та юнацтва. Обидва види роботи мають спільні завдання і передбачають застосування переважно однакових засобів, форм і методів виховання.

Аналогічні підходи до визначення як самого поняття позаурочна навчальна діяльність (робота) та близьких до нього понять, а також визначення її ролі і місця у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи знаходимо у наукових працях російських науковців. Дослідники Т. Калечиц та З. Кейліна вважають, що позаурочна робота проводиться безпосередньо педагогами з метою кращого виконання навчальних програм та єдиних вимог до учнів, вона завжди може й повинна мати добровільний і самодіяльний характер [5, 44].

Більшість дослідників дотримуються точки зору, що основне завдання позаурочної роботи – поглибити та розширити знання, отримані учнями на уроках, пробудити інтерес до предмету, зробити процес пізнання цікавим. Вона вирішує, як і процес навчання, освітні, розвиваючі, виховні завдання. Оскільки вона носить добровільний характер, це дає можливість учителю організувати діяльність учнів за інтересами, сприяти розвитку індивідуальних здібностей, ініціативи й пізнавальної самостійності учнів. Вчитель самостійно вибирає зміст занять, час їх проведення, враховує психологічні та вікові особливості учнів, використовує різноманітні форми роботи. Позакласна робота є частиною навчання і до її організації необхідно підходити диференційовано. На таких заняттях розвиваються уміння, які можна використати на уроках. Зміст занять може визначатися особливостями регіону, в якому знаходиться школа, проблемами і подіями якими в цей час живе рідний край, країна, людство [1, 327].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, позаурочна робота – широке й багатозначне поняття, яке передбачає проведення різноманітних за змістом, призначенням та способом керівництва занять, які доповнюють і розширюють можливості учнів у засвоєнні змісту освіти та розвитку особистості. Серед специфічних особливостей позаурочної роботи, у порівнянні з урочною, сучасні дослідники називають те, що, на відміну від останньої, вона не регламентується єдиними обов’язковими програмами (програми мають характер рекомендацій). Її зміст, методи й організаційні форми менше регламентовані, аніж у навчальному процесі.

У зв’язку з тим, що урочна і позаурочна робота з історії поєднані спільністю мети, завдань та змісту, тобто остання є продовженням, важливою складовою шкільної історичної освіти в цілому, необхідно проводити подальші наукові розвідки в питаннях організації позаурочної роботи в сучасній школі. Подальшого вивчення потребують проблеми методологічних засад формування професійної готовності вчителя історії до позаурочної роботи з історії, зокрема на міжпредметній основі, проведення позаурочної роботи зі старшокласниками з використанням ІКТ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вяземский Е. Е., Стрелова О. Ю. Теория и методика преподавания истории: Учеб. Для студ. высш. учеб. заведений. / Вяземский Е. Е.,

Стрелова О. Ю. – М.: гуманит. Узд. Центр ВЛАДОС, 2003. – 384 с.

2. Гончаренко С. Педагогічні дослідження. Методологічні поради молодим науковцям / С. Гончаренко – К. : АПН України, 1995. – 45 с.

3. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») // Освіта. – 1993. – № 44–45–46. – С. 2–10.

4. Довідник вчителя історії, правознавства та етики / Авт.упоряд. О. В. Галегова, І. П. Нікітіна. – Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2006. – 560 с.

5. Калечиц Т. Н., Кейлина З. А. Внеклассная и внешкольная работа: Уч-метод пособие для студентов-заочников пед. институтов / Калечиц Т. Н., Кейлина З. А. – М.: Просвещение, 1972. – 96 с.

6. Кобзар Б. С. Позакласна і позашкільна робота. / Б. С. Кобзар – К.: Рад. шк., 1975. – 156 с.

7. Оржеховська В. Позашкільна робота та реалізація творчих можливостей / В. Оржеховська // Освіта України. – 2000. – №14. – С. 9–11.

8. Пометун О. Методика навчання історії в школі : [посібник] / Пометун Олена Іванівна, Фрейман Григорій Ошерович. – К. : Генеза, 2009. – 327 с.

9. Приходько А. С. До питання курсів за вибором у системі профільного навчання / А. С. Приходько // Теорія і практика навчання суспільствознавчих дисциплін у профільній школі // Педагогічні науки. Зб. наук. праць: Миколаїв: МДУ 2009. Випуск 24: – С. 26–31.

10. Родин А. Ф. Внекласная работа по истории / А. Ф. Родин. – М.: Из-во АПН РСФСР, 1956. – С. 3–5.

11. Самодрин А. П. Профільне навчання в середній школі / А. П. Самодрин. – Кременчук, 2004. – 384 с.

12. Сухомлинська О. В. Про стан теорії і практики виховання в освітньому просторі України / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1998 – № 3 – С. 2–5.

13. Чистякова С. Н., Лернер П. С. Профильное обучение и новые условия подготовки / С Н. Чистякова, П. С . Лернер // Школьные технологии. –2002. – № 1. – С. 101–108.

REFERENCES

1. Vyazemskyy E. E., Strelova O. YU. Teoryya y metodyka prepodavanyya ystoryy: Ucheb. Dlya stud. vyssh. ucheb. zavedenyy. / Vyazemskyy E. E., Strelova O. YU. – M.: humanyt. Uzd. Tsentr VLADOS, 2003. – 384 s.

2. Honcharenko S. Pedahohichni doslidzhennya. Metodolohichni porady molodym naukovtsyam / S. Honcharenko – K. : APN Ukrayiny, 1995. – 45 s.

3. Derzhavna natsional’na prohrama «Osvita» («Ukrayina KHKHI stolittya») // Osvita. – 1993. – № 44–45–46. – S. 2–10.

4. Dovidnyk vchytelya istoriyi, pravoznavstva ta etyky / Avt.uporyad. O. V. Halehova, I. P. Nikitina. – KH.: Vesta: Vydavnytstvo «Ranok», 2006. – 560 s.
5. Kalechits T. N., Keylina Z. A. Vneklassnaya i vneshkol'naya rabota: Uch-metod posobiye dlya studentov-zaochnikov ped. institutov / Kalechits T. N., Keylina Z. A. – M.: Prosveshcheniye, 1972. – 96 s.
6. Kobzar B. S. Pozaklasna i pozashkil'na robota. / B. S. Kobzar – K.: Rad. shk., 1975. – 156 s.
7. Orzhekhovs'ka V. Pozashkil'na robota ta realizatsiya tvorchykh mozhlyvostey / V. Orzhekhovs'ka // Osvita Ukrayiny. – 2000. – №14. – S. 9–11.
8. Pometun O. Metodyka navchannya istoriyi v shkoli : [posibnyk] / Pometun Olena Ivanivna, Freyman Hryhoriy Osherovych. – K. : Heneza, 2009. – 327 s.
9. Prykhod'ko A. S. Do pytannya kursiv za vyborom u systemi profil'noho navchannya / A. S. Prykhod'ko // Teoriya i praktyka navchannya suspil'stvoznavchykh dystsyplin u profil'niy shkoli // Pedahohichni nauky. Zb. nauk. prats': Mykolayiv: MDU 2009. Vypusk 24: – S. 26–31.
10. Rodin A. F. Vneklasnaya rabota po istorii / A. F. Rodin. – M.: Iz-vo APN RSFSR, 1956. – S. 3–5.
11. Samodryn A. P. Profil'ne navchannya v seredniy shkoli / A. P. Samodryn. – Kremenchuk, 2004. – 384 s.
12. Sukhomlyns'ka O. V. Pro stan teoriyi i praktyky vykhovannya v osvitn'omu prostori Ukrayiny / O. V. Sukhomlyns'ka // Shlyakh osvity. – 1998 – № 3 – S. 2–5.
13. Chistyakova S. N., Lerner P. S. Profil'noye obucheniye i novyye usloviya podgotovki / S N. Chistyakova, P. S . Lerner // Shkol'nyye tekhnologii. –2002. – № 1. – S. 101–108.

АННОТАЦИЯ

С.И. Моцак. Методологические основы организации внеурочной работы по истории в системе педагогической науки и практики.

В статье рассматриваются методологические подходы к проблеме организации внеурочной работы по истории в школе. Определены и проанализированы понятийный аппарат, раскрыты основные аспекты внеурочной работы по истории как методической категории, освещена проблема использования различных форм и методов организации познавательной деятельности учащихся. Для исследования проблемы был использован комплекс теоретических методов исследования: анализ философской, педагогической, психологической, историко-педагогической, методической литературы. Доказано, что внеурочная работа – широкое и многозначное понятие, которое предусматривает проведение различных по содержанию, назначению и способам руководства занятий, которые дополняют и расширяют возможности учащихся в усвоении содержания образования и развития личности. Теоретические положения исследования могут быть использованы для методического обеспечения организации внеурочной работы по истории в школе, в профессиональной подготовке

педагогов и в практике заведений последипломного образования, а также как теоретические основы для дальнейших научных исследований по данной проблеме.

Ключевые слова: *внеурочная работа по истории, внеклассная работа, внешкольная работа, методические основы организации внеурочной работы, «организация внеурочной работы в профильной школе», «формы и методы организации познавательной деятельности учащихся по истории во внеурочное время».*

SUMMARY

S.I. Motsak. Methodological foundations of the organization of extracurricular work on history in the system of pedagogical science and practice.

The article considers methodological approaches to the organization of extracurricular work on the history of the school. Defined and analyzed the concept vehicle, the basic aspects of extracurricular work history as a methodological category, highlights the problem of using various forms and methods of learning of students. To study the problems we used a set of theoretical research methods: analysis of philosophical, pedagogical, psychological, historical, educational, methodical literature. Proved that extracurricular work – a broad and ambiguous concept that provides a variety of content, purpose and method of management activities that complement and extend the capabilities of students in mastering the content of education and personal development. The theoretical study can be used to provide methodological organization of extracurricular work history at school, in training teachers and in practice, graduate schools, as well as a theoretical basis for further research of this problem.

Most scholars hold the view that the main task of extracurricular work - to deepen and extend the knowledge acquired by students in the classroom, arouse interest in the subject, to make learning process interesting. She decides as learning, education, educational, educational objectives. Since it is voluntary, it allows the teacher to organize activities for the students interests, promote individual abilities, initiative and cognitive independence of students. The teacher chooses the content of lessons, while their implementation, taking into account the psychological characteristics of students and age, using various forms of work. Extracurricular activities are part of the training and its organization should be approached differentially. Such exercises develop skills that can be used in the classroom. Content classes can be determined by the peculiarities of the region in which the school issues and events that lives in this homeland, country, mankind.

So, extracurricular work – a broad and ambiguous concept that provides a variety of content, purpose and method of management activities that complement and extend the capabilities of students in mastering the content of education and personal development. Among the specific features of extracurricular work, compared with the time limit, modern researchers call that, unlike the latter, it is

not only governed by mandatory programs (programs have the character of recommendations). Its contents, methods and organizational forms less regulated than in education. Due to the fact that the time limit and extracurricular work history combined with common goals, objectives and content, that the latter is a continuation, an important part of school history education in general should conduct further scientific research in the organization of extracurricular work in the modern school. Further study of problems of methodological principles of formation of professional readiness of history teachers to extracurricular work history, particularly on interdisciplinary basis of extracurricular work with high school students using ICT.

Key-words: extracurricular work history, class work, extracurricular activities, teaching the basics of organization extracurricular work, «extracurricular work organization in profile school,» «forms and methods of learning of students with history in school time».

УДК 371.123:39:371.13.93

Сідельник Н.В.
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

ГУМАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ЕТНОКУЛЬТУРНІЙ ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ

У статті розкривається сутність поняття гуманізм, гуманізація, гуманістичний підхід до освіти. Розглядається теоретичні аспекти гуманізації навчально-виховного процесу вищого навчального закладу. Визначені основні вимоги за яких відбувається процес гуманізації в етнокультурній підготовці вчителя історії.

Ключові слова: гуманізм, гуманізація, гуманістичний підхід, професійна підготовка вчителя, ціннісні орієнтації, загальнолюдські і національні цінності.

Постановка проблеми. Сучасний процес гуманізації вищої школи вимагає від кожного суб'єкта педагогічного процесу відповідної моральної позиції, він спричиняється до перебудови свідомості з орієнтацією її на гуманістичні, загальнолюдські цінності, на новий стиль мислення і стиль педагогічної діяльності, пронизаний духом гуманізму. У складні для нашої країни часи, коли гостро постає питання про цінність людського життя, нагальною потребою постає повернення до основного принципу нормального функціонування суспільства – гуманізму.

Аналіз актуальних досліджень. Звернення до ідей гуманізму в освітніх системах минулого представлене у працях П. Блонського, Я. Коменського,

В. Сухомлинського, Л. Толстого, К. Ушинського та ін., створює підстави для розгляду освітнього процесу як системи гуманістично-орієнтованої взаємодії педагогів і студентів. Так, К. Ушинський згадував, як його вчителі подавали приклад справедливості, гуманного, доброзичливого ставлення до студентів, високоморальних особистісних якостей. Це проявлялось не лише на лекціях, але й у самому педагогічному середовищі університету [6, 302].

В. Сухомлинський прагнув створити таке виховне середовище у школі, щоб воно викликало у кожної дитини потребу самовдосконалення [5, 496–498]. Педагогічне середовище навчального закладу потенційно створює багаті можливості впливу на розвиток особистості – від адаптивної самоорганізації до свідомого управління собою. Воно сприяє активізації особистісного-професійного розвитку і саморозвитку особистості.

Мета дослідження – визначити сутність процесу гуманізації в професійній підготовці вчителя історії.

Методи дослідження – теоретичний аналіз і синтез філософської, педагогічної та психологічної літератури. Системний аналіз дозволив визначити основні концептуальні підходи до розуміння сутності гуманізму.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що сучасний процес гуманізації життя суспільства пов’язаний із утвердженням пріоритету загальнолюдських цінностей. Виявлення сутнісних характеристик гуманізації освіти вимагає розгляду ключового поняття – гуманізму. Гуманізм у загальнофілософському розумінні – це соціально-ціннісний комплекс ідей, якими утверджується ставлення до людини як до найвищої цінності в світі, проголошується її право на свободу, щастя, розвиток і творчий прояв власних фізичних і духовних сил. У цьому зв’язку гуманізм становить ідейну основу такого світогляду до навколишнього природного й соціального середовища, будуються навколо одного центру – людини. Людина стає системоутворюючим фактором, ядром гуманістичного світогляду [8, с. 130].

Гуманізм, у нашому дослідженні ми розглядаємо, як людяність, високий рівень психологічної терпимості, м’якість у людських відносинах, пошана до особи та її гідності [1]. Гуманізм передбачає любов до людей, милосердя, чуйність, доброту, співпереживання, терпимість, розуміння цінності й індивідуальності кожної людини, пошану до особи та її гідності, толерантне ставлення до людини будь-якої національності, соціального статусу та особистих якостей. Гуманізм постає як певний світогляд, як система ціннісних орієнтацій, в центрі яких лежить визнання людини як вищої цінності. Дотримання цих положень надає гуманізму значення суспільного ідеалу.

У цьому контексті людина розглядається як вища мета суспільного розвитку, в процесі якого забезпечується створення необхідних умов для повної реалізації всіх її можливостей, досягнення гармонії в усіх сферах життя. Гуманні цінності є сутнісною ознакою соціальності, людяності, цивілізованості; це – єдиний духовний стрижень, основа буття [2].

Гуманізація, як парадигма освіти, орієнтована на особистість та її розвиток протягом усього життя. Вона позначається на розвитку особистості й суспільства, оскільки через гуманістичне наповнення змісту освіти найповніше розкриваються здібності людини, гармонія выдносин людини і навколишнього середовища, суспільства і природи. Освіта формує гармонійну, самодостатню особистість з розвиненими почуттями і волею, здатну жити і працювати у світі постійних змін. Гуманізація є провідною стратегією сучасної освіти, яка спрямована на розкриття індивідуальних характеристик та творчого потенціалу людини, а основною метою освіти є формування активної особистості. Для реалізації цієї мети педагогічний процес необхідно організовувати таким чином, щоб кожний із тих, хто навчається, міг би стати суб'єктом власного розвитку.

Гуманістичний підхід до освіти передбачає подолання знеособлення, зневаги до суб'єктів навчального процесу; не підготовку кваліфікованої робочої сили для потреб економічного розвитку, а створення всебічних умов для задоволення потреб людини у самовдосконаленні та постійному підвищенні рівня знань і культури.

Під гуманізацією навчально-виховного процесу у професійній підготовці вчителя, треба розуміти перехід від авторитарної педагогіки – «педагогіки тиску» на особистість, що заперечує загальногуманістичну цінність свободи як можливість самоактуалізації творчості, ігнорує проблему міжособистісних відносин між учителем і учнем – до особистісно-орієнтованої педагогіки, яка абсолютного значення надає особистісній свободі й умінню індивіда прогнозувати та контролювати свою діяльність, вчинки, особисте життя, утвердженню гуманних відносин між учасниками педагогічної взаємодії [3, 119]

Треба підкреслити, що гуманізація освіти передбачає створення такого змісту, форм і методів навчання і виховання, які забезпечують ефективний розвиток спеціаліста з вищою освітою – його пізнавальних здібностей, особистісних якостей, насамперед тих, за допомогою яких особистість може і хоче навчатися, зацікавлена в тому, щоб ефективно сприймати навчальні й виховні впливи. Основною функцією навчання при цьому стає формування розвиненої особистості з високим рівнем інтелекту і високими суспільно-значущими цілями й ідеалами [7].

Зауважимо, що гуманістичний характер освітніх відносин педагога і студента в умовах ВНЗ розглядається в сучасній педагогіці як взаємодія, в основі якої знаходиться їх гуманістичний духовно-діяльнісний зв'язок. Сучасне педагогічне середовище ВНЗ у сукупності педагогів і студентів є живим соціальним організмом, що саморозвивається згідно з внутрішніми закономірностями, зокрема, у відповідності до законів синергетики, найважливішим показником якої є взаємодетермінованість структурних компонентів цього середовища, їх взаємозбудження і взаємостимулювання. В

умовах «розуміючого співтовариства» особистість розкріпачується, позбавляється від стереотипів, відкриває свій творчий потенціал. Освітнє середовище, засноване на рівності та співпраці дає можливість і студенту, і педагогу сформувати внутрішню стійкість перед реальністю, духовно-етичну готовність вдумливо аналізувати ситуації, що складаються, вибудовувати стратегію своєї професійно-орієнтованої діяльності [3].

На наш погляд гуманізацію процесу етнокультурної підготовки студентів потрібно здійснювати на основі розвитку ідей відкритості соціального середовища й педагогічного процесу, дотримуючись таких вимог:

- насичення навчально-виховного процесу гуманістичними ідеями розуміння й прийняття цінностей загальнолюдської і національної культур;
- впровадження ідей педагогічного співробітництва (нової етики взаємин викладача й студента, які будуються на взаємній повазі);
- центром процесу гуманізації повинен стати студент як об'єкт і суб'єкт навчально-виховного процесу;
- відмова від дегуманізованої навчально-виховної діяльності, орієнтація на формування досвіду міжкультурного спілкування, толерантності та національної самосвідомості.

Умовою успішного формування етнокультурної компетентності є побудова змісту професійної підготовки з урахуванням національного та етнокультурного компонента. Обґрунтування ідеалу національної освіти належить К. Ушинському. Провідну роль у його реалізації він відводив національній системі виховання, котра складається в історичному процесі становлення конкретної нації. На його думку український народ має самобутню історію, гуманістичну ідеологію і власну філософію буття. Ідейно-моральною основою його виховання є надбання народної мудрості, кращі здобутки національної і світової духовної та матеріальної культури. У національному вихованні він вбачав силу, здоров'я і міць нації [6].

Продовжувачем ідеї національної освіти був В. Сухомлинський, який процес народження громадянина пов'язував перш за все із залученням дитини до національних святинь, які глибоко просвітляють його душу [5].

Сучасна освіта на думку І. Беха, повинна передавати молодому поколінню культуру етносу в найширшому розумінні цього слова. Традиції, фольклор, національний епос, музика і живопис, художні ремесла, етнопедагогіка та народна медицина, філософія і релігія – все це в професійній підготовці вчителя історії повинно входити до змісту освіти, відображаючи тим самим етнокультурний компонент в навчальних програмах предметів. Звідси стає зрозумілим, що освіта, якщо вона дійсно національна, повинна залучати студентів до національної культури, до народних промислів, народних ідеалів і мистецтва, а тим самим й до системи національних цінностей [4, с. 72].

Однак процес етнокультурної самоідентифікації особистості повинен супроводжуватися повагою до інших культур, сприйняттям цих культур у всій їхній самоцінності й унікальності. А це можливо лише за умови наповнення всього навчально-виховного процесу етнокультурними знаннями, традиціями та звичаями як власного народу так і інших народів.

В особливостях сучасного розвитку суспільства широко виявляється зростаюче значення етнокультурного характеру педагогічної діяльності, підвищення важливості праці вчителя, покликаного виховувати та навчати учнів з урахуванням народних традицій, що виявляють здатність до правильного морального вибору в нинішніх складних і суперечливих життєвих ситуаціях з позиції добра й гуманізму.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Таким чином, головний принцип буття людини – гуманізм, повинен бути присутній в усіх сферах життєдіяльності, і, особливо, в педагогіці. Робота з людьми завжди вимагає особливих зусиль. Сучасна освіта повинна стати важливим чинником гуманізації суспільства, формуванням нових життєвих орієнтирів особистості. Молоді люди, які зараз навчаються, незабаром увійдуть у доросле життя та будуть покликані утверджувати загальнолюдські й національні морально-духовні цінності. Вони повинні розуміти, що наукові досягнення, технічний прогрес мають право на існування та використання за умови високого рівня морально-духовної культури їх носіїв. Тому найважливішим завданням сучасного навчального процесу є гуманізація, поєднання національних та загальнолюдських засад.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтін М. Гуманізм як принцип виховання сучасної молоді / М. Бахтін // Вища освіта України. – 2007. – No 1. – С. 117–120.

2. Корецька А. Освіта і її духовна зорієнтованість в українському суспільстві/ А.Корецька // Вища освіта України. –2007. –No 1. – С. 36–41.

3.Лозова В.І. Теоретичні основи виховання і навчання / В.І. Лозова, Г. Троцко. – Х.: ХДПУ, 1996. – 338 с.

4. Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002. / зб. наук. праць до 10-річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. – Частина 1. – Харків: «ОВС», 2002. – 640 с.

5. Сухомлинський В.О. Поради молодому директору школи. Вибр. твори: В 5 т. / В.О. Сухомлинський – К.: Рад. школа, 1976. – т.4. – 340 с.

6. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні / К.Д. Ушинський // Вибр. пед. твори: В 2 т. – К., 1983. – Т. 1. – С. 349 – 424.

7. Флієр А.Я. Культурологія для культурологів: Навчальний посібник для вищої школи / А.Я. Флієр. – М.:Академічний Проект, 2000. – 496 с.

8. Харитонов М.Г. Теория и практика этнопедагогической подготовки учителя начальных классов национальной школы / Автореф. дисс. д-ра пед. наук. – М.: МПГУ, 1999. – 32 с.

REFERENCES

1. Bakhtin M. Humanizm yak pryntsyp vykhovannya suchasnoyi molodi / M. Bakhtin // Vyshcha osvita Ukrayiny. – 2007. – No 1. – S. 117–120.

2. Korets'ka A. Osvita i yiyi dukhovna zoriyentovanist' v ukrayins'komu suspil'stvi/ A. Korets'ka // Vyshcha osvita Ukrayiny. – 2007. – No 1. – S. 36–41.

3. Lozova V.I. Teoretychni osnovy vykhovannya i navchannya / V.I. Lozova, H. Trotsko. – KH.: KHDPU, 1996. – 338 s.

4. Rozvytok pedahohichnoyi i psykholohichnoyi nauk v Ukrayini 1992-2002. zb. nauk. prats' do 10-richchya APN Ukrayiny / Akademiya pedahohichnykh nauk Ukrayiny. – Chastyna 1. – Kharkiv: «OVS», 2002. – 640 s.

5. Sukhomlyns'kyy V.O. Porady molodomu dyrektoru shkoly. Vybr. tvory: V 5 t. / V.O. Sukhomlyns'kyy – K.: Rad. shkola, 1976. – t.4. – 339 s.

6. Ushyns'kyy K.D. Pro narodnist' u hromads'komu vykhovanni / K.D. Ushyns'kyy // Vybr. ped. tvory: V 2 t. – K., 1983. – T. 1. – S. 349 – 423.

7. Fliyer A.YA. Kul'turolohiya dlya kul'turolohiv: Navchal'nyy posibnyk dlya vyshchoyi shkoly / A.YA. Fliyer. – M.:Akademichnyy Proekt, 2000. – 496 s.

8. Kharytonov M.H. Teoryya y praktyka étnopedahohycheskoy podhotovky uchytelya nachal'nykh klassov natsyonal'noy shkoly / Avtoref. dyss. d-ra ped.nauk. – M.: MPHU, 1999. – 32s.

АННОТАЦИЯ

Н.В. Сидельник. Гуманизация образовательного процесса в етнокультурной подготовке учителя истории.

В статье раскрывается сущность понятия гуманизм, гуманизация, гуманистический подход к образованию. Рассматривается теоретические аспекты гуманизации учебно-воспитательного процесса высшего учебного заведения. Определенны основные требования при которых происходит процесс гуманизации в этнокультурной подготовке учителя истории.

Ключевые слова: гуманизм, гуманизация, гуманистический подход, профессиональная подготовка учителя, ценностные ориентации, общечеловеческие и национальные ценности.

SUMMARY

N.V. Sidelnik. Humanization of the educational process in the ethno-cultural preparation of the history teacher.

The article reveals the essence of the concept of humanism, humanization, humanistic approach to education. The theoretical aspects of the humanization of the educational process of the higher educational institution are considered. The basic requirements under which the process of humanization in the ethnocultural training of the history teacher is determined.

Note that the relationship humanistic character education teacher and students in universities in modern pedagogy is considered as the interaction, based

on their humanist spirit is-activity relationship. Modern pedagogical university environment together teachers and students is a living social organism that self-developing in accordance with the internal laws, including under the laws of synergy, which is an important indicator vzayemodeterminovanist structural components of the environment and their vzayemozbudzhennya vzayemostymulyuvannya. In terms of "understanding the community" rozkripachuyetsya person deprived of stereotypes, opens its creative potential. Educational environment based on equality and cooperation enables both students and teacher to create internal resistance to the reality of spiritual and moral readiness to carefully analyze the situation, which consist of its strategy to build a professional-oriented activities.

Thus, the main principle of human existence – humanity, must be present in all spheres of life, and especially in teaching. Working with people always require much effort. Modern education should be an important factor in the humanization of society, the formation of new vital reference person. Young people are now enrolled, soon will enter into adulthood and are designed to establish common national and moral and spiritual values. They must understand that scientific advances, technological advances have their use and provided a high level of moral and spiritual culture of their carriers. Therefore, the most important task of modern educational process humanization is a combination of national and universal principles.

Key-words: humanism, humanization, humanistic approach, teacher training, value orientations, universal and national values.

ЗМІСТ

ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ СУЧАСНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Цикин В.А. Перелом в цивилизационном развитии и его ценностные ориентации ……3-19
Бондаренко Д.И. Философский дискурс понятия «планетарная цивилизация»…….. 20-31
Ко́сяк В. А. Секуляризация европейского социума …… 31-40
Ведмедев М.М. Легетимизация знания в знаниевых обществах……40-49
Корнієнко О.М. Стереотипи в структурі рушійних сил суспільної думки …….49-59
Щербина А.М. Цінності та метарегулятиви як соціокультурні здобутки особистості…… 59-68

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОСМИСЛЕННЯ КОНВЕРГЕНТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Чуйко В.Л. Методологічний індивідуалізм як основа розкриття соціальної природи інновацій ……69-80
Снегірьов І.О. Вплив розвитку наукомістких технологій на економічну сферу буття 80-91
Сумченко С.В. Конвергентні технології: філософські аспекти осмислення…… 91-99
Прокопенко Б.В. Маніпулятивні технології у інформаційній війні: проблеми захисту..... 99-109
Зленко Н.М. Філософський аналіз технологій маніпулювання 109-120
Кравченко Т.О. Науково-технічний прогрес та свобода особистості: філософсько-аксіологічний аналіз..... 121-130
Гончарова О.Е. Методологические подходы к исследованию сложной макросистемы типа «водитель–автомобиль–среда» [В–А–С] …… 130-142

СУСПІЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ІННОВАЦІЙНА ОСВІТА В УМОВАХ КРОС-КУЛЬТУРНИХ ВЗАЄМОДІЙ

Наумкіна О.А. Філософія для дітей – перший крок формування «людини рефлексуючої»..... 143-150
Щербина-Яковлева О.Ю. Компетенції та компетентності: оновлення категоріального апарата в інноваційних технологіях вищої освіти …… 151-158
Кірик Т.В. Про тенденцію упровадження нових термінів у курси з філософії та інших дисциплін 159-169
Дєнєжніков С.С. Методологічні запити реалізації моделі регіонального інноваційного освітнього кластеру …… 169-179

Царенок А.В. Естетосфера чернечої культури Візантії: знаково-символічний вимір 179-190
Корсак К.В., Корсак Ю. К. Нооісторія і ноонауки про нооодуховлення світу..... 199-208
Пєтухов А.П. Дискретність як умова виконуваності визначення у конструктивізмі 191-199
Бортнікова О.Г. Формування варіантів міжконфесійних відносин на основі морфологічного аналізу релігійного простору України..... 208-222
Моцак С.І. Методологічні засади організації позаурочної роботи з історії в системі педагогічної науки і практики..... 222-231
Сідельник Н.В. Гуманізація навчального процесу в етнокультурній підготовці вчителя історії 231-237

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

Філософія науки: традиції та інновації
Науковий журнал
Виходить двічі на рік

Заснований у грудні 2009 року

№ 1-2 (13-14), 2017
Суми: СумДПУ, 2017

Відповідальний за випуск: ***В.І. Шейко***
Комп'ютерне складання та верстання: ***І. Ю. Клевец***

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації
КВ № 15796 – 4268Р від 27.10.2009 р.

Підписано до друку 23.05.2017 р.
Формат 60х84/16. Гарн. Times. Папір офсет. Друк ризогр.
Ум. друк. арк. 10,94. Тираж 100 пр. Вид. № 71.

Журнал надруковано на обладнанні
СумДПУ ім. А. С. Макаренка
Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002,
СумДПУ ім. А. С. Макаренка